НАУКОВИЙ ВІСНИК

МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

Випуск 18

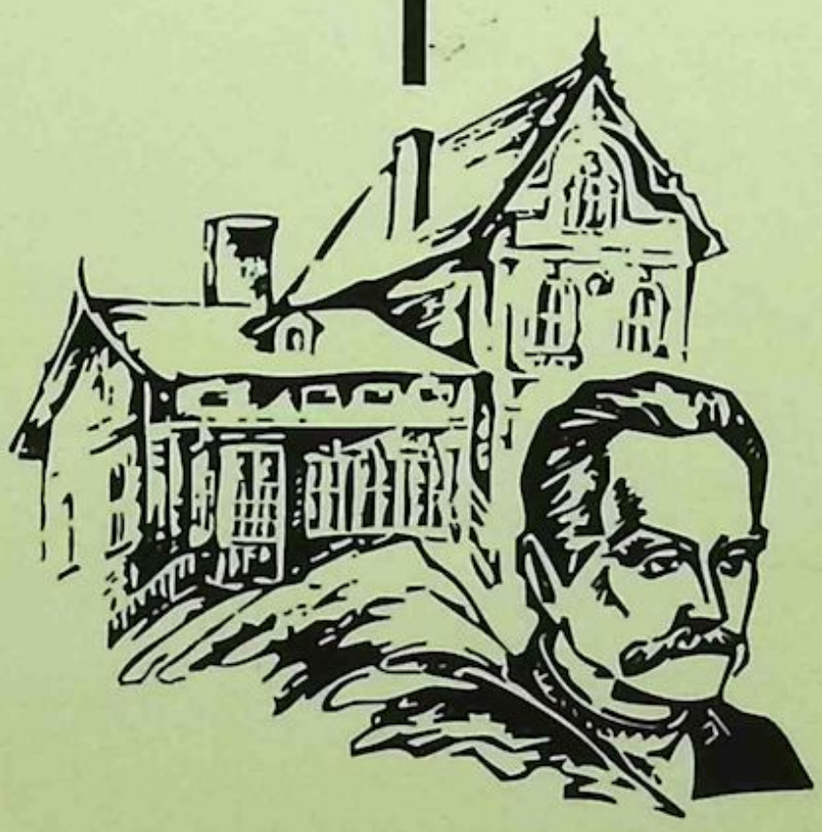

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

НАУКОВИЙ ВІСНИК

МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

75-річчю Музею
присвячується

18
Випуск

Апріорі • Львів • 2015

УДК 069.02:929(477.83-25)"1944/1950"(082)
ББК 4744(4Ук-25Львів)6я43+Ш5(4Ук)5/6-4Франкол61я43
Н 535

Н 535 Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Випуск 18. – Львів : Апріорі, 2015. – 552 с.
ISBN 978-617-629-250-0

Вісімнадцятий випуск «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові» присвячений 75-річчю Музею. Публікуються поетичний вінок Каменяреві, дослідження, листи, спогади, події, досвід, хроніка діяльності музею у 2014 році.

Друкується
за ухвалою Науково-методичної ради
Львівського національного літературно-
меморіального музею Івана Франка

Видається з 2000 року

Відповідальний за випуск
Петро Зозуляк

БІБЛІОТЕКА
Інституту
франкознавства

Іф 05 85

© Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2015
© Видавництво «Апріорі», 2015

ISBN 978-617-629-250-0

ЗМІСТ

Документи і матеріали

Відкриття музею Івана Франка 10

Петро Карманський

До відвідувачів літературно-меморіального музею Івана Франка 11

У вінок Каменяреві

Ліліана Косановська

Франко в Підгірках 12

Відлуння ненакликаних пожеж 15

Любов Проць

З вірою – до Перемоги! 19

Ольга Яворська

Світло нетлінної віри 21

Богдан Чудійович

Стежками Лолина 26

Юрій Николишин

Народе мій! 30

Небесна Сотня 32

Дослідження

Роман Горак
Михайло Возняк: його село, родина і початок дороги 34

Роман Горак
Роберт Домс..... 82

Яким Горак
Іван Франко і біблійна критика 120

Михайло Кобрин
Про працю Івана Франка «Поема про сотворення світу» 159

Андрій Смицнюк, о. Орест Смицнюк
Про релігійні погляди Івана Франка 177

Валентина Кухар
До питання про формування кола зацікавленостей
Петра Кармансько го..... 201

Листи

Михайло Василенко
Іван Франко і радикали
(листи Левка, Богдана і Теодора Бачинських,
а також листівка Романа Бачинського,
Василя Нагірного, Лонгіна Рожанівського,
Юліана Романчука до Івана Франка)..... 214

Роман Горак
Листи Яна Карловича до Івана Франка..... 262

Яким Горак
Листи Миколи Кейвана до Івана Франка 284

Соломія Вівчар
Листи Адама Вісліцького до Івана Франка 302

Соломія Вівчар, Віолетта Чернієнко
Листи Романа Яросевича до Івана Франка 311

Марія Войціцька
Листи Михайла Комарова до Івана Франка 361

Алла Коцур
Листи Івана Стешенка до Івана Франка 376

Галина Ліман
Листи Марка Черемшини до Івана Франка 387

Яна Галабурка
Листування Івана Франка з Євгеном Борисовим 392

Роман Горак,
Микола Зимомря
Лист від редакції газети «Вперед» 398

Роман Горак,
Микола Зимомря
Врятований лист до Йозефа Ауербаха 403

Роман Горак,
Микола Зимомря
Запрошення до співпраці
(лист Т. Ахеліса до Івана Франка) 405

Спогади

Віра Бонь

Спогади Стефанії Дем'янівни Гречух про Івана Франка 410

До 120-річчя з дня народження Івана Франка 413

Марія Оркуш

Іван Франко в Добромилі 419

Спогад подруги дочки Івана Франка 421

І. Франко в селі Голобутів Стрийського району 423

Події

Роман Горак

Вітальний виступ перед учасниками XXVIII щорічної наукової франківської конференції у Львівському національному університеті ім. Івана Франка 425

Роман Горак

Не той тепер Університет (до 90-ї річниці від народження відомого франкознавця Івана Денисюка) 428

Премія імені Ірини Вільде 439

Pro memoria

Ігор Гунчик

Одна з неопублікованих передмов Івана Денисюка (12 грудня 2014 року одному із найвідоміших франкознавців минуло 90 років) 440

Іван Денисюк. Про літературознавчі
та фольклористичні праці Івана Франка 447

Досвід

Петро Зозуляк
Прийдімо до Франка
(з досвіду науково-освітньої роботи
Музею Івана Франка) 451

Хроніка

Роман Горак
Стіна 466

Петро Зозуляк
Хроніка музею: 2014-й рік 486
Із книги відгуків музею. 2014-й рік 542

Наші автори 549

Іван Франко. 1896 рік

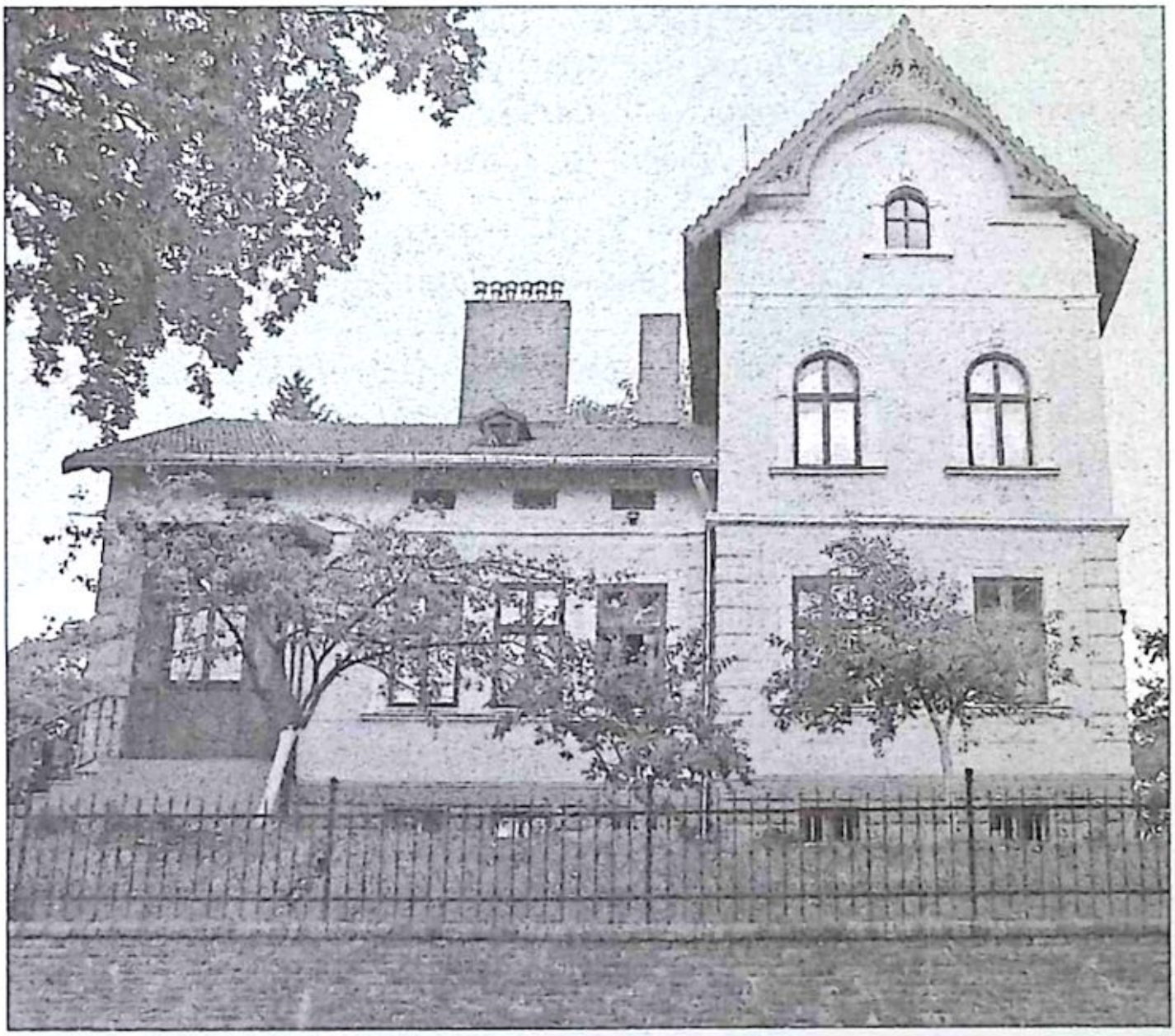

Будинок-музей Івана Франка

1940 р., травня 8. – З постанови Ради Народних Комісарів УРСР про організацію Державного обласного меморіально-літературного музею ім. І. Франка у Львові

Рада Народних Комісарів УРСР постановляє:

Організувати в західних областях України такі музеї та бібліотеки: [...]

5. Державний обласний меморіально-літературний музей ім. Франка в м. Львові, розмістивши його в будинку, де жив і працював Іван Франко [...]

«Збірник наказів та розпоряджень Народного комісаріату освіти Української РСР» (Київ), 1940, № 14, с. 3

1940 р., жовтня 10. – Повідомлення про відкриття літературно-меморіальною музею І. Франка у Львові

Відкриття музею Івана Франка

Вчора в урочистій обстановці відкрито Львівський музей Ів. Франка.

В будинок по вулиці Понінського, де останні свої роки жив і працював Іван Франко, зібралися представники партійних і громадських організацій міста. Короткою промовою депутат Верховної Ради УРСР Петро Франко оголошує музей відкритим. З схвильованою промовою на відкритті музею виступив депутат Верховної Ради СРСР академік К. Й. Студинський.

Після відкриття музею хор Державного університету ім. Івана Франка виконав «Вічний революціонер» і українські народні пісні.

«Вільна Україна» (Львів), 11 жовтня 1940 р., № 239

ПЕТРО КАРМАНСЬКИЙ

До відвідувачів літературно-меморіального музею Івана Франка

Він в домі цьому горів і страждав,
Тут сонце для нього погасло від сліз.
Він тут себе всьому народу віддав,
Й у творчих змаганнях себе переріс.

Розкрий тільки серце і слухай!.. Це він!
Його невсипущий банує тут дух,
І велетня слово лунає як дзвін.
Розкрий лише серце і вигостри слух!

Тут яблунька кожна розкаже тобі
Про віщі польоти Тиртея – творця,
Що сам спопеливши в огні, в боротьбі,
До сонця справляв нам приземні серця.

Ти кажеш,що мало в музеї отім
Збережено цінних реліквій його...
Невже тобі мало, що входиш в цей дім,
В якому він духа лишив нам свого?

Розкрий тільки серце і слухай!.. Це він!
Його невсипущий банує тут дух,
І велетня слово лунає як дзвін.
Розкрий лише серце і вигостри слух!

21.XII.1945
Машинопис. Фонди музею

У вінок Каменяреві

ЛІЛІАНА КОСАНОВСЬКА

ФРАНКО В ПІДГІРКАХ

I

Підгірки. Калуш. Вхідчини в оселю.
І простору, і слову – благодать.
Околиці до рідних Нагуєвич
Хоч схожі – не по-рідному бринять.
Таке ж Підгір'я солом'янохатне –
Чепурно-празниковий хатній лад.
Стояв Франко в задумі благодатній
І надивлявся, як квітує сад.
Блукав узбіччям одинокий лелич,
Мов подорожній в мареві сумнім.
І болем здаленілих Нагуєвич
Озвався за крайовидами грім.

II

Плебанія. Родина чималенька.
Розкішноквітний яблуневий сад.
Десь солов'їний голос протеленька,
Півонія розпустить аромат.
Гостина. І товариш кароокий –
Юнацьких літ надійний побратим.
Люпин хитався, мов забутий спокій,
І наливався трунком золотим.
Велись розмови пообіднім часом
Про край, про нарід, про Дрогобич, Львів.
Сходило сонце, наче над Парнасом,
У золотінь невихололих днів.
У молитвах – слова благословення,
В людських пожертвах – шана і любов.
Казав Франко. Хтось слухав так натхненно,
Що мимоволі ближче підійшов.
То був хлопчина дванадцятилітній –
Один-єдиний між сестер-дівчат.
І ще рясніш півонії розквітли,
Мов крила незміцнілих солов'ят.
Лани гойдали неналитий колос,
І цвів люпин. І пісню хтось почав.
Із тих розмов вигойдувався голос,
Що теж по селах бойківських звучав.

III

Бринить душа і потайки співає,
Аж навкруги розвеснюється світ.
Котилося понівеченим краєм
Воєнне лихоліття з-перед літ.
Той розпач-біль посіяний грозою –
Як перед ним маліють молитви!

Ти мусиш нині бути сам собою
І викинути сумнів з голови.
У храм заходиш, де дитинством пахне:
Напівблагальні погляди з ікон.
Розп'яття. Книги. Требники. О як би
Минути світ родинних перепон!
Франка б зустріти. В нього б запитати
Що вибрати в розвихренім житті.
«Молитиметься хто за мене?» – мати
Щодень отак зітхає в самоті.
У світ тікаєш, де слова Франкові,
Де голосу розлогість – через край.
Та скоришся чи батьковій намові,
А чи Франковій раді-настанові:
«В лихій годині батька не лишай!»
Так, розумієш, іншого немає,
Клякнеш – і долі присягнеш не тій.
Великий голос зболено лунає
В сільській церковці в стороні гірській.

ВІДЛУННЯ НЕНАКЛИКАНИХ ПОЖЕЖ

I

Летить автобус – поспішає, лине,
Зокіл – осінньостигла золотінь.
Чолом тобі – поетова святине,
Франкових дум натхненна височінь!
Ми – школярі, такі ще напівдіти,
Бешкетники та ще й говоруни.
А тут Франко. Родина, мати, діти –
Як ми сьогодні, донечка й сини.
І книги… Таїнливе святодійство.
І творення наука нелегка.
У подиві завмерло товариство
Неначебто загачена ріка.
Стояли мовчки, начебто молились,
Від захвату отого – сперло дух.
А дуб старий напружував ще сили,
Щоб не спинити власний сокорух.
Ми від'їздили, начебто прощались,
В передчутті незвіданих ще стріч.
…Садиба вранці полум'ям зайнялась,
І згарищем запахло зусібіч.
Згоріли наші враження найперші,
Кривавий полиск душу обійняв.
Вмирав Франко, іще раз не померши,
І зачиняв ворота Борислав.

II

А згодом в Нагуєвичі ступила
У прагненні поради-визнання.
Огненна давньомудрість словосила
В жарині незгасаючого дня.

Поетом юним – знов у кузні слова,
В горнилі всеочисного вогню.
Де запальна полеміка-розмова
Згуртовує письменницьку рідню.
І справжня кузня – доля ковалева
У спраглі душі підсипає жар.
Вода цілюща дивнокришталева
З криниці, звідки пив ще Каменяр.
Мій перший виступ в клубі і у школі,
Допитливі очиська дітвори,
Ясні обличчя земляків Франкових
Немовби заохочують – твори!
Палких зізнань точилося чимало
Між гомінкої величі дібров,
А пломінке багаття замітало
Сліди напівзавершених розмов.
До паліїв зловмисних не належу
Зболілих рим спиваючи нектар.
Та знову в Нагуєвичах пожежа,
І знову люди сходяться на згар.
Горіла думка, плавилось натхнення,
Вичерпуючись, наче до глибин.
Вистрибували рими небуденні,
Підсмалені, з відтінками жарин.
Шугали, мов обпечені жар-птиці,
Невикресані іскри вогняні.
І знак, мов шрам від опіку, лишився
На муки творчі в несвітальні дні.

III

Пішли набік знамена пурпурові,
Лишились, мов човни на мілині.
Будилась Україна в дні Франкові,
В Каменяреві Уродинні дні.

Лавинна проща йде до Нагуєвич,
Мов повноводна збурена ріка.
Тече-струмує неохопна велич
Народу, що під гнітом не зника.
Знамена вперше тут жовтаво-сині,
Як їх багато! І людей, людей!
На повний голос: «Слава Україні!»
Лунає вперше з тисячі грудей.
Мовчу-німію з подиву і страху,
Хоч це й для мене вікопомна мить.
Накладено багаття, наче плаху,
І залишилось тільки підпалить.
Вслухалася в промови – й мов не чула,
В душі моїй усе навпереміш…
Рожевим сяйвом темрява дихнула
І вихопила факел, наче ніж.
Ошкірилася, начебто всміхнулась,
І розчинилась, нібито імла.
З садибою моя згоріла юність –
Пелюсткокрило в полум'я пішла.
Горіла юність, а чи гартувалась,
Чи очищалась від чужих знамень.
І жовто-синє маєво гойдалось
Для нас усіх розвиднюючи день.

IV

Ми з'їхались – учасники конгресу,
Ступили у Франковий словохрам.
І кожен серцем творить власну месу,
Співзвучнену поетовим думкам.
Хтось пізнає тут вперше Україну –
Далеку правітцівщину свою,
Франка домівку й тишу безгомінну
В ялиново-березовім гаю.

БІБЛІОТЕКА
Інституту
франкознавства

Хтось нині вперше на землі священній
У сонцепінній єдності чуттів
Шукає власне джерело студене,
Мов в'язанку загублених ключів.
Ми – лікарі-вкраїнці всього світу
Сюди не раз приїдем залюбки.
Згадали про сопілку і трембіту,
Коралі й вишивані рушники.
Зійшлися знов в осонцену хатину
Під затишок смарагдових склепінь,
А захід сонця полум'ям полинув
У надвечірно-чисту далечінь.
Лишень минули заповітні межі
Свого життя вирівнюючи триб,
Як захлинулась в полум'ї пожежі
Ота, що найсвященніша з садиб.
Тяжка народу рідного кормига –
Зі сходу сонця праця нелегка…
З садибою моя згоріла книга,
Ота найперша, люблена така.
Дитячі мрії солодконатхненні,
Преюних літ весняні пелюстки
Спалахкотіли, мудро-незбагненні,
Укладені в спрозорені рядки.
Згоріла книга, мабуть, що найкраща,
Надвиплекана мудрістю століть.
Та пролітає слово, наче праща,
Поміж зелене сяйво верховіть.
Запаленіло в подиві натхнення
Негомінке відлуння зрілих літ.
Франкове слово лине в сьогодення,
Неначе всеочисний заповіт.

ЛЮБОВ ПРОЦЬ

З ВІРОЮ – ДО ПЕРЕМОГИ!

Вірю в силу духа!
Іван Франко

Стріляна, катована, кривава,
Сипле світло істини згори...
Це – моя земля. Моя Держава.
Нині їй – усього двадцять три.

Зовсім юна. Скажемо: дівчатко.
... Як нелегко, Боже, їй рости!
Ті, що звались «браттями» спочатку,
Зараз називаються – кати.

Страднице, твоя дорога – хресна,
Чаша уготована терпка,
Бо до Сотні – тої, що Небесна, –
Гвардія Небесна примика...

Болю того вже не оминути...
Ох, до волі – довга в тернах путь...
І сьогодні не цвітуть салюти –
ГРАДИ й УРАГАНИ люто б'ють.

Платимо найкращими... О Боже,
С и л и д у х а всім нам купно дай!
А Пречиста Діва допоможе
Вберегти від ката рідний край!

... Ось такі снуються несвяткові
Думи в час «гібридної» війни...
Та з печаттю віри в кожнім слові
Сяють Перемогою вони!

Знов наллються ґрона калинові,
Україно наша пресвята!
... Лесиній, Шевченковій, Франковій –
Миру, щастя, многая літа!

24 серпня 2014 р.

ОЛЬГА ЯВОРСЬКА

СВІТЛО НЕТЛІННОЇ ВІРИ

Вогонь надії

Горить вогонь… Мов іскри, мрії
Злітають до небес високих,
Малий Франко тамує кроки,
Думки летять крізь вир завії.

В батьковій кузні він щасливий,
Якщо журба, то випадкова…
Бо у душі вирує слово
І з юним серцем творить диво.

Танок вогню аж дух спирає,
Палає дико, гордо, зримо,
Мов купина неопалима,
Немов черлені небокраї.

***

Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.
Іван Франко

Серце щемить, горять завзяттям очі,
Бунтарська кров розбуджена сумлінням,
Відчувши кривди кам'яне склепіння,
Неспокій боротьби йому пророчить.

Уже йому відлуння битви сниться,
Дзвенять слова, немов сталеві стріли,
Що на шляху щити катів зустріли.
Вже двері відчиня стара в'язниця.

За слово правди – кара неминуча,
Та слово – меч, з тим словом до загину,
Неначе з вірним, щирим побратимом,
Йому долати найстрімкіші кручі.

***

Світанок на росі настояний,
Стежина дика і стрімка,
За злочини, що ним не скоєні,
Ведуть на допити Франка.

Ведуть в оковах, ліс стривожений,
День заливає трутизна.
Змовкає зяблик насторожений,
Ворожа лють межі не зна.

***

Чом твої устонька – тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва?
Іван Франко

Молитва тиха, але без тепла
Відлунювала болем і сльозою.
Серце не раз схиляв перед тобою,
А ти його погордою пекла.

Така любов, мов чаша гіркоти,
Мов доля безоглядна і зрадлива,
Його провадила підступно і примхливо
Через ріку, яку не перейти.

***

А чень, утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває.
Іван Франко

Від болю не втекти і не знайти розради,
Бо він шматує серце невмолимо,
Бо день і ніч стоїть перед очима
Красуня горда із очима знади.

Вона, немов холодна заметіль,
Що огортає шалом невгамов'я,
Вповзає в душу, володіє кров'ю
І болем пропікає звідусіль.

***

В Нагуєвичі сірі дощі
Приблукали під звуки циклону,
До вернин обважнілі кущі
Притуляли серця безборонні.

Та Франка невпокорений дух
Нас зігрів, освятив, оздоровив.
Навіть вітер зухвалий ущух
Під покровом святої любові.

Небо супилось, ворон літав,
Але світло нетлінної віри
Пробивалось крізь дощ і літа
Й дарувало надій сувеніри.

Гук битви…

Лупайте сю скалу!
Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас!..
Іван Франко

Лупають, Каменяре, ідуть на смерть і муки,
Одні летять у вирій, а інші – знову в бій,
Долають жар і холод, зневіру і розпуку,
Рятують Україну нащадкам і собі.

Гук битви не змовкає, надію жаль не точить,
Горять бажанням очі – звільнитися від пут,
Хоч недруги у злобі загибель їм пророчать
Та месники клянуться: Вітчизни не здадуть.

Безмірний біль за тими, хто мучиться в полоні,
За тими, хто загинув і хто поляже ще.
Ніщо їх не спиняє… Зайнявши оборону,
Вони лупають скелю, ідуть плече в плече.

10 січня 2015 р.

***

Під небом гордим і високим
Відлунюють Франкові кроки.
Через роки, журбу і горе
Несуть чуття непереборне.

Чуття високої ідеї…
З відкритим серцем йду до неї.
Іду в молитві, пісні, слові,
Цілуючи сліди Франкові.

БОГДАН ЧУДІЙОВИЧ

СТЕЖКАМИ ЛОЛИНА

«Одна несміла, як лілея біла»
Іван Франко

балада

***

Вогнем палає Прометея
Юначе серце від кохання.
А мрії – перли стиглі, ранні
Закрили блиском очі від людей.

Народжене з весни і вірністю повите,
Чистіше за дзвінкий кришталь,
Ніжніш ажурної вуалі,
Густим вином по білому розлите.

Та суд людський виносить свій вердикт
Не бути вже йому і не горіти.
Схилились у журбі весняні квіти,
І пісню сумну заграли сто музик.

А у душі жевріє ще надія, –
Вона тонка, тонкіша соломини:
Побачитись ще раз, хоч на хвилину –
І зупинити час, пожити в мріях.

***

Стежки, дороги, трави поросли.
І лиш одна з них витоптана гладко.
Спішить юнак ранкової пори,
Та зустрічає не вона, а батько.

Слова суворі, грізні і болючі
Прошили горду душу молодечу
Вп'ялись в долоні колючки троянд пахучих, –
І тони хмар звалилися на плечі.

А серце, сповнене любові,
Велить чекати час і хоч до ночі
Думки малюють стрічки кольорові,
А в них вуста закохані дівочі.

І ось вона, чарівна і прекрасна.
Та не одна, а з рідною сестрою,
Мов та зоря палаюча небесна
Іде назустріч легкою ходою.

Серця стиснулись як тугі вузли,
Блищали очі, наче роси ранні,
Невільно руки вгору поповзли
І пригадалось перше як останнє…

Душа щемить від болю і туги
Яке ж воно важке оте прощання!
І розійшлися, наче береги
Дві різні долі одного кохання.

***

У серці вже давно переболіло,
Та не згаса в душі вогонь.
Багаття ще горить – не спопеліло,
Й не замастило вимитих долонь.

І не розвіялося вітром раннім,
Дощем осіннім не розмилось по землі…
Таки є справжнім те кохання,
Що народилось з першої зорі.

У борні

О славний, дужий Каменяре!
Вже розлупали б сю скалу,
Якби не кляті яничари,
Що сіють розбрат і хулу,
Джиган і молот приховали,
І не у правді, а в брехні
Народ до сну заколихали.
Запродалися ворогам
Твоєї рідної Вкраїни,
В їхніх словах – огида й срам,
Від їхніх рук – лише руїни…
Невинною людською кров'ю
Впиваються аж до сп'яніння.
Їм не пробачать: ні сьогодні,
Ані прийдешні покоління…

Бо «дух, що тіло рве до бою»
Розбудить нас – і у борні
Він «не уступить пітьмі поля»,
А переможе і вповні
Поверне славу України.

Слово Каменяра

Без часу – час і лік – без ліку,
Як світло в темряві поборній
У розмаїтті творчих ликів –
Твоє творіння неповторне.

Слова вогненні і прості,
Як гострий меч на полі брані.
Слугують зброєю віків
Проти юродивих тиранів.

Гартують втомлені серця,
Ведуть на праведні дороги.
В них дух незламного борця
І клич гучний до перемоги.

Із роду в рід до поколінь,
Немов пшениця ярова,
Густим покровом проросте
Слово живе Каменяра.

ЮРІЙ НИКОЛИШИН

НАРОДЕ МІЙ!

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, ніби
струпом, вкритий!

Іван Франко

Ти церковними дзвонами очищаєш собі душу, ти щоразу кров'ю своїх синів і дочок спокутуєш свою провину, ти сильний і віриш у себе настільки, наскільки віруєш у Бога, і в цьому у тебе немає ніяких меж і ні на йоту сумнівів. У цьому твоя могутність і сила, непохитність і нездоланність. Ти міцно стоїш на землі духовним стовпом, який піднімається аж до неба – своєю любов'ю та своїм завзяттям отримуючи від нього благословення.

Народе мій! Ти вже більше не стоїш на роздоріжжі, мов струпом вкритий! Не падаєш ниць перед підло-брутальними покидьками, ти вже більше нічого не боїшся, окрім

втрати заступництва Бога – адже всім серцем відчуваєш і знаєш, що інше нічого в житті не варте, навіть саме людське життя, якщо воно має обрізану пуповину з Ним. Ти став сам собі належати – а значить і Богові. Ти поборов свою слабкість і безсилля – а значить став собою, особистістю зі своєю унікальною ідентичністю. Здобув природне право любити та надіятися відповідно до почуттів свого серця. Ти випростався на весь свій велетенський зріст, випростав крила і впевнено грядеш шляхом своєї долі. Тобі крізь сльози болю радіють і усміхаються ангели, ведуть тебе у світи, де гине лише тіло, але не душа, душа такого просвітленого народу, що ніколи, навіть у найчорніші дні своєї історії, не втрачала божественного світла і любові.

Народе мій! У твоєму лоні відчуваєш себе кращим: людянішим, світлішим і добрішим! Філософія серця живе у крові твого духу. Ти навіть не маєш ненависті до своїх ворогів – а друзям готовий віддати усі щедроти своєї багатої душі. Хочеш поділитися із всім світом своїм найкращим – духовним багатством і мудрістю своїх предків. У твоєму лоні людина стає іншою.

Україна хоче жити з Богом, у Божому промислі, під управлінням Його благословення. Українці хочуть бути вільними людьми, бо Бог не керує рабами – рабами керують диктатори. Українці хочуть бути лише собою – лише тоді їх небо укриває й береже від зла.

Народе мій! Як тебе не любити, коли ти зберіг у собі найсвятіше, пройшовши горнило найжахливіших випробувань. Як тобою не пишатися, коли ти проніс крізь віки сакраментальний сенс буття і не зневірився, не впав ниць перед нікчемністю, ницістю, якою Бог випробовує нас на нашу справжність, на живий блиск і щире золото наших сердець.

Народе мій! Ти подаєш надію й очищаєш від душевного бруду мільйони тих, хто позирає на тебе, затамувавши подих. Хто має очі, той бачить, що світло сердець перемагає все!

22–25 лютого 2014 р.

НЕБЕСНА СОТНЯ

Ні! Ви не померли – це ми помремо, якщо хоч на одну мить забудемо вас. Ви своєю смертю вбили наш страх! Своєю смертю ви звільнили нас від рабства і подарували нам Боже благословення! Ви спасли наші душі від духовного помирання – від такої смерті, що навіть Бог не зможе спасти. Смертю смерть подолали – віддали найцінніший Божий дар на поталу зла, щоб ним освятити й освітити нам дорогу в майбутнє. Щоб ми не загубилися серед народів світу, не втратили самі себе, не впали в яму власного отупіння серця. Завдяки вам ми стали іншими, на сотню голів вищими, в тисячі разів сильнішими.

Небесна сотня – ви нам розкрили небо, розчахнули ворота пекла і вивільнили наші боягузливі душі. Ви нам незаперечно довели – життя абсолютно нічого не варте, якщо не просякнуте Божими засадами справедливості, гідності, чесності, любові, солідарності і всім тим, про що теж написано кров'ю у Великій Книзі. Ви нам його окропили, освятили не водою, а кров'ю – нашу нікчемність, холуйство, негідність, щоб могли називатися людьми – істотами, для котрих Бог віддав частинку Себе. Інакше немає сенсу нашого існування, немає причин тужити за життям, як його і любити.

Своєю героїчною смертю ви змусили нас не просто заливатися сльозами, плакати, ревіти, ридати, розривати на кавалки серце – ви провели катарсис наших заліплених брудом душ, своїм болем та передсмертним криком освятили життя тих, кого любили та залишили навічно. Хто буде пишатися вами – ніколи не зможе пишатися собою, бо не був поряд з вами, бо не впав замість вас, бо зобов'язаний своїм спокійним існуванням лише вам.

Ви стали крилами нашого народу, його вже майже бездиханного тіла, яке билося в паралітичних конвульсіях, не знаючи, на яку ногу стати, який зробити перший крок і як вилізти із тої западини, в яку сам себе вволік. Ви стали його

крилами і винесли на Божий світ, на пташину волю – де усміхнулася нам доля, де вселенська симпатія сповивала щойно заново народжений народ, із чуйною опікою переймаючись його щасливим криком немовляти. Ви стали повивальними лелеками і мужніми й добрими ангелами для свого народу!

22–25 лютого 2014 р.

РОМАН ГОРАК

МИХАЙЛО ВОЗНЯК: ЙОГО СЕЛО, РОДИНА І ПОЧАТОК ДОРОГИ

Михайло Возняк

Був дивовижно скромний. «Покійний, – писав у своїх спогадах про Михайла Возняка Володимир Дорошенко [19, 378–379], – іноді аж задалеко посувався у своїй скромності, яка була либонь тільки своєрідним виявом його амбітности. Та коли я звернувся до нього за датами його життя (народження тощо) для «Української загальної енциклопедії» він рішуче відмовився подати які-будь інформації. Довелося звернутися до дирекції Академічної гімназії, де він учився, а опісля і вчив, щоб добути дату його народження та інші. Не хотів Возняк дати й своєї фотографії...»

Ця дивовижна і гідна скромність привела до того, що він – один з найвидатніших українських літературознавців до цього часу не має достовірної біографії і виданої бібліографії своїх праць. Наукова національна бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, де зберігається рукописний фонд вченого, а також унікальна бібліотека, яка була привезена сюди після його смерті, до цього часу не видала ні опису його архіву, ні опису бібліотеки.

Тільки кафедра української літератури Львівського університету, яку він довгі роки очолював, для якої сформував за власні кошти унікальну книгозбірню, яку потім було по-варварськи знищено, прийняла його ім'я. Та ще рідне село назвало його іменем школу. У Львові встановлена обласна премія імені Михайла Возняка. На фасаді головного корпусу Львівського національного університету імені Івана Франка до сторіччя львівської школи української словесності його барельєфне зображення є поряд із Яковом Головацьким (1814–1888), Омеляном Огоновським (1833–1894), Василем Сімовичем (1880–1944). Внизу під цими п'ятьма барельєфами згадано Олександра Колессу (1867–1945), Кирила Студинського (1868–1941), Василя Щурата (1871–1848), Іларіона Свєнціцького (1876–1956), Петра Коструби (1903–1979), Броніслава Кобилянського (1896–1986) та Юліана Редька (1905–1993). Пропам'ятна дошка є роботою скульптора Л. Яремчука та архітектора В. Каменщика.

І все ж...

Батьківщина академіка Михайла Возняка – це село Вульки Мазовецькі, яке складається з порозкидуваних в усі боки хуторів, назви яких утворювались здебільшого від прізвищ чи назвиськ їх мешканців. Були це Дениси, Греськи, Янки, Матвії, Пироги, Шпаки, Барамури, на яких ще казали Баламути, Сідельники, Мазури, Бірки, Іванині, Сохані, Баклани, Багна, яких тут в достатній кількості, та Руди. Правда, останній присілок, кажуть, називали від покладів руди, з якої в давні часи виготовляли залізо, хоч жодні історичні хроніки цього

не зафіксували. Усі ці хутори групувались навколо більшого села, яке називалось колись Вільки. Кажуть, що походила ця назва від польського слова *wilk*, що означає вовк. Зображення вовка збереглось на старих печатках села, а відтак перейшло і на теперішній герб села, де замість одного вовка є аж три. Всі вони червоного кольору і зверненні головами вліво. Тих вовків колись у навколишніх лісах було багато – серйозна загроза для селян, але до наших часів про це залишилась тільки згадка. Опісля так сталось, що село стали називати Вулька, також ніби від польського здрібнілого слова *wólka*, що скоріше означає пільга, ніж воленька. Кажуть, ніби від того, що селяни цього села були настільки бідні, що не могли платити податків власникам, а тому ті на деякий час звільнили їх від податку, тобто дали пільгу. Займались мешканці тих хуторів в основному виробництвом деревного дьогтю. Був той процес виробництва вельми обтяжливим, трудомістким та малоприбутковим. Людей, які займались цією справою чи промислом, називали мазярами, а збували вони свій товар, який називали мазь, на довколишніх ринках. Земля в тих краях болотиста і неврожайна.

При кінці позаминулого століття власником села, чи як тоді говорилось – більшої посілості, була Северина княжна Сапіга з відомого роду Сапіг. За часів польської займанщини до назви Вульки додалось ще означення Мазовецькі, ніби від того, що першими власниками села стали дідичі Мазовецькі. Одночасно з тим виникли і Вульки Розковецькі. Знову таки від прізвища власників посілості. Остання назва протрималась десь до початку XIX століття і її ще можна зустріти в Йосифінській та Францисканській метриці, але відтак щезає і залишається тільки одна – Вульки (Вільки) Мазовецькі. Та назва протрималась до 1940 року, а відтак село стало називатись Волиця. Першою згадкою про село вважається 1513 рік. 4 серпня 2013 року село урочисто відзначило своє 500-річчя.

Як стверджує авторитетний «Słownik geograficzny królewstwa polskiego i innych krajow słowianskich», що вийшов

1893 року, у своєму 13-му томі на сторінці 853-ій, власникам села належалось 540 моргів орного поля, лугів та городів 62 морги, але зате лісу 2114 моргів. Селянам у той же час належало 1377 моргів орного поля, 1354 морги лугів та городів, 359 моргів пасовищ та три морги лісу.

На той час село належало до Равського повіту, а до самого центру повіту Рави-Руської, що на схід від села, було 18 км. Там був повітовий суд та поштовий уряд. 17 км відділяли село від Угнова, що лежить на південний схід. На південь від села є село Нова Кам'янка, яке колись називалось Кам'янкою Лісовою і де є найближча залізнична станція, на схід – село Гійче, на північ – село Діброва, яке колись називалось Салаші, а на північний схід – Хоронів і Хлівчани. На сході Волиця межує з селом Присіань, що лежить у Сокальському районі.

Вздовж південної границі з заходу на схід тече ріка Рата. Забудови лежать в південній частині посілості.

Римо-католицька парохія знаходиться в Раві-Руській, а греко-католицька – в селі, де є дерев'яна п'ятибанна церква, посвячена Великомученику Дмитрію. Вона збудована на місці старої також дерев'яної церкви, відомої ще до 1828 року. Нову церкву висвятили 1875 року. 1842 року в ній з канонічною візитацією був єпископ Іван Снігурський. До церкви належало 64 морги орного поля, з якого чистого прибутку було 209 корон. Село давало священикові для опалення житла 20 м³ дрів. Окрім того священик діставав 963 корони так званої конгруї, тобто доплати з церковної каси. Греко-католиків у селі на той час було 1960 осіб, римо-католиків – 80, а сповідників мойсеєвої віри – 110 осіб. При кінці минулого століття поляки в селі розпочали будівництво костелу аби на відправу не їздити у Раву-Руську. Костел було посвячено святому Йосифу. Його будівництво було завершено 1924 року.

У селі також діяли млин, тартак, який щорічно переробляв 200 м³ соснового дерева та виготовляв 120 м³ дощок.

У теперішній Волиці є ще, крім старого тартаку та млина, ще й дитячий садок, будинок «Просвіти», заправка для

машин, пошта й телефонна станція. Коли село святкувало своє 500-річчя, то в честь цієї події було збудовано каплицю Божої Матері, яка об'явилась пастухам, а відтак на цьому місці забило джерело.

Святкування 500-річчя села було таким урочистим, що на ньому навіть виступив популярний ансамбль з Хмельниччини «Лісапедний батальйон». Офіційно село стало називатись Волицею від 1940 року.

Хата, в якій народився Михайло Возняк, нічим не відрізнялась від інших і такі хати можна було побачити в селі ще донедавна.

Збудував цю хату, яка мала орієнтаційний номер 126, ще десь за панщизняних часів прадід Михайла Возняка Іван, який помер на самий Святий вечір 6 січня 1868 року у віці 49 років на сухоти, як про це свідчить його метрика смерті [24, арк. 18]. Його дружина померла 8 вересня 1889 року, прожившн 62 роки [25, арк. 25]. Таким чином, був Іван Возняк 1828 року народження, а його дружина – 1827-го.

Крім батька Михайла Возняка у цій хаті проживали Ілля і Теодор Возняки, сини Семена Возняка, брата Стефана Возняка – батька Михайла Возняка. Сиділи на ґрунті, який дістався від предків, та якого не було сенсу між собою ділити.

Семен Возняк був одружений з Гафією Сідельник, а його син Ілля був одружений з Марією, дочкою Михайла Оливи та Анастасії з Возняків. Одружився Ілля Возняк з Марією Оливою 11 червня 1878 року. І йому і їй було по 36 років, тобто були вони з 1842 року. Марія жила неподалік у будинку, що мав № 115 [26, арк. 15]. За рік перед народженням Михайла Возняка в Іллі та Марії 9 липня 1880 року народився син, якого назвали Петром [27, арк. 83]. При пологах дружина Іллі Возняка Марія померла [24, арк. 40]. Їй було 38 років. Ілля з малою дитиною на руках залишився вдівцем. Звичай вимагав тримати за померлою дружиною рік жалоби. Ілля дотримався цього звичаю і 16 червня 1881 року одружився з Параскевією Хрущ, якій було 27 років, тобто була вона

1854 року народження. Була Параскевія дочкою Григорія Хруща та Олени Михайлів [26, арк. 25]. Ілля з дружиною залишились жити у батьківському будинку.

Теодор Возняк, брат Іллі, був одружений з Євою Домашовець, дочкою Григорія Домашовця і Анни Голки. Одружились вони 24 травня 1871 року. Мав тоді Теодор 27 років, тобто був 1844 року народження, а Єва мала 33 роки, тобто була 1868 року народження [26, арк. 15]. 13 жовтня 1877 року у них народився син Олексій, який прожив недовго і помер 8 вересня 1890 року [27, арк. 61], від тифу, який часто навідувався у ці сторони, 15 березня 1880 року померла дружина Теодора Возняка Єва. Мала 42 роки. [24, арк. 40]. Теодор залишився також, як і Ілля, жити на батьківській хаті, проте вдруге не одружувався.

Крім Іллі й Теодора мешкала в цій хаті ще Анастасія Возняк, дочка Івана Возняка та Анни Оливи, тобто дочка батькового брата Степана. Вона була 1864 року народження і коли їй виповнилось 25 років 9 червня 1889 року вийшла заміж за однолітка Івана Іванину, сина Василя Іванини та Ірени Таньчин [26, арк. 36]. Після одруження Анастасія пішла жити до чоловіка у будинок, що мав № 74.

14 листопада 1880 року одружився батько Михайла Возняка Стефан. В метриці шлюбу [26, арк. 24] зазначено, що був він сином Івана Возняка та Анни Оливи та що було йому на той час повних 24 роки, тобто був він 1856 року народження. Він одружився з Євою Матвіїв, дочкою Петра Матвіїва та Матрони Янків. Мала Єва повних 20 років, тобто була 1860 року народження. Мешкала в будинку, що мав у селі № 110. Свідками на тому шлюбі були селяни Ілля Возняк та Іван Сохан. Давав шлюб отець Корнило Саїк.

Отець Корнило Саїк був 1838 року народження, закінчив богословський факультет Львівського університету та Львівську духовну греко-католицьку семінарію у 1865 році. Відтак став священиком у селі Курилівці Ланцуцького повіту, де служив до 1867 року, а опісля став священиком у Вільках (Вульках)

Мазовецьких, у яких пробув до кінця 1882 року і перейшов на парохію в село Себечів Сокальського повіту, де й помер 23 серпня 1895 року у віці 57 років. Йому ще судилося перед виїздом на нову парохію охрестити та миропомазати Михайла Возняка, який у молодого подружжя Стефана та Єви Возняків народився 3 жовтня 1881 року, а оскільки справа була перед святом Михайла, Архистратига всього небесного воїнства, то й назвали новонародженого іменем цього великого і шанованого в народі святого. Прийняла на світ Божий дитину сусідка Параскевія Голка, яка мешкала в сусідстві через дві хати у будинку № 128. За кумів до новонародженого було запрошено Стефана Труша та Параску, дружину Антона Возняка. Як вже сказано, хрестив та здійснив чин миропомазання священик Корнило Саїк [27, арк. 90].

6 квітня 1884 року народився син Стефана та Єви Возняків, який того ж дня був хрещений та дістав ім'я Теодор. Його хрещеними батьками були Теодор Матвіїв та Анна, дружина Івана Сивуляка. Прийняла на світ Божий новонародженого Анна Янків. Хрестив Теодора вже новий священик Омелян Заремба, який прийшов на зміну о. Корнилу Саїку [28, арк. 16]. Коли Теодору Возняку виповнилося 25 років він одружився, про що у метриці його народження зроблено відповідну помітку.

В школу Михайло Возняк пішов у 1888 році. Як напише в автобіографії, ходив до школи і пас худобу. Правда, пасти корову, коли вчився, не потрібно було, бо навчання у школі проходило зимою. Весною та влітку його не було. Так придумав найяснішій цісар Австро-Угорщини, аби діти були батькам для допомоги у господарстві. Він навіть спеціальним розпорядженням перевів однокласні школи на двокласні, тобто програму одного року навчання розніс на два зимові періоди.

Директором етатної (державної) двокласної школи в Вільках Мазовецьких був Теодор Ільків, який замінив на цій посаді Стефана Геллу, про якого з метричних записів відомо,

що він був сином Семена Гелли та Марії з Арабських. Його дружиною була Францішка, дочка Йосифа Бачинського та Емілії Будзішевської [27, арк. 40]. Помічницею Теодора Ількова була Броніслава Лендовецька.

В школі Михайло Возняк проявив неабиякий хист до навчання і на нього звернув пильну увагу отець Омелян Заремба, який в школі вчив релігії. Він і був тим, хто звернув увагу на потяг хлопця до науки, і, як признається Михайло Возняк, зворохобив його батьків віддати хлопця до шкіл. Правда, Михайло Возняк з огляду на час, коли писав автобіографію, зазначив, що тим «ворохобником» був молодий інтелігент, який з'явився в селі.

Отець Омелян Заремба був ровесником отця Корнила Саїка, який охрестив Михайла Возняка, бо був 1839 року народження. Правда, скоріше від нього був висвячений у 1861 році в духовний стан після закінчення теології Львівського університету та Львівської греко-католицької семінарії. Він довший час перебував у Холмщині і в Галичину прибув 1880 року і став асистентом священика в селі Потеличі Рава-Руського повіту. У 1881 році він став священиком у селі Себечеві Сокальського повіту, а в 1882 році помінявся парохіями з Корнилом Саїком, ставши таким чином священиком у Вільках Мазовецьких, де й помер 12 серпня 1902 року. Щоб далі йти «до шкіл» потрібно було мати закінчену початкову освіту. В часи Івана Франка таку «послугу» робила нормальна школа, в якій вчились чотири роки і було тих нормальних шкіл не так і багато. Після введення обов'язкової початкової освіти почали в більших містах з'являтися чотирикласні школи. Була така школа й у Раві-Руській, куди батьки з намови о. О. Заремби відправили сина Михайла. Не залишив Михайло Возняк спогадів про цю школу, лише сказав, що стратив марно два роки, щоб вивчити німецьку мову, якої в сільській школі не викладали. Розпочав навчання Михайло Возняк у чотирикласній школі в Раві-Руській у 1890 році. Керівником школи на той час був Ян Адамчик, вчителем Михайла Возняка був

Адольф Торунський. У школі ще були вчителями Кароль Стахів та Фаустин Урбанський. Часто вчителі замінювали один одного через певні обставини, то й не виключено, що й вони вчили деякий час Михайла Возняка. Незмінним катехитом у школі був о. Євген Горницький (1859–1913), який добре знався з о. О. Зарембою, оскільки деякий час обидва правили в одній і тій же церкві Різдва Богородиці в Потеличі. Очевидно Михайло Возняк і був під його пильним оком. Як і всі, жив Михайло Возняк на станції у Раві-Руській в якогось господаря, який вважався його офіційним опікуном, батьки доставляли продукти з дому. 1894 року школа в Раві-Руській стала п'ятикласною і її Михайлові Возняку довелося закінчувати. Сталось це 1895 року. Очевидно, що через помилку Михайло Возняк зазначив у автобіографії, що закінчив шестикласну школу, а вже інші дослідники підхопили це твердження без належної перевірки. Був відмінником навчання. Дорога до гімназії у Львові була відкрита. Вибрав найтруднішу і найпрестижнішу – Академічну. Зробив це, окрім того, з патріотичних намірів.

Під час навчання в Раві-Руській вдома 10 березня 1887 року народився ще один його брат, який при хрещенні дістав ім'я Сильвестр. Прийняла його на світ повитуха Анна Янків, хрестив та миропомазав новонародженого отець Омелян Заремба. Хрещеними батьками новонародженого були Петро Домашовець та Параскева, дружина Петра Мороза. Дитині не судився довгий вік. Вона померла за кілька днів по народженню 15 березня 1887 року [28, арк. 32]

28 березня 1888 року народилася єдина сестра Михайла Возняка, яка при хрещенню була названа Катериною. Їй судилось залишитись на батьківській хаті. Прийняла на світ Божий новонароджену вже традиційна повитуха дітей Стефана та Єви Возняків Анна Янків. Хрестив та миропомазав Катерину отець Омелян Заремба, а за хрещених батьків було запрошено Теодора Матвіїва та Матрону, дружину Василя Купусти [28, арк. 37]. Хоча в селі була двокласна державна

школа і навчання дітей згідно з цісарсько-королівським декретом від 1872 року було обов'язковим, і той, хто не посилав дітей до школи, карався штрафами, проте батьки Михайла Возняка були неписьменними, і коли їм доводилось бути кумами, то в метричній книзі ставили традиційні хрестики анальфабетів. Проте вони науку шанували і намагались своїм дітям дати освіту.

Після сестри Катерини 24 лютого 1891 року народився брат Михайла Возняка Григорій. Його хрестив та миропомазав о. Омелян Заремба, а хрещеними батьками новонародженого були Стефан Труш та Марія, дружина Петра Домашовського. В метриці народження [28, арк. 52] зазначено, що метрику хрещення для навчання в гімназії йому було видано 28 серпня 1903 року.

26 березня 1896 року народився наступний брат Михайла Возняка Кирило, якого прийняла на світ традиційна у Возняків повитуха і родичка по батьковій лінії Анна Янків, а охрестив о. Омелян Заремба. За хрещених батьків до новонародженого були запрошені Іван Труш та Анна, дружина Теодора Михайліва [27, арк. 71].

Наймолодшим з Возняків був Пантелеймон, який народився 13 серпня 1899 року. Його вже прийняла на світ Божий повитуха Татяна Панас, хрестив отець Омелян Заремба, а хрещеними батьками були Іван Труш та Марія, дружина Петра Домашовського [28, арк. 101].

Після закінчення навчання у Рава-Руській школі Михайло Возняк у 1896 році стає гімназистом «Цісарсько-королівської академічної гімназії»у Львові, яка з 1862 року була єдиною державною гімназією «з руською мовою викладання», містилась у тісних приміщеннях «Народного Дому» на вулиці Театинській, 22. Колишній учень цієї гімназії Степан Шах у своїй книзі «Львів – місто моєї молодості. Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія», що вийшла у Мюнхені 1955 року у видавництві «Християнський Голос» писав: «І коли подумаю, що українська молодь у столичнім українськім княж городі

Львові понад повних 40 літ, а коли й узглядднити ще й філію, то через 70 літ виховувалась у приватнім, до шкільних цілей не приспособленім будинку, без відповідних класових світляних кімнат; без руханкової салі; ба, що більше, навіть без подвір'я і дерев, де діти могли б у часі павз подихати свіжим воздухом; у будинку, де молодь із цілого великого поверха в одному виходку з 5 лиш убікаціями без води до сполїскування скупчувалась (а водотяги заведено в Народнім домі щойно 1904), то мені ще й нині по стільки літах мурашно робиться на саму згадку про це».

Ці спогади «належать москвофільському юнакові, який під впливом Михайла Возняка, – як стверджує у спогадах Володимир Дорошенко, – став борцем за українську ідею».

Правда, гімназія тільки в 1906 році була переведена до новозбудованого з цією метою будинку на вулиці Леона Сапіги, 14. У «Народному Домі» була створена філія цієї гімназії і залишалась там до 1935 року, поки польська влада не перенесла її до колишнього палацу Сєменських-Левицьких, що на Пекарській, 19. Навчався у 1896/1897 році Михайло Возняк у першому «а» класі, господарем якого був Олекса Крохмалюк, який одночасно був учителем латинської та руської (української) мови. Математику викладав Петро Огоновський, брат відомо громадсько-політичного діяча, завідувача кафедри руської мови у Львівському університеті Омеляна Огоновського, автора першої багатотомної історії української літератури. Польську мову викладав Францішек Конарський, релігію вів о. катехит Іван Туркевич, відомий учений Іван Раковський вів математику та природознавство. Директором гімназії був Едвард Харкевич. Ця людина зіграла важливу роль в житті Михайла Возняка. Він народився 23 лютого 1855 року в Станіславові. Навчався у Коломийській гімназії у 1866–1869 роках, відтак у Станіславові у 1869–1873 роках. У 1873–1875 роках навчався на філософському факультеті Львівського університету, а відтак закінчував навчання в Інсбруці в 1875–1877 роках. Кваліфікаційний іспит з латинської, грецької та

німецької для нижчої гімназії з німецькою навчальною мовою склав 1878 року в Інсбруці, а в 1880 році з німецької мови для вищих клас з польською навчальною мовою у Відні.

У 1887 році склав іспит з французької мови. Розпочав свою педагогічну кар'єру як помічний учитель у гімназії Франца-Йосифа у Львові в 1877–1882 роках. У 1882 році його іменовано дійсним учителем гімназії у Тернополі, де пробув до 1889 року. У цьому 1899 році його було скеровано до Міністерства віросповідань та освіти у Відні. Звідти після смерті директора Львівської академічної гімназії Василя Ільницького, яка сталася 15 квітня 1895 року, став на його місце.

Згідно зі «Звітом дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1896/1897», у класі, в якому навчався Михайло Возняк, було 35 учнів. Цього року Михайло Возняк дістав першу локацію і до самого закінчення гімназії був відмінником у навчанні.

Як син бідних батьків, Михайло Возняк був звільнений від оплати за навчання, яка виносила 40 корон, а також від інших поборів. Мешкав безкоштовно у бурсі, яка знаходилась у будинку № 19 на вулиці Театинській (тепер Кривоноса). Ця бурса називалась «Мужеський інститут під покровом Святого Миколая». Керували бурсою Кость Паньківський та отець Микола Галянт. Це був двоповерховий будинок на розі якого вверх тягнулась на Високий Замок вулиця Княжа, яку в ті часи називали «На Копець». Утримувало бурсу Руське педагогічне товариство. Відкрита була бурса для вбогих дітей з провінції у 1899 році. В ній мешкав Михайло Возняк і під час навчання у Львівському університеті. Тут мешкали його брати, які навчались також в Академічній гімназії.

У 1897/1898 навчальному році Михайло Возняк був у другому «а» класі, де вже був 31 учень. Господарем класу був Осип Роздольський, відомий етнограф. Він цього року вчив латинську мову.

У 1898/1899 навчальному році Михайло Возняк навчався у третьому класі, де господарем був заступник учителя Воло-

димир Дикий, який вів у класі латинську мову. У четвертому класі (1899/1900 навчальний рік) господарем класу був Йосиф Янів, який викладав у класі математику. Важливим у житті Михайла Возняка був п'ятий клас. Це був перший клас вже вищої гімназії, господарем якого був Ізидор Громницький, який вчив латинську та грецьку мови. Вчителем природи був Іван Верхратський, Ілля Кокорудз вчив руську мову, Євгеній Мандичевський – німецьку, Стефан Рудницький, який був на той час заступником учителя та доктором філософських наук, вчив географію та історію. Йосиф Янів – математику, Францішек Конарський – польську мову, отець Діонісій Дорожинський вів релігію.

«Ходили всі наші професори повагою, штивно, немов патиковато, носили високо стоячі, тверді комірці, чорні мотильковаті кравати або широкі англійського фасону «гальстухи», прикрашені шпилькою з брильянтом або самоцвітним каменем, білі з твердо накрохмаленими передами сорочки, білі, тверді округлі манжети, що до рукавів сорочки не пришиті, а шпінками прикріплені були. На манжетах носили переважно перлові або срібні шпінки, а патріотично настроєні – ще й з цісарським двоголовим орлом. При тім носили високі чорні циліндри, які їх робили незвичайно високими, або сиваві півциліндри, або «мельоники» фірми Габіґ, які ми «банячками» називали. Ходили в чорних «шлюсроках» або «ластівках» з двома довгими хвостами із заду, в пепітових, старанно випрасуваних сподніх. Їх святочні фраки були вузькі і довгі, камізельки були ясні з блискучими перловими ґудзиками, а в лівій кишені був обов'язково годинник, прикріплений золотим ланьцушком до правої камізелькової кишеньки. Носили високі чорні черевики з гумовими по боках вставками до розтягування при взуванні (без шнурівок) так зв. «штиблети». Всі – старші без виїмку – були бородаті, а бороди були різно підстрижені, вуса – у старших по козацьки спадаючі, – у молодших до гори a la Kaiser Wilhelm II підкручені. Деякі носили «бачки», як цісар Франц Йосиф I.

Волосся на їжака стрижене, рідко у кого на розділ зачесане. Осінню носили чорні накидки з оксамитними вилогами, зимою натягали футра з кримськими або бобровими комірами (видри вважалися жидівською прикрасою), а на черевики взували великі теплі російські кальоші марки «Треугольнік» і обов'язково держали палицю в руках або парасоль. Модним було носити цвікер на чорнім шовковім шнурку, прип'ятім до горішньої кишеньки в камізельці. Лише старі професори носили окуляри, звичайно в золотій оправі... Не носили вони тоді ще течок з книжками. Якщо конечно було яку книжку до школи взяти, то несли її радше в руках... Зшитки з задачами приносили і відносили їм, призначені ними, учні до дому», – так описував цісарсько-королівських професорів Степан Шах у згадуваних спогадах про Академічну гімназію.

Рішенням Крайового Виділу від 7 лютого 1901 року за № 8388 Михайлові Возняку за відмінне навчання та поведінку було надано стипендію з фонду Самуеля Гловінського в розмірі 315 корон. У вищих класах вивчались релігія, латинська, грецька, руська, польська, німецька мови, історія і географія, математика та натуральна історія.

Класним господарем VII а класу в 1902/1903 навчальному році був Ізидор Громницький, який в цьому класі навчав латинську мову. На цей час він вже був професором у восьмій службовій ранзі.

Восьмий навчальний рік припав на 1903/ 1904 роки. Це був випускний клас гімназії і Крайовий Виділ своєю постановою від 15 травня 1904 року за № 114776 встановив для відмінника навчання Михайла Возняка на час навчання в університеті стипендію, яка була призначена для нього ще 1901 року при умові успішного навчання в подальшому та відмінній поведінці.

Як і в попередньому році, господарем класу був Ізидор Громницький (1850–1937), який вів латинську мову. Професором у гімназії він був від 1879 до 1906 року. З наступного року він став директором філії Академічної гімназії, яка

залишалась у «Народному Домі». Сидір Громницький був членом різних організацій, зокрема «Рідна школа», «Учительська громада», був також членом Крайової шкільної ради та почесним членом НТШ.

Письмові іспити цього року тривали від 9 до 16 травня, а усні від 13 до 22 червня. Приймала їх комісія на чолі з відомим педагогом Григорієм Цеглинським, який для цієї мети був призначений Крайовою шкільною радою. Михайло Возняк склав екзамени блискуче.

Роздача свідоцтв у VIII «а» класі, в якому вчився Михайло Возняк, відбулась 19 червня, а в VIII «б» – 23 червня. Маючи стипендію з фонду Гловінського, Михайло Возняк мав відкриту дорогу до навчання у Львівському університеті. Таку дорогу давало йому свідоцтво зрілості, яке він дістав з відзначенням, в якому було й скерування на навчання до Львівського університету. В тому свідоцтві, зокрема, відзначалось, що Михайло Возняк при похвальних обичаях виявив такий поступ у предметах науки: «В релігії: відзначаючий; в латинськім язиці: відзначаючий; в грецькім язиці: відзначаючий; в руськім язиці: відзначаючий з особливим замилуванєм до предмету; в польськім язиці –; в німецькім язиці: відзначаючий; в географії і історії всемірній (пересічна нота): відзначаючий; в математиці: відзначаючий; в фізиці (пересічна нота): дуже добрий; в історії природи: дуже добрий; в пропедевтиці філософії: дуже добрий; в язиці французькім: відзначаючий» [16]. Свідоцтво підписане головою (на тодішній мові – предсідателем) екзаменаційної комісії Григорієм Цеглинським та директором Академічної гімназії Едвардом Харкевичем. Екзаменаторами були: з латинської та грецької мов – І. Громницький; з історії та географії – Ю. Левицький; з польської мови – К. Ціммерман; з руської мови – Ів. Кокорудз; з релігії – Д. Дорожинський; з німецької – І. Боберський; з математики і фізики – П. Огоновський; з пропедевтики – Т. Мандибура. Зазначити варто, що у всіх документах, в тому числі й метричних книгах, коли записи велись українською мовою, прізвище «Возняк» пере-

давалось як «Возьняк». Останнє є у документації Академічної гімназії. При вступі до університету Михайло Возняк зробив копію свідоцтва зрілості, яку затвердив тодішній вчений секретар Алоїз Віняж, по-фашистськи налаштований до українців і через якого відбувся бунт студентів 1907 року.

У 1904 році розпочав навчання у Львівській академічній гімназії молодший брат Михайла Возняка Григорій. Він пройшов такий самий шлях до цієї гімназії, як і його старший брат. Спочатку сільська двокласна школа. Відтак п'ятикласна школа в Раві-Руській, і лише потім Львів. Михайло Возняк розумів, як важко доводиться батькам вдома, а тому вирішив частину обов'язків взяти на себе. Як-не-як мав стипендію, заробляв непогано репетиторством, діставав деякі гонорари за свої опубліковані праці. Спочатку Григорій Возняк навчався у гімназії, що мітилась у «Народному Домі» і там залишився, коли вона перебралась у 1906 році до нового приміщення. Після переїзду гімназії у нове приміщення в «Народному Домі» була організована так звана філія Академічної гімназії, яку 1912 року й закінчив Григорій Возняк. Свідоцтво зрілості він отримав 5 червня 1912 року.

Вирішив забрати до Львова Михайло Возняк і молодшого брата Кирила, який також закінчив двокласну етатну школу в рідному селі, відтак навчався в Раві-Руській і у 1908 році став учнем першого класу Львівської академічної гімназії по вулиці Леона Сапіги.

З малих літ життя привчало Михайла Возняка бути ощадним і про це не обминули у своїх спогадах всі, хто його знав.

Відразу після закінчення Академічної гімназії Михайло Возняк записався на навчання на філософський факультет Львівського університету. Документація, яка відображає його навчання за весь час в університеті, збереглась повністю і знаходиться у фондах Державного архіву Львівської області (ДАЛО). Згідно з нею Михайло Возняк записався на перший семестр, який припадав на зиму 1904/1905 року, на наступні заняття у професора О. Колесси: з історії руської літературної

драми (2 години на тиждень), історії граматики українсько-руської мови (2 години на тиждень), семінар для українсько-руської філології (2 години на тиждень) та практичні вправи з українсько-руської філології (1 година на тиждень); у професора Кирила Студинського: з староруського письменства (2 години на тиждень), літературних вправ (1 година на тиждень) та з граматики церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень). На заняття у професора Вернера він записався на історію німецької літератури XVIII віку (3 години на тиждень). У професора Кручкевича він записався на граматику латинської мови (5 годин на тиждень), просемінар з грецької мови (2 години на тиждень) та заняття з основ латинського стилю (1 година на тиждень). У професора Кручкевича він ще записався на просемінар з латинської мови (2 години на тиждень). Всього – 25 годин занять у тиждень.

Мешкав Михайло Возняк на той час на Театинській, 19 під Високим Замком. Від оплати за навчання був повністю звільнений. Звільнений був і від військової служби через поганий стан здоров'я. Постановою Крайового Виділу від 6 грудня 1901 року Михайлові Возняку було підтверджено подальше одержання стипендії на весь курс навчання в університеті [5, арк. 272–273].

Наступний семестр навчання припадав на літо 1904/1905 навчального року. Як і раніше, Михайло Возняк був повністю звільнений від оплати за навчання (так званого навчального податку) і мешкав, як і раніше – на вулиці Театинській, 19. На цей семестр він записався на заняття у професора О. Колесси: з історії руської літературної драми (2 години на тиждень), історичної граматики українсько-руської мови (2 години на тиждень), семінар для українсько-руської філології (2 години на тиждень) та практичні вправи з українсько-руської філології (1 година на тиждень); у професора Кирила Студинського: з історії українського письменства (2 години на тиждень), літературних вправ (1 година на тиждень) та з граматики церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень).

У професора С. Вітковського він записався на просемінар з латинської мови (2 години на тиждень); у професора Б. Кручкевича він записався на грецьку складню (2 години на тиждень), просемінар з грецької мови (2 години на тиждень). До цих основних предметів Михайло Возняк додав заняття у професора Єзерніцького про твори Ціцерона (3 години на тиждень), у професора М. Вартенберга на заняття: філософські напрямки (3 години на тиждень) та на заняття у відомого професора Твардовського з курсу лекцій про етику та карного права (3 години на тиждень). Всього – 25 годин занять у тиждень [4, арк. 244–245].

У наступному третьому семестрі, який припадав на зиму 1905/1906 навчального року, Михайло Возняк надалі звільнений від оплати за навчання і надалі діставав стипендію в розмірі 315 корон.

Цього семестру він записується на заняття у професора О. Колесси з вибраних питань історії українсько-руської філології (4 години на тиждень), семінар української філології (2 години на тиждень) та практичні вправи з української філології (1 година на тиждень);у професора Кирила Студинського він записується на заняття руського письменства від половини XVIII віку (2 години на тиждень), «складні» церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень) та заняття з літературних вправ (1 година на тиждень). У професора С. Вітковського Михайло Возняк записався на заняття з історії грецької літератури (3 години на тиждень), історії грецької мови (1 година на тиждень), та з проблем латинської філології (2 години на тиждень). У професора Б. Кручкевича він записався на складню латинської мови (5 годин на тиждень), заняття з проблем грецької філології (3 години на тиждень). У професора М. Вартенберга він вивчав головні проблеми наукової етики (4 години на тиждень), метафізику (4 години на тиждень), філософію Арістотеля (4 години на тиждень) та етику Канта (1 година на тиждень). Вивчав історію педагогіки (3 години на тиждень) у доцента Маньковського. У професора

Калленбаха слухав курс «Гуманісти і польські реформатори» (3 години на тиждень) та про одного з найвидатніших польських поетів епохи романтизму Зигмунда Красінського (2 години на тиждень). У професора Вернера він слухав історію німецької літератури (3 години на тиждень), а у доцента Шпільмана – лекції з соматології та гігієни (2 години на тиждень). Всього 51 година [7, арк. 312–313].

Четвертий семестр навчання припав на літо навчального 1905/1906 року.

Згідно з каталогом студентів філософського факультету Михайло Возняк надалі брав стипендію в розмірі 315 корон і був повністю звільнений від оплати за навчання. Цей семестр був для нього дуже напруженим. Він записався на заняття до О. Колесси з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії українсько-руської філології (2 години на тиждень), практичні заняття (1 година на тиждень) та семінар з українсько-руської філології (2 години на тиждень). Записався на заняття і до професора К. Студинського з вибраних питань з руської літератури (2 години на тиждень), фонетики церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень) та з літературних вправ (1 година на тиждень). У професора С. Вітковського Михайло Возняк відвідував заняття з історії грецького театру і грецької драми (3 години на тиждень),з курсу під назвою «Епоха Дереклеса» (2 години на тиждень) та просемінар латинської філології (2 години на тиждень). У професора Б.Кручкевича Михайло Возняк відвідував заняття «Римські консули» (5 годин на тиждень), топографії старого Риму (1 година на тиждень) та просемінар грецької філології (2 години на тиждень). У професора Калленбаха вивчав польську історію другої половини XVIII-го віку (4 години на тиждень) та продовжив вивчати поезію Зигмунда Красінського (1 година на тиждень). На вивчення історії німецької літератури у професора Вернера відводилось три години на тиждень. Три години на тиждень відводилось на вивчення етики у професора К. Твардовського та по одній годині на

тиждень на вивчення нарису діянь філософії та курсу психології. У професора М. Вартенберга він відвідував лекції з метафізики (3 години на тиждень), з етики поглядів Канта (3 години на тиждень) та нарис історії естетики (2 години на тиждень). Три години відводилось на заняття з психології у професора Л. Маньковського та дві години на тиждень на заняття по гігієні у доцента Шпільмана. Разом – 52 години на тиждень [6, арк. 299–300].

Мине трохи часу і Михайло Возняк, як і його теперішній вчитель Кирило Студинський, стане академіком Академії наук УРСР, проте постійно буде пам'ятати, що його вчителем мав би бути Іван Франко, якого не допустили до навчання студентів Львівського університету.

Станіслав Вітковський (1866–1950) був відомим польським дослідником античності. Навчався у Берлінському та Гетінгенському університетах (1894–1897). З 1898 року був доцентом, а з 1902 року професором класичної філології Львівського університету ім. Франца-Йосифа. Він – автор популярного підручника грецької мови (1936), редактор журналу «ЕОС» (1902–1909), член екзаменаційної комісії для вчителів гімназії та реальних шкіл.

Броніслав Ігнатій Кручкевич (1849–1918) – видатний польський вчений класичної філології. Навчався у Краківському університеті (1868–1872), по закінченні навчання в якому став доктором наук. Продовжував навчання у Відні та Лейпцигу. З 1877 року доцент Краківського університету, з 1879 до 1888 року приват-доцент, з 1888 року надзвичайний професор, а з 1890 року звичайний професор Львівського університету. Деякий час був ректором Львівського університету і деканом філософського факультету. Був директором філологічного семінару і просемінару, директором екзаменаційної комісії для вчителів гімназії, член-кореспондент Краківської Академії наук.

П'ятий семестр навчання припав на зиму 1906/1907 навчального року. У генеральному каталозі студентів філософ-

ського факультету в справі Михайла Возняка зазначено, що він надалі дістає стипендію з Виділу Крайового в розмірі 315 корон на рік, також рішенням Сенату університету від 1 листопада 1906 року за № 146 звільнений повністю від оплати податку за навчання. Проживав Михайло Возняк, як зазначено у тому ж каталозі, на вулиці Театинській, 19. Цього семестру він записався на заняття у професора О. Колесси з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії українсько-руської філології (2 години на тиждень), на практичні заняття (1 година на тиждень) та семінар з українсько-руської філології (2 години на тиждень). Записався він, як і попереднього семестру, і на заняття до професора К. Студинського з руського письменства, з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії українсько-руської філології (2 години на тиждень), практичні заняття (1 година на тиждень) та семінар з українсько-руської філології (2 години на тиждень). Записався він на заняття до професора К. Студинського і з руського письменства XVII-го віку (2 години на тиждень), деклінації та кон'югації церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень) та на літературні вправи (1 година на тиждень). У цьому семестрі Михайло Возняк присвятив заняттям у професора С. Вітковського. У нього він слухав грецьку граматику (3 години на тиждень), грецьку історію (2 години на тиждень), грецьке право (1 година на тиждень) та брав участь у роботі семінару грецької філології (2 години на тиждень) і просемінару латинської філології (2 години на тиждень), тобто 10 годин на тиждень. Відвідував він заняття і у професора Б.Кручкевича з історії римської літератури (5 годин на тиждень), брав участь у роботі семінару латинської філології (2 години на тиждень), та просемінару грецької філології (2 години на тиждень), тобто разом 9 годин на тиждень. На класичну філологію в цьому семестрі Михайло Возняк витратив 19 годин на тиждень, у той час, коли на українську тільки 12 годин на тиждень. Окрім цих занять він відвідував заняття з ідей педагогіки XVII-го віку (3 години на

тиждень), у професора Л.Маньковського, соматології та гігієни (2 години на тиждень) та гігієни їжі (1 година на тиждень) у доцента Шпільмана. 4 години на тиждень Михайло Возняк відвів на заняття з логіки у професора К.Твардовського та дві години на тиждень на заняття з історії німецької літератури XVIII-го віку у професора Вернера. [8, арк. 221–222]. Загалом в тиждень він витрачав 45 годин – це в 4–5 раз більше, ніж витрачали його колеги.

Нічого не змінилося і в шостому семестрі, який припав на літо 1906/1907. Те ж помешкання. Та ж стипендія та звільнення від оплати за навчання та знову велике навантаження. Цього семестру він слухає у професора О. Колесси курс з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії граматики українсько-руської мови (1 година на тиждень), бере участь в роботі семінару для української філології (2 години на тиждень) та в практичних вправах (1 година на тиждень). У професора К. Студинського він записується на практичний курс церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень), на курс, що названий «Руська проповідь» (2 години на тиждень) та на літературні вправи (1 години на тиждень), тобто разом українській філології він присвячує 11 годин на тиждень.

До професора С. Вітковського він записується на заняття граматики грецької мови (друга частина) – (3 години на тиждень), курс «Грецькі історики» (2 години на тиждень), працює у семінарах грецької філології (2 години на тиждень) та просемінарі латинської філології (2 години на тиждень).

У професора Б. Кручкевича він слухає курс «Дії римської літератури за цісарства» (5 годин на тиждень), працює у семінарі латинської філології (2 години на тиждень) та в просемінарі грецької філології (2 години на тиждень). Разом на класичну філологію він витрачає у цьому семестрі 18 годин на тиждень. На заняття з етики у професора Вартенберга він витрачає 5 годин на тиждень, на наукові методи дослідження у професора К. Твардовського – 4 години на тиждень, а також у цього професора він слухає курс про філософію

Платона і Аристотеля (1 година на тиждень). Слухає курс про народне виховання (3 години на тиждень) у професора Л. Маньковського. Цього семестру він відвідував заняття у професора М. Грушевського з культурного руху Східної Європи (1 година на тиждень) та про економічне і культурне життя в українській землі (3 години на тиждень). Слухає він лекції «Вік XIX-й» у професора Л. Фінкля, (2 години на тиждень) [8, арк. 270–271]. В цьому семестрі він велику увагу звернув на загальноосвітні предмети і приділяє їм 19 годин на тиждень, більше, ніж на українську та класичну філологію.

У шостому семестрі, що припав на зиму 1907/1908 навчального року, все залишається, як і в попередньому, за винятком того, що навантаження, яке бере на себе Михайло Возняк, значно збільшується. У професора О. Колесси – курс з історії української літератури XIX-го віку (2 години на тиждень), історії граматики українсько-руської мови (1 година на тиждень), бере участь в роботі семінару для української філології (2 години на тиждень) та в практичних вправах (1 година на тиждень). У професора К. Студинського він записується на заняття з церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень), історії руського письменства (2 години на тиждень) та на літературні вправи (1 година на тиждень). Таким чином на заняття українською філологією Михайло Возняк виділив 10 годин на тиждень. У професора С. Вітковського він записується на заняття з грецької та римської метрик (2 години на тиждень), анналів Ксенофонта (2 години на тиждень) та семінар з грецької філології (4 години на тиждень). У професора Б. Кручкевича він відвідує лекції з шанування богів у Римі (2 години на тиждень), топографії Риму (2 години на тиждень), семінар з латинської філології (2 години на тиждень) та просемінар грецької філології (2 години на тиждень). Разом для класичної філології він виділяє 16 годин, що значно більше, ніж для української філології. Багато часу, значно більше, ніж у попередньому, він у цьому семестрі приділяє загальноосвітнім предметам. У професора М. Вартенберга він

відвідує заняття з критики основ моралі (4 години на тиждень) та проблем виховання (1 година на тиждень). У професора К Твардовського він вивчає нариси з психології (4 години на тиждень), у професора М. Грушевського – культурне життя в українських землях (3 години на тиждень). Слухає вступ до польської мови у професора Р. Пілята (3 години на тиждень). Відвідує заняття з методики навчання у професора Л. Маньковського (3 години на тиждень). У доцента В. Ганека він відвідує заняття з загальної гігієни (1 година на тиждень) та надання першої допомоги (1 година на тиждень). Разом – 21 година на тиждень [10, арк. 220–221].

У сьомому семестрі, який припадав на літо 1907/1908 навчального року, Михайло Возняк із 53 годин запланованих занять на тиждень тільки сім годин виділяє на українську філологію, з яких тільки дві години на тиждень він відводить на заняття у семінарі для українсько-руської філології у професора О. Колесси. Тільки п'ять занять у професора К. Студинського, з яких дві години на тиждень він відводить на заняття з руського письменства XVIII-го віку, дві години на кон'югацію старо-слов'янської мови та одну годину на так звані літературні вправи.

На класичну філологію Михайло Возняк цього семестру виділяє 26 годин на тиждень. З них на заняття у професора С. Вітовського він відводить десять годин на тиждень. Ходить на заняття з історії грецького римування (2 години на тиждень), працює у семінарі грецької філології (2 години на тиждень), відвідує заняття з панського діалекту (2 години на тиждень), відвідує просемінар латинської філології (2 години на тиждень), та по одній годині на тиждень відводить на заняття з вивчення історії грецької мови та «Симпозіону» Платона.

Занять у професора Б. Кручкевича в цьому семестрі дев'ять годин на тиждень. В нього він вивчає адміністрацію римської держави (5 годин на тиждень), працює в семінарі латинської філології (2 години на тиждень) та просемінарі грецької філології (2 години на тиждень).

Цього семестру він записався на лекції до чи не найвідомішого польського вченого класичної філології Тадеуша Сінка (1877–1966), який закінчив Краківський університет і з 1900 року став доктором філософських наук. У 1907–1913 роках – надзвичайний професор Львівського університету. З 1913 року став професором Краківського університету, в якому працював, за винятком воєнних років, аж до 1960 року. Був автором підручників для середніх шкіл з латинської мови, дослідником грецької історії та літератури, редактором відомого польсько-латинського словника.

У професора Т. Сінка Михайло Возняк відвідує заняття під назвою «Лукіан і його часи» (3 години на тиждень), «Пояснення вибраних місць з Лукреція» (2 години на тиждень) та заняття з латинських вправ (2 години на тиждень). Три години на тиждень він відводить на заняття з німецьких вправ у професора Вернера, слухає другу частину нарису з психології у професора Казимира Твардовського. У професора М. Вартенберга записується на лекції з філософії Спінози (2 години на тиждень) та з питань душі та тіла (2 години на тиждень). Три години на тиждень займають заняття з основ виховної моралі у професора Л. Маньковського. Два заняття у професора М. Грушевського: українська козаччина XVI-го віку (3 години на тиждень) та історія Східної Європи (1 година на тиждень) [11, арк. 259–260].

Події у Львівському університеті 1907 року, які розпочались ще 1902 року, не зачепили Михайла Возняка. Саме цього 1902 року відбулась так звана сецесія українських студентів, які в знак знущання над ними як українцями, постійними зневагами української мови, насміх польського шовінізму, яким були наскрізь просякнуті члени Сенату університету, покинули добровільно стіни університету. Це явище викликало підтримку серед українців Галичини. Але ще більше озлобило польський шовінізм. Розпочалась активна боротьба за український університет у Львові, яка посилилась при чергових виборах до галицького сейму та віденського парламенту. Врешті

у 1907 році дійшло до сильного зудару, який розпочався з того, що студенти побили вченого секретаря за відкриту зневагу їх, а відтак розгромили актову залу, звану аулею, та аудиторії, захопили деякі приміщення і з боку костьолу Святого Миколая в одному з вікон виставили жовто-синій прапор. Університет був блокований українськими студентами, навколо університету зібралась величезна юрба польських шовіністів, оскільки вістка про захоплення університету українськими студентами блискавично розійшлась по Львову. Врешті до університету, що на ті часи знаходився по вулиці Миколая, були підтягнуті війська та поліція і його штурмом було взято. Було заарештовано 180 студентів, яких повели колоною до будинку поліції, що на вул. Сапіги. По дорозі студенти під синьо-жовтими прапором співали «Ще не вмерла Україна» та «Не пора», чим навели жах на польських шовіністів. Ці події відбулись 10 січня 1907 року. Збереглись списки затриманих поліцією. Серед них прізвища Михайла Возняка не було.

Він розумів, що у випадку його затримання поліцією він буде позбавлений стипендії, що означало кінець навчання в університеті. Для одержання стипендії потрібно було додавати до прохання ще й так зване свідоцтво моральності. Якщо б був затриманий поліцією Михайло Возняк, то такого свідоцтва йому б не видали. Свідченням того, що в подібних акціях Михайло Возняк не був затриманий і не зафіксований поліцією, є одне із збережених свідоцтв моральності, видане йому 16 червня 1923 року за № 26364, в якому зазначалось, що Михайло Возняк, який проживає на вулиці Трибунальській, 2, за весь час перебування у Львові «не був ні поліційно, ні судово покараним». Правда, видане це свідоцтво було «з метою пошуку праці» [17, арк. 4]. Більш того, на його плечах лежав і обов'язок піклуватись про братів, яких вирвав з села, щоб дати їм хліб в руки. Два морги поля не в силі були прогодувати велику сім'ю Стефана Возняка. Бідність з малих літ навчила Михайла Возняка бути ощадним у всьому. І ця риса характеру дивувала всіх, хто знав його.

Через деякий час він своєю науковою діяльністю докаже, що він зробив для розвитку української науки і для української державності. Свою знамениту історію української літератури, видану в трьох томах, він присвятить борцям за волю України. Ця присвята була поміщена у першому томі, який охоплював літературу до кінця XV-го віку і вийшов у Львові накладом товариства «Просвіта» з друкарні НТШ: «Славній памяти невмирущих борців за зєдинену, вільну, самостійну і незалежну Україну». Подібної присвяти не зробить у своїх монографіях ніхто з тодішніх українських вчених в умовах профашистської Польщі. Він навідріз відмовиться присягати на вірність урядові цієї держави, ніколи не буде мати права займати державну посаду, але своєї клятви вірності, на відміну від інших, не порушить. До 1939 року, як напише в автобіографії, був безробітним.

Історія української літератури, другий том якої торкався XVI–XVIII-х віків, перша частина якої вийшла 1921 року, а друга у вигляді третього тому – 1924 року, в радянський час була заперта в спецсховища, не тільки за оту присвяту борцям за незалежність України, але і за саму ідею, яка йшла врозріз з офіціозним більшовицьким світоглядом, який вчив, що все має залежати від Росії. Історія української літератури М. Возняка не відповідала цій настанові. На жаль, подальших томів цієї історії не було написано і доведено тільки до часу Котляревського – так званого Другого відродження, на яке М. Возняк також мав свій оригінальний погляд, бо вважав, що Іван Котляревський не піднявся в національному значенні вище тих думок і поглядів тодішніх вищих українських верств, які вже на той час були наскрізь просякнуті московською культурою і цивілізацією, так само як на Західній Україні подібні верстви української суспільності були просякнуті польською культурою і цивілізацію, що врешті і привело до дуже легкого переходу останніх в москвофільство. Михайло Возняк вперше в нашому літературознавстві чітко розділив давню українську літературу від московської та білоруської.

Цілком можливо, що Михайло Возняк у 1907 році послухався поради Івана Франка, який ще перед тим звернувся до університетської молоді. У цьому зверненні він писав: «В вас вмовляють безсовісні люди, то ви яко молодіж не обов'язані числитися з наслідками своїх поступків і повинні йти за голосом власного чуття. Не вірте тим людям, бо вони навмисне грають на ваших чуттях, а самі заздалегідь ховаються в безпечних криївках, щоб на вас самих упала одвічальність за їх діло. Вони дурять вас фантомами народної честі, народної гордості, народного права та обов'язку. Закликаю вас на все, що вам найдорожче і найсвятіше, на любов ваших батьків і матерей, на любов до рідного народу, котрою ви чванитесь – не слухайте тих намов і підшептів, яких одинока мета – вашим коштом осягнути невідомі вам обскурні цілі. Стійте твердо на тім, що в боротьбі за такі державні інституції, як університет, ви можете бути ініціаторами, резервою, помічниками, але ніяк не першою лінією. Наша суспільність ще не дозріла до тої боротьби і ви не маєте права – повторяю, не маєте права провокувати її перед часом до такої боротьби. Коли у вас є хоч крихта холодної застанови, то ви мусите знати вже й тепер, що наша суспільність не піде за вами на вашу дорогу розпуки, не піддержить вас на ній і ваша саможертва буде безплідна. Піду ще крок далі і скажу вам, поучений сумним досвідом вашої сецесії: ви самі не вірите в ту справу, за яку боретесь, самі не відчуваєте потреби тої «рідної» науки, бо привикли слухати фраз і впиватися фразами і готові тепер за фрази навіть голови свої класти. Невже вам не сором? Пригадайте, як кінчаться дотеперішні ваші демонстрації, як скандально більшість ваших борців держала себе перед судами і викручувалася від найменшої одвічальності. Панове, не уявляйте собі, що ви герої, бо досі не дали ніякої проби геройства. Ваше сумління певно скаже Вам: се не героїзм, що ви хочете робити завтра, не народна українська маніфестація, а простий, легкомисний, необдуманий злочин. Маєте право висміяти мої слова, обурюватися і мститися за

них, але я кличу ще раз до вашого сумління: отямтеся і не наносіть в сій і без того тяжкій хвилі нового тяжчого удару нашій Україні» [23, 305].

Сьомим семестром освіта з класичної філології для Михайла Возняка закінчилась. Наступні семестри Михайло Возняк присвячує виключно українській філології, які в каталогах студентів філософського факультету Львівського університету іменують раз українсько-руською, а раз українською.

У восьмому семестрі, який припав на зиму 1908/1909 навчального року, у вже традиційні записи у студентському каталозі сталась лише та зміна, що Михайло Возняк покинув жити на вулиці Театинській і перейшов на вулицю Новий Світ, 5, що на Байках біля Політехнічного інституту та новозбудованого приміщення для Академічної гімназії. Все решта по-старому. Він дістає з Крайового Виділу стипендію у 315 корон і повністю звільнений від податку за навчання. Цього семестру він записується до професора К. Студинського на заняття з історії руського письменства XII-го віку (2 години на тиждень) та XIII-го віку (3 години на тиждень), а також на заняття з вивчення граматики руської (2 години на тиждень) та семінар з української філології (2 години на тиждень). Всього дев'ять занять на тиждень. Чотири години на тиждень він відводить на теорію пізнання у професора М. Вартенберга та чотири години на тиждень на психологію мислення у професора К. Твардовського. Три години з етики у професора Маньковського, дві години на тиждень з гігієни у доцента Павека та одна година у цього ж викладача з першої допомоги. Всього 23 години на тиждень. [12, арк. 253–254].

В останньому, дев'ятому семестрі навчання у Львівському університеті, як свідчить каталог, Михайло Возняк бере стипендію, як і раніше, звільнений від податку, а також живе на Байках, як і в минулому семестрі. Його індекс, тобто номер залікової книжки – 5929.

Цей семестр присвячений виключно українській філології у професора К. Студинського. Він відвідує заняття з

літературного відродження Галичини в першій половині XIX-го століття (2 години на тиждень), історичної граматики української мови (2 години на тиждень), староруської повісті (1 година на тиждень), старовинне агіографічне письменство (3 години на тиждень) та відвідує заняття семінару з української філології (2 години на тиждень). Відвідує заняття у професора Л. Маньковського з питань педагогічних проблем сучасної доби (3 години на тиждень) [13, арк. 242]. У цьому ж документі зазначено, що Михайлові Вознякові видано абсолюторіум 19 жовтня 1923 року.

За час навчання в університеті Михайло Возняк здав від 1905 до 1909 року 39 колоквіумів у професорів О. Колесси та К. Студинського, з яких у 1905 році – 8, у 1906 – 8, 1907 – 9, у 1908 – 11, у 1909 – 3. На всі колоквіуми від отримав свідоцтва. Оцінені його роботи були відзначаючою оцінкою, і зачитані на семінарах. Деякі з них були рекомендовані К. Студинським та О. Колессою до друку в «Записках Наукового товариства імени Шевченка» [17]. «Отсим посвідчую, – писав в одному зі свідоцтв К. Студинський від 9 квітня 1908 року, – що п. Возняк, студент IV року фільозофії, один з найспосібніших і найбільш трудящих моїх слухачів відчитав в сім році на моїх «Літературних вправах» працю п. з. «Проект Ів. Жуківського в справі правописи на зїзді «ученихъ» в 1848 р.», яку видрукує в найблизшім часі Наукове Товариство ім.Шевченка» [17, арк. 33].

Першою друкованою працею Михайла Возняка була «Із кореспонденції Г. Моха», опублікована у першій книзі 81-го тому ЗНТШ (с. 157–171) за 1908 рік. До цієї публікації було зауваження на першій сторінці публікації: «Уривок з праці, читаної на семінари проф. О. Колесси». Наступною працею було дослідження «Проєкт правописи Івана Жуківського на з'їздї «руських ученихъ», яку опублікували «Записки наукового товариства імени Шевченка» у другій книзі 82-го тому (с. 53–86) за той же 1908 рік. До публікації М. Возняк подав таку зауважу: «Сю роботу читав я на літературних вправах Вп. Проф. Д-ра К. Студинського. На сім місці складаю щиру

подяку Вп. Проф. Свистунови за ласкавий дозвіл кожного часу користати з бібліотеки «Народного Дому». Перед цією працею була публікація Івана Франка «Нові матеріали до історії українського вертепа». Від того часу Михайло Возняк міцно окупував ЗНТШ. У першій (с. 70–91) книзі 87-го тому за 1909 рік та другій книзі (с. 51–93) 83-го тому ЗНТШ він публікує розлоге дослідження «Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині XIX століття» з приміткою: «Читано на семінарі Проф. Д-ра Ол. Колесси». У цьому ж самому томі ЗНТШ він друкує й наступну працю «До історії видання Номисової збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», Спб., 1864 (с. 159–180). У 284-му номері газети «Діло» він друкує «Передмову Головацького до викладів української філології» на Львівському університеті..

Згідно з «Звітом дирекції ц.к.академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1908/1909» Михайло Возняк стає заступником учителя цієї гімназії і господарем 1 «а» класу, в якому викладає латинську та українську мови. Окрім того в 1 «б» він викладає також ще й латинську мову. Всього – 19 годин на тиждень.

Цілком очевидно, що Михайло Возняк тільки записався на дев'ятий семестр 1908/1909 навчального року, але не навчався. Йому директор Академічної гімназії Едвард Харкевич зробив пропозицію стати учителем гімназії і він її прийняв.

Потрапити працювати в Академічну гімназію було вкрай трудно, якщо врахувати якого там рівня працювали викладачі. На час приходу Михайла Возняка гімназія вже устаткувалася в новому приміщенні. 24 вересня 1911 року помер колишній директор гімназії Едвард Харкевич, який через хворобу два роки перед тим вийшов не емеритуру. Кожного року гімназія поминала його панахидою в церкві Святого Духа Львівської генеральної греко-католицької семінарії. На цю панахиду збирались родичі померлого, весь педагогічний колектив (тоді говорилось – учительський збір) та гімназіальна молодь. На місце Едварда Харкевича прийшов відомий педагог, спо-

движник української педагогіки Ілля Кокорудз. Наскільки в той час був сильний учительський збір, достатньо сказати, що там працювали Бігеляйзен Генрик, товариш Івана Франка, автор п'ятитомної історії польської літератури, Білецький Василь, редактор дитячого журналу «Дзвінок». Завдяки Василю Білецькому наша література збагатилась безсмертними творами Івана Франка. В гімназії на той час працювали Іван Боберський, Ярослав Гординський, Спиридон Кархут, Денис Корінець, о. Леонід Лужицький, Остап Макарушка, Іван Раковський, Іван Сітницький, Михайло Тершаковець. Кожен з них вніс свій вклад в українську культуру й науку та громадське життя. Крім Михайла Возняка в гімназії заступником учителя працював ще Остап Грицай, до голосу якого прислуховувалась вся українська література. Вже на той час авторитет Михайла Возняка був настільки високим, що йому без ускладнень дісталось місце учителя в Академічній гімназії, єдиному на той час середньому навчальному закладі з українською мовою навчання. Для того, щоб стати повноцінним учителем, потрібно було здати через рік–два кваліфікаційні екзамени перед Державною комісією.

Вже працюючи заступником учителя Академічної гімназії, він публікує на сторінках ЗНТШ своє велике дослідження під назвою «Студії над галицько-українськими граматиками XIX в.». Ця праця розпочала друкуватись у третій книзі 89-го тому ЗНТШ (с. 111–143) з приміткою: «Читано на семінарі Проф. Дра К.Студинского». Продовжено цю публікацію у четвертій книзі 90-го тому за 1909 рік (с. 33–118), п'ятій книзі 91-го тому (с. 126–150) за 1909 рік, першій книзі 93-го тому (с. 90–131) за 1910 рік, другій книзі 94-го тому (с. 107–161) за 1910 рік та третій книзі 95-го тому (с. 83–106) за 1910 рік. У шостій книзі 98-го тому (с. 75–146) за 1910 рік Михайло Возняк подав додатки до основного тексту. У 1910 році ця студія під назвою «Галицькі граматики української мови» вийшла окремим відбитком і її можна вважати першою друкованою книжкою Михайла Возняка.

На 1910 рік припадає й перша франкознавча праця Михайла Возняка. Була це рецензія на «Апокрифи і легенди з українських рукописів зібрав і упорядкував др. І. Франко», яка була опублікована у 12-ій книзі «Літературно-наукового вісника» (с. 630–631) за 1910 рік. Наступною працею франкознавчого характеру була також рецензія на четверте доповнене видання «Панських жартів», що вийшли у Львові 1911 року. Цю рецензію опублікувала у четвертому номері газета «Неділя» за 1912 рік.

У 40-літній ювілей наукової та творчої діяльності Івана Франка у 1913 році Михайло Возняк видав свою першу франкознавчу книжку (40 сторінок) під назвою «Житє і значінє Івана Франка», яка розпочиналась словами: «Від смерти Шевченка поза Михайлом Драгомановим ніхто з Українців не здобув собі більшого імени на всіх українських землях, як в австрійській, так і російській Україні, ні один із українських письменників поза Шевченком не має такого розголосу межи чужими, славянськими та неславянськими народами як др. Іван Франко». Подібного визнання заслуг Івана Франка до цих слів Михайла Возняка не було.

Цього ж 1913 року Михайло Возняк в «Ілюстрованому народному календарі на 1913 рік» (с. 49–67) друкує статтю «Іван Франко з нагоди ювілею сорокалітньої літературної праці». На цю публікацію відгукнувся Іван Франко у статті «В інтересі правди», що вийшла у третьому номері журналу «Учитель» за 1913 рік. «Особливий клопіт мав я з д. Возняком, – писав у цій статті Іван Франко, – який у дуже розширеній популярній публікації, в календарі товариства «Просвіта» на 1913 рік, помістив простору статтю про моє життя й діяльність, дуже багату на помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності. Прочитавши ту статтю, я попробував спростувати в «Ділі» лиш одно зовсім уже абсурдне його твердження, буцімто я, ходячи два роки до людової школи в Ясениці Сільній, не навчився нічого, а натомість, ходячи протягом двох тижнів до школи в Нагуєвичах, навчився

руської, польської й німецької мови. В своїм спростуванні я пояснив, що людова школа в Ясениці Сільній була т[ак] зв[ана] тоді етатова, де вчили від першої класи по-руськи й по-польськи, а в другій починали також науку німецького язика, коли натомість у Нагуєвичах тоді це була школа т[ак] зв[ана] парохіальна, де вчили тільки руського та потрохи церковнослов'янського язика й церковного співу. Редакція «Діла», аби не робити прикрості д. Вознякові, уділила йому моє спростування в рукописі, і він, оправдавшися усно передо мною, що написав се по своїй догадці, поправив ту помилку в окремій відбитці своєї статті. Розуміється, інші його помилки, не спростовані мною тоді, так і лишилися в його статті та в окремій відбитці і перейшли, як я сього й сподівався, так у статтю д. Ющишина» [22, 227–228]. Стаття І. Ющишина називалась «Іван Франко як педагог» і була надрукована у №№ 1 та 2-ому за 1913 рік.

Мав Іван Франко претензії до М. Возняка і до висвітлення його першого арешту «І так, – продовжував Іван Франко свої претензії у згаданій статті,– читаємо на ст. 39 про мій перший арешт ось яку зовсім неправдиву відомість: «Його вмішали в соціалістичний процес і навіть засудили на дев'ятимісячну тюрму, видержавши перед тим 8 тижнів у слідчій в'язниці за належання до тайного товариства, до якого він дійсно ніколи не належав і якого, як здається, навіть ніколи не було».

Се одно з численних непорозумінь д. М. Возняка, який у моїй автобіографічній записці, поміщеній на вступі збірки оповідань під заголовком «В поті чола», міг прочитати зовсім недвозначно, що слідчий арешт у процесі 1877–78 рр. тривав несповна 8 місяців, а засуджений був я на 6 тижнів арешту за проступок, а не за жоден злочин. Розуміється, що тайного товариства не могло бути між оскарженими, з яких один, і то головний (Михайло Котурницький, recte Борковський) був родом із Росії, а тільки проїздом із Женеви до Росії зупинився на кілька день у Львові і був ув'язнений, не бачившися перед тим ніколи з жодним із оскаржених, – другий жив у Відні, а

одна (Анна Павликівна) жила в Косові. Так само недокладно сказано на ст. 43 про мій третій арешт у Львові літом 1889 р., коли я за невідому ані мені, ані самому слідчому судії провину просидів не 3 місяці, а тільки 40 днів у слідчім арешті».

До франкознавчих праць належить і публікація Михайла Возняка «Епізоди культурних зносин галицької і російської України в І половині XIX в.», яка була опублікована у XIII-му томі (с. 53–142) «Записок Українського Наукового Товариства в Київі».

Це були праці Михайла Возняка, які вийшли за життя Івана Франка і який їх читав.

Бібліографію франкознавчих праць Михайла Возняка привели у своїй статті Т. Пачовський та Я. Шуст [20, 407–422].

У «Звіті дирекції ц.к.Академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1910/1911» Михайло Возняк опублікував свою розвідку «Маркіян Шашкевич як фольклорист». Відтак ця розвідка з друкарні НТШ вийшла окремою відбиткою. Ця праця була одна із тих, які М.Возняк спеціально писав у ювілейний рік Маркіяна Шашкевича. На неї відгукнувся Іван Франко рецензією у № 38 часопису «Неділя» за той же 1911 рік, в якій дав високу оцінку цій праці, а також дав блискучу характеристику Михайлові Возняку як вченому. «Возняк, – писав він, – належить до наймолодшої генерації галицько-руських учених, що пройшла університетські студії під проводом проф. Олександра Колесси та Кирила Студинського. Із сеї генерації вчених рутеністів визначилися досі науковими працями др. Я. Гординський, М. Тершаковець та М. Возняк. На всіх трьох видно головно вплив проф. Студинського, бо проф. Колесса задля браку часу не вспів досі ані сам зазначити себе науковими працями крім тих, які належать іще до його передпрофесорських літ, ані виявити свій духовий вплив на своїх слухачів. Із трьох згаданих молодих адептів рутеністики М. Вознякові треба признати найбільшу працьовитість та найліпше вироблений метод точного, скрупулятного до найменших дрібниць досліду язикових

та літературних явищ. Ідучи за прикладом свойого вчителя, всі три вони в більшій або меншій мірі присвячують свої праці збиранню та оброблюванню матеріалів до новішої спеціально галицько-руської історії літератури. Можна ще спеціальніше зазначити, що головним центром їх праць та наукових дослідів являється т(ак) зв(ана) «руська трійця» відродителів духового та літературного життя в Галичині, а особливо особа Маркіяна Шашкевича. Розвідка д(обродія) Возняка, якої заголовок подано вище, визначається всіми прикметами совісно виконаної, переважно бібліографічної праці, якої метою було на основі рукописних матеріалів вияснити та виказати працю Маркіяна Шашкевича над збиранням та записуванням галицько-руських народних пісень, а також тим як тою працею покористувалися видавці збірок тих пісень, а власне Вацлав з Одеська, Жегота Паулі та Яків Головацький» [21, 500].

Продуктивність роботи Михайла Возняка вражає. Тільки на сторінках ЗНТШ до початку Першої світової війни він опублікував 31 оригінальне дослідження з давньої української літератури та фольклористики. Найпродуктивнішими у цьому відношенні були 1911 рік (16 публікацій) та 1912 (12 публікацій).

Дивовижну свою ерудицію в галузі давньої української літератури Михайло Возняк проявив у рецензіях. Він відгукується на появу публікацій особливо з Росії, в тому числі з Польщі та України, які були під її забралом, а також Австро-Угорщини та Німеччини. Він відгукується на появу статей про Пересопницьке Євангеліє, публікацій про Іоаникія Галятовського та інших видатних діячів минулих століть. Уяву про публікації на сторінках НТШ дає видання Наукового Товариства імені Шевченка «Бібліографія Записок Наукового Товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL. 1892–2000», яка вийшла у Львові 2003 року і її уклав Василь Махер.

Окрім оригінальних робіт та рецензій у ЗНТШ до 1914 надруковано 14 рецензій на публікації Михайла Возняка

у різних виданнях. Особливо активно працював Михайло Возняк з часописом «Неділя», який був прилогою до газети «Діло» і виходив під редакцією Василя Щурата. В цьому виданні Михайло Возняк надрукував цілу низку матеріалів, які стосувались 100-ліття від народження Маркіяна Шашкевича та його друзів по «Руській трійці».

У своїх роботах Михайло Возняк вже тоді накреслив той стиль викладу, який опісля в радянський час буде доводити до сказу вірнопідданних партійних учених. Михайло Возняк основну увагу в дослідженні надає документу, пояснює джерела звідки той документ взято, де вже він використовувався і якнайменше висвітлює своє ставлення до того чи іншого явища, про яке йде мова у документі. Саме це й не подобалося партійним ученим, які постійно докоряли вченому і писали на нього доноси, що в цих статтях, які пише Михайло Возняк, «не просматривается» обличчя самого вченого…

Цей метод, вироблений М. Возняком, виявиться опісля єдино правильним в умовах тоталітарного тиску на українську науку, яку постійно будуть звинувачувати в тяготінні до українського буржуазного націоналізму. Активна наукова діяльність Михайла Возняка привела до подій, про які у своїх спогадах розповів Володимир Дорошенко. «В університеті, – писав він, – покійний належав до улюблених учнів Студинського, який його всяко протегував. І от коли Возняк скінчив університет і мав за собою пару праць, поміщених у виданнях НТШ, Студинський задумав провести його в дійсні члени товариства. Було це, мабуть, у 1910 році. Філологічна секція на внесок Студинського обрала Возняка дійсним членом. В ті часи дуже легко вибирали молодих адептів науки в дійсні члени. Майже всі учні М. Грушевського – Ст. Томашівський, Ів. Кревецький, Ів. Джиджора, В. Гарасимчук, Ів. Крип'якевич та ін. дуже вчасно стали дійсними членами НТШ. Те саме діялося й по інших секціях, і Студинський ніяк не сподівався, що його протегованець не пройде. Тим часом сталося інакше. Саме ті молоді вчені, що самі стали дійсни-

ми членами, не маючи значного стажу – Ст. Томашівський і Ст. Рудницький – повели агітацію, щоб на майбутнє ставити кандидатам у дійсні члени гостріші умови, вимагати поважніших праць і титулу доктора, що його в Австрії не так уже й тяжко було осягнути. А що вони були в той час членами Виділу, який формально затверджував вибір секції, то ці свої гостріші вимоги застосували до кандидатури М. Возняка. Вони настояли, щоб Виділ не затвердив рішення секції, а відклав («завісив») це рішення до того часу, поки кандидат матиме вимаганий ними стаж.

Це рішення мало бути затримане в таємниці, але той самий Томашівський, що його поставив на Виділі, вийшовши з засідання й стрінувши на вулиці Возняка, перший зрадив йому цю таємницю.

Возняк був страшенно ображений за це і на НТШ і, зокрема, на Студинського. І хоч завинили властиво Томашівський з Рудницьким, а не Студинський і секція, Возняк до кінця свого життя мав жаль і уразу до Студинського, як спричинника, хоч і мимовільного, його пониження. А коли вже по першій світовій війні Виділ затвердив його вибір на дійсного члена, покійний не схотів прийняти висланої йому грамоти й не дався ніколи намовити її взяти. Не вважав себе дійсним членом НТШ, хоч усе своє життя в ньому працював. Колишній улюблений учень і протеже проф. Студинського, Возняк тепер відкинувся від нього й не визнавав його вже своїм учителем, і не раз давав це йому відчути» [19, 372–373].

Більш того, через такий вчинок його товаришів по праці в Академічній гімназії Степана Рудницького та Степана Томашівського він покинув працю в цій гімназії.

Усі свої наукові праці, які дістали широке визнання, Михайло Возняк написав в один з найтрагічніших моментів життя своєї родини. Вони почались відтоді, коли 18 червня 1907 року сестра Михайла Возняка Катерина у віці 19 років вийшла заміж за Миколу Труша, сина Дмитра Труша і Марії Бадан та якому було 22 роки. У метриці шлюбу [26, арк. 71]

зазначено, що він народився 22 травня 1885 року. Свідками цього шлюбу були Іван Бадан та Іван Іванина, а благословив його отець Лонгин Тустановський, який у селі був священиком з 1902 року спочатку як асистент, а відтак з 1903 року як парох. Оскільки згідно з законами Австро-Угорщини і наречений і наречена були малолітніми (дорослим чоловік вважався у повних 24 роки, а жінка – у повних 20 років), тому батьки нареченого і нареченої мусили дати письмовий дозвіл на шлюб, який був занесений у метричну книгу.

15 березня 1908 року в молодої супружої пари народився син, якого назвали в честь діда Стефана Возняка Стефаном. Дитина була слабкою від народження і померла 25 березня цього ж року, проживши вісім днів [25, арк. 44]. Хоронив первістка Катерини Возняк отець Лонгин Тустановський, який перед тим сам пережив трагедію. 19 січня, на самі Йорданські свята 1908 року застрелився його син, доктор філософії Роман Тустановський. Він працював урядником при бібліотеці університету у Відні. Мав 25 років [25, арк. 44].

Не минуло й трьох місяців від смерті сина, як в Катерини Труш, сталась біда. Хтось підступно вбив її чоловіка Миколу Труша. Сталось це 11 червня 1908 року. Було Миколі Трушу всього 23 роки [25, арк. 45].

Витримавши дев'ять місяців жалоби за чоловіком, 9 лютого 1909 року отець Лонгин Тустановський благословив шлюб вдови по Миколі Трушу Катерини з Атаназієм Трушем. У метриці шлюбу зазначено, що він був позашлюбним сином покійної Олени, дочки Михайла Труша та Анни з Михайлових. Метрика зазначила, що народився Атанасій Труш 4 листопада 1883 року, тобто був на п'ять років молодший за свою дружину [26, арк. 75]. Свідчили шлюб Іван Нечипор та Іван Іванина.

Коли Михайло Возняк закінчував навчання в університеті, 23 травня 1909 року на плямистий тиф помер батько Стефан Возняк. Хоронили його наступного дня. Хоронив о. Лонгин Тустановський. В метриці смерті [25, арк. 98] зазначено, що

мав покійник 53 роки, тобто був 1856 року народження. Отець Лонгин Тустановський став офіційним опікуном малолітнім дітям Стефана Возняка Григорію та Кирилові, які навчались в гімназії і це зафіксовано в документах їхнього навчання. На Михайла Возняка випав важкий тягар опікуватись рідними.

Смерть не полишала дому Катерини Труш. Діти, які народжувались у другому шлюбі, вмирали немовлятами…

8 червня 1910 року народився син Іван, якого прийняла на світ повитуха Марія Матвіїв, а охрестив наступного дня по народженні іменем Іван о. Л.Тустановський. 7 серпня дитина померла [29, арк. 38]

9 лютого 1912 року народився син Стефан. Його прийняла ця ж повитуха що й Івана і охрестив той же священик Л. Тустановський, але дитина померла 8 червня 1912 року [29, арк. 51].

По Стефанові народилась 22 липня 1913 року дочка Ольга. Її прийняла на світ повитуха Єва Возняк, а охрестив та миропомазав отець Л. Тустановський. За кума був запрошений брат Катерини Григорій, на той час студент прав Львівського університету, та Александра Бабій. І знову дитині не судився довгий вік: вона померла 14 серпня цього ж року [29, арк. 61].

Напередодні Першої світової війни 23 липня 1914 року народилась дочка, яка при хрещенні отримала ім'я Анна. Як і покійну сестру Ольгу, її прийняла на світ повитуха Єва Возняк і хрестив та миропомазав отець Л. Тустановський. За хрещених батьків були запрошені Микола Крайник та Манька дочка Івана Матвіїва. В метриці народження зазначено, що Анні для якоїсь мети (очевидно для одруження) потрібно було свідоцтво про народження і вона дістала його вже у ЗАГСі 14 червня 1949 року Війна принесла нові страждання селу. Після відходу російської армії в селі [29, арк. 67] кинулась холера, яка забрала, як записав у метричній книзі померлих священик Лонгин Тустановський 112 осіб.

Брат Михайла Возняка Григорій вже був студентом правового факультету Львівського університету, куди поступив на

перший семестр, що випадав на зиму 1912/1913 навчального року. Так звана «Картка запису для потреб деканату» [14, арк. 706] зазначає, що офіційним опікуном Григорія Возняка був священик о. Лонгин Тустановський, а мешкав Григорій, очевидно разом з братом Кирилом, тоді ще гімназистом, та Михайлом Возняком на вулиці Длугоша, 19 якраз за новозбудованими на той час корпусами теперішнього хімічного та фізичного факультетів університету. Цей будинок у 1891 році збудував для себе архітектор Станіслав Кшановський. Окремі кімнати він здавав студентам. Другий семестр припадав на літо навчального 1912/1913 року, а третій семестр на зиму 1913/1914 року. Від оплати за навчання Григорій Возняк звільнений тільки наполовину. В цьому семестрі офіційним його опікуном, як і опікуном Кирила, стає стрийко Дмитро Возняк. Від військової повинності він був звільнений. Стипендії з жодної фундації не мав. Крім занять з фахових дисциплін, він відвідував заняття з вибраних питань історії Східної Європи у професора М. Грушевського, філології рослин та природи пчіл у професора Цісельського [15, арк. 168]. Як згадує про нього у вище цитованих спогадах Володимир Дорошенко, мав Григорій цілком інший характер, ніж брат Михайло. «Це був веселий, живий хлопець, що ходив на балі й забави. Й не соромився гарної статі» [19, 367].

Наступний семестр, який випав на літо 1913/1914 року, був для Григорія четвертим. В серпні розпочалась Перша світова війна. Григорій якраз був вдома. Село зайняли російські війська, його заарештували і посадили у в'язницю у Раві-Руській, де він сильно застудився, дістав так звані «галопуючі», тобто швидкоплинні сухоти, і в безнадійному стані був відпущений додому, де 12 квітня 1915 року помер. Його поховали, як і належиться через три дні, 15 квітня 1915 року. Йому було двадцять чотири роки. Хоронив отець Л. Тустановський [25, арк. 51].

Через рік 6 квітня 1916 року помер молодший його брат Кирило. Мав 20 років. Його хоронив о. Л. Тустановський.

У метричному записі про смерть він зазначив, що причиною смерті були сухоти, а померлий був учнем гімназії [25, арк. 68]. Отець Лонгин Тустановський хоронив і Кирила Возняка.

Був отець Лонгин Тустановський 1872 року народження. Висвятився у священичий стан 1895 року після закінчення богословського факультету Львівського університету та Львівської греко-католицької семінарії і відразу по висвяченні був скерований у село Доброгостів на Дрогобиччині, у 1897–1898 роках він був адміністратором у селі Двірці Жовківського повіту, відтак до 1902 року асистентом в Рави-Руській, а відтак перейшов на парохію у Вільки Мазовецькі, де й помер 4 жовтня 1926 року. Його в селі замінив його син Кирило Тустановський, який був 1886 року народження, висвятився 1909 року, був священиком у м. Яворові (1910–1911), м. Мостиськах (1911–1912), с. Ванівках Короснянського повіту (1912–1916) та с. Волі Нижній Сяніцького повіту. Після смерті батька став священиком у Вільках Мазовецьких.

В автобіографії Михайло Возняк про цей момент з болем напише: «Я зворохобив батьків дати до гімназії двох із молодших братів, і головний тягар їх удержання упав на мене. Зокрема тягар відчув я в часі університетських студій у Львові в рр. 1904–1908, де студіював українську філологію як головний, а класичну – як побічний предмет». І далі: «Не краще йшло мені з виведенням братів у люди. Вибухнула війна, надійшла московська окупація краю; в московській в'язниці перестудився старший брат, дістав «галопуючі» сухоти, заразив молодшого брата і один за другим покінчили свій життєвий шлях. Я виїхав перед москалями зо Львова [1, 1–2] .

Тепер на батьківській хаті залишились жити Єва Возняк та її дочка Катерина з чоловіком та єдиною дитиною із п'яти народжених, в якої 4 жовтня 1918 року народився син, який при хрещенні дістав ім'я Володимир. Прийняла його на світ Єва Возняк, а охрестив та миропомазав о. Л. Тустановський. 30 жовтня цього ж року дитина померла [29, арк. 82].

Доля змилосердилась над наступною дитиною Катерини, яка народилась 9 грудня 1919 року і була наречена ім'ям Марії. Її прийняла все та ж повитуха Єва Возняк та охрестив і миропомазав о. Лонгин Тустановський. Хрещеними батьками були Іван Матвіїв та Марія Домашовець, дружина Кирила [29, арк. 88].

Як засвідчує метричний запис № 75 у книзі померлих с. Волиця за 1917–1944 рр., яка зберігається у відділі державної реєстрації актів цивільного стану Жовківського районного управління юстиції, 5 вересня 1920 року у віці 60-ти років померла мати Михайла Возняка Єва з Матвіївих Возняк.

Ні її могила, ні могила її чоловіка Стефана не збереглась.

25 лютого 1922 року народився син Стефан. Його вже прийняла нова повитуха Анна Хомин, хрестив той же священик. Хрещеними батьками були Петро Танчин і Танька, жінка Івана Матвіїва. На жаль, син Стефан не прожив й року і помер 5 вересня 1922 року, про що в метричній книзі померлих і був зроблений відповідний запис [29, арк. 100].

Заступником учителя в Академічній гімназії Михайло Возняк працює тільки два роки. В 1913 році він бере відпустку, у відповідних документах на шкільний рік 1914-й, його прізвище з учительського збору Академічної гімназії щезає. З довідника «Szematyzm królewstwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem Krakowskim» за 1913 рік зазначено, що Михайло Возняк цього року нагороджений ювілейним орденом.

У так званому «Личному листку по учету кадров» Михайло Возняк записав, що від восьмого місяця 1908 до восьмого місяця 1914 року він працював учителем гімназії. [2, арк. 121]. В цьому ж документі Михайло Возняк стверджує також, що він працював від серпня 1914 року до вересня 1918 року учителем гімназії у Відні. Насправді у Відні він працював на гімназіальних курсах з українською викладовою мовою, які знаходились на вулиці Радацького, 3. Свідченням того є довідка, в якій стверджується, що «Михайло Возняк, заступник учителя в академ. гімн у Львові, був занятий на курсі гімназ.

з українською викладовою мовою у Відни III, ул. Радацького, 2 в році шкільнім 1917/18 і учив латинської мови кл. III (5), грецької мови кл. III (5), IV (4), V (5), разом 19 годин тижнево; від 25/XI 1917 латинської мови кл (6), грецької мови III (5), IV (4), V (5), разом 20 годин тижнево.

Обов'язки свої сповнював совісно і з добрим успіхом. Тепер вертає на своє давнє місце до Львова.

Семен Сидорак, управитель» [18].

Що було від часу приїзду Михайла Возняка до Відня аж до початку роботи на курсах розповів у згаданих спогадах Володимир Дорошенко. «Я вже згадував, – писав Володимир Дорошенко, – що за Першої світової війни Возняк опинився був у скрутному матеріальному становищі в Карінтії, звідки завдяки мені дістався до Відня й став на працю в Союзі Визволення України» [19, 375]. Про це Михайло Возняк в жодному документі не згадував.

24 березня 1940 року Михайло Степанович Возняк був дообраний депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання від Рава-Руського виборчого округу. Разом з ним був тоді дообраним син Івана Франка Петро Франко від Золочівського виборчого округу. Відомий лікар Мар'ян Панчишин та відомий актор і режисер колишнього театру товариства «Руська бесіда» Йосиф Стадник від Радехівського виборчого округу. Шестеро із сімнадцяти дообраних депутатів були малоосвічені селяни, решта з рядів визволителів.

Тоді, в передвиборчу кампанію, Михайло Возняк відвідав рідні краї і побував у рідному селі. Більше не приїздив. Не мав часу.

Перед Першою світовою війною «Возняк навіть на ферії не виїздив додому. Раз був виїхав, – писав Володимир Дорошенко у спогадах, – саме перед Першою світовою війною на провінцію й не міг уже вернутися до Львова. Від того часу вже нікуди не виїздив, боячися розлучитися з своєю бібліотекою. Ми жартували, бувало, що Вознякові небезпечно виїздити із Львова, бо зараз готова вибухнути війна» [19, 367].

Після смерті, яка сталась 20 листопада 1954 року, Михайло Возняк залишив чималий спадок, який успадкувала єдина з живих його сестра Катерина. 1956 року хата, в якій народився Михайло Возняк, була знесена і вже у 1957 році на її місці стояла нова. Катерина Возняк-Труш вже була вдовою і жила разом з своїм сином Стефаном, який народився 1927 року. У 1954 році він одружився з Анною Михайлів. Від цього шлюбу народились син Михайло (1956 р.) та Григорій (1958 р.) 1962 року Анна Михайлів померла і Стефан Труш одружився вдруге з Катериною Сідельник (1936 року народження). Двоє хлопців, які народились у цьому шлюбі, повмирали малими дітьми.

У 1981 році на 93-му році життя померла сестра Михайла Возняка Катерина Труш.

Через десять років у 1991 році на шістдесят четвертому році життя помер її син Стефан Труш.

На колишньому обійсті Возняків залишився жити Михайло Труш. Він одружився з Ольгою Нечипор, яка народилась 13 лютого 1968 року. У подружжя четверо дітей. 3 грудня 1987 року народився син Степан, 25 серпня 1990 року – дочка Мирослава, 6 грудня 1992 року – син Андрій, а 28 жовтня 1998 року – дочка Катерина, яка зараз вчиться в десятому класі місцевої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академік Возняк і розвиток української національної культури: Тези. Наукові читання. Львів, 20 березня 1990р. – Львів. – С. 1–2.
2. Архів Львівського національного університету ім. Івана Франка. – Фонд Р–119. – Опис 2 о/с. – Справа 3400.
3. Державний архів Львівської області (далі –ДАЛО). – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 612.
4. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 611.
5. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 612
6. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 613.
7. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 614.

8. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 615.
9. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 616.
10. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 618.
11. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 617.
12. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 519.
13. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 620.
14. ДАЛО . – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 159.
15. ДАЛО. – Фонд 26. – Опис 15. – Справа 168.
16. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАНУ (далі – ЛННБ). – Відділ рукописів – Фонд Возняка. – № 688/ п. 160.
17. ЛННБ. – Фонд Возняка. –№ 689/1-2.
18. ЛННБ. – Ф. Возняка. –№ 678.
19. *Нечиталюк М.* Честь праці! Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2000. – 424 с.
20. *Пачовський Т., Шуст Я.* Праці М. С. Возняка про життя і творчість І. Франка. Бібліографічний покажчик // Іван Франко. Статті і матеріали. – Збірник п'ятий. – Львів: Вид-во львівського університету, 1956. – С. 407–422.
21. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 38. – К.: Наукова думка, 1983. – 619 с.
22. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 39. – К.: Наукова думка, 1983. – 703 с.
23. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – 703 с.
24. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАУЛ). – Фонд 201. – Опис 4а. – Справа 6338.
25. ЦДІАУЛ. – Фонд 201. – Опис 4а. – Справа 7703.
26. ЦДІАУЛ. – Фонд 201. – Опис 4а. – Справа 7701.
27. ЦДІАУЛ. – Фонд 201. – Опис 4а. – Справа 6339.
28. ЦДІАУЛ. – Фонд 201. – Опис 4а. – Справа 7702.
29. ЦДІАУЛ. – Фонд 201. – Опис 4а. – Справа 7704.

Вул. Кривоноса (колишня Театинська), 19. Колишня бурса Святого Миколая, де мешкав у студентські роки М. Возняк

У цьому будинку на вул. Ціолковського (тепер акад. Кравчука), 14 від 1946 року до смерті мешкав М. Возняк

Могила М. Возняка на Личаківському цвинтарі

РОМАН ГОРАК

РОБЕРТ ДОМС

Роберт Домс

Ні, не він – Роберт Домс, який справді зробив неймовірно багато для розвитку промисловості в Галичині та який сьогодні не сходить з реклам львівського пива разом з музичним гуртом «Океан Ельзи» з екранів телевізорів, заохочуючи нас заливатись *тим* пивом і насолоджуватись *тим* співом, – був відкривачем Бориславa, хоч про це твердить довідкова література і навіть сам Іван Франко. Не він спричинився до тієї екологічної небезпеки, яка вже декілька десятиліть нависла над цим краєм, багатого колись на нафту та озокерит, за рахунок прибутків з яких розбудовувалась імперія «нашого» мало не святого імператора Австро-Угорської імперії «татка» Франца Йосифа, ностальгію за яким останнім часом проявляє львівська мерія, вивішуючи його портрети величезних справді розмірів, достойних імператорів, на стінах облізлих

до самої цегли будинків, які вже давно потребують ремонту, аби прикрити той сором.

Український письменник Стефан Ковалів, який в літературі скривався під псевдонімом Стефан П'ятка і звікував свій вік у Бориславі як директор найбільшої в Галичині народної школи, розповідав у своїх творах на бориславську тематику, що тим першовідкривачем був якийсь парубок, ім'я якого не зберегла історія, але який мав клопіт, що на куснику землі, який дістався йому від предків, постійно виступала якась смердюча ропа. Копнеш на городі рискалем на штих або два, а звідти вже шипить і вилазить наверх ота смердота, яку люди, які мали таку саму біду, називали за оте шипіння і кипіння не інакше як кипя'чка, хоч це була сама що не є справжня нафта. Ніякої користі, чи, як кажуть у тих краях, *хісна* не мав парубок з тої землі і не міг навіть одружитися, бо ніяка дівка зі свого, ні з чужого села на ту смердоту не хотіла йти і бідувати. Природа, що надала йому у спадок такий поганий для сільськогосподарських робіт ґрунт, наділила парубка неабияким розумом та підприємливістю. Він здійснив винахід, який інакше як геніальним назвати не можна. З кип'ячки методом адсорбції найелементарнішими і такими доступними речовинами як пісок, глина, солома, житній та пшеничний ґрис і тому подібне, він повитягував ті компоненти, які тепер наука називає легкокип'ячими, тобто такими, які мають доволі низьку температуру кипіння і яких часто називають летучими, та довів до густої тягучої маси й встановив дуже простий і чи не перший у Галичині стандарт якості: ложкою тої густої маси, яка тягнулась тонкою ниткою, можна було чотири рази оббігти навколо хати, не розриваючи тої нитки. Те мастило той же парубок випробував на домашніх жорнах для мелення зерна і виявилось, що між каменями майже не було тертя. Кмітливий парубок це мастило опісля випробував для змащування осей коліс у возах – тодішніх сільських «мерседесів» і «тойот». Пізніше це дивовижне мастило назвали по-німецьки шміром. Забігаючи

наперед, варто сказати, що жодними іншими, навіть тепер найсучаснішими методами, нікому не вдалось дотягнути мастило до того стандарту в'язкості, який досягнув здавалось би такими примітивними засобами невідомий геніальний бориславський парубок. Чи мав якийсь прибуток він зі свого геніального винаходу, історія замовчує, проте відомо, що той спосіб виробництва шміру від нього перейняли дрогобицькі євреї з передмістя Лан, де їм було дозволено селитись ще польськими королями, удосконалили його, поставили на промислову основу, понизивши при цьому стандарт якості до того рівня, що вона дуже відрізнялась від мазі бориславського парубка, але мало чим відрізнялась від кип'ячки, і невдовзі по всіх базарах Галичини почався продаж цього продукту та відповідна його реклама.

А далі варто надати слово Іванові Франку. «Домс, – писав він у повісті «Boa constrictor», вперше надрукованій у журналі «Громадський друг» та збірках «Дзвін» і «Молот» 1878 року, – знаменитий прусський капіталіст, котрому наша Галичина майже в кожній галузі промислу винна перший товчок, проїжджаючи раз через Дрогобич, звернув увагу на дивну *мазь*, котру жиди в коновках розносили на продаж селянам по ринку. Переконавшись, що се нафта, занечищена земляними і другими мінеральними примішками, він забажав побачити те місце, де добувають ту мазь. Йому сейчас вказали бориславські мочари. Селяни розповіли йому, як вона підходить наверх води, як випалює траву і всяку рослинність, – а деякі заговорили навіть про підземних заклятих бойовиків, котрих перегнила кров випливає наверх. Домс, практичний чоловік, розуміється, небагато там зважав на такі казки, але швидко помітив, що нафтові жили мусять бути неглибоко, коли нафта сама підходить догори, і що мусять вони бути неабиякі багаті. Він поїхав до Борислава, звидів місцевість і рішив сейчас зачати першу пробу. У кількох бідніших він позакупляв за безцінок частки поля і, нанявши бориславських-таки парубків, почав копати вузенькі «дучки». По трьох-чотирьох сажнях

показалася нафта. Домс тріумфував. Він швидко кинувся будувати дестилярні, почав радитися з ученими інженерами та гутниками. А тим часом збоку натягла інша хмара, котра швидко затемнила його надії.

В околиці рознеслася вість поміж всіми маєтнішими або і бажаючими швидко доробитися – про Домсову нахідку і про «чистий інтерес», який з того дасться зробити. Всі, а особливо жиди, лавою поперли в Борислав, хто з готовими грішми, а хто і так, на щастя. Почалася боротьба , якої досі не бачила Галичина. Слизький, влізливий елемент жидівський, мов вода під час повені, вдирався у всі закутини, всі шпарки, немов тисячі хробаків, і показувався всюди, де його ніхто й не надіявся. Докладне знання простого люду, уміліть використовувати його, ошукувати в дрібницях на кожнім кроці – надавали жидам велику перевагу над німецькими капіталістами і всякими фаховими людьми. Домс не міг видержати їх конкуренції і хоть не перестав держатися в Бориславі, однако діло не приносило такої користі, якої надіявся».

Цей уривок з першої редакції повісті, яка накладом журналу «Зоря» вийшла окремою книжкою 1884 року. У 1905–1907 роках Іван Франко докорінно переробив повість і видав її окремою книжкою. І знову не обійшлося без Роберта Домса. Отож головний герой повісті Герман Гольдкремер восени 1859 року, переходячи, побачив якусь нову муровану буду обік села на толоці. Звичайно, він поцікавився, що б це мало бути і йому відповіли, що це Домсова копальня. Герман здивовано запитав:

«– Домс? Се що за Домс?

– Се такий собі панок, пруссак. Він, кажуть, був у Гамериці і там придивився, як із кип'ячки роблять таке, як воду, і вживають до освітлення.

Герш не слухав довше і побіг стежкою через потічок до нової фабрики.

– Чи пан Домс? – запитав він заживного панка середніх літ, що ходив по будинку і голосним криком давав розпорядки,

раз у раз лаяв die dummen Polen *(дурних поляків – нім.)* за їх безрадність та слямазарність. – Was wollen *(чого треба? – нім.)* – запитав він Гершка, побачивши його внутрі будинку.

Гершко підняв на хвилю капелюх і зараз наложив його знов на голову і сказав, що зацікавився новим підприємством та хотів би оглянути його.

– Eintritt verboten! *(вхід заборонений – нім.)* – гукнув Домс, виводячи його з будинку і показуючи напис надо дверми. – Не вільно досередини. То мій секрет.

– Я не хочу вивідувати ваш секрет, – мовив Гершко, – але хотів тілько одно запитатися: чи справді з отсеї кип'ячки можна зробити чисту нафту?

– Авжеж можна. Dummer Jud! *(дурний єврей! – нім.)* Ще й питає. Може, й ти хочеш братися до сього діла?

– Чому би ні? Мене вже давно кортить, і я пару разів пробував перетоплювати кип'ячку, але нічого з того не виходило.

– Певно, такому простакові, що не має поняття про хімію і хімічне чищення, ніколи нічого не вийде. Ходи сюди і подивися!

І він запровадив його до своєї фабрики, де стояв великий котел, повний кип'ячки, і обік кітла дистиляційний апарат. Він показав йому конструкцію і додав:

– Dumme Polen von Galizien! *(Дурні галицькі поляки! – нім.)* Мають тут такі скарби в землі і ані пальцем не кивнуть, щоб використувати їх. Preussen mussen kommen *(пруссаки мусять прийти – нім.)*, щоб їх навчити.

– Die Juden konnens auch! *(євреї теж це зуміють! – ідиш)* – усміхаючись докинув Герш».

Звідси і почалась бориславська гарячка. Почалася боротьба, якої досі не бачила Галичина.

Чи дата, названа Іваном Франком про відвідини Робертом Домсом Борислава та Дрогобича є правдивою, невідомо, хоча відомо, що саме 1859 року було запущено першу перегінну дистиляційну установку і збудовано було її в Дрогобичі, точніше в тому місці, де опісля будуть відбуватись події повісті

Івана Франка «Борислав сміється» та де тепер працює один з найстаріших нафтоперегінних заводів Європи. Отриманий продукт при дистиляції нафти почала активно використовувати Північна залізниця в Австрії для освітлення, що спричинилось до активнішої експлуатації бориславського нафтового родовища, яка призвела до того, що в 1863 році вже створюється організована хижацька спілка, яка буде контролювати видобуток корисних копалин – озокериту та нафти під назвою спілки Гартенберга, Лаутенбаха, Вагмана і Готліба, хоча бере вона початок від спілки колишніх дрогобицьких онучкарів Альтмана і Готліба. Засновники цієї спілки стануть героями повістей Івана Франка «Boa constrictor» та незакінченої «Борислав сміється», хоча за сюжетом вони обидві доповнюють одна одну. Зрештою, обидві повісті є художніми, а не документальними творами і в них, безумовно, навіть у таких справах, як початок нафтового промислу в Бориславі, є велика доля художнього домислу. Мав рацію Іван Франко, коли стверджував, що на той час, коли він писав повість, Роберт Домс вже був відомим і багатим підприємцем і аж ніяк не доробився свого великого маєтку на бориславській нафті на відміну від дрогобицьких та бориславських євреїв, які доробллялись маєтків на онучах та клаках, курячих покладках та людській кривді.

Відомий «Polski słownik biograficzny» у п'ятому томі (с. 321) про Роберта Домса подає наступну інформацію: «Роберт Домс (1815–1893) – промисловець, фундатор, походив з німецької міщанської родини, один з членів якої, Францішек, шліфувальний майстер, 1/X/1816 року прийняв горожанство Львова. Працею та ощадністю доробився Домс значного маєтку. Залишив по собі у Львові сліди своєї енергійної, повної ініціативи діяльності біля розбудови промислового руху. Був одним з перших нафтових промисловців у бориславських копальнях, на які звернув пильну увагу Промислово-торговельної палати, стверджуючи, що нафтовий промисел може стати новим джерелом крайового багатства. З успіхом працював на

полі броварництва та млинарства і заклав відомий паровий млин та пекарні у Львові. Щедрою рукою давав пожертви на доброчинні цілі і значним вкладом встановив фонд на ціль «Охорони для старців імені Роберта Домса. Він був німцем, а про місце його народження відомо з єдиного достовірного документа – метрики його смерті, яка сталась четвертого травня 1893 року у Львові та яка знаходиться у метричній книзі померлих костьолу Святого Мартина (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 2475, арк. 38), де зазначено , що був він родом з міста Ратибора на Сілезії, мешкав у Львові по вулиці Млинарській в будинку під номером три, був землевласником, промисловцем та покинув вдову на ім'я Марія».

Костел Святого Мартина можна вважати родинним костелом для Домсів. Тут хрестились його діти, відходили в інші світи його родичі, звідси був він похований і сам. Той костел є пам'яткою архітектури бароко у Львові і знаходиться в районі Підзамче на вулиці Жовківській, 8, яка колись називалась вулицею Святого Мартина, а в радянський час – вулицею Декабристів.

Колись він був дерев'яним і споруджений з фундації Олександра з Ритвян Зборовського в 1630 році для католицького чернечого ордену кармелітів взутих. 1648 року згорів і відбудований у камені. Пізніше при костелі розміщувався шпиталь для інвалідів воєн.

Інтер'єр храму розписав фресками художник І. Маєр у XVIII сторіччі. До костелу прилягає двоповерхова будівля келій, яка з боку головного фасаду включає дзвіницю.

У 1990-х роках будівлю передали громаді євангельських християн.

Містечко, в якому народився Роберт Домс, було колись німецьким і належало Пруссії. Лежить воно над річкою Одр, а тепер знаходиться в Опольському воєводстві Польщі, як повернута їй земля після Другої світової війни і по своїй величині є другим містом у цьому воєводстві, а також є важливим центром промисловості.

Народився Роберт Домс 3 квітня 1815 року, про що відомо тільки з напису на його намогильному пам'ятнику, що на 69-му полі Личаківського цвинтаря. Доля хотіла, щоб могила Роберта Домса була поруч з гробівцем родини Івана Франка. Шляхи Роберта Домса та Івана Франка будуть часто перетинатися…

Батьками Роберта Домса були Йозеф Домс та Йозефіна Галлі і це відомо з чисельних документів, зафіксованих у метричних книгах, де записані метрики народження їх дітей.

Коли Роберт Домс прийняв австрійське громадянство і став мешканцем Львова – судити важко. Важко судити і про його освіту. Але судячи з тієї діяльності, яку він розгорнув у Галичині, це була високоосвічена людина, яка швидко орієнтувалась у нових винаходах у галузі техніки і технології. Деякі його біографи та дослідники діяльності вважали, що він мав інженерну освіту і називали його інженером. Найправдоподібніше австрійське громадянство він дістав десь в другій половині 1830 років, коли згідно з австрійськими законами він став повнолітнім, тобто коли йому виповнилось 24 роки. Зберігся документ з 1839 року, в якому Роберт Домс просить львівський магістрат виділити йому ділянку в другому кварталі міста під № 215, щоб побудувати дім. Відповідь магістрату була негативною (Державний архів Львівської області – далі ДАЛО – фонд 2, опис 2, справа 487, арк. 1). Ділянка землі, за яку просив Роберт Домс, належала магістрату, але той мав інші плани і відмовив прохачу виділити її під забудову.

Наступний документ стосовно будівництва власного житла стосується вже 28 серпня 1849 року. Роберт Домс звертається з аналогічним проханням, але просить дозволу на будівництво будинку та вироблення потрібних документів в третьому кварталі міста на реальності під № 166 (ДАЛО, фонд 2, опис 2, справа 487, арк. 2). Ця ділянка належала магістрату, але знову-таки магістрат стосовно неї мав інші плани, а тому відмовив Роберту Домсу. Наступний лист стосується 28 березня

1850 року. На цей раз магістрат погодився і Роберту Домсу було дано дозвіл збудувати дім, що мав конскрипційний номер 166¾. Це і був будинок під № 3 на теперішній вулиці Лемківській (ДАЛО, фонд 2, опис 2, справа 487, арк. 2), яка відгалужується від вулиці Замарстинівської і сполучає її з вулицею Хімічною. Дорогу на місці теперішньої вулиці можна побачити на плані Львова Жана Ігнатія ду Дефі з 1766 року. Тоді вона називалась Підзамецькою. У 1864 році виникає паралельна назва її – Дорога до Домса, бо підприємець Роберт Домс відкрив тут два парові млини. Через них в 1871 році ця вулиця стала офіційно називатися Млинарською. На початку XX ст. її стали забудовувати кам'яницями. Одним з, кажучи сучасною діловою мовою, інвесторів тих забудов був меценат Яків Герман, який був теж власником театру «Колізей». Він збудував у 1910 році бурсу для єврейської ремісничої молоді на ділянках на вул. Млинарській, 4, 4А та 4Б у вигляді блоку з трьох будинків у стилі орнаментальної сецесії. Офіційно бурса називалась «Ремісниче бурса для єврейських вихованців ім. д-ра Тобіаша Ашкеназі фундації Якова Германа». Тепер це будинки №№ 6, 8, 10 вулиці Лемківської. Крім гуртожитку для ремісничої молоді, у цих кам'яницях були теж чиншові помешкання, дохід з яких йшов на утримання бурси. Міська рада, враховуючи цей факт доброчинності, в 1911 році надала вулиці нову назву – Якова Германа. Під час гітлерівської окупації вулиця стала називатись Гімназійною. У 1946 р. вулицю стали називати Лемківською. Саме у той час до Галичини масово переселяли мешканців Лемківщини, яка залишилась у складі Польщі.

Свій будинок на вулиці Лемківській Роберт Домс будував з розрахунку, що йому буде рукою подати до своїх парових млинів, які були дивиною не тільки для Львова, але й Галичини. Ті млини, засновані Робертом Домсом в середині 1850-х років, знаходились на території вулиці Лемківської №№ 7-9 і займали доволі велику площу, що між вулицями Лемківською та проспектом В. Чорновола.

Своїм вигином вулиця Лемківська припирає до відомої у Львові споруди Палацу культури імені Гната Хоткевича, яка бере свій початок від 1924 року, коли у Львові стався масовий страйк робітників, котрі не мали приміщення для своїх зібрань. Тому робітники вирішили побудувати спеціально для себе власне приміщення. Ні грошей, ні спонсорів для цього не було, а тому гроші на будівництво перечислювалися із надбавок до зарплат, а від 1927 року було прийнято рішення про перечислення на фінансування будівництва 1% від заробітної плати кожного робітника міста. Коли була зібрана достатня сума, було оголошено конкурс на найкращий проект будівлі, який виграли архітектори Л. Карасинський та Т. Врубель. Розпочалось будівництво у 1933 році, а закінчено у 1934 році. Фасад будинку робітників облицювали червоною цеглою і ту будівлю називали «червона фортеця».

У 1946 році вулиця, на якій розташовувався робітничий клуб, була перейменована на Клубну. В цьому приміщенні після Другої світової війни розмістився клуб Львівського трамвайно-тролейбусного управління (клуб «трамвайників»), танці в якому мали надзвичайну славу на цілий Львів. Пізніше клуб перейменували на Палац культури імені Миколи Кузнецова. На початку 90-х палац знову перейменували на Палац культури імені Гната Хоткевича.

У 1899 році парові млини стали власністю барона Северина Бруніцького, який справді доробився маєтку на бориславській нафті і з неї прикупив собі Великий Любінь на Львівщині і перетворив його у містечко з курортним закладом. Після С. Бруніцького млини успадкувала родина Філіпів.

Поряд з млином були будинки адміністрації та житлові будинки для персоналу, а також склади та різні допоміжні підприємства. Млини діяли до кінця XX ст. Тепер це суцільні руїни і пристанище для бомжів та волоцюг. З колишніх забудівель видно тільки частину нерозібраної стіни, яку не могли зруйнувати ні екскаватори, ні трактори. Над руїнами колишнього млина височіє понищена і пограбована сушильна вежа.

Ця вулиця славна й тим, що в будинку під № 15 у 1900–1908 роках була майстерня скульптури, ліпнини та гіпсових виробів відомого скульптора Броніслава Маріана Солтиса (1869–1942), чиї роботи прикрашають багато львівських будівель, а сам Б. М. Солтис був одним з керівників Промислового товариства мулярів, теслярів, каменярів у Львові.

Колись ця кам'яниця стояла на розі вулиць Германа і Локєтка, яка була прокладена на початку XX ст. в бік річки Полтви і була так названа у 1901 р. на згадку про польського короля Владислава I Локєтка. У 1946 р. вулицю перейменували на Самарську, а у 1957 р. закрили.

На парній стороні вулиці – кілька кам'яниць. У вересні 1942 р. гітлерівці повісили на балконах цих будинків і на спорудженій неподалік шибениці голову юденрату д-ра Ляндсберґа та єврейських міліціонерів. Цю розправу описав рабин Давид Кагане, якому вдалось пережити жахіття гітлерівської окупації завдяки Андрею Шептицькому.

У 1950–1980 рр. частину будинків колишньої вул. Локєтка перебудували під виробничі приміщення, частину розібрали, щоб збудувати школу № 22 на вул. Хімічній.

Поки Роберт Домс вів переговори з магістратом про будівництво житла 7 травня 1842 року у нього народився син, що отримав при хрещенні подвійне ім'я: Лео-Йосиф (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1103, арк. 59) і хрестився в костьолі святого Мартина. Про маму новонародженого і дружину Роберта Домса в документі сказано, що була це Фредеріка Готлуб з В'юншів. Народився Лео-Йосиф на Знесінні в будинку, що мав конскрипційний номер 33 і належав родині Готлубів. Костел святого Мартина був парохіальним для римо-католиків цієї частини міста. Пізніше таким парохіальним костелом для Знесіння став костел Марії Сніжної. На жаль, не вдалось встановити, де народилась Фредеріка, а також віднайти метрику її одруження з Робертом Домсом. З намогильного пам'ятника (вона похована в одному гробівці з чоловіком), а також з книги поховань Личаківського цвин-

таря відомо, що вона народилась 1811 року, тобто була на чотири роки старшою свого чоловіка, а померла 1850 року у віці 39 років, залишивши восьмирічного сина Лео. Хрещеною матір'ю Лео була Анна Домс, очевидно, хтось з близької родини Роберта Домса, а можливо і його сестра. Єдиною інформацією, яку можна добути з цього метричного запису було те, що вона є дружиною купця. Хрещеним батьком новонародженого був, як пише метрика, львівський цісарсько-королівський офіціаліст Едвард Гойтер. Прийняла на світ новонародженого повитуха Катерина Кауцка, а хрестив та миропомазав ксьондз Вільгельм Подбєльскі.

Цей метричний запис стверджує, що свого будинку Роберт Домс не мав і жив у приймах у своєї дружини. Чи була вона з багатого роду, також невідомо. Але судячи з того, яку в ті роки розгорнув підприємницьку діяльність Роберт Домс, важко погодитись, що він доробився грошей виключно на тому, що мав доволі скромний бізнес на виробництві кави з кореня цикорія. Більшість дослідників стверджують, що розпочав таке виробництво Роберт Домс вже у 1848 році, коли у Львові йшла революція, організовувалась «Народна гвардія», студенти вимагали зміни організації навчання в університеті та викладання рідною мовою.

Саме в цей неспокійний час на Клепарові Роберт Домс і організував свій бізнес з кавою. Це був звичайний замінник натуральної кави, який ми споживали ще довго і продавався він під різними марками, з яких найпопулярнішою була в наші дні «Наша марка» та «Золотий колос». Цей спосіб виготовлення кави з кореню цикорію було винайдено у Пруссії 1790 року і відтоді цей замінник почали додавати до натуральної кави «з колоній». Будучи родом з тих країв та маючи з ними зв'язок, Роберт Домс міг доволі легко розпочати таке виробництво у Львові. На жаль, яку кількість виробляв цього замінника Роберт Домс, невідомо, як і невідомі прибутки з них. Віднайти відповідних документів про цю справу не вдалось.

Можна тільки дивуватись його бажанню заробити грошей. Він кидався всюди, де можна їх добути. Здавалось, що вони у нього під ногами, ніхто їх не бачив, і тільки він вмів їх підняти та показати іншим, як потрібно заробляти.

Невдовзі після смерті дружини він кинувся у нафтовий бізнес. Це були саме ті часи, коли нафтовий промисел почав розвиватись швидкими темпами, і невдовзі, в 1853 році, перетворився у нафтову промисловість Галичини. Як стверджують Євген Іваницький та Володимир Михалевич у своїй монографії «Історія Бориславського нафтопромислового району в датах, подіях та фактах», що вийшла у дрогобицькому видавництві «Добре серце» 1995 року, долучився до цієї справи бориславський шинкар Абрагам Шрайнер, корчма якого була в такому місці, що на подвір'ї виступала кип'ячка, тобто нафтяна ропа, і виготовив пристрій для її очищення та змайстрував примітивну лампу і як підприємлива людина почав свій продукт, який мав брудний колір та до того ж і прикрий запах, продавати аптекам Дрогобича та Самбора. Він же запропонував львівському аптекарю Петру Міколяшу зайнятись справою очищення ропи, а той доручив своїм працівникам Ігнату Лукашевичу та Іванові (Яну) Зеху (1817–1897) розробити, точніше удосконалити метод очищення нафти. Був це рік 1852-й, а 1853 року австрійське цісарське бюро патентів видало привілей на запропонований ним спосіб очистки нафти методом перегонки. Бляхар у Львові Адам Братковський, ім'я якого історія не часто згадує, виготовив надійну лампу, але не здогадався її запатентувати, а тому не міг мати жодних правових претензій до фірми «Дітмор».

Відкриття Яна Зеха спровокувало, як і варто було очікувати, промислове використання одержаного методом перегонки (дистиляції) продукту, як і, зрештою, використання інших, крім гасу, продуктів цієї перегонки. Перегонці відтоді піддавалось усе, в тому числі й земний віск, якого 1850 року австрійський мінералог Глюкер назвав озокеритом і відтоді ця назва збереглась. Якщо основним продуктом перегонки

нафти став гас, який використовували у лампах, то з озокериту дуже скоро навчились виробляти свічки та знайшли грандіозний ринок збуту для них у Росії. Саме про фабрикацію свічок оповідав у своїх бориславських повістях Іван Франко, який був добре ознайомлений з їх технологічним процесом.

Відтоді і почались як в самій Галичині, так і в цілій Європі промислові пошуки. Це підштовхнуло промисловців шукати застосування для інших продуктів дистиляції. Серед тих, хто живо зацікавився цією справою, був і Роберт Домс.

Пошуки його були доволі успішні і, як стверджує О. Микулич у статті «Першу нафтову свердловину у Бориславі спорудив Роберт Домс», опубліковану у газеті «Нафтовик Борислава» від 30 грудня 2011 року, Роберт Домс подав відповідні документи до львівського губернаторського управління і отримав 7 червня 1853 р. із міністерства торгівлі у м. Відні терміном на п'ять років відкритий (без збереження таємниці винаходу) привілей (патент) за № 84, що стосувався промислових (фабричних) справ, пов'язаних із нафтовою ропою, або, як її тоді офіційно називали, кам'яною олією (Steinöl) або нафтою (Naphta), бітумними проявами та переробкою (bituminöfen) і камфіновими лампами (Camphin-Lampen).

«У м. Львові Р. Домс відкрив підприємство – так звана камфінова фабрика (Camphinfabrik). Однак, як для неї, так і інших тодішніх фабрик, сировини ще не було вдосталь. Тож на початку 1850-х років Роберт розпочав гірничі пошуки за нафтовою ропою, озокеритом, сіллю, вугіллям та іншими мінералами в декількох місцевостях Галичини. Та лише в Бориславі він відкрив значні промислові запаси цих мінералів», – так стверджує О. Микулич у згаданій статті.

1854 року Роберт Домс на берегах річки Тисмениці серед соляного мулу знайшов у супроводі кам'яної солі значне промислове родовище озокериту, який почав видобувати. «У рапорті цісарсько-королівського гірничого радника Рудольфа у м. Самборі, який був опублікований 1855 р. у цісарсько-королівських річниках геологічного відділу, –

писав О. Микулич, – вказується, що Р. Домс у Бориславі із трьох шахт (schächten) глибиною від 8 до 12 сажнів видобув 6 центнерів озокериту.

Це бориславське родовище озокериту було і є нині єдине і одне з найбільших у світі за запасами та колишнім рівнем видобутку. Згодом один з різновидів цього всесвітньо відомого бориславського озокериту одержав назву «Бориславіт» – як мармурний озокерит (твердий і крихкий ґатунок)».

Дистиляцією нафти до 1858 року, як засвідчує монографія Є. Іваницького та В. Михалевича, займався сам Іван Зех, але 12 травня 1858 року, як повідомила «Gazeta Lwowska» від 20 травня цього ж року, в будинку, що мав номер 97/місто, в склепі нафти у Яна Зеха виникла пожежа. «Пожежа, – повідомляла газета, – сталася через те, що при складанні бочок з нафтою одна з них вдарилась об коло воза і почала текти. Розлиту на вулиці нафту підпалив, як кажуть, якийсь заробник сірником і полум'я проникло до склепу. На нещастя дві особи впали жертвою того випадку: дружина власника склепу Дорота Зех і її сестра Герміна Облочинська. Правда, Дороту було доставлено ще живу до шпиталю, але через опіки вона тієї ж ночі померла. Ніхто не знав, що Герміна Облочинська залишилась ще в склепі, а точніше у суміжній кімнатці. Тільки 13 числа біжучого місяця знайшли її по відкриттю закритого склепу і знайдено вже неживу.

Навіть коли б було відомо, що ще хтось знаходиться в склепі, було б неможливо когось витягнути відти, бо він загорівся моментально і полум'я так сильно бухало, що з небезпекою за життя не можна було зробити кроку. Вдалось тільки запобігти подальшому ширенню вогню і гасінню пожежі. Дім залишився неушкодженим. Підозра впала на одного сторожа Яна М., що підпалив розлиту на вулиці нафту. Провадиться слідство».

Після цього випадку Ян Зех продав свої реальності у Львові, переїхав до Борислава, де тримав аптеку. У Бориславі він і помер. Про місце його захоронення ніхто не пам'ятає.

Склеп Яна Зеха знаходився в будинку під № 4 вулиці Краківської.

На початку XX століття будинок на Краківській був розібраний і невдовзі на його місці був збудований новий. Має він охоронну таблицю, але приїжджі, які проходять повз нього, навіть не здогадуються про цю страшну трагедію, яка сталась 1858 року та про яку ще довго говорили у Львові.

Трагедія з сестрами Облочинськими зворушила художню уяву відомого тодішнього скульптора Павла Ойтельє. На 50-му полі Личаківського цвинтаря стоїть пам'ятник сестрам його роботи. Дві жінки, обнявшись, благально зносять руки до неба. Внизу – бухає полум'я... Легенда твердить, що замовив цей пам'ятник скульптору і оплатив його вартість не хто-небудь, а сам Роберт Домс.

Віднайдений озокерит добували звичайним визбиранням його з болота. Солями навіть Роберт Домс не зацікавився. Навіть невідомий їх склад. Правда, ця солена вода таки знайшла своє застосування на початку минулого століття. В Тустановичах, на окраїні села, при дорозі, що вела на Трускавець, з соляних струмків було сформоване чимале озеро і вода в ньому за кількістю вмісту солей не поступалась морській. Згодом озеро було обладнане під купальню, сюди приїздило багато відпочиваючих, але у 90-х роках було закрите. Лікарі знайшли у ньому якийсь збудник інфекції, а тому озеро спустили. Про нього тепер нагадує лишень болото.

Вважається, що датою промислового видобування озокериту є 1855 рік. Знайшов цей озокерит Роберт Домс в соляних болотах річки Тисмениці. Використовували його у ті часи виключно для виготовлення свічок. Тільки пізніше було виявлено, що це не тільки унікальна хімічна сировина, але й прекрасний лікуючий засіб і на основі його почали створювати так звані озокеритні лікарні. Правда, почалось це вже тоді, коли весь озокерит було видобуто. Тепер для медичних цілей його використовують переробляючи від-

ходи, покинуті раніше, а також при чищенні пристроїв при бурінні нафтових родовищ.

Знайшов колись озокерит застосування у шкіряній промисловості. У 1858 році бориславський озокерит застосували для ізоляції міжконтинентального телеграфного кабелю, який був прокладений між Європою та Америкою.

В основі озокериту лежить твердий насичений вуглеводень, який у хімії називають деканом і він має формулу $C_{10}H_{22}$. Тільки невеличкі поклади його були виявлені в Америці, але невдовзі були вичерпані і їх кількість у порівнянні з бориславським родовищем виглядала дрібкою.

Однак Р. Домс бачить пріоритет своєї діяльності у розвитку нафтової промисловості Борислава та Прикарпаття. Він активно співпрацює та консультується з тодішніми хіміками, інженерами, гірничими майстрами та промисловцями – як місцевими, так і професорами Віденського університету, зокрема Зейтеделем та Радтенбахером – для ефективної та раціональної промислової діяльності у питаннях збільшення видобутку, хімічної переробки та збуту нафтових продуктів.

1860 р. Р. Домс спільно з братами Аполінарієм і Євгеніушом Зєлінськими та львівським адвокатом Мацєєвським заснували спілку для видобутку нафтової ропи в районі Борислава, Станіславова і Сянока та оформили гірничі права на ці терени.

У Бориславі замість копаних ям-криниць для видобутку нафти Р. Домс запровадив у 1861 р. буріння свердловин і для цього він запросив прусських гірничих майстрів. Роберт Домс став першим нафтопромисловцем з буріння нафтових свердловин не тільки в м. Бориславі, а й в усій Галичині. Буріння тоді досягало глибини 152 м, а денне поглиблення не перевищувало 50 см і залежало від складу і твердості гірських порід. Найглибша нафтова свердловина в Бориславі належала Р. Домсу і мала глибину 80 сажнів (138,24 м).

Технологію ручного ударного буріння докладно описав у згаданій статті О. Микулич. Глибина свердловин стала

сягати ста і більше метрів, що сприяло швидкому розвитку добування озокериту та нафти.

У 1873 р. Р. Домсу належало ще близько 20-ти моргів землі та декілька копалень – нафтових свердловин і ям-криниць на землях у Бориславі та навколишніх селах.

Умови праці у Р. Домса, звичайно, не відрізнялись від умов праці у інших нафтофабрикантів, з ними можна ознайомитись, читаючи бориславські твори Івана Франка та С. Коваліва. До того ж діяльність Роберта Домса не сподобалась місцевим селянам та бориславсько-дрогобицьким євреям, які до цього часу нелегально та неконтрольовано видобували нафту й озокерит. «Одного разу Р. Домс, – розповідає О. Микулич, – спираючись на офіційні закони та юридичні права, у супроводі гірничого комісара та поліції хотів прибути до Борислава, однак він був прогнаний місцевими селянами та робітниками, намовленими власниками численних копалень. Одночасно Герш Гольдгаммер направив цілий залізнодорожний вагон дрогобицьких жидів, як представників цих промисловців, до віденського парламенту, де їм вдалося домогтися неприйняття закону, яким нафта й озокерит ставали державною власністю. Тож і надалі продовжувався нелегальний та неконтрольований видобуток нафти й озокериту».

Як довго був вдівцем Роберт Домс після смерті Фредеріки невідомо, але невдовзі він одружився і вже 1853 року народилась дочка, яка була охрещена іменем Марія. Правда, метрики її народження у львівських метричних книгах знайти не вдалось, зате вдалось знайти метрику її смерті. Вона померла в семирічному віці 25 вересня 1860 року. Метричний запис у книзі померлих латинського кафедрального собору Успіння Пресвятої діви Марії у Львові (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1143, арк. 629) стверджує, що вона була дочкою Роберта Домса та Марії-Анни Шопф. Похована вона в гробівці разом з батьком на 50-му полі Личаківського цвинтаря.

Наступний метричний запис у книзі народжень того ж латинського кафедрального костелу Успіння Пресвятої діви Марії з 1854 року. Саме цього року 1 жовтня народилась, а 4 листопада була охрещена вікарієм костела Андреєм Петришевичем подвійним іменем Анна-Марія дочка Роберта Домса, власника фабрики, та Марії Шопф, дочки Петра Шопфа й Катерини Лавтенбах (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1143, арк. 48). Як вказує метрика, народилась Анна-Марія в будинку з номером 110. Хрещеними батьками були Юлій Домс, купець і власник реальностей, Антоній Татомир та Марія Галшер. Дівчинці не судився довгий вік. Вона померла 19 жовтня 1856 року (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1144, арк. 59). Вона похована у гробівці разом з батьком і на пам'ятнику помилково написано, що вона народилась 1855, а померла 1857 року. Ці дати, що на пам'ятнику, також занесено у книгу поховань Личаківського цвинтаря.

Таким чином, цей запис дає більш розширену інформацію про другу дружину Роберта Домса.

Наступною дитиною у цьому шлюбі був син, який народився 26 травня 1857 року і був охрещений вікарієм латинського кафедрального собору Альбіном Гауптманом подвійним іменем Роберт-Вільгельм (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1144, арк. 67). Хрещеними батьками новонародженого був купець Генріх Домс та Анна Пляте, дружина Германа. Дім, в якому народився Роберт-Вільгельм, мав номер 357. Про нього відомо, що він був одружений з Марією Гофнер з Брендтів, яка похована в гробівці з Робертом Домсом на 50-му полі Личаківського цвинтаря. З намогильного пам'ятника відомо, що вона народилась 20 травня 1859 року, а померла 2 серпня 1904 року. Син Марії Гофнер та Роберта-Вільгельма Домса народився 18 лютого 1892 року, а був хрещений в костелі Святої Анни помічним священиком костелу Францішком Лабаєм і отримав потрійне ім'я – Роберт-Емерик-Юліан. Дім, в якому народився, мав конскрипційний номер Янівського передмістя 42. Про батька новонародженого сказано у метриці,

що ним був Роберт-Вільгельм Домс, власник реальностей та син Роберта Домса та Марії Шопф. Про маму новонародженого подано такі відомості: Марія Гофнер з Брендтів, дочка Сигізмунда Гофнера та Йозефи Шредер (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 2439, арк. 54).

Наступною дитиною Роберта Домса у другому шлюбі був син, який народився 3 серпня 1858 року і 28 серпня цього ж року був охрещений вікарієм латинського кафедрального собору Успіння Пресвятої Діви Марії Яном Гавсманом потрійним іменем Альфред-Гюго-Юлій. Хрещеними батьками його були Лео Домс та Марія Рейсіг, про соціальне становище яких метричний запис не вказує, як і не вказує у цьому записі про соціальний статус батька новонародженого. Про цього сина Роберта Домса відомо лише, що він помер 16 вересня 1905 року, і відомо це з напису на пам'ятнику, що на 50-му полі Личаківського цвинтаря та цвинтарної книги (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1145, арк. 21). Дім, у якому він народився, мав № 357.

Наступного року народилась дочка. Сталось це 21 жовтня 1859 року. Її хрестили у латинському кафедральному соборі Успіння Пресвятої Діви Марії. Чин хрещення та миропомазання здійснив вікарій Андрєй Петришевич. Дім, в якому народилась дочка, мав конскрипційний номер 357. При хрещенні дівчина дістала потрійне ім'я Люція-Емма-Йосифіна. Про професію батька сказано, що батько новонародженої Роберт Домс є купцем-капіталістом. Хрещеними батьками були Герман Плятте та Іоанна Домс, дружина Генріка (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1145, арк. 39). І цій дитині не судився довгий вік. Від перестуди вона померла 16 вересня 1860 року. Мала одинадцять місяців. Хоронив її з дому № 357 вікарій латинського кафедрального собору Міхал Падлевскі (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1145, арк. 62).

7 серпня народилась, а 13 вересня 1861 року була охрещена подвійним іменем Емма-Корнелія дочка Роберта Домса та Марії Шопф (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 1146, арк. 34).

Хрещеними батьками новонародженої були Карл Погліс, цісарсько-королівський офіціаліст апеляційного трибуналу, та Корнелія Рейхан, про соціальний статус якої у метричній книзі сказано одним словом – вдова. Чин хрещення та миропомазання здійснив вікарій Сигізмунд Одельгевич. Більше дітей не було. Дружина Роберта Домса Марія померла 12 лютого 1908 року і була похована в гробівці родини Мюллінг на 20-му полі Личаківського кладовища.

Згідно з «Довідником про всі реальності у Львові, а також їх номери та власників разом з вулицями і пародіями, до котрих належать» («Skorowidz wszystkich realnośći we Lwowie tychże numerów i właścicieli tudzież ułic i parafii, do których należą») з 1870 року Роберту Домсу належав дім під № 392 на вулиці Клепарівській (належав до парохії костелу Святої Анни), а також №№505, 506 на Площу Муштри (теперішня Під дубом), котрі належали до костелу Марії Сніжної. Ці будинки були чиншові і відносились до другого кварталу міста. У третьому кварталі в Роберта Домса був чиншовий дім № 169 на вулиці Муровані Мости (частина теперішньої Замарстинівської), що належав до парохії костелу Святого Мартина.

Згідно з «Довідником нових і давніх номерів реальностей, а також назв вулиць і площ королівського столичного міста Львова згідно з ухвалами міської ради з року 1871 з урядових джерел складеного у Львові» («Skorowidz nowych i dawnych numerów realnośći tudzież nazw ułic i placów król.stoł. miasta Lwowa według uchwał Rady miejskiej z r. 1871 z urzędowych źródł zestawiony. We Lwowie, 1872» родина Домсів у 1872 році володіла у другому кварталі міста реальностями (будинками): Роберт Домс № 392, а разом зі спілкою № 391, що на теперішній вулиці Клепарівській, а його дружина Марія мала реальність під номером 173, що на вулиці Яблоновських (тепер Шота Руставелі). У третьому кварталі міста Роберт Домс володів реальністю під № 166 на вулиці Млинарській (тепер вулиця Лемківська), а дружина мала дім в центрі міста під № 64, що на теперішній Шевській вулиці.

Згідно з низкою документів, які зберігаються в Державному архіві Львівської області (далі ДАЛО) кам'яниця на Шевській вулиці, власницею якої була дружина Роберта Домса Марія Домс, приносила їй чимало клопоту. Так, в одному з донесень до магістрату від будівельного відділу від 3 травня 1872 року повідомлялось: «28 лютого біжучого року біля 11-ї години перед полуднем будівельному уряду магістрату було донесено, що в реальності під № 64 на середмісті при вулиці Трибунальській на першому поверсі в офіцині на кухні впала повала» (ДАЛО, фонд 2, опис 2, справа 5190, арк. 6). Про цю прикру подію урядовець дав знати власниці п. Марії Домсовій через сторожа будинку.

Належали Марії Домс будинок № 10 А на вул. Городоцькій (ДАЛО, фонд 2, опис 1, справа 241), № 8 на вулиці Яблуновських (теперішня Шота Руставелі) (ДАЛО, фонд 2, опис 2, справа 626) та на вулиці Ягелонській № 8 (теперішня В. Гнатюка) (ДАЛО, фонд 2, опис 2, справа 626). Будинок 364 не давав спокою й надалі, а тому Марія Домс його продала. У грудні 1884 року (ДАЛО, фонд 2, опис 2, справа 5190, арк. 12) до магістрату поступила скарга від мешканців кам'яниці на нову власницю будинку Марію Флох. Мусила вона перебудувати туалети, укласти бруківку на подвір'ї та забетоновувати підлогу у сінях. Клопоти від Марії Флох перейшли до нового власника кам'яниці Якуба Беллі Львовенгіка.

Згідно з даними цього ж довідника за 1889 рік Роберт Домс й надалі володів реальністю на Млинарській у третьому кварталі, а також був власником реальності у другому кварталі під № 903А, що на вулиці Святої Терези (тепер Митрополита Андрея), де знаходився фондований ним притулок. Продав реальність під № 392 Ірe Ліліенфельду і спілці.

Без сумніву, чиншові кам'яниці приносили добрий прибуток і давали можливість Роберту Домсу розвернути свою діяльність.

На жаль, вдалось віднайти доволі скупі відомості. «Gazeta Lwowska» за 1859 рік у розділі «Господарство, промисловість

та торгівля» наводить таблицю про продуктивність пекарень у Львові. У Роберта Домса їх дві. Вони знаходяться на вулиці Клепарівській на реальностях під № 212 та 141. Випікають білий хліб вагою одного буханця 1,7 та 1,8 фунтів, тобто 760 та 815 г відповідно. Такий самий білий хліб такої ж ваги згідно з повідомленнями цієї ж газети випускали пекарні Роберта Домса і в 1863 році.

І для дистиляції нафти та озокериту, парових млинів та пекарень потрібно було паливо, тому не дивно, що Роберт Домс його активно розшукував і знаходив. Найперше він звернув увагу на відносно дешеве буре вугілля, яким колись користувались виробники гутного скла в Скваряві, що біля Жовкви.

Згідно з так званим територіальним довідником по Львівському округу в Галичині на 1859 рік (Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietesin Galizien fur der Jahr 1859) Роберт Домс володів чотирма шахтами бурого вугілля в Скваряві і двома біля Мокротина. В каталозі загальної крайової виставки у Львові в 1894 році про цю копальню розповідалось, що вона була відкрита 1846 року, знаходиться в 12 км від Жовкви і протягом багатьох років слугувала для опалення парових млинів Роберта Домса, який був одноосібним власником її, але, як зазначає каталог, опісля ці шахти стали власністю дідича Романа Потоцького, під мудрим керівництвом якого вони процвітали. Тепер по тому мудрому керівництві тільки ями.

Даних про видобуток бурого вугілля на цих шахтах немає, але, судячи зі всього, з них можна було дістати достатню кількість, щоб забезпечити нормальне функціонування парових машин у млинах та для пекарень.

Доля хотіла, щоб і цього разу схрестились дороги Івана Франка та Роберта Домса. Сталось це восени 1879 року, коли у Скваряву Нову до свого товариша Осипа Олеськова приїхав Іван Франко, щоб подалі від людських очей пережити своє найбільше горе в житті. У вересні в гірському селі Лолині виходила заміж за Володимира Озаркевича його колишня наречена Ольга Рошкевич. Не хотів тоді нікого бачити і з

ніким розмовляти. Вірний товариш Йосиф Олеськів привіз його до свого батька, який був тут парохом.

Бродив лісами, не знаходив собі місця. Напередодні шлюбу Іван Франко писав Ользі зі Скваряви: «Я ставався увесь затопитися в роботі, але бачив , що коли ми йде яка робота. То лиш механічна – переводити, компілювати, а взятися до повісті я не міг. Я старався переважно бути в полях, водах і лісах – ми волочилися з Ол[еськовим] то за грибами, то за рибами, то за хрущами, то чортзна за чим. З того скористав я лиш тільки, що-м трохи видужав з перед вакаційної слабості».

Не тільки. Тоді ще функціонували шахти, з яких добували буре вугілля для потреб підприємств Роберта Домса. Тоді й, очевидно, визрів у нього план написати підручник з політичної економії, написати так, щоб був зрозумілий всім, а також тут у Скваряві Новій Іван Франко розпочинає писати повість «Борислав сміється». Чи не наштовхнули на це оті шахти, оте добування вугілля…

Зрештою, Скварява йому дуже сподобалась і пізніше, вже коли Іван Франко одружиться з Ольгою Хоружинською, він захотів разом з Олеськовим збудувати спільний дім у Скваряві. Навіть прислав план цього будинку. Землі у селі належали дідичу Мечиславу Мнішеку, який не захотів відпродати Іванові Франку землю під будівництво (більш детально про цю справу див. статтю Р. Горака «Товариш юності Йосиф Олеськів», надрукованій у «Науковому віснику музею Івана Франка у Львові», випуск 4, с. 190–260, 2004 р.).

Як видно з так званого «Нового покращеного путівника, складеного п. Шлезінським по Львову» («Neu verbesserter Wegweiser der kön.hauptstadt Lemberg der Uebersicht sämmtlicher Hernn Hausergenthümer mit Angagbe der Hausnummer Gassen und Pfarien / Verlag v. J. Slezinski / Lemberg. 1863), у 1863 році Роберт Домс купив у Йоганна Квіха пивоварню по вулиці Клепарівській. Чому Йоганн Квіх продав її – невідомо. Відомо, що помер він аж 18 травня 1875 року і був похований 20 травня з церкви святого Андрія Бернардинського

монастиря (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 2451, арк. 137). Помер від інсульту у віці 62 років. Він мав дочку Кароліну та сина Антонія, але, очевидно, вони не захотіли займатись броварством.

Починаючи з 1863 року, Роберт Домс куплену пивоварню постійно розбудовує і збільшує площу складських приміщень (ДАЛО, фонд 2, опис 2, справа 1186, арк. 5), а також удосконалює процес виробництва (там само, арк. 12). Невдовзі у власність Роберта Домса під пивоварню переходять реальності під номерами 391 та 392.

Про цю броварню розповідають різні історії та анекдоти, а батярі співали ще й пісні. Одну з таких пісень обробив А. Кос-Анатольський. Там є такі слова: «Продав пан Домс броварню й забравши Зосю гарну, поїхав у Швейцарію, в похміллі молодім». Мова про сина Роберта Домса, який народився 1857 року. Він 1886 року продав, а сам перейшов на державну службу, зокрема став працювати у цісарсько-королівській дирекції північної залізниці у Відні і був начальником залізниці Піла-Явожне аж до часу існування імперії. Крім того, був директором акційного гірничого і промислового товариства, що мало свої копальні в Єленю та Явожнє.

На базі пивоварні Роберта Домса, яка з 1893 року приєднана до «Акційного товариства броварів», працював за радянської влади Львівський пивзавод, пиво якого славилось на весь колишній Радянський Союз і в якійсь мірі було своєрідною візитною карткою міста Львова. При пивзаводі був ресторан, який називався «Золотий колос», і який у середині 90-х років минулого століття був закритий. Він називався так само, як пиво, котре випускав на той час завод. З травня 2007 року відкрили новий «Хмільний дім Роберта Домса», який пропонує:

- таємничу історію романтичного характеру;
- давні легенди про перших власників пивоварні;
- дух стародавніх приміщень Львівської пивоварні;
- смачні, оригінальні страви домашнього приготування;

– завжди свіже, відразу з легендарної пивоварні пиво «Львівське»;
– пиво можна пити з мідного кухля, який називається «Зося».

З 1866 року Роберт Домс стає членом Торговельно-промислової палати (ЦДІАУЛ, фонд 146, опис 68, справа 2959, арк. 148 та 242), а вже наступного 1867 року Роберта Домса обирають віце-президентом цієї палати (ЦДІАУЛ, фонд 146, опис 68, справа 2961).

Згідно зі статутом членом Палати може бути лише той, хто має австрійське громадянство, користується в повному об'ємі всіма громадянськими та політичними правами та має 30 років. Палата була створена 1850 року з метою обороняти інтереси промислові та торгові 33 тодішніх староств Галичини. У 1870 році в Галичині таких торгівців було 10011 осіб, а промисловців – 22643, тобто разом Палата охороняла права 32 643 осіб. Членом цієї палати Роберт Домс став у 1866 році.

Майже одночасно з тим як Роберт Домс стає віце-президентом Палати, він стає віце-президентом і Галицького крайового банку у Львові, який став до життя згідно з постановою цісарсько-королівського міністерства внутрішніх справ від 12 квітня 1869 року.

В обох інституціях, які тільки розпочинали свою діяльність, Роберту Домсу судилось суттєво реорганізувати їх структуру, а також домогтись чіткого функціонування кожної їх складової частини. Разом з керівництвом він домагається зниження внеску при вступу роботи на біржі, що в результаті пожвавлює її роботу і залучає нових членів. У 1874 році Роберт Домс на основі статуту Палати пише листа до міністерства торгівлі з вимогою членам Палати встановити пенсію. Свої повноваження віце-президента Роберт Домс склав у листопаді 1880 року. Тоді президентом Палати було обрано Едварда Сімона, а віце-президентом Михайла Димета.

Цікавиться Роберт Домс системою оподаткування підприємств, зокрема тих, що виробляють спирт, який був

солідною статтею прибутку скарбниці імперії. Результатом цього зацікавлення є його праця «Роздуми щодо перспективи впровадження нового положення про податок на спиртове виробництво» («Bedenken gegen die Aussicht genommen neuen Grundsätze bei d. Bestererung der Spiritus-Erzeugung»), яка вийшла з друкарні НТШ 1884 року.

На честь сорокалітнього ювілею панування його цісарської і королівської апостольської величності цісаря Франца-Йосифа I записом від 24 листопада 1888 року Роберт Домс, який на той час іменувався тільки як власник парового млина та реальностей у Львові, створив фундацію, яка дістала офіційну назву «Притулок для старців імені Роберта Домса» («Schronisko dla starców im. Roberta Domsa». Фактично цей притулок увійшов у життя в 1892 році і узаконений актом фундаційним з 20 квітня 1895 року, затвердженим цісарсько-королівським намісництвом 21 червня 1895 року за номером 49.114.

Як сказано у статуті, майно фундації складається з реальності під номером конскрипційним 903 ¾ I. A. у Львові на розі вул. Шептицьких і Св. Терези разом з будинком закладу і вкладених капіталів у вартісних паперах на суму 162 122 корони і 41 грейцар та 82 400 корон. Остання сума була обтяжена дожиттєвим відсотковим відчисленням на користь сина фундатора. Метою притулку було утримання похилих віком зубожілих купців-християн, а також убогих старців: архітекторів, цивільних інженерів, хіміків, літераторів, художників, різьбярів. Мали місце дістати тут притулок і заслужені помічники купців та промисловців. Управу фундації мала здійснювати кураторія з 12 членів-християн і 12 християнських заступників, що мешкають у Львові. Нагляд і контроль за фундацією мав здійснювати магістрат королівського столичного міста Львова і цісарсько-королівське намісництво. Серед кураторів фундації був Йосиф Вчеляк, власник фабрики гнутих меблів на Личаківській вулиці, на якій відбувся перший у Львові голосний страйк робітників, про який на сторінках щоденної газети «Praca» розповідав

Іван Франко, а серед заступників – відомий виробник горілок та лікерів Генрик Бачевський та священик зі Собору Святого Юра товариш Івана Франка Іван Чапельський. 4 травня 1893 року Роберта Домса не стало. 6 травня відбувся його похорон з костелу Святого Мартина. Мав 78 років. Помер у власному домі на вулиці Млинарській. В метричній книзі померлих цього костелу з'явився вже цитований запис про його смерть (ЦДІАУЛ, фонд 618, опис 2, справа 2475, арк. 38), в якому сказано, що був мешканцем Львова, власником реальностей та народженим в Раціборі в Сілезії. Окрім того сказано, що одружений з Марією.

У пресі, як в польській, так і в українській були некрологи.

На його смерть відгукнулась і найбільш популярна українська газета «Діло» у своєму № 89 від 23 квітня за ст. ст., 5 травня за н. ст. 1893 року. «Роберт Домс, – писала вона, – один з найбільших промисловців у Галичині, колишній президент Львівської торговельної і промислової палати, колишній власник млина парового і броварні у Львові, нафтових копалень і рафінерій у Бориславі, помер вчора у Львові від запалення легень на 79-ім році життя. Він заснував у Львові притулок для літераторів, артистів і купців. Похорон відбудеться в суботу пополудні».

Буквально такий самий некролог опублікувала польська газета «Kurjer Lwowski» у № 124 від 5 травня 1893 року. Більше уваги факту кончини Роберта Домса газета приділити не могла. Вирували пристрасті навколо спорудження пам'ятника Адаму Міцкевичу у Львові.

Більше приділила «Gazeta Lwowska». «В останніх часах помер у Львові, – повідомляла вона у своєму № 102, п'ятниця 5 травня 1893 року в розділі новинок, – Роберт Домс, фундатор дому притулку для підупалих міщан і літераторів, колишній президент промислово-торговельної палати у 78 році життя». Не бурхливу підприємницьку діяльність Роберта Домса підкреслювала у некролозі найбільш популярна львівська газета, не його заслуги перед зростанням добробуту Гали-

чини, а його заслуги перед людьми – вбогими мешканцями та літераторами.

Вже наступний номер цієї ж газети від 6 травня 1893 року в цьому ж розділі помістив доволі широкий некролог, присвячений пам'яті цієї заслуженої людини. «Світлої пам'яті Роберт Домс, – писала газета,– що помер вчора у Львові, походив з німецької родини і який до кінця свого життя залишався вірним своїй німецькій вітчизні, але котрий засвідчував свої найвищі симпатії для нашого суспільства, серед якого доробився значного маєтку. Віддячуючись за отриману гостинність, щедрою рукою складав пожертви на доброчинні цілі, а також вніс значний вклад, щоб створити фонд для притулку інвалідів, літераторів та артистів. Не малі сліди своєї енергійної, повної ініціативи діяльності залишив покійник біля пробудження промислового руху, який в тому часі. Коли прибув св. пам'яті Домс до Галичини, був в глибокім сні. Покійник був одним з перших експлуататорів нафти в бориславських копальнях і на них звернув пильнішу увагу підприємцям, як на нове джерело крайового багатства, а пізніше перекинувся на поле броварництва та млинарства. Заклав відомий у Львові паровий млин. Помер оточений загальною симпатією та високим пошанівком. Честь його пам'яті».

Шануючи пам'ять про Роберта Домса та враховуючи його заслуги перед містом, 1895 року його іменем було названо новоутворену вулицю між вулицями Святої Терези та Шептицьких.

Притулок став прихистком багатьох відомих і заслужених людей. У ньому з 1910 року мешкав відомий польський художник Северин-Леопольд Обст (1847–1917) і тут він помер 2 січня 1917 року. За рахунок фонду був похований на Личаківському цвинтарі. Його могила проіснувала до 1939 року.

Знайшов тут свій притулок і український художник Теофіл Копистинський (1844–1916). Мав особливі заслуги перед фондом, бо реставрував костел Святого Мартина у Львові, який вважався родинним для Домсів. Помер 5 липня 1916 року

і похований на полі № 63 Личаківського цвинтаря в родинному гробівці.

1903 року в цьому притулку помер відомий польський художник-пейзажист Генрик Грабінський (1843–1903). Від 1882 року він не міг ходити. Тут мешкав і працював до кінця життя.

Притулок діяв до приходу радянської влади.

Наприкінці 1920-х та початку 1930-х років тут знайшов свій притулок відомий скульптор Тадеуш Вишньовецький (1845 – після 1927), музи якого поруч з скульптурами муз А. Попеля, Ю. Марковського, Ю. Белтовського прикрашають фасад Львівського театру опери та балету ім. С. Крушельницької.

Мешкав тут і Петро Війтович (1862–1936) – український скульптор. Його скульптури є окрасою найвідоміших громадських, сакральних та житлових споруд Львова. Помер Петро Війтович у львівському притулку Роберта Домса за декілька сотень метрів від храму Св. Єльжбети, якому Війтович віддав багато своїх творчих сил.

Кураторія справно виконувала покладені на неї обов'язки. Збереглись навіть звіти її про ревізію майнового стану будинку, проведені у 1905–1906 роках (ДАЛО, фонд 146, опис 2, справа 478). На утримання притулку надходили пожертви від громад, які кураторія також ревізувала правильність їх використання (ДАЛО, фонд 146, опис 63, справа 1152).

Пам'ятник на могилі Роберта Домса, збудований фірмою «Шімсер» – звичайний стовп з чорного мармуру у вигляді свічки. Зверху лицьової сторони – хрест. Далі написи німецькою мовою: перший стосується років життя Роберта Домса: «Роберт Домс: 3 квітня 1815 – 4 травня 1893». Під ним напис, що стосується років життя дружини його сина Роберта Марії Гофнер з Брендтів: *20.V.1859–†2.VIII.1904. Напис засвідчує, що «втік у Відень» з Зосею молодий Роберт Домс тільки після смерті дружини.

У нижній частини пам'ятника, що має форму прямокутника, зазначені: перша дружина Роберта Домса Фрідеріка Домс в Вюншів: *1811–†1850: дочки: Марія – *1853–†1860;

Анна – *1855–†1857; Люція – *1859–†1860, а також син Альфред – *3.VIII 1858–†31.I.1905.

У нижній частині пам'ятника, що є підставкою для верхньої конструкції, є напис, що стосується захоронення у цьому гробівці Романа Кратохвилі: *1867–†1951.

Ці ж самі прізвища, що на пам'ятнику, занесені і в книгу поховань Личаківського цвинтаря з тією різницею, що в ній сказано, що поховано тут Романа Робертовича Кратохвилю, який народився 7.1.1867 року і помер 24 березня 1951 року. В тій самій книжці є ще один цікавий запис, зроблений 18 жовтня 1957 року: «Застерігається право нікого більше не захоронити, крім Йосифи Богуславівни Кратохвилі-Видимської яко 9 члена родини і послідньої з родини».

Йосифа Богуславівна Кратохвиля-Відимська також захоронена в цьому гробівці. В книзі захоронень записана дата її поховання – 21.12.1965 року і те, що прожила вона 87 років.

На пам'ятнику вже польською мовою написано: Йозефа Кратохвіля-Відимська: *1878–†1965. Роман Кратохвиля був її чоловіком. З інформації «Вікіпедії»: «Кратохвиля-Відимська Юзефа Богуславівна (*18 травня 1878, Львів – 19 грудня 1965, Львів), українська художниця, 1940 – в складі Спілки радянських художників України.

У 1890-х роках проходила навчання у Вищій художній школі Відня, у 1921–1923 роках – на курсах живопису при Львівській художній школі – вчителем був Л. Тирович.

Довгі роки життя творила у Львові і творила про Львів.

З 1919 року входить до складу Львівської спілки художниць, в 1933 – у правлінні Спілки львівських мистців-графіків.

1932 року Паризька академія мистецтв надає їй звання академічного офіцера та нагороджує орденом «Академічні пальми».

Персональна виставка в дорадянському Львові відбулася 1930 року.

У 1940–1941 роках її графічні роботи експонувалися на виставках у Києві, Львові, Москві, Харкові. За таку можли-

вість художниця «розплачувалася» роботами ґатунку «Вступ Радянської Армії у Львів», «Гуцули читають газету «Вільна Україна». В післявоєнний проміжок творчості вперемішку з натюрмортами пише портрети ланкових та свинарок. Виставки її творчості відбувалися у Львові в 1951, 1955, 1958 та 1959 роках.

Брала активну участь у створенні музею Івана Франка у Львові, для якого створила цілу низку графічних робіт, зокрема портрети Ольги Рошкевич, види Лолина та околиць, місць, де бував Іван Франко у Львові. У музеї зберігається її 19 робіт. Остання робота – «Портрет Ольги Рошкевич» датується 1965 роком.

Поруч із пам'ятником Роберту Домсу – гробівець родини Петра Франка, поховання якого невідоме. На пам'ять про нього на гробівці тільки згадка. Петро Франко намагався у 1925 році закінчити повість «Борислав сміється», яку не закінчив батько. До того ж писав сценарій за повістю, щоб Київська кіностудія зняла фільм. Зреалізувати задум не вдалось.

Поруч пам'ятника Роберту Домсу стоїть гробівець родини Йозефа Вчеляка, який був у наглядовій раді фундації Роберта Домса, а також був тим, на фабриці якого вибухнув перший великий страйк у Львові.

«Отож активна життєва діяльність львівського промисловця Роберта Домса, – закінчує згадану статтю Олег Микулич, доктор історії, член-кореспондент Української Нафтогазової Академії, – значно вплинула не лише на нафтовий промисловий розвиток Бориславa, але й усієї Галичини. Якщо 1899 р. у Бориславі було видобуто 5% загальної продукції Галичини, то вже через 10 років, 1909 р., з усього Бориславського нафтового родовища видобули близько 5% світового видобутку нафти. Це займало третє місце у світовому видобутку нафти після США та Російської імперії. І місто Борислав також продовжував займати перше місце у світі з видобутку озокериту.

Технічний промисловий прогрес у видобутку, транспортуванні, переробці та збуті продукції озокериту, нафти та супутнього нафтового газу сприяв і швидкому урбаністич-

ному та соціальному розвитку Бориславa й околиць. Тож Борислав, уже де-юре з 1906 р., став містом, а Тустановичі – з 1912 р. містечком.

Отож бориславці, а особливо нафтовики нашого міста, повинні згадувати про діяльність Роберта Домса. І не тільки з нагоди 150-річчя буріння першої нафтової свердловини у нашому місті та Україні, але й тому, що сьогоднішня пріоритетна, і наразі домінуюча нафтогазова промисловість Бориславa експлуатує близько 450 свердловин.

Мешканцям Бориславa вартувало б увіковічнити й популяризувати цю постать хоча б в одній із назв вулиць міста та на пам'ятній таблиці заради історичної справедливості, пам'яті та для розвитку в майбутньому екскурсійно-туристичної діяльності. Адже такі вже історичні постаті, як Й. Зег, Р. Домс, так і численні інші видатні та відомі особи, унікальні факти і події, чи то регіонального, чи навіть світового значення, мають приносити прибутки його мешканцям від цієї діяльності, як це є у більшості розвинутих країнах світу».

Нащо їхати тепер у Борислав і на що дивитись? На наш сором? Нема вже нафти у Бориславі. Випомпували. На наших природних багатствах розживались поляки, німці, австрійці, американці, французи і хто тільки хотів. Сьогодні Борислав – це суцільна руїна без жодних перспектив. Озокериту нема. Озокеритні шахти затоплені водою. На відвалах того мінералу, що горами були насипані з боку передмістя Бані Котівської, сьогодні спритні ділки вже оформили автостоянку з усім необхідним доповненням. Обідрані будинки, жахлива вибоїста дорога, закриті шахти та нафтові вишки – це реалії сьогоднішнього колись процвітаючого Бориславa, поштовх для процвітання якому колись дав Роберт Домс.

Зате маємо пивоварню і неймовірну рекламу пива. Про притулок для бідних – сьогодні ніхто ні слова…

P. S. *Автор вдячний за допомогу у збиранні матеріалів науковому співробітнику Львівського історичного музею Михайлові Шингельському.*

Залишки парового млина Домса на Лемківській вулиці

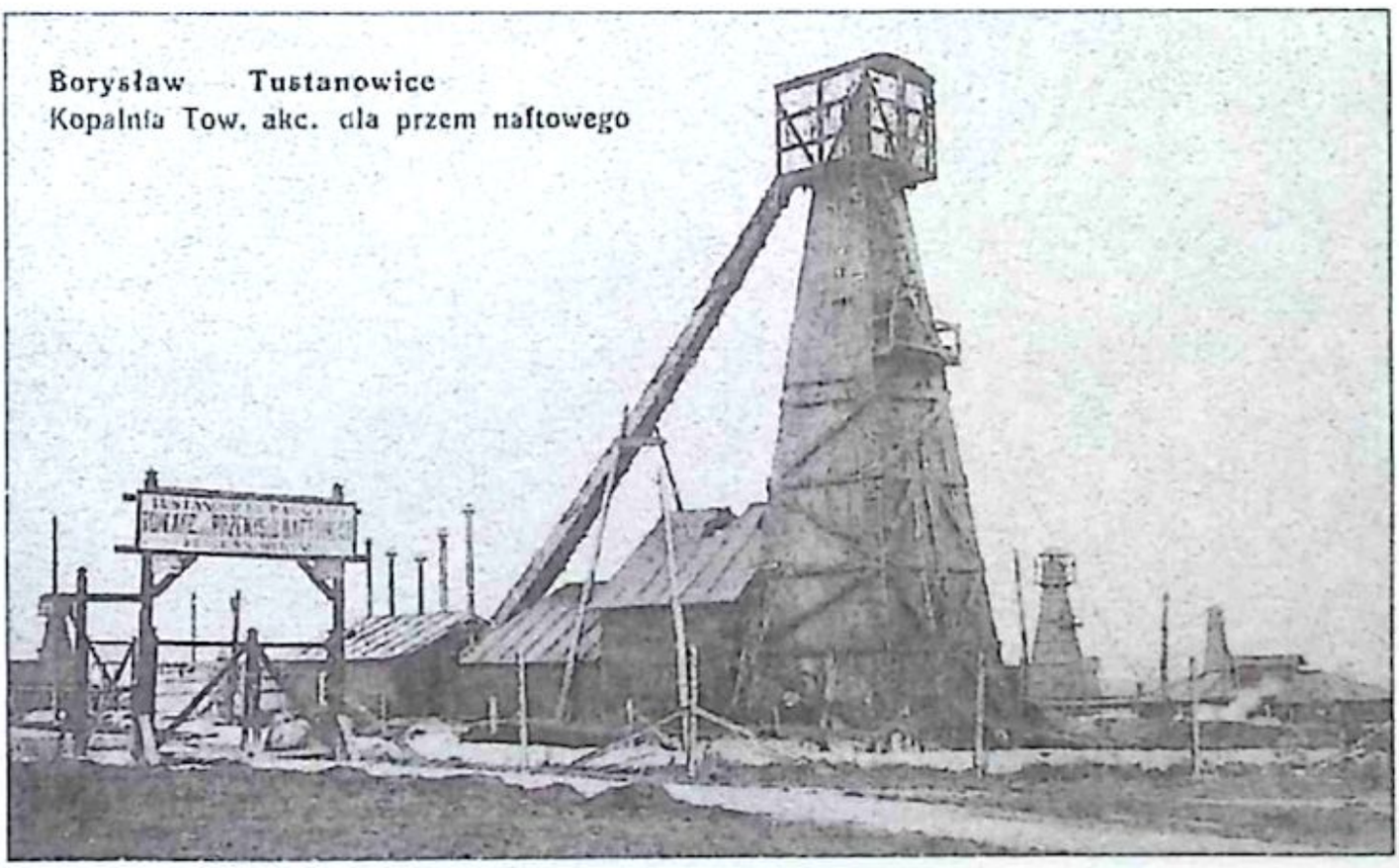

Нафтова вежа в Тустановичах

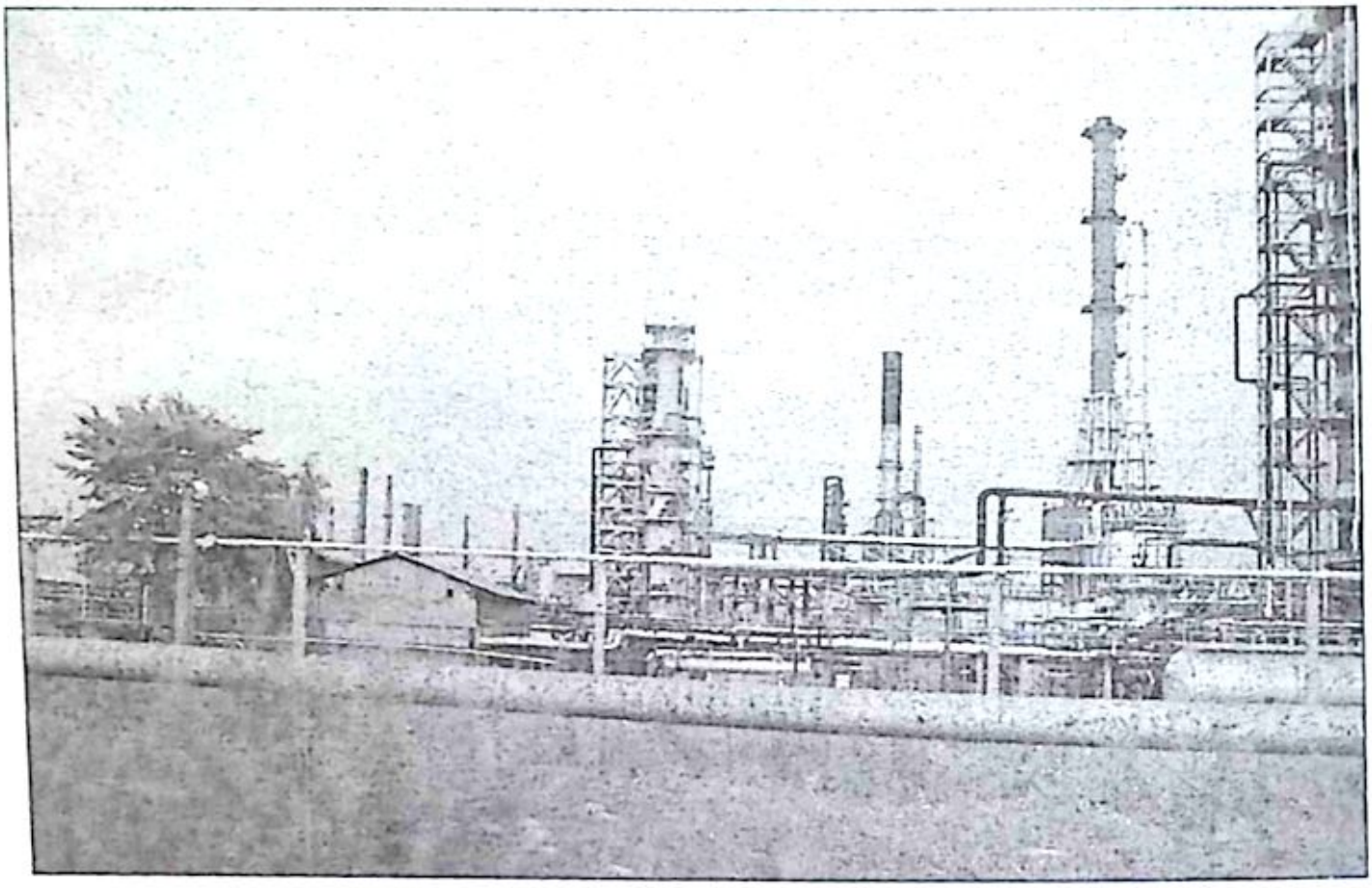

Нафтоперегінний завод у Дрогобичі

Сучасний вигляд будинку Роберта Домса на вул. Лемківській, 3

Костел Святого Мартина

Вхід до пивоварні Домса у 1920-х роках

Сучасний вигляд входу до пивоварні Р. Домса

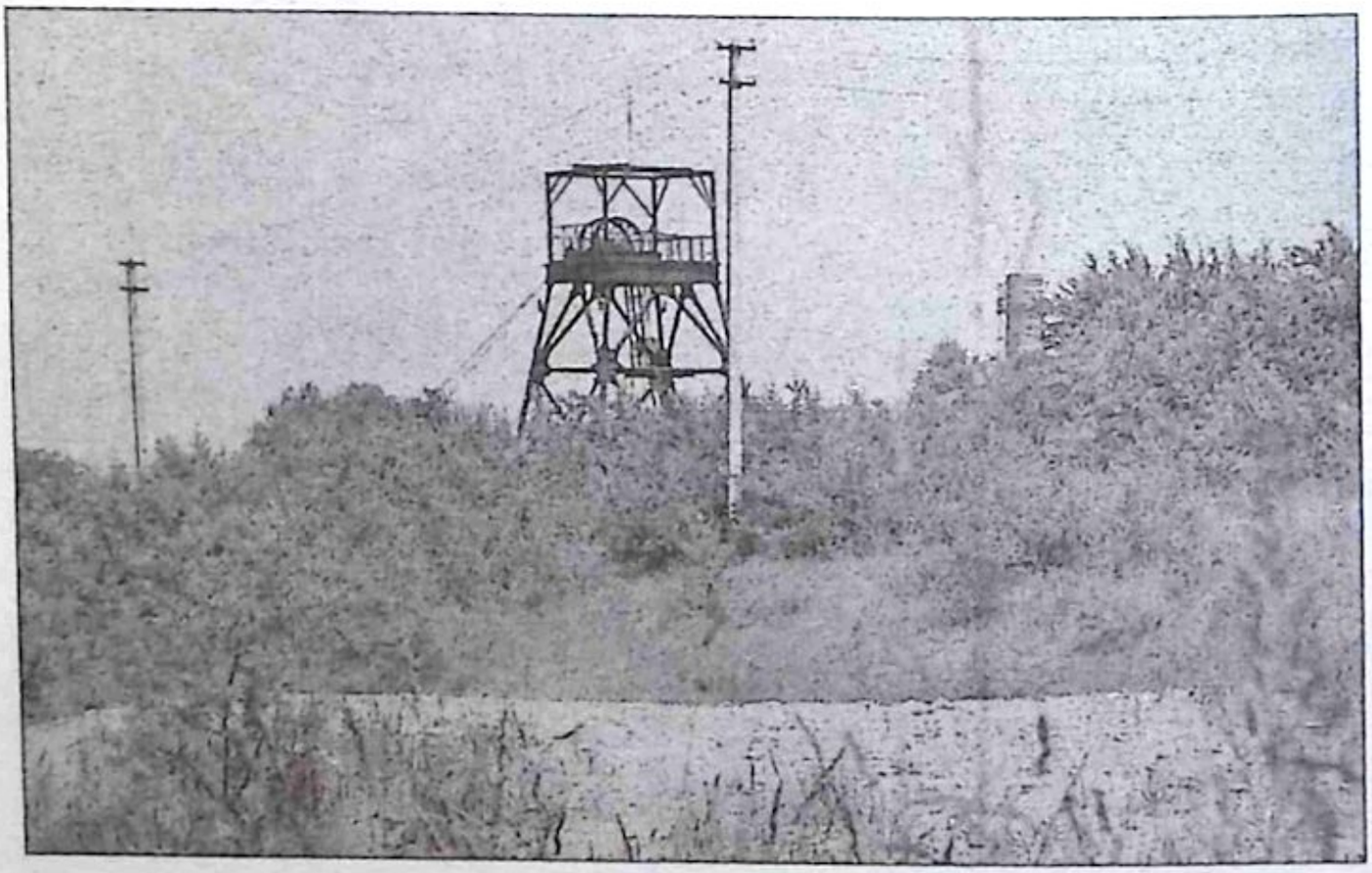

Озокеритні відвали шахти Р. Домса

Могила Роберта Домса на Личаківському цвинтарі

Юзефа Кратохвиля-Відимська

ЯКИМ ГОРАК

ІВАН ФРАНКО І БІБЛІЙНА КРИТИКА

Серед універсуму зацікавлень Івана Франка значне місце посідають його наукові студії про Біблію (чи так звана біблійна критика). Свідченням цьому – наявність у бібліотеці письменника чимало видань європейських біблеїстів, науковців зазвичай німецькою та французькою мовами – Юліуша Вельгаузена (№ 2241, 3213, 5205, 5400, 6007), Моріса Верна (№ 338 та інші), Едварда Рейса (№ 1690–1691, 2572–2582) та інших. Генезу цього зацікавлення і хронологічно поданої цілісної картини всього процесу популяризації І. Франком здобутків наукового дослідження Біблії досі не висвітлено. Це і не дивно, оскільки до 50-томного Зібрання творів письменника, рівно ж як і до додаткових томів цього видання, не увійшло декілька здійснених і опублікованих І. Франком перекладів з ділянки біблійної критики (зокрема перекладів М. Верна, Ф. Г. Дідона). Метою даної статті є панорамний хронологічний розгляд різносторонньої діяльності І. Франка у ділянці біблійної критики на підставі перекладів, рецензій, видань, наукових статей, які були письменником опубліковані.

Франкові студії над біблійною критикою почав досліджувати протягом останнього десятиріччя киянин Тарас Головань у кількох наукових статтях [6; 7], де увага сконцентровувалася навколо статті «Поема про сотворення світу», а інші статті, видання письменника цієї тематики порушувалися принагідно. Саме стаття «Поема про сотворення світу» найчастіше ставала об'єктом досліджень франкознавців як радянського

часу, так і часу української Незалежності. У шостій главі монографії «Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка» А. Брагінець, тенденційно розкриваючи згідно пануючої ідеології І. Франка як войовничого атеїста, двічі характеризує її [2, 306–309, 321–327]. При цьому ні разу не згадується зацікавлення письменника біблійною критикою. Чи не єдиний з радянських вчених, А. Брагінець згадав (хоч у негативному світлі) відгуки і критику на Франкову «Поему про сотворення світу» «реакційного професора Пулюя» і «уніатського каноніка Миколи Конрада» [2, 322]. Франкова стаття є також об'єктом спостережень у статті М. Ласло-Куцюк [16], де з'ясовується слушність чи помилковість окремих тез Франкової статті у світлі пізніших досліджень.

Низка франкознавчих досліджень заторкує різні аспекти критики Франкової «Поеми про сотворення світу». У восьмій книзі монографії Р. Горака та Я. Гнатіва «Іван Франко» крім зазначення Франкового інтересу до наукового студіювання Біблії [8, 309], досить розгорнуто, з широким цитуванням висвітлено критику Франкової статті Іваном Пулюєм, а також дискусію за участю І. Труша та В. Гнатюка довкола Пулюєвої критики [8, 310–338]. У контексті взаємин І. Франка з І. Пулюєм значно лаконічніше цієї ж дискусії торкається О. Федорук [28]. У контексті Франкової творчості, еволюції світогляду мислителя свій погляд на неї висловив В. Погребенник у об'ємній статті [23], назва якої передбачає зосередження уваги на критиці Франкової статті Миколою Конрадом. Автор робить це у другій половині статті, але його виклад поданий з домінуванням аргументів І. Франка, а критика М. Конрада скупо і не в належному обсязі. Прикметно, що В. Погребенник не зафіксував серед списку використаної літератури статті-рецензії М. Конрада ані у вигляді журнальної публікації, ані у вигляді окремого видання.

З інших біблеїстичних праць І. Франка лише у книзі А. Пашука «Філософський світогляд Івана Франка» [22] розглянуто рецензію І. Франка на книжку Ф. Вігуру і Франкову

статтю «Найновіші досліди над найстарішою історією жидів». Назагал, розглядові наукових спостережень мислителя над Біблією присвячені два розділи книги А. Пашука: дев'ятий («Іван Франко про Старий Завіт у світлі нових відкриттів») [22, 320–350] та десятий («Поема про сотворення світу») [22, 350–389]. Розкриття теми у них далеко неповне і завужене: у першому підрозділі дев'ятого розділу («Нові відкриття і дослідження проблем Старого Завіту») увага дослідника сконцентрована на рецензії І. Франка на книжку Ф. Вігуру, а в другому підрозділі («П'ятикнижжя, його земне походження і вавілонське підґрунтя») – на статті І. Франка «Найновіші досліди над найстарішою історією жидів». Окремий десятий розділ аналізує Франкову працю «Поема про створення світу». При тому ані в тексті монографії, ані у наведеному списку джерел не фігурує жодного біблійно-критичного видання, здійсненого І. Франком.

Питання впливу біблійно-критичних студій І. Франка на його літературну творчість у даній статті не розглядається, бо грунтовне дослідження цього питання ще чекає свого дослідника. Але підступи до такого з'ясування дають праці А. Скоця [25, 137, 217] та А. Брагінця [2, 309–310, 321–322], які в далеко неповній мірі намагаються проектувати Франкові біблійно-критичні погляди на поему «Мойсей».

Витоки зацікавлень І. Франка біблійною критикою сягають його епістолярного діалогу з Михайлом Драгомановим. Саме М. Драгоманов, за пізнішим зізнанням І. Франка [30, 415], робив перші спроби знайомити українців з релігійним і науковим рухом Європи, але його спроби залишились без резонансу. У відповіді на листовний Франків запит щодо літератури про Біблію [17, 42–43], М. Драгоманов у листі до І. Франка від 27 грудня 1882 р. писав: «Питаєте Ви про книги об Біблії. Я маю собі за джерело біблейської мудрости французський перевод Reuss – La Bible. [...] У Рейса не тільки перевод найраціональніший, а й коментар і історія кожної книги. Як би його Біблію запустити між семінарис-

тів, то була б ціла революція» [17, 48]. Згаданий Едуард Рейс (Reuss) (1804–1891) – протестантський богослов, професор Страсбургського університету, засновник нової біблійно-критичної школи, яку прийнято називати іменами Графа і Вельгаузена. У цитованому листі М. Драгоманов має на увазі фундаментальне дослідження Е. Рейса «La Bible, traduction nouvelle avec introductions et comentaires» («Біблія, новий переклад з введенями і поясненями Ед. Рейса, професора університету Штрасбурського)», яке було видане в Парижі впродовж 1874–1881 років. І. Франко зацікавився працею Е. Рейса і докладав зусиль придбати її різними способами для своєї бібліотеки. Так, в листі до М. Драгоманова 16 січня 1883 р. він зазначає, що «Рейса постараюсь закупити для своєї бібліотеки хоч би поєдинчими томами» [17, 51]. А в листі від 24 квітня 1883 р. повідомляє того ж кореспондента: «Я хочу підбити Федор[овича], щоб він для своєї бібліотеки закупив Рейса, і надіюсь, що він се зробить, а тоді буду міг користати з него як з свого» [17, 55]. «Біблія» Е. Рейса паризького видання 1874–1881 рр. донині збереглась у бібліотеці письменника (№ 2572–2582) з помітками олівцем рукою Франка. Ця праця була у фокусі постійних зацікавлень І.Франка. Вважаючи її найточнішим науковим перекладом Біблії, І. Франко мав намір популяризувати її в Галичині, про що писав М. Драгоманову у квітні 1885 р.: «Я з свого боку, скоро тілько упораюся з Федоровичем (бодай з першим томом, котрий швидко буде готовий), дуже радо взявся б за популяризацію Рейса і загалом здобутків біблійної критики» [17, 124].

З поради М. Драгоманова І. Франко зацікавився науковими працями про Біблію Моріса Луї Верна (Vernes) – французького реформатора, богослова і публіциста, професора Паризького університету. М. Драгоманов радив І. Франкові починати ознайомлення галицької суспільності зі здобутками біблійної критики саме з перекладів статей М. Верна, сам надсилав Франкові оригінальні видання цих праць. В часі участі І. Франка у редакції «Зорі» М. Драгоманов у листі від

25 жовтня 1884 р. писав: «Що до статей, то я б радив дати хоть з 3-4-го нумеру статті по новим роботам над біблією й евангеліями. На оригінальні праці зібратись діло не так легке, а потому я б радив, «не мудрствуя лукаво», – посто дати на перший раз переводи напр. з рефератів М. Верна про результати праць Рейса (я вам посилав колись N. Revue Politique et Litter. і Melanges [йдеться про працю: Mélanges de critique religieuse. – *Я. Г.*] – M. Vernes). З годом можна дати напр. реферат про книгу Willhausen'a Prologmena z. Gesch. v. Israel» [17, 108. – Повна назва книги: Prolegomena zur Geschichte Israels. – *Я. Г.*]. Згадані М. Драгомановим у листі праці М. Верна та Ю. Вельгаузена досі знаходяться у Франковій бібліотеці під №№ 1549 та 6006 з помітками письменника олівцем.

Таку думку М. Драгоманов повторює у листах до І. Франка від 7 грудня 1885 р. [17, 151] та 27 травня 1886 р [17, 203]. Але І. Франко, вважаючи, що статті М. Верна не будуть належно сприйняті в Галичині, рвався сам писати популярні статті на цю тематику, план яких повідомляє в листі М. Драгоманову орієнтовно з початку листопада 1884 р.: «Що до критики біблійної, то й сам я рад би щонебудь замістити в будущім річнику «Зорі». [...] Я підбиваю Федоровича на те, щоб закупив коли не для мене, то для себе цілого Рейса, й надіюсь, що се буде зроблено, – а в такім разі я стрібую й сам по Рейсу ладити резюме: може вони не будуть такі основні, ані такі талановиті, як Vernes-a або чиї другі, але будуть більш розжовані для вкусу нашої публіки, т. зн., надіятись, і хісна більше принесуть. Я вже писав Вам давнійше, що бажав би ладити такі резюме як найпопулярніше і за проводом европейських учених крок за кроком пройти ціле письмо св. Сама політика ту наказує почати від старого завіту, котрого міти вже й між простим народом починають братись не зовсім дословно на віру, – бо вдарити від разу на євангелія, то значило б може й попсувати справу. А так помаленьку можна буде переходити одну за другою ветхозавітну книгу, не чіпаючи християнь-

ства, але тим сильнійше впоюючи скептицізм, критичний погляд, – так що опісля й з новим завітом легко піде. Коб тілько Рейса добути! Наші прокляті бібліотеки бережуться цілої єретицької літератури, а хоч що мають, то видати не хочуть» [17, 110]. А у листі від 15 вересня 1885 р. І. Франко повідомляє М. Драгоманова про книжки, які в нього є для критичного огляду Біблії, називаючи тут праці Е. Ренана, Д. Ф. Штрауса, Гаустрата та ін [17, 132].

Першою спробою Франка в галузі біблійної критики стала рецензія на дослідження Ф. Вігуру «Die Bibel und die neueren Entdeckungen in Palästina, in Äegypten und die Assyrien, von F. Vigouroux priester von Sain-Sulpici» («Біблія і новіші відкриття в Палестині, в Єгипті і в Ассірії Ф. Вігуру священика Сан-Сюльпіс»), яка вперше була опублікована польською мовою в журналі «Przegląd społeczny» № 3 і 5 1887 р. за підписом «F». Це фундаментальне чотиритомне видання праці Фулькрана Жоржа Вігуру (1837–1915)[1] – священика католицької церкви Сент-Сюльпіс в Парижі – є у Франковій бібліотеці (№ 1540–1543). Праця Ф. Вігуру зацікавила І. Франка намаганням автора знайти співвідношення віри і науки і науковим методом аргументувати постулати віри. На думку рецензента, «праця над виясненням святого письма – процес історичного розвитку, в якому рівнодіюча пряма є результатом численних косих або кривих складових сил, про це пан Вігуру і знати не хоче. Наука, на його [Ф. Вігуру. – *Я. Г.*] думку, має бути зібранням абсолютних істин, сталих і непорушних, а не постійним шуканням правди і постійним наближенням до неї; розуміється, що при такому підході єдину науку пан Вігуру може вбачати в католицькій вірі, яка не здобута людським розумом, а дана богом, не осягається розумінням людини, що має знайти в ній заспокоєння, а утверджується і впроваджується наказом церковних властей» [29, 466]. Виходячи з цих міркувань, І. Франко цілком не сприймає методику рецензованої роботи, яку окреслює так, протиставляючи їй підхід біблійної критики: «Він проходить по порядку біблійні

розповіді і до кожної деталі намагається знайти паралель або підтвердження у єгипетських, палестинських і ассирійських документах і пам'ятках. Ці ствердження і зближення (як правило дуже далекі і випадкові, в багатьох випадках, наприклад, про первісні уявлення щодо створення світу, потопу тощо, можуть бути виведені з спільних народних традицій семітських племен) майже зовсім не стосуються головного предмета сучасної біблійної критики і його не підважують. Ця критика займається головним чином тлумаченням самого тексту святого письма і, відкриваючи в ньому в різних місцях повторення, суперечності, граматичну,мовну і логічну неузгодженість, нарешті такі загадки про історичні факти і події, які в ніякому разі не можна приписувати авторам цих книг, намагається з допомогою внутрішніх і зовнішніх доказів встановити хронологію окремих складових частин і джерел цих книг, визначити їх характер і походження» [29, 466–467]. Як приклад, І. Франко наводить порівняння трактування біблійної історії створення світу у праці Ф. Вігуру та у біблійній критиці.

Почавши видавати з 1889 року «Літературно-наукову бібліотеку», І. Франко деякі видання цієї серії присвячував біблійній критиці. З ініціативи М. Драгоманова І. Франко здійснив переклад кількох статей М. Верна, про що писав у листі до М. Драгоманова 6 листопада 1887 р.: «З Верна уже перекладені три статті: Les principes de la critique biblique по Pejcy, L'origine et la composition du Pentateuque по Кюнену і Analyse critique des elements constitutifs de la Genese. Ті три статейки вчинять невеличкий томик, а щоб доповнити його до 5 листів, як раз в пору прийдеться та статя, про котру Ви пишете. Для того будьте ласкаві прислати її, бо я хотів би пустити сю книжочку ще під конець сего року» [17, 263]. Під «статею, про котру Ви пишете» йдеться про програму історії релігії Верна, яку в листі до Франка 21 жовтня 1887 р. М. Драгоманов пропонує перекласти і додати до видання [17, 262]. У листі відповіді від 10 листопада 1887 р. М. Драгоманов

надсилає книжку Верна з програмою і пропонує: «Коли хочете, то я напишу коротеньку передмову до книжки, – скажу про вагу й стан науки про релігію о про те, чому наука про жидівсько-християнську віру, можно сказать, сконцентровалась коло питаня про зріст Пентатевха й Евангелій» [17, 265]. Книга була видана як 5 книга «Літературно-наукової бібліотеки» під заголовком «З історії публичного виховання в сучасній Європі» [11]. Планований заголовок «З науки про віру» І. Франко самовільно змінив, як також замість програми з історії релігії М. Верна подав програму фон Гамеля. Недоладність такої зміни назви відобразилася у виданні, бо в кінці передмови йдеться про публікацію перекладу кількох статей М. Верна про переклад Е.Рейса, а самих перекладів в книжці нема. Цю недоладність справедливо закидує М. Драгоманов у листі І. Франкові 4(16) лютого 1890 р. І. Франко у відповіді від 5–7 березня 1890 р. вибачався за таку заміну, мотивуючи її боязню конфіскати видання.

Книжка «З історії публичного виховання в сучасній Європі» присвячена історії розвитку теологічної науки і релігійного виховання в Європі. Перший її грунтовний розділ [11, 1–38] становить стаття М. Драгоманова «Наука теологічна в Західній Європі». У ній констатується, що в процесі історичного розвитку особливе місце між науками про суспільне життя посіла «наука про віри, котра змагає до того, щоб зрозуміти процес зросту й перемін (еволюцію) всяких вір і церков» [11, 7]. Щодо християнства, досліди цієї науки, на думку автора, робилися найбільше в протестантських школах і університетах, де «більше поважалась вільність особистої думки й досліду» і тугіше розвивалась в католицькому середовищі, «бо церковний примус спиняв її». Далі наведено широку картину розвитку науки про віру, в якій зазначено як називалися такі дослідники в різних європейських країнах (Голландії, Шотландії, Франції) і які освітні релігійні осередки, видавництва для популяризації таких досліджень в цих країнах мали місце. При тому, за М. Драгомановим, «характерна ознака

нової науки лежить в тому, що наука ся не має в собі нічого абсолютного і не бачить абсолютного в самих релігіях. Нова наука також мало дума зневажати релігії, як і покланятись їім; вона хоче тілько зрозуміти зріст (еволюцію), так само як наука природнича хоче зрозуміти еволюцію напр. біологічну. [...] Позаяк еволюція христіянства й жидівства можна прослідити перш усього пильним дослідом найважніщих документів жидівсько-христіянської релігії, біблії – то біблійні студії займають найвидніще місце в новій релігійній науці. Найцінніїшим здобутком сих студій за останні десятиліття єсть власне еволюційний погляд на найважніщі біблійні документи, котрі ще не так давно вважались ділом Мойсея, і на євангелія, котрі вважадись теж ділом певних авторів» [11, 33–34]. Як найновіший здобуток такого нового еволюційного погляду М. Драгоманов зазначає вкінці фундаментальний французький критичний переклад Біблії, зроблений Е. Рейсом. Другу частину видання [11, 39–70] становить «Програма початкового курсу історії релігій Проф. Фон Гамеля», яка складається зі вступу і трьох розділів: «Божество і світ богів (ідеї релігійні», «Взаємини людей з богами (почуття звичайні і релігійні)», «Божество серед людей (святі люде, люде релігійні, вчинки релігійні)».

Переклад статті М. Верна «Принципи критики Біблії» як 11-ий випуск «Літературно-наукової бібліотеки» було видано у Львові 1891 р. під назвою «Основи біблійної критики Моріса Верна» [21]. Про цей переклад І. Франко згадував ще у листі до М. Драгоманова 6 листопада 1887 р. [15, 263]. З листа до того ж адресата від 5–7 березня 1890 р. прочитується намір письменника долучити до видання ще одну «статейку єго про композицію біблії» [17, 340], але намір не був реалізований у виданні.

Книга, скомпонована на основі перекладу статті М. Верна, зробленого І. Франком та І. Белеєм, пояснює суть поняття «біблійної критики» й інформує читача про фундаментальну працю Е. Рейса як одне з найвагоміших досягнень цієї

науки. «Критика біблійна чи критика письма святого – як там хто хоче єі звати – се затим не що інше, як приложенє строго наукової методи, котра в остатніх 50 роках відновила науку історичну, до подій і документів, до котрих вона доси не мала доступу» [21, 77] – так визначається у праці поняття біблійної критики. Далі говориться про мету цієї науки і ті характеристики, якими повинен володіти дослідник, історик релігії: «Критика письма святого, котроі метою є особливо розслідити початок і зміст книг біблійних і при йіх помочи кинути світло на перші початки людської суспільности, не повинна стрічати богато перепон; се делікатна квітка і вимагає особливих заходів. Бурливий воздух пристрастних спорів шкодить йій так само, як спертий воздух школи. І коли вчений супроти всякоі загадки давних правоздавств і обичайів вагуєся між документами і рішає питанє тілько по довгім і подрібнім порівнаню всіх доказів промовляючих за і против, то чим же станеся наука релігійна в руках чоловіка пристороннього, котрий бажає з неї зробити оружє, чи то против догми, чи – як показує богато примірів – на користь догми!» [21, 79–80].

Щодо закидів про те, що біблійна критика розбуджує сумнів щодо богонатхненності Біблії, зменшує так необхідну для духовних і релігійних інтересів повагу до неї, то, на думку автора і перекладачів, «сі закиди незаслужені і виходять з хибного зрозуміня цілі, яку ставить собі критика релігійна. [...] З многих фактів наведемо лиш оден характерний. Чи церкви, а особливо ті, що найголоснійше величаються своєю вірою в незрушиме і буквальне «богодухновеніє» Біблії, від давна мають хоч троха поправний текст Нового Завіту? Треба було, щоб незалежна критика релігійна взяла на себе працю – виказати хибність тексту, котрий проголошено непохибним, а котрий принято і заховувано на сліпо. Треба було пальцем вказати на незлічимі блуди в загально уживаних перекладах, заким сліпі консерватисти зважилися з дебільшого повикидати безсмислиці і завести переклад, котрий би

вірно віддавав текст оригінальний, тай то текст, про котрий би вони в власному інтересі повинні дбати, щоб мати єго як найчистійшим, бож по йіх думці кожде єго слово, се прямо слово самого Бога. Критика релігійна не може бути шкідливою для релігіі, так як історія етики не може бути шкідливою для моральности. Правило моральне не перестане бути добрим через те, що єго висказав Плятон а не Сократ. Уступ біблії не станесь через те менше краснорічивий і вітхнений, що ми признаємо єго якомусь безіменному пророкови, а не Ісаії. Притча євангельска не перестане бути проймаючим поученєм моральним через те, що ми не знаємо, чи Ісус Навин був напевно єі автором, чи ні. Для тих котрі любуються в тверезій і живописній моральности Посланія святого Якова, мало що значить те, що автентичність того Посланія дуже непевна» [21, 98–101].

Основна увага у книзі зосереджена на характеристиці праці Едварда Рейса «Біблія, новий переклад з введеними і поясненями Ед. Рейса, професора університету Штрасбурського», видану у 18 томах впродовж 1874–1881 рр. М. Верн так представляє автора праці: «Е. Рейс – ветеран релігійної науки. Отсе вже пятьдесять літ навчає він біблійної критики, в котрій відразу показав себе одним з найповажнійших майстрів. Перед тим видав він по французьки «Історію богословія христіянського в добі апостолів», діло дуже вчене, орігінальне і глубоко продумане, а також «Історію канону святих писань в церкві християнській». Його признають головою т. зв. «Штрасбурської школи богословської», котрої праці показали вже великий вплив на розвій свобідної критики релігійної і котра надто зуміла в живій і займаючій формі передати й Французам здобутки німецької праці на тім полі. І коли єго молодші й горячійші співробітники, виводячи стіснене свободи, якої вони домагалися для своїх студій, кинулися з завзятєм у вир боротьби, щоби здобути собі право, котре йім заперечувано, д. Рейс невтомимо, але й без нетерплячки громадив матеріяли до свого діла, котре

довелось йому розпочати і викінчити аж в пізній старості. [...] Переклад Біблії, доконаний перворядним гебраістом, обставлений усіми що найпевнійшими і найважнійшими звістками про походженє, час, уклад, провідні думки, значінє і чергу всіх тих книг, що займали і займають ще й доси таке важне місце в історії поглядів релігійних і моральних» [21, 82–87]. У розгорнутій примітці до наведеного уступу тексту І. Франко подає такий огляд томів праці Е. Рейса:

«1. Передмова і введеннє загальне (сторін 62).

I. Старий Завіт.

2. Історія Жидів від завойованя Палестини аж до неволі Вавилонськоі (Книги Судій, Самуіла і Царств, с. 580).

3-4. Пророки в порядку хронологічнім (усіх 20, с. 574 + 402)

5-6. Свята історія і Закон (Пятикнижє і кн. Ісуса Навіна, с. 452 + 416).

7. Літопись церковна Єрумалиму (Книги Параліпоменон, Ездри і Неемії, с. 263).

8-9. Поезія лірична (Псалтир, Плач Єреміі, Пісня пісень, с. 454 + 122).

10. Філософія релігійна і моральна (Йов, Притчі, Еклезіаст, Еклезіастик, Премудрість, Повісті моральні, Барух і т.і. с. 665).

11. Література політична і полемічна (Рут, Маккавеі, Даніил, Естер, Юдіта і т.і. с. 418).

II. Новий Завіт.

12. Історія євангельська (Сінопсис трьох перших євангелій, с. 724)

13. Історія апостольська (Діяня апостолів, с. 252).

14-15. Листи Павлові (с. 356 + 388).

16. Откровеніє (с. 150).

17. Листи вселенські (до Євреїв, листи Якова, Петра і Юди, с. 260).

18. Богословіє Йоаново (Євангеліє і листи Йоанові, с. 412).

19. Загальний огляд змісту цілого діла з портретом д. Рейса (с. 236)» [21, 82–85].

Праця Е. Рейса коментується щодо будови кожного тому: «Біблія» Ед. Рейса, а властиво кождий єї том складаєся з трьох частей: повного перекладу св. книг, літературноі і історичноі розвідки про кожду книгу (введеня), а в кінці з коментарія, т. є. поясненя єї змісту. Поясненя бувають двоякі: або зведені в примітках під текстом, де пояснюєся всякі трудности тексту, варіянти рукописів і ріжне розумінє перекладчиків, а також усякі назви географічні, замітки хронологічні і т. і. Де текст є труднійший або важнійший (н. пр. перших 12 глав кн. Битія, Псалтир, Євангелія і майже всі книги Нового Завіту), там автор за кождим уступом перекладу дає в тексті обширні і докладні розсліди того тексту з усякими можливими поясненями» [21, 88–89].

Логіка розташування у праці біблійних книг у праці Е. Рейса не співпадає з канонічною послідовністю. «Порядок сей значно ріжниться від стародавного упорядкованя, і від того, яке нині є загально приняте; автор стараєся виказати, що іменно принятий ним порядок є розумний і по змозі найбільшее наближаєся до розвою історичного. І так Пятикнижє стоіть аж по книгах історичних і по пророках, бо як виказує д. Рейс, в Пятикнижю виявляєсь нам стан освітній і релігійний пізнійший ніж в тамтих книгах. В Новім завіті на самому кінці поставлено четверте (Йоанове) євангеліє, як памятник останньоі стадіі, до якоі дійшла думка апостольска в добі формованя науки христіянськоі» [21, 96–98].

В середині 90-х років XIX століття І. Франко продовжував працювати над популяризацією здобутків європейської біблійної критики у Галичині. Для цього за посередництвом Михайла Драгоманова він залучив до співпраці Лесю Українку, якій пропонував для публікації в «Житі і Слові» перекладати праці Моріса Верна «Історія і релігія Жидів», «Біблія, або книги Старого завіту» та інші. Леся Українка активно долучилася до роботи. У листі до І. Франка від 2 березня 1894 р. М. Драгоманов планував публікації Лесиних перекладів: «Леся пише, що Біблія буде готова на III кн. [«Житя і Сло-

ва» – *Я. Г.*]. – Я так думаю: дати Bible, Evangiles, може Genes а далі наспіє Jesus de Nazareth» [17, 479]. Йшлося про працю М. Верна «Біблія або книги Старого завіту», яку планувалося спочатку опублікувати в «Житє і Слові». Однак згодом плани щодо публікації цього перекладу змінилися. У листі до Франка 8/20 липня 1894 р. М. Драгоманов інформує про передачу перекладу для публікації в «Народі», а для «Житє Слова» будуть перекладені інші:«Біблію», переклад Лесі, посилаємо в Народ, котрий не багатий матеріялом тепер. В Ж. і Сл. 1895 дамо Les Evangelis, Les Hebreux, Genese, Jesus etc. – аби було живе!» [17, 503]. Таку ж думку М. Драгоманов повторив і в листі від 29 липня 1894 р. [17, 504]. Справді, першопублікація статті про Біблію в перекладі Лесі Українки і з передмовою М. Драгоманова була здійснена в «Народі 1894 року [1], а 1903 р. перевидана у Львові окремим виданням [3]. Перекладена Лесею стаття М. Верна «Історія і релігія Жидів» (згадана у драгоманівському листі як Les Hebreux) була опублікована у 4 та 5 книгах «Житя і Слова» 1895 р. [13].

Інша згадана у Драгоманівському листі від 2 березня 1894 р. праця М.Верна про Євангеліє теж була перекладена Лесею Українкою. Цей переклад був надісланий М. Драгомановим М. Павлику, очевидно, також для публікації в «Народі». Однак, у листі до М. Драгоманова від 10 листопада 1894 р. І. Франко писав: «П[авли]к згоджуєть ся відступити статю Верна про євангелія в перекладі Лесі Укр[аїнки] для Житя і Слова. Я бажав би мати єі хоч частину для 1 н-ру і для того прошу переводчицю поквапитись з присилкою рукописі» [17, 519]. Переклад побачив світ окремим виданням 1905 р. [4]. За часу української Незалежності його передруковано зі вступним словом Леоніли Міщенко, де розкривалося й участь І.Франка у підготовці перекладу [19].

Як десяту книжку нової серії «Літературно-наукової бібліотеки» 1897 року видав І. Франко книжку «Житє Ісуса Христа, статті патера Дідона і Моріса Верна»[10] у власному перекладі з французької. Книжку відкриває «Передмова», автором якої

підписана «Редакція», та належить вона, мабуть, І. Франкові. Передмова так пояснює мету і суть книги: «Житє, особа і діло Ісуса дали привід до дуже ріжнородних, нераз навіть суперечних оцінок. Кермуючи ся прінціпом цілковитої безсторонности ми не можемо признати котромусь одному з тих поглядів абсолютної певности. Бачучи неможливість такого уложення житєпису Ісусового, який би міг вдовольнити ріжні партії між ученими і читачами, ми подаємо два оповідання про сю тему: в одному вельми авторітетний учений, патер Дідон подає в приступній формі зміст доктріни католицькоі, а в другому д. Моріс Верн, найповажнійший репрезентатат наукової критики в студіях біблійних, викладав коротко здобутки тої критики. Сей подвійний виклад, надіємось, приймуть наші читачі с подякою: аджеж і для раціоналістів цікаво знати, як дивлять ся на житє Ісусове католики, і для віруючих не менше важно знати ті здобутки, до яких дійшла сучасна критика» [10, 3]. Як сказано, книга містить дві статті: витриману в більш традиційному церковному дусі «Ісус Христос» [10, 5–28] Ф. Г. Дідона та «Ісус Назаретянин» [8, 29–51]. Моріса Верна, яка в своїх підрозділах розглядає «Житє і діло Ісусове» [8, 29–41], «Основанє христіянства» [10, 41–45], «Огляд давнійших праць про житє Ісусове» [10, 45–51].

1901 року в «Записках НТШ» І. Франко опублікував статтю «Нові досліди над найстарішою історією жидів». За статтею І. Франка, історія давніх євреїв, описана в Біблії, багато досліджена. Попри те, що до XVI століття церква мала монополію над дослідженням і поясненням біблійних книг, та все ж давні християнські письменники пробували їх коментувати і виявили в них суперечності і невідповідності. Лише з кінцем XVIII-го ст. почалося наукове студіювання Біблії, які «повстали і досі розвиваються поза рамами католицької церкви, на протестантськім або загалом безконфесійнім грунті» [31, 170]. Ці наукові дослідження йдуть двома дорогами: «Одна з них – се були студії над самим текстом старогебрейських книг, ведені чимраз більше методично і з щораз інших вихід-

них точок; друга – се було шукання паралельних документів старожидівської історії при помочі археологічних розкопок, отже, речових пам'яток давнього побуту, будівель, написів, свідоцтв посторонніх народів і т.і. Одним і другим шляхом наука дійшла до дуже важних відкрить, які кидають зовсім нове і несподіване світло на первопочин старожидівської історії» [31, 170–171] – пише І. Франко. Весь дальший виклад статті – це розгляд окремих епізодів шукань науковців на цих двох шляхах.

Студіювання тексту Біблії І. Франко починає з 1753 року від спостережень французького лікаря Жана Астрюка, який виявив два різні імені Бога, що зустрічаються у Мойсеєвому П'ятикнижжі – Ягве і Елогім. Ця знахідка була вихідною точкою для вчених, які виявили, що законодавство, закладене в П'ятикнижжі, відповідає часу повернення із вавилонської неволі, про що свідчить і їх мова з численними арамеїзмами. Тому автором П'ятикнижжя Мойсей не міг бути і єврейський закон редагувався різними жерцями. І. Франко наводить різні теорії виникнення П'ятикнижжя (теорія глосаторів, теорія фрагментів), які за поглядами пізніших теологів (зокрема Моріса Верна) ні до чого не привели і не усунули труднощів. Дальші вчені подалися іншою дорогою, шукаючи археологічним шляхом документів, аналогій в історії інших давніх народів Єгипту, Вавилону, Ассирії. Особливо плідними були вавилоно-ассирійські розкопки, які підтвердили тезу про утворення П'ятикнижжя в час повороту гебреїв з вавилонського полону. Далі, аналізуючи 14 главу книги Буття, дослідники дійшли висновку, що вона змальовує історичні події завоювання Вавилону арабським королем Хамурапі, який переніс політичний центр до Вавилону і став там фундатором королівської династії. І. Франко передає суть наукових пошуків семітиста Ф. Гоммеля та ассиріолога Е. Штукена, які лишилися теоріями, невиправданими практикою. Натомість важливішим здобутком стала знахідка 1890 р. в єгипетському Тель-ель Амарні на понад 300 глиняних табличках архіву

(кореспонденції та доноси фінікійських князів, що були під владою єгипетського фараона) єгипетських королів Аменготепа III та його сина Аменофіса IV, які характеризують політичний і племінний стан часу Ісуса Навина – на початку завоювання жидами Палестини[2]. Закінчує І.Франко статтю ознайомленням з теорією Г. Вінклера про підпорядкованість давньоєврейської історії астрології «на тій пануючій вірі, що все, що діється в світі, на землі, між людьми – се тільки рефлекс того, що діється на зорянім небі» [31, 187]

Стаття «Нові досліди над найдавнішою історією жидів» започаткувала низку грунтовних біблеїстичних праць І. Франка, які появилися друком впродовж першого десятиліття XX століття.

Наступною після неї стала «Поема про сотворення світу», опублікована у «Новому громадському голосі», а згодом видана окремим виданням накладом редакції названого часопису 1905 року. У виданні 1905 року праця Франка становить 7 розділів, тоді як у перевиданні, котре здійснив О. Сушко у Вінніпезі 1918 р., до неї додане ще закінчення авторства, очевидно, видавця, а не І. Франка.

Про історію написання статті О. Сушко згадує: «Пізньою осінию [1904 р. – *Я. Г.*] я докторизував ся й виїхав на дальші студії до Риму а серед того й попали ся в руки покійного Івана Франка найсьвіжіші праці нїмецьких ученых про великі відкритя в Вавилонї, Сирії, Палестинї й Єгиптї. Праці сї зробили на Нього глубоке вражіннє: се ж бо і були книги, яких Він так дуже потребував у своїх довголїтних біблійних студіях, й які давали остаточну відповідь на усї ті пекучі питання бібліїйної крити, що здавались досї неможливими до розвязання» [12, 15]. Думка О.Сушка неточна, бо наукові дослідження про археологічні відкриття у Вавилоні, Сирії і Єгипті і їх цінність для студій над біблійною історією створення світу І. Франко знав значно раніше: такі погляди на біблійну історію світу він вказав вже 1887 р. у рецензії на працю Ф. Вігуру. Очевидно, Франкова «Поема про сотворення світу» стала лише остаточ-

ним викладенням на папір думок дослідника, сформованих під впливом багатолітнього студіювання наукової літератури про Біблію.

О. Сушко описує розголос довкола Франкової праці і долю її накладу: «Поява книжочки викликала серед нашого відсталого суспільства велике порушенє. Серед попів закипіло як в гнїздї шершнїв, а старші наші «інтелїгенти» вважали за відповідне заховати про «страшну» книжочку гробову мовчанку – й за всяку цїну не пустити її в руки гімназїяльної молодїжи. Вкінци ж – попи упали на «спасенну» гадку збути ся «ворога» за одним махом: – «тихесенько, без гомону» вони викупили усе невелике число надрукованих примірників – й спалили їх...» [12, 16]. Сказане О. Сушком про долю видання викликає сумнів щодо правдивості, оскільки досі невідомі документальні свідчення ані про скуповування накладу, ані про його спалення – а такі факти мали б знайти відгук не лиш в документах, а й у листах, працях самого І. Франка.

На відміну від попередньої статті, «Поема про сотворення світу» витримана не стільки в науковому тоні, а більш популяризаційному, розрахованому на широке коло і різні верстви читачів. Тому, мабуть, І. Франко не вказує в ній (як він робив це у попередній і робитиме в наступних статтях на біблійну тематику) конкретних наукових праць, джерел, на основі яких він писав свою статтю. Проте І. Франко висловлює не свої думки, а лише реферує у власному викладі здобутки наукових праць біблійної критики, про що пише так: «Я не виссав собі тут нічогісінько з пальця і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новішої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новіша наука визначається власне тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочі фактів, досвідів, контролю, вона подає лиш такі речі, що кожний відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконатися, чи доходжено до них вірно.

Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її «святая святих», а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кожний чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання – пізнати правду і в кого розум настільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її» [32, 275]. Цього, на жаль, не зрозуміли ані сучасні авторові, ані пізніші критики статті: вони помилково приймали висловлені тут погляди як Франкові. Прикметно, що письменник ні разу не вживає тут терміну «біблійна критика», а приховує цей термін за «здобутками новішої науки», «новішою наукою», хоча цими словами ставить свою працю в контекст наукових праць біблійної критики.

Вступна частина статті (розділи I, II) вказує загальну різницю в підході до Біблії представників церкви і науковців. Вважаючи, що «Мойсеєві книги і інші гебрейські книги хоч являються нам духовними пам'ятками шановної старовини і дуже цікавого народу, який сто літ перед Христовим різдвом дійшов до поняття одного бога і за віру в ньомго зумів твердо постояти, все-таки не можуть уважатися символом божої премудрості, непомильним та обов'язковим для всіх людей і всіх часів, а були творами людей, виявляють людські хиби і помилки» [32, 269–270]. Висвітлюючи церковне вчення про Мойсея і його П'ятикнижжя, автор статті стверджує всупереч йому, що Мойсей не є автором П'ятикнижжя, свідченням чого є законодавство, вміщене в тих книгах та мова тих книг. І. Франко наводить результати досліджень Ж. Астрюка про різні імена Бога у тих книгах, вважаючи, що П'ятикнижжя – це компіляція повістей, в одній з яких Бог зветься Ягвег, в іншій – Елогім. Таким чином, в цій частині статті І. Франко повторює чимало тез біблеїстики, розкритих ним у попередніх працях. У наступній частині статті (розділи III-V) аналізуються два оповідання про сотворення світу, які І. Франко, як і у рецензії на працю Ф. Вігуру, вважає суперечливими одне одному. Не вдовольняючись Кулішевим перекладом Біблії, для точності І. Франко пропонує власний

переклад цих оповідань. У заключній частині статті (розділи VI-VII) І.Франко пропонує у власному перекладі «Інума іліш» – «вавілонську поему про сотворення світу списану на сімох глиняних табличках стародавнім, так званим клиновим письмом» [32, 290] з метою показати вплив вавилонських оповідань на біблійні.

Франкова стаття відразу після публікації зазнала різкої критики. Впадає в очі засаднича методологічна хиба авторів критичних відгуків: упіймавшись на популяризаційно-полемічний тон статті (особливо у висловах про Біблію), вони цілком не зрозуміли основної її ідеї – ознайомлення широкого читача з вавилонською поемою і ствердження вавилонського впливу на біблійні оповідання. Замість оцінити ідею статті, критики кинулися обороняти авторитет Біблії, якому І. Франко, на їх думку, наніс зневажливого удару.

З тенденційною і нетактовною критикою виступив Іван Пулюй у «Кількох споминах про Куліша…», опублікованих як додаток до третього нового видання його брошури «Нові і переміні зьвізи» (Відень, 1905). У них І. Пулюй намагається виправдати свого покійного приятеля перед необ'єктивними (на його думку) нападками І. Франка, особливо в справі перекладу Біблії. Принагідно І. Пулюй в грубих і нетолерантних тонах порушує низку питань суспільної та наукової діяльності І. Франка [про це детальніше: 8, 310–338; 9]. Франкову статтю він більше критикує щодо запропонованого письменником перекладу глав Книги Буття. Базуючись на оригінальному єврейському тексті і Кулішевому перекладі, порівнює їх з іншомовними європейськими перекладами (німецькими, московськими, чеськими, польськими, сербськими, англійськими, французькими, італійськими, грецькими і латинськими), І. Пулюй стверджує, що й Франко не знав мови в тій самій мірі, як закидує це П. Кулішеві. Він вважає, що рецензована стаття «бере під ноги благородні почування руського народу, його релїгійне почуттє» [24, 167]. Врешті, І. Пулюй означує різницю між єврейським і вавилонсько-

ассирійським розумінням створення світу: «Коли вавилонсько-ассирийський сьвітогляд вчив, що сьвіт був Мардуком тілько *упорядкований*, то перва книга Мойсея вчить, що сьвіт був *з нїчого сотворений*. Не всесьвітний будівничий, що «застав» готові матеріяли для будови вселененої «витворив» з них «своєю силою те, що бачимо», *а абсолютний Творець сотворив цїлу вселенну з нїчого!* Ось що проповідує єврейська бібліїя, і той жидівський сьвітогляд стоїть незрівнано висше від вавилонсько-ассирийського сьвітогляду, що др. Франко пхає його в переклад Біблії, покликуючись без всякої підстави на «новочасну науку» про наймолодшого бога Мардука. Шкода менї часу на дальше порпанє у «здобутках» фантазії п-а Франка, бо жаль вже й того часу, що мусїв його віддати, щоб хоч трохи показати шиворіт і виворіт його «критики» [24, 178. – Курсив І. Пулюя. – *Я. Г.*].

Брошура І.Пулюя викликала шквал критики в «Артистичному вістнику» (автор Іван Труш) [26; 27], «Киевской Старине» (автор Володимир Науменко) [20] і «Літературно-науковому вістнику» (автор Володимир Гнатюк) [5], де рецензенти одноголосно вказували несправедливість і тенденційність Пулюєвої критики діяльності І. Франка, але до наукової критики Франкової статті не вдавалися. Письменник знав про Пулюєву критику: до такої думки схиляє лист письменника до М. Грушевського з початку січня 1908 року. Посилаючи з листом для друку свою статтю «Сучасні досліди над святим письмом», І. Франко писав у листі: «З усіх русинів, певно, розсердиться за неї на мене д-р Пулюй, ну та я се прийму так само байдужно, як і інші лайки, якими тепер pudelnass обілляли мене бувші народовці» [30, 347].

Більш науково обгрунтовану критику Франкової праці здійснив о. Микола Конрад[3]. Розгорнута його стаття-рецензія спочатку була опублікована в кількох номерах журналу «Нива» 1905 р. [14], і того ж року була перевидана окремою брошурою [15]. Оскільки критика М. Конрада – єдиний грунтовний відгук сучасника на Франкову статтю біблеїстської

тематики, вона вартує детальнішого розгляду, аніж той, який пропонують сучасні франкознавці (В. Погребенник зокрема).

На початку праці М. Конрад дає загальну оцінку факту публікації Франкової праці і визначає своє завдання: «Для піднесеня поваги безвірної велемудрости в очах читачів, з погордою виражає ся [І. Франко. – *Я. Г.*] о християнських учених, закидуючи їм несправедливо крайну глупоту. Він передовсїм сердить ся на їх «темноту» в узнаваню Божої поваги св. письма та величає тих «новочасних учених» (до котрих себе зачисляє), що уважають св. Письмо твором чисто людським «з людськими хибами й помилками. Такі то «здобутки новочасної науки» шан. автор поміщує в «Н. Гром. Голосї» для просьвіти простого народа. І в такім напрямі головно визначує ся осьвіта наших радикальних верховодів. В підкопаню віри і поваги Церкви видять вони спасенє Руси. Завданєм отсеї розвідки є подрібний розбір закидів, наведених в «Поемі про сотворенє сьвіта» і виказанє, що правдива наука не противить ся вірі в Божу повагу св. Письма Старого Завіта, пониману після науки Церкви» [15, 3]. Далі у вступній частині автор нагадує постулати віри і вчення церкви щодо Св. Письма (його богонатхненності, непомильності) і збиває закиди І.Франка щодо питань про помилкових біблійних обчислень патріарших родів, про чудо сотворення світу й людей, про неясності вислову в об'явленні Божої правди, про гебрейську мову як мову св. Письма. Як аргумент неслушності Франкового закиду про те, що з розкопками у Єгипті, Вавилоні і Ассирії виявилося «в жидівських оповіданнях, записаних у письмі святому, міститься багато невірного, хибного та зовсім видуманого» [32, 269], М. Конрад наводить окремі підрозділи «Докази згідности св. Письма з памятками Асирії і Вавілона» [15, 8–10], «Докази згідности св. Письма з памятниками Єгипта» [15, 10–14], лишаючи на осуд читачів чи правосильні Франкові закиди.

Наступний смисловий розділ Конрадової критики стосується Франкових міркувань про Мойсея і авторство П'яти-

книжжя. Рецензент спростовує Франкове тлумачення церковної догми про Мойсея: «Тут п. доктор не дуже вірно подає науку Церкви про книги Мойсея. Правда, що Церков стоїть на тім, що книги ті написав сам Мойсей; і хотяй вона се формально до вірованя народа не подала (проте ся правда не є догмою віри) то безпечно на неї годить ся католицка правовірність. Але неправдою є, щоби Церков учила, що Мойсей, пишучи про сотворенє і потопу сьвіта, про патриярхів, чув то «із оповідань самого Бога, що являв ся йому лицем до лиця». Звідки Мойсей довідав ся про сотворенє сьвіта і т. и. сего анї він, анї Церков не подають. А християнські богослови припускають, що він мусїв богато взяти з оповідань старих людий, з традициї та инших старих писаних творів. Вправдї після оповіданя св. Письма, Бог являв ся Мойсеєви лицем до лиця і давав єму ріжні наученя, закони, відносячі ся до культу, обрядів і т.п.; але се безпосередне обявленє треба розтягати лише на ті правди, о яких обявленю сам Мойсей сьвідчить, або о чім він міг дізнатись з инших жерел. А про сотворенє, потопу сьвіта та про патриярхів в часах Мойсея були ріжні документи, з котрих він міг користати для свого оповіданя. Длятого нема тут потреби припускати безпосередного Божого обявленя. [...] Чи Мойсей а не хто инший написав Пентатевх се факт історичний і про него як про всякий історичний факт, можна засягнути доказів від достовірних сьвідків. А за автентичностию пяти книг Мойсея сьвідчить звиж двайцять-вікове, загальне, осьвячене релїгійним культом, природне та явне переконанє жидівського народу» [15, 15–16]. «Раціоналісти не хотять признавати Мойсеєви написанє Пентатевху – продовжує М. Конрад – і видумали ріжні теориї повстаня сих книг. Всї тоті теориї можна звести в сьлїдуючу систему, т.є: що Пентатевх повинен уважатись збіркою численних переробленых уривків з ріжних писаних творів і злучених в одну цїлість більше або менше удатну, в пізнїйшів від Мойсея часї, невідомим автором. Поклонником сеї гіпотези зявляє ся п. Др. Франко [...]» [15, 16–17].

Спростовуючи Франкову тезу про безпідставність приписування Пентатевху Мойсеєві, М. Конрад наводить конкретні біблійні вказівки (Второз.31 стихи 9, 24, 26), з чого висновує: «Отже в самих книгах є написано, що їх написав Мойсей. [...] Маємо преціньсьвідоцтво о їх автентичности не одного чоловіка, а цїлого народа, а се значить більше, чим би сам автор твердив, що ті книги він написав» [15, 17]. А що Мойсей говорить про себе в третій особі, М. Конрад вважає, що Франко сам собі заперечує, кажучи, що і старовинні письменники писали про себе в третій особі. Оповідання про смерть Мойсея рецензент вважає роботою Ісуса Навина [15, 17].

Щодо Франкової думки, що законодавство стосується вже осілого життя євреїв і через те закони невідповідні кочовому способові життя, М. Конрад зазначає: «Із законів Мойсея одні відносять ся до кочового житя Ізралитян в пустині, инші до будучого осїлого по селах і містах. Приміром в кн. Левитів забороняє ся бувшим тоді на пустині Жидам забивати звірята навіть для сьвіцкої цїли, де иноді, як перед скинією в таборі. Сей закон очевидно відносить ся тілько до кочового житя Жидів і єго міг дати тілько Мойсей, а не пізнїйші невідомі законодавці, що вже були осїли в Палестині. Но Мойсей крім того давав закони відносячі ся до осїлого народа, що жиє по селах і містах, займає ся рільництвом і садівництво. Але тим законам повиннї були Жиди повинуватись доперва в землї, до якої незабаром мали війти, та відносить ся до таких річий, що вони вже заздалегідь могли гаразд розуміти а пізнїйше виконати» [15, 18]. Як аргумент рецензент покликається на III книгу Мойсея гл. 23, ст. 10; гл. 25, ст. 2, 3; Второзаконня 4, 5).

І. Франко писав у праці, що в пізніших книгах «з пророцьких часів, коли жиди жили в Палестині і мали своїх царів і свою державу» [32, 272] не згадуються Мойсеєві книги. На те М. Конрад відповідає: «По перечитаню сих слів, не можна надивуватись, як то люди, навіть учені, не розслїдивши правди, на ослїп пишуть ясну як сонце неправду та подають єї яко здобуток «новочасної науки»!! Відома є річ, що старозавіт-

ні книги опираються на книгах Мойсея, їх часто дословно цитують, виразно о них згадують так, що богослови в них видять найкрасший доказ автентичности Пентатевху. Щоби наглядно о тім переконатись, вистарчить переглянути тоті старозавітні книги як історичні, так пророчі» [15, 21]. Далі рецензент наводить на підтвердження думки значну добірку цитат біблійних книг.

І. Франко вважав, що П'ятикнижжя написане мовою гебрейською, яка побутувала в часі жидівської державності і яку забували, повернувши з полону, замінюючи її халдейською або арамейською. Тому мова Пентатевху має домішки арамейщини. На цій підставі неможливим є, щоб Мойсей писав такою мовою. «В книгах Мойсея дійсно є форми, що сходять ся з формами арамейского язика. Найлучшим на те приміром є слово Ягве(г), що в єврейскій мові повинно звучати Іахйе або Јйхйе. [...] Але не треба бути язиководом, щоби поняти, що, єсли арамейска література виступає тілько при Вавилонянах, то єще з того не слїдує, що до Вавілонян нїхто по арамейски не говорив. єврейский і арамейский язик (сей в видї двох головних нарічий, халдейского і сирійского), належить до т.зв. семітскої язикової родини і они розвивались протягом столїть рівнобіжно і независимо від себе» [15, 26–27].

Щодо наведеного Франком факту про спостереження Астрюка про ймення Бога Ягве і Елогім: «Сей правдивий факт спостерегли вже давно християньскі писателї і Отцї Церкви та старали ся єго вияснити. І Astruc, роздумуючи над тим, впав на гадку, що Мойсей, пишучи свої книги, не користував ся завсїгди *безпосередним Божим обявленєм*, анї лише устними оповіданями народними, але мусїв мати під рукою два писані твори, дві окремі повісти: Ягвісти, в котрій Бог означає ся іменем Ягвег і Ельогісти, в котрій Бог зове ся іменем Єльогім. Отже Астрік на тій підстав не доказував як подає п. Франко: «що Мойсей, пишучи свої книги, не користував ся «*безпосереднїм божим вітхненєм*», лише, що не користував ся *безпосередним Божим обявленєм*. А межи Божим обявленєм

і натхненєм є значна ріжниця, хотяй п. Франко бере їх за синонїми. Обявленє є надприродне виявленє правди безпосередно від Бога; а натхненє є особливий надприродний вплив Божий, щоби писатель писав те, що Бог хоче, чуваючи, щоб написане відповідало Божому намірови. І, як вже було згадано на початку сеї розвідки, біблїйний писатель міг пізнати правду зовсїм природно, прим. з історії, з переказу, навіть з давнїйших документів та писань, отже не з обявленя; а проте міг єї написати з натхненя. Длятого деякі католицкі учені не перечать, що Мойсей міг уживати до свого дїла й писаних творів, які певно переховували ся серед потомків Авраама; ба що більше, они припускають яко вельми імовірне, що Мойсей дещо з тих повістий переписав майже дословно. Але перечать, щоби сей факт подвійного Божого імени доказував, що Мойсей механїчно зліпив свої книги із тих двох або більше творів, а тим паче рішучо відкидають яко неузасаднене се, що Пентатевх не був уложений Мойсеєм, а иншими авторами в ріжних часах і напослїд остаточно викіньчений в часах неволї вавилонської. А се власне виводять раціоналїсти як Eichhorn, De Wette, Twald, Vater, Gesenius та инші» [15, 28–29]. Продовжуючи, М. Конрад наводить думки протилежного табору богословів про цілісність і компілятивність Мойсеєвих книг, про припущення епохи їх остаточного сформування. Висновок рецензента патетичний: «А ще більше нас дивує, як міг п. Франко подавати сї гіпотези так непевні, так субєктивні і довільні, яко здобутки «новочасної науки»! Чиж та сама незгода «новітних ученых» не є наглядним доказом, що они блудять по манівцях непевностий? Славний французский раціоналіст M. Vernes сам визнає, що ті всї комбїнациї не суть певні і не мають ще нїяких стійних доказів! [...] Колиб же віддїлити Ягвістичні уступи від Ельогістичних, прийшло би ся нам на сьміх людям і без найменьшого змислу дїлити стихи на ріжні часи та їх приписати ріжним писателям. Так зробили раціоналїсти і показало ся, що не є правдою, як пише п. Франко: « що одні й другі творять більше менше цїлість,

немов дві окремі книги, писані двома окремими авторами». Навпаки, ані одні, ані другі не творять відрубного твору, але один припускає другого, один бех другого є незрозумілий, а разом становлять одну гармоніїйну ціліcть, що є ознакою діла одного автора. Самі навіть раціоналїсти, приверженці гіпотези Ewalda задля гармоніїйної єдности тексту в пяти книгах Мойсея, припускають фундаментальний один лише твір» [15, 31]. Про те чому поряд вживаються два божих імені М. Конрад пише: «На се питанє з певностю не можна відповісти, бо не посїдаємо певних історичних даних для виясненя сего позитивного факту. Але з аналізи бібліїйних уступів можна ствердити, що імя Боже Ельогім уживає ся тоді, коли в тексті говорить ся в загалі про Бога, Сотворителя неба і землї, а Ягве для означеня правдивого Бога Жидів. В цїлїй історії патріярхів, в істоиї Божого обявленя і в обітницях Божих, даних Авраамови, Ізаакови і Яковови, переважає слово Ягве. Коли є тота особлива причина уживати одно імя радше другого, то й инші бібліїйні писателї держать ся тої засади. І так прим. пророк Езекиїл, говорячи о обітницях Божих, даних народови Ізраільському через сїмдесять разів повторює слово Ягве і кінчить: і знай, що я Ягве. Там де нема особливщої причини виключного уживаня одного імени, уживає ся їх без ріжниці для відміни раз одно, а раз друге, подібно як діє ся в инших лїтературах; хотяй задля того нїхто не приписує одного діла ріжним писателям» [15, 33].

Наступний смисловий розділ [15, 3–45] Конрадової критики стосується Франкового аналізу оповідань про створення світу. Подавши церковну доктрину інтерпретації цього оповідання, М. Конрад погоджується з Франком щодо оцінки перекладу Біблії П. Кулішем, «що той переклад не є для нас авторитетний, бо брак йому церковної апробати, без котрої Церков взбороняє читати такі видання для охорони вірних від поблудженя» [15, 34]. У Франковому перекладі і аналізі бібліїного оповідання, М. Конрад заперечує, що перші три стихи оповідання творили одне речення. Критик не дивується,

що в біблійному оповіданні використані іншомовні вирази, «бо они суть спільні усій семітскій родині, запевно передані жидівского народови з часі патріярхів» [15, 35].

І. Франко вважає у статті, що процес творення світу починається з третього стиха оповідання. «На се відповідаємо – пише М. Конрад, – що після тексту Бог створив небо і землю на самі початку, а позаяк сьвіт не був ще впорядкований, длятого в слїдуючих стихах оповідає ся про їх впорядкованє. І тому не треба розуміти слів Мойсея так, мовби небо повстало другого дня, а земля третого, бо вже в самі текстї не каже ся пр., що земля третого дня була сотворена, але що по уступлею води «явися суша», т. є. показала ся суша. Отже, єсли третого дня показала ся суша, то вже передше мусїла она бути сотворена» [15, 35–36].

Так само спростовує М. Конрад Франкову диференціацію понять «неба» і «тверді небесної», мотивуючи тим, що «Мойсей в своїй космогонії не подає наукових понять та виразів о сьвітії і єго частях, а бере їх так, як собі їх представляли тодїшні люди, після їх способу розуміня. А тодїшні люди представляли собі звід небесний як склепінє якогось твердого кришталю і називали єго твердию. Отже Мойсей, не входячи в природничі науки, уживає того самого, для сучасних єму людей зрозумілого виразу твердь і подає, що она від Бога повстала» [15, 36]. Тим самим мотивує М. Конрад і факт розділення горішніх і долішніх вод.

Детально рецензент спростовує Франкове питання про погодженя з наукою факту створення світу за шість днів, поясняючи смисл слів оригіналу і українских відповідників, і доходить висновку: «Безперечно, що Мойсей дїлить факт сотворення і впорядкованя сьвіта на шість періодів тому, щоб они нагадували Ізраільтянам заповідь Божу сьвяткованя семого дня, суботи. Длятого він, для означеня тих періодів, уживає поїдбного слова «день», а в слїд за тим для означення початку і кінця тихже, відповідних метафоричних висловів «вечерь-оутро». Тим робом Мойсей подав ясно отсю релїгійну

науку, а іменно, що сьвятковане семого дня седмиці походить від Бога і нагадує нам дїло сотвореня сьвіта і чоловіака, за яке ми довжні бути вдячними Богу» [15, 37–38]. Франковому поясненню творення світу з позицій «хлопського розуму» М. Конрад протиставляє, що коли «Бог щось творив, то не треба завсїгди так се розуміти, мовби воно вийшло безпосередно з Божої руки, але воно могло стати ся силою природи, даної Богом» [15, 38].

Окрему увагу присвячує рецензент розбору помічених Франком «простих нісенітниць» – створення птахів швидше ніж червяків, морських і літаючих істот швидше, ніж земних звірів. Вважаючи, що в цьому Біблія не суперечить науці, М. Конрад покликається на «Суму теології» Томи Аквінського, за яким «Мойсей… говорив простому народови і приноровлюючись до єго вдачі, о тім лише писав, що наглядно впадало в очи» [15, 39]. Тому для рецензента «зрозумілим є, що житє ростинне розвело ся швидше, нїж появили ся сонце, місяць і зорі. Зрозумілим є, що водні і воздушні потвори випередили земних. Та усе се з погляду навіть новочасного природника тай ученого, розумного чоловіка, не «прості нісенїтниці», як пише п. Фр., а дійсна правда і наукова конечність» [15, 40].

У Франковому розборі сотворення чоловіка М. Конрад на противагу Франкові трактує вжите ім'я Бога «Ельогім» не як множину, а як однину і вбачає істотну хибу Франка в тому, що письменник побачив в II главі Книги Битія друге оповідання про створення світу, суперечне до першого і відмінне від нього. останнє рецензент рішуче відкидує і наводить широку аргументацію, спростовуючи кожний Франків закид [15, 42–44]. Спростовуючи наведене Франком географічне «баламуцтво» біблійної історії, М. Конрад, покликаючись на думки низки вчених-богословів (Г. Ровлінсона, Фр. Деліча, Кальмета), вважає найправдоподібнішим місцем біблійного Едему Вірменію. Що ж до річок Рісон і Геон, які омивали Еден, вказує, що під Геоном йшлося про річку Арос (Араксес) неподалік від Євфрата, яка впадає у Каспійське море, а під «Рісоном» – Колхіду.

Значно менше місця [15, 45–46] відводить у своїй статті М. Конрад Франковій студії над вавилонською поемою. Він вважає, що подібність між вавилонською поемою і біблійними оповіданнями є. Найцікавіше те, що «в повній добі многобожности, автор говорить завсїгди о Сотворителю в числї одиничнім» [15, 45]. На противагу Франкові М. Конрад вважає, що «ассирійське оповіданє в головній, отже первісній своїй основі є однобожне а многобожність пізнїйша; Мойсей під вдохновенєм Божим перевів єго до первісного, непорочного обявленя» [15, 46]. Риси схожості вавилонської і біблійної історії критик бачить в однаковій послідовності опису створень. М. Кондрад констатує, що багато схожих деталей є і в міфології інших народів, але всі признають надприродній початок світа і людини, даючи тим свідчення глибокої релігійності.

Наприкінці статті М. Конрад наводить уступи із «Кількох споминів про Куліша...» І. Пулюя з критикою Франкової праці, даючи їм власний коментар. Тож щодо вдалості перекладу М. Конрад вважає, що Кулішів переклад «не є завсїгди популярний і вірний, но се, само собою розуміє ся, відносить ся не до космогонії, анї до цїлості того перекладу, а тільки до деяких висловів і місць не дуже вірно переведених» [15, 47]. М. Конрад солідарний з міркуванням І. Пулюя про вищість жидівського світогляду над вавилонсько-ассирійським і про те, що своєю працею І.Франко топче релігійне почуття народу.

Останньою Франковою працею з біблійної критики стала стаття «Сучасні досліди над святим письмом», вперше опублікована в «Літературно-науковому вістнику» 1908 р. (т. XLI, кн. 2, с. 326–336; т. XLII, кн. 4, с. 119–128). Стаття присвячена книгам Нового завіту. І. Франко окреслює загальні історичні віхи студій над новозавітною частиною Біблії. Ці студії почалися з апостольськими місіями і вже в Римській імперії ці книги здобули собі авторитет. З кінцем шостого століття критика тексту новозавітних книг була повністю унеможливлена декретом папи Гелезія і впродовж середньовіччя текст книг

був недоступний простим людям, а його пояснення і дослідження були монополією церкви. Реформація в Німеччині і в інших країнах в XVI столітті дала поштовх до поширення Святого Письма серед людей і численних його перекладів. Наукові ж студії над Новим Завітом почалися зі середини XVIII століття. І. Франко висвітлює три епізоди цього процесу: історію публікації Г. Е. Лессінгом праць Г. С. Реймаруса, характеризує діяльність Д. Ф. Штрауса і Е. Ренана. На цьому тлі визначає І. Франко суть своєї роботи: «...моя праця не має найменшої претензії на якусь оригінальність чи то речі, чи методи. Виступаю тут як референт декількох сучасних теологічних праць, яких здобутки видаються мені важними і цікавими також для нашої громади і які, так сказати стоять на вершині сучасної наукової критики» [33, 414]. Серед реферованих досліджень І.Франко називає праці Г. Ю. Гольцмана (книжка є у Франковій бібліотеці під № 2531), Е. Рейса (№ 1691), Т. Цана (тритомник є під № 2143–2144), Ю. Вельгаузена (№ 2241). «Мій виклад – продовжує І. Франко – не буде ані перекладом, ані компіляцією з тих праць, але тільки популяризацією їх головних результатів, якої навіть план декуди значно різниться від того порядку, що прийнятий у згаданих і в інших подібних книгах. Я вважаю потрібним ввести читачів у той наскрізь новочасний світ релігійних змагань, що потрясають на наших очах цілою Європою не лише в особах її чільних інтелігенцій, але також у широких народних масах. Та могуча течія до відродження релігійного чуття захапує вже і, певно, захопить незабаром ще дужче й маси нашого народу. [...] Обов'язок кожного інтелігента нашого не тільки цікавитися сею духовою боротьбою, але заздалегідь приготовитися для неї, а поперед усього познайомитися основно з її перебутими вже ступенями і з сучасним її станом, і здобути собі мужність і самому зайняти в ній ясне та недвозначне становище» [33, 414–415]. Франків підхід до висвітлення матеріалу у статті – хронологічний. Автор починає з опису матеріалів книг – папірусу і пергаменту, способів

рукопису, переглядає історію низки кодексів Новозавітних книг (Синайський, Александрійський, Ватиканський та ін.). Відтак стверджує, що «історія тексту святих книг – се від самих найстарших доступних нам часів історія і неперервний ряд помилок та самовільних і невільних відмін у тексті» [33, 421] і показує як боролись богослови над спростуванням тих помилок. На підставі картини процесу виформування текстів І. Франко показує в хронологічному порядку появу канонічних євангелій в кінці II століття і їх осмислення Павлом, Климентом, Варнавою, Гермасом, Юстином Мучеником.

Ідеї біблійної критики, популяризовані І.Франком в кінці XIX – на початку XX століття, фунціонували в європейській науці до кінця XX століття. Звичайно, у європейських авторів наводяться покликання не на Франкові праці, а радше на дослідження тих біблеїстів, ідеї яких пропагував І. Франко. Ось вибрані свідчення цього.

Австрійський психолог Зіґмунд Фрейд використав здобутки біблійної критики в останній своїй праці п. з. «Людина на ім'я Мойсей і монотеїстична релігія», написаній 1939 року. У праці З. Фрейд здійснює історичний екскурс в історію монотеїстичної релігії, згадує єгипетських володарів Аменготепа III (Енхатона) і Аменготепа IV як перших провісників однобожжя, говорить про віднайдення Тель-ель-Амарнянський архіву в 1887 році [35, 26–27], про Ягвіста і Елогіста [35, 50–53] – все це здобутки біблійної критики, розкриті І.Франком у «Нових дослідах над найдавнішою історією жидів».

Про вплив вавилонської поеми «Інума іліш» на біблійну історію створення світу зазначає у другому томі «Історії релігії» [18] Олександр Мень. На його думку, у вавилонському творі «поруч з глибокими ідеями про Розум, який творить гармонійний світ, про послідовність творення ми знаходимо віру в початковість (изначальность) Хаоса і грубий політеїзм, виявляємо уявлення про світовий процес як результат завистi і суперництва істот доволі непривабливих, і загалом замість картини космогонії перед нами скоріше дивна фантасмаго-

рія» [18, 125. – тут і далі переклад українською мій. – *Я. Г.*]. На думку О. Меня, біблійна історія розсіює ознаки політеїзму, зникають Боги, демони чудовища і хаос не передує буттю, а першопочатком є невидимий Бог-творець, який з нічого творить світ. Іншим, на думку російського священика, є і погляд на людину в обох джерелах: якщо у вавилонському епосі людину створено, щоб обслуговувати богів, а в Біблії – людина – вінець творіння [18, 126]. Як бачимо, в своєму тлумаченні і порівняннях О. Мень повторює гадку І. Пулюя.

У тій же праці О. Мень розглядає і низку інших питань, порушених свого часу І.Франком. Зокрема, у додатках до другого тому «Історії релігії» О. Мень присвячує окремі розвідки-дослідження походженню П'ятикнижжя [18, 335–339], де, як і І. Франко, покликається на праці Ж. Астрюка, Х. Б. Віттера, Ю. Вельгаузена та інших. Автор спиняється також на теорії про Ягвіста і Елогіста і порозділово подає конкретні вказівки на текст, який входив до кожної з цих версій Писання [18, 340–343]. У загальному бібліографічному огляді [18, 451–453] згадує чимало тих праць європейських біблеїстів, якими свого часу послуговувався І.Франко.

Отже, І. Франко мав постійний і жвавий інтерес до біблійної критики чи наукових студій над Св. Письмом. Цей інтерес, вщеплений 26-літньому І. Франкові М. Драгомановим, супроводжував його наукову діяльність: його початки датуємо 1882 роком, а останні праці з цієї ділянки відносяться до 1908 року. За цих 26 років І. Франко докладався до популяризації наукових здобутків європейських вчених в цій галузі різними гранями свого таланту: як перекладач (перекладав статті М. Верна), видавець (книжки, присвячені цій тематиці, виходили накладом І. Франка як книги «Літературно-наукової бібліотеки»), врешті як автор кількох розгорнутих статей, які, в основному, реферували і популяризували наукові праці європейських біблеїстів. Таким чином І. Франко намагався вщепити суспільності сприйняття Біблії не тільки як релігійного фундаменту, але й як історико-культурної пам'ятки, яка

в тій чи іншій мірі відбивала звичаї, події, персоналії того часу, в який була написана. Ці прагнення І. Франка не було сприйнято його сучасниками (як свідчать відгуки І. Пулюя та М. Конрада), які не наважувалися постулати віри перевіряти науково, а тому помилково трактували це як вияв раціоналізму письменника. Саме на це педалювали потім і радянські франкознавці, яким необхідні були докази атеїзму І. Франка. Тим часом дальший перебіг європейської біблеїстики (як бачимо з праць З. Фрейда, О. Меня) в середині та другій половині XX ст. стверджує правосильність того ж наукового арсеналу біблійної критики, яку на початку XX ст. популяризував І. Франко своїми працями. Тому правомірно стверджувати, що роботами з біблійної критики І. Франко випередив свій час.

ПРИМІТКИ

1. За курйозним незрозумінням поданого Франком у заголовку рецензії представлення автора («von F. Vigouroux priester von Sain-Sulpici» – «Ф. Вігуру священика Сен-Сульпічі») А. Пашук у монографії «Філософський світогляд Івана Франка» скрізь називає французького автора «Вігуру Прістер», вважаючи Вігуру ім'ям, а Прістер – прізвищем.
2. Про цей архів згадує І. Франко у праці «Що таке поступ?» (1903) [34, 306-307] як документальне свідчення переходу Аменофіса IV на однобожжя, за що він був проклятий жерцями і після його смерті віра його була забута.
3. *Конрад Микола* (1876–1941) – греко-католицький священик, педагог і публіцист. Родом з Тернопільщини (с. Струсів), освіту здобув у Львівській гімназії, а філософські студії продовжував у Римі в колегії «De Propaganda Fide», де здобув ступінь доктора філософії (1895) і доктора богослов'я (1899). 1899 р. був висвячений і з 1900 р. працював у навчальних закладах Східної Галичини як учитель релігії і катехит. В роки Першої світової війни був душпастирем у таборі для біженців в австрійському містечку Гмінд, а в 20-х роках працював у гімназіях Тернополя та Бережан. З 1930 р. на запрошення А. Шептицького викладав соціологію та філософію у Богословській академії і працював тут до початку Другої світової

війни. Після приходу більшовиків був парохом у Страдчі, де після початку радянсько-німецької війни був розстріляний більшовиками. Основні наукові його праці – «Нарис історії старовинної філософії» та «Основні напрямки новітньої соціології».

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія, або Старий Заповіт (Статя Моріса Верна, переклад Л[есі] У[країнки]) // Народ. – 1894. – № 11–12. – С. 186–189; № 13–14. – С. 212–218; № 16. – С. 242–246; № 17. – С. 267–270; № 18. – С. 279–281. (Передмова М. Драгоманова: № 11–12. – С. 186–188).
2. *Брагінець А.* Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 410 с.
3. *Верн М.* Біблія або книги Старого Завіта / переклад Л[есі] У[країнки] з передмовою М. Драгоманова. – Львів, 1903. – 80 с. – Літературно-наукова бібліотека, ч. 60-61.
4. *Верн М.* Євангеліє / Переклала з французського Л[еся] У[країнка]. – Львів, 1905. – 68 с. Серія: Літературно-наукова бібліотека, ч. III.
5. *[Гнатюк В.]* Нові і перемінні зьвізди // ЛНВ. – 1905. – Т. XXIII. – Кн. 10. – С. 71–73 (Хроніка і бібліографія). – Підпис: В.
6. *Головань Т.* Іван Франко і біблійна критика // Волинь-Житомирщина. – 2006. – № 15. – С. 59-65. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vg2006 15 10.pdf.
7. *Головань Т.* «Поема про сотворення світу» Івана Франка в контексті біблійної критики // Іван Франко – дух, наука, думка, воля: матеріали міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Т. 1 / відп. ред. І. Вакарчук, відп. секр. С. Пилипчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 858–865.
8. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. – Кн. 8: Роки страждань. – Львів: Видавничий центр імені І. Франка, 2007. – 584 с.
9. *Горак Я.* Дискусія Івана Труша з Іваном Пулюєм про діяльність Івана Франка // Іван Труш (1869–1999): матеріали конференції (до 130-річчя від дня народження). – Львів, 1999. – С. 48–51.
10. Житє Ісуса Христа, статті патера Дідона і Моріса Верна / З франц. переклав Др. Іван Франко. – Львів: Накладом ред. «Житя і Слова». З друкарні Інститута Ставропігійського», 1897. – 51 с. («Нова серія» «Літературно-наукової бібліотеки», Вип. 10).
11. З історії публичного вихованя в сучасній Европі / Накладом Івана Франка. – Львів: З друкарні Тов. ім. Шевченка, 1890. – 70 с. («Літературно-наукова бібліотека», кн. 5).

12. Ів. Франка фільософії доктора Бібліїйне оповіданнє про Сотвореннє Сьвіта в світлї науки / Доповнив додав пояснення образи і мапу проф. Др. Ол. Сушко. – Вінніпег, 1918. – 118 с.
13. Історія і релігія Жидів. Стаття Моріса Верна. Переклад Л[есі] У[країнки] // Житє і Слово. – Рік другий. – Кн. IV: За Іюль - Август. – Львів, 1895. – С. 68–80; Книжка V: за Сентябрь і Октябрь. – Львів, 1895. – С. 202–216.
14. *Конрад М.* Д-ра Франка «Поема про сотворенє сьвіта» / Подає о. Др. Микола Конрад // Нива. – 1905. – № 9. – С. 227–230; № 10. – С. 237–240; № 11. – С. 270–274; № 12. – С. 295-297; № 13. – С. 321–327; № 14. – С. 347–349; № 15. – С. 380–383; № 16. – С. 410–414; № 17. – С. 433–438; №19. – С. 479–484; № 20. – С. 504–510; № 21. – С. 533–537; № 22. – С. 561–563.
15. *Конрад М.* Дра Франка «Поема про сотворенє сьвіта» / Написав о. Др. Микола Конрад. – Львів: З друкарні Народової (Манєцких), 1905. – 48 с.
16. *Ласло-Куцюк М.* Еволюціонізм чи креаціонізм (Франкова розвідка «Поема про сотворення світу») // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 186–190.
17. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол.: І. Вакарчук (голова), Я. Ісаєвич (співголова) та ін. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 560 с.
18. *Мень А.* История религии в семи томах: в поисках пути, истины и жизни. – Т. 2: Магизм и единобожие. – М.: Изд-во Советско-Британского совместного предприятия Слово / Slovo, 1991 – 462 с.
19. *Міщенко Л.* Забутий переклад Лесі Українки // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. CCXXI: Праці філологічної секції. – Львів: НТШ, 1990. – С. 283–307.
20. *[Науменко В.]* Нові і перемінні зьвізди. Написав проф. д-ръ І. Полюй // Киевская старина. – 1905. – Т. XC: Сентябрь. – С. 100–103. – Підпис: В. Н-ко.
21. Основи критики біблійної Моріса Верна / З французького переклали Б[елей] і Ф[ранко] / Накладом Івана Франка. – Львів: З друкарні Тов. імени Шевченка, 1891.– С. 71–104. («Літературно-наукова бібліотека», кн. 11).
22. *Пашук А.* Філософський світогляд Івана Франка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 432 с.
23. *Погребенник В.* Доктор філософії проти доктора теології: полеміка довкола «Поеми про сотворення світу» Івана Франка // Франкознавчі стідії: Збірник наукових праць. – Вип. 5 / редкол.: Л. Винар,

Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Гулевич (секретар) та ін. – Дрогобич: Коло, 2012. – С. 183-199.
24. *Пулюй І.* Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок // Іван Пулюй – Пантелеймон Куліш. Подвижники нації / за заг. ред. Василя Шендеровського. – К.: Рада, 1997. – С. 131–181.
25. *Скоць А.* Поеми Івана Франка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 253 с.
26. *[Труш І.]* Бібліографія. В «Ділі»… // Артистичний вістник. – 1905. – Зошит IX і X. – С. 146–147. – Підпис: Ів.Тр.
27. *[Труш І.]* Нові і перемінні зьвізди. Написав Др. І. Пулюй.3-є доп. вид. Накладом автора. З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні, 1905 // Артистичний вістник. – 1905. – Зошит VII–VIII. – С. 107–109. – Підпис: Ів. Тр.
28. *Федорук О.* Іван Франко та Іван Пулюй: штрихи до взаємовідносин // Франкознавчі студії: зб. наук. праць. – Вип. 4 / редкол. Л. Винар, Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Гулевич (секретар редкол.) та ін. – Дрогобич: Коло, 2007. – С. 396–400.
29. *Франко І.* Die Bibel und die neueren entdeckungen in Palästina, in aegypten und die Assyrien, von Vigouroux Priester von Sain-Sulppici // Франко І. Зібрання творів в 50-ти т. – Т. 46. – Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 462–468.
30. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – 703 с.
31. *Франко І.* Нові досліди над найдавнішою історією жидів // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 47 – К.: Наукова думка, 1986. – С.169–190.
32. *Франко І.* Поема про сотворення світу // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 35. – К.: Наукова думка,1982. – С. 266–300.
33. *Франко І.* Сучасні досліди над святим письмом // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 38. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 403–439.
34. *Франко І.* Що таке поступ ? // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 300–348.
35. *Фрейд З.* Человек по имени Мойсей и монотеистическая религия. – СПб.: Азбука, 2012. – 192 с.

Михайло Драгоманов

II. Програма початкового курсу історії релігій.

Проф. Фик Гамелл.

ВСТУП.

Між думками, встановами, звичаями, почутями людськими, котрі в наших часах звертають на себе увагу і заслугують на докладне пізнанє, важне місце займають ті, котрі називаємо словом: релігійні (релігійні вірування, церкви, обряди, проповіді, святі писаня, попи, пастори, рабіни, празники, молитви, побожні вчинки, боязнь божа, надія на Бога і т. і.)

Фрагмент тексту книги «З історії публичного виховання в сучасній Європі». Львів, 1890

Обкладинка книги «Основи критики біблійної Моріса Верна». Львів, 1891

Окреме видання статті Моріса Верна «Євангеліє» у перекладі Лесі Українки. Львів, 1905

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ЖИТЄ ІСУСА ХРИСТА.

Др. Іван Франко.

Львів 1897.

Видання «Житє Ісуса Христа». Львів, 1897

Др. ІВАН ФРАНКО.

ПОЕМА

ПРО

СОТВОРЕНЄ СЬВІТА.

Окреме видання статті Івана Франка «Поема про сотворенє сьвіта». Львів, 1905

ФРАНКА

„ПОЕМА ПРО СОТВОРЕНЄ СЬВІТА"

н. Д-ра МИКОЛА КОНРАД.

Окреме видання статті-рецензії Миколи Конрада «Д-ра Франка «Поема про сотворенє сьвіта». Львів, 1905

Отець д-р Микола Конрад. Фото з приватного архіву внучки М. Конрада Лариси Сковронської

МИХАЙЛО КОБРИН

ПРО ПРАЦЮ ІВАНА ФРАНКА «ПОЕМА ПРО СОТВОРЕННЯ СВІТУ»

Людей від часу осмислення свого буття і себе цікавило питання про те з чого почався світ? Як він був сотворений та звідки пішли люди? Людська свідомість первісних людей ототожнювала сили природи з богами і витворила міфологічні системи з описами походження богів, світу та людей. В процесі еволюції людства розвивалися і релігійні уявлення людей. Система релігійних уявлень пройшла свою еволюцію від первісних вірувань в одухотвореність всього світу і всіх речей, через політеїзм етнічних та національних релігій до монотеїзму світових релігій.

Найбільшою світовою релігією є християнство, котре в різних конфесійних варіантах сповідує близько 2,2 мільярдів людей по всьому світові. Для цих всіх людей відповідь на питання про створення світу та походження людини дає Біблія, зокрема Книга Буття Старого Завіту. Також дане сказання у книзі під назвою Берешіт у Торі визнають іудеї, а це ще близько 15 мільйонів людей всього світу. Протягом століть виключно християнські та іудейські богослови давали свої тлумачення стосовно даних розповідей до часу, коли у XVII столітті Бенедикт (Барух) Спіноза заснував історико-критичний підхід до розгляду біблійних текстів. Після його досліджень біблііїстика почала набувати ознак науковості і нового витка розвитку набула у XIX початку XX століття у зв'язку з розвитком біблійної археології. Біблійна археологія базувалася на знахідках у Палестині, Єгипті, країн Межиріччя, зв'язаними з

біблійними подіями, а також Єгипетськими та Межирічними цивілізаціями, котрі тісно взаємодіяли з історією Ізраїльського народу. На базі даних археологічних досліджень розвинувся широкий пласт наукової та популярної літератури, яка розглядала та аналізувала біблійні тексти, використовуючи надбання археологічних досліджень, а також філологічний, топонімічний, етнологічний аналізи біблійного тексту.

Не був осторонь даних процесів і Іван Франко, який вирішив в науково-популярному форматі викласти надбання європейської наукової думки стосовно біблійного переказу про створення світу. Для цього він написав в кінці 1904 року брошуру «Про Сотворенє Сьвіта», котра була видана у 1905 році. Іван Франко хотів видати саме брошуру, а не наукову статтю, так як мав бажання, щоб якомога більше людей могли ознайомитися з надбаннями тодішньої біблеїстики.

Брошура складається з семи розділів, проте Іван Франко не давав їм назви. Пізніше назви цим розділам дав професор доктор Олег Сушко, котрий разом з Іваном Ковалюком видав брошуру Франка з передмовою та ілюстраціями в 1918 році у Вінніпезі. Варто зазначити, що назви розділів Сушка є його особистим поглядом та інтерпретацією праці Франка. Отже, у Вінніпезькому виданні назви розділів такі:

- перший розділ «Боротьба Віри з Наукою»;
- другий розділ «Мойсей і так звані Мойсеєві книги»;
- третій розділ «Перше біблійне оповідання про сотворення світу»;
- четвертий розділ «Те саме оповідання в світлі Науки»;
- п'ятий розділ «Друге біблійне оповідання про Сотворення світу»;
- шостий розділ «Інума Іліш або Старовавилонське оповідання про сотвореннє сьвіта»;
- сьомий розділ «Жиди перейняли свої казки від Вавілонян і інших сусідніх народів».

Також Олег Сушко у Вінніпезькому виданні додає восьмий розділ, котрий називає «Закінчення», видаючи його за

Франковий розділ. В даному розділі він робить своє узагальнення, що наука розвіяла релігійні пересуди і доказала, що Біблія має неправдиві твердження, отже вона обманює. Саме це видання використовували різноманітні середовища для того, щоб зобразити Франка атеїстом і самовільно дописаний розділ Сушка давав їм аргументи для таких заяв.

Розглянемо детально працю Івана Франка. У першому розділі, який є вступним, окреслюється проблематика, котра розглядається в праці загалом. Іван Франко в цьому розділі згадує про творчість Дарвіна, а також зазначає, що він є агностиком, а не атеїстом, як про нього розказують священики. І дарвінське вчення про еволюцію розповідає про походження і розвиток людини від мавпоподібних людей, а не мавп. Також в даному розділі Франко ставить ряд проблем, зв'язаних з Біблією, зокрема стосовно відповідності біблійного датування створення світу, котре датується близько шести тисяч років та дослідженнями Дарвіна, котрий говорить про мільйони років існування землі. Ця проблема століттями замасковувалася богословами, котрі не хотіли прямо і відкрито її розглядати. В кінцевому результаті Іван Франко робить висновок у першому розділі про те, що біблійний текст не можна розглядати однозначно, як Божу премудрість, так як він містить у собі помилки [10, с. 3–8].

У другому розділі Франко аналізує проблеми, зв'язані з першими п'ятьма книгами Біблії, котрі називають П'ятикнижжям Мойсеєвим, або євреї називають Торою. До даних книг належить «Буття» (євр. Берешіт) – в якій розповідається про створення світу, потоп, про історію приходу Авраама в Ханаан, а також життя Авраама, Ісаака, Якова і Йосипа до переселення 12 колін Ізраїлю в Єгипет через голод.

Наступна книга «Вихід» (євр. Еллє шамот) – в даній книзі розповідається історія звільнення ізраїльського народу з єгипетської неволі, а також його похід в пустелю та проголошується Декалог (Десять заповідей Божих). Далі слідує книга «Левит» (євр. Ваїкра) – збірка релігійних законів та приписів

стосовно жертвоприношень та соціально-культового життя євреїв. За нею йде книга «Числа» (євр. Бамідбар) – про життя і війни євреїв у пустелі. А останньою книгою Тори є «Второзаконня» (євр. Еллє гаддебарім) – розглядається як заповіт Мойсея народу, переповідають головні заповіді і приписи, дані Мойсеєм своєму народу, а також описується смерть Мойсея [10, с. 9–10].

Франко подає докази, котрі вказують на те, що Мойсей не міг бути автором П'ятикнижжя, а також, що дані тексти не могли бути написані в епоху Мойсея. Зокрема, подає такі аргументи:

- дані тексти писані від третьої особи – Мойсей говорить про себе зі сторони;
- описується смерть Мойсея – як він міг описати свою смерть;
- закони розроблені для ужитку в місці з єдиним храмом, коли вже були оселені євреї в Палестині, а не для кочівників;
- немає згадок про Тору в історичних книгах та пророків;
- суперечка про жертвоприношення – пророки протиставляються їм «Богові не приємні кров і дим від тварин». В Торі захищаються жертвоприношення, що дає ознаку того, що їх було написано рабинами, коли на чолі євреїв стояв архієрей, а не король з пророками;
- мова Мойсеєвих книг – в Мойсеєвих книгах проглядаються арамейські слова. Неможлива річ за Мойсея, бо арамейською мовою юдеї почали говорити після їхнього завоювання персами [10, с. 10–12].

Далі Іван Франко, посилаючись на тогочасну науку, розглядає різні тексти, котрі разом складають цілісність Тори. Він згадує про французького лікаря Астріка, котрий у 1753 р. виділив два поняття для означення Бога, котрі згадуються у П'ятикнижжі – Ягвег і Елогім. Елогім є число множинне від числа Ель (бог). Базуючись на цьому почали виділяти два тексти – яхветичний та елогічний. Дані два тексти в своїй

основі мають цілісний характер. Але даний поділ не усував усіх проблем, так як залишалися уривки текстів, не зв'язаних з даним поділом. Тому Іван Франко посилається на німецького вченого Вельгавзена, котрий виділяє ще священичий кодекс (книгу жерців), де зібрані закони і приписи, написані у Торі. Загалом ці три групи текстів не дають цілості – ще є різні уривки текстів, які пояснюються як усне передання і записування.

У висновку цього розділу Іван Франко вказує, що Тора – складена не в 1000 р. до Р. Х., а в 400–500 р., тобто пізніше. І що не одним Мойсеєм, а групою людей протягом декількох поколінь, котрі старалися для утвердження статусу Єрусалимського храму і влади жерців [10, 13–15].

У третьому розділі Іван Франко на початку вказує, що весь подальший аналіз і фактаж, поданий у брошурці, є не його власний і не «виссаний з пальця», а опирається на найновіші дослідження у сфері біблеїстики. Загалом на той час українською мовою був здійснений один переклад Біблії Пантелеймоном Кулішем, Іваном Нечуєм-Левицьким та Іваном Пулюєм. Іван Франко критикує даний переклад, що він є не досконалий, тому що П. Куліш не знав на достатньому рівні ні івриту, ні старогрецької мови. Деякі місця біблійного тексту Іван Франко перекладав сам. Також він зазначав, що переклад має бути або популярний, або науковий.

Перше оповідання про створення світу описане в Книзі Буття – 1 розділ і до 2 розділу половини 4 вірша. Сталося так, що поділ на розділи і вірші робився в пізнішому часі, тому Буття 2, 4 є як закінченням першої оповіді і одночасно початком другої оповіді про сотворення світу [10, с. 16–18].

У першому оповіданні про створення світу розповідається про те, що Бог створив землю і всю вселену за 6 днів:

- день перший – творення світла, відділення дня і ночі;
- день другий – творення неба і вод;
- день третій – творення суші;
- день четвертий – творення небесних світил;

- день п'ятий – творення водяних істот;
- день шостий – творення земних звірів та людини;
- день сьомий – день спочинку [1, с. 54].

Далі Іван Франко робить філологічний аналіз даного тексту, вказуючи на такі особливості.

Питання перекладу деяких слів, зокрема у Буття 1, 2 – єврейське маловживане слово «Тогу-ва-богу», грецький переклад «аоратос кай акатаскеуастос». Дані терміни Пантелеймон Куліш перекладає, як «пуста і пустошся». А Іван Франко відповідно «невидима і невпорядкована».

У місці Буття 1, 2 є такий текст «І темрява лежала над безоднею». Тут вживається єврейське слово «Тегом», грецький переклад «абиссос», буквально «безодня» або «море». Франко перекладає дане слово як «первісний океан» і зазначає, що даний термін є жіночого роду.

Наступним є місце у Буття 1, 2 – «Дух Божий сидів на водах». Єврейською мовою це звучить як «Ріх», перекладається як «Божа сила», «божа істота» або «боже вітхненє». Даний термін також жіночого роду. В Пантелеймона Куліша перекладається, що Дух Божий «ширяв» над водами в розумінні «літав». Іван Франко зазначає, що правильний переклад близький до означення «висиджував як яйце».

Також Іван Франко наголошує на розумінні «неба» у євреїв, як «Небесного склепіння», як твердого покриву над яким є вода (море). Це проілюстровано у Буття 7, 11, коли розповідається про початок великого потопу, зазначається, що «порозверзались усі жерела великої безодні, і хляби (вікна) небесні повідчинялись» (біблійний переклад П. Куліша) [10, с. 18–25].

Даний вузькоспеціалізований аналіз зроблений Франком важливий для подальшого порівняння даних оповідань з вавилонськими сказаннями про створення світу.

У наступному четвертому розділі Іван Франко дає критичний аналіз першого оповідання про створення світу. Зокрема він виділяє такі аргументи як намагання богословами

оправдати і знайти якийсь прихований (символічний) зміст у повісті про творення світу, в той час як більшістю священиків він подається людям як однозначний і в цьому можна побачити «дволикість» більшості клиру. Далі Іван Франко вказує на явно єврейські, а не універсальні, елементи розповіді про створення світу, зокрема поділ творення на 7 днів, писалося, коли люди вже ділили час на тижні, а день спочинку відповідає єврейському шабату. Також у шестидневі використовується формула «Був вечір і був ранок день...», показує єврейську манеру викладу, так як у них прийнято починати день з вечора [10, с. 27–28].

Подальшу критику першої біблійної поеми про створення світу Іван Франко здійснює за допомогою простої логіки. Зокрема він зазначає, що сонце, місяць і зорі появляються на 4-й день, а дерева і рослини на 3-й день, хоча всі знають що природний світ не може існувати без сонця. Далі зазначає Іван Франко нелогічність тексту у тому, що небо старше від сонця; трави, дерева, рослини старші від сонця, місяця, зір; день і ніч створилися швидше ніж сонце і місяць; птахи створені швидше ніж черв'яки, котрими вони харчуються. Також у поемі вже на початку світу окремо створюються дикі і свійські тварини.

Наступним проблемним місцем є Буття 1, 26: «Сотворимо чоловіка на наш образ і нашу подобу». Тут вжито термін «Елогім», котрий є множинність від Ель (бог). Євреї сприймали дану множинність як стару назву Бога. Християни у свою чергу як натяк на Трійцю. Франко зазначає думку, що даний текст вказує, що староєврейські вірування були політеїстичними і в пізнішому часі вони еволюціонували у монотеїстичну релігію.

Ще одним проблемним місцем є розповідь про створення чоловіка і жінки в першій поемі про створення світу, котра одночасно суперечить оповіді про створення Адама і Єви, котре розглядається у наступному розділі брошури [10, с. 29–31].

У п'ятому розділі Франко аналізує наступне біблійне оповідання про Сотворення світу, а саме друге оповідання про створення світу, котре розміщене у Книзі Буття 2, 4 (друга половина 4-го вірша) і по 25-й вірш. Щодо Бога, то тут вживаються слова «Яхве» і «Елогім». Іван Франко робить припущення, що Яхве заміняли на Елогім спеціально, щоб поєднати два оповідання про створення світу.

Далі Іван Франко робить порівняльний аналіз двох оповідань, зокрема в першому оповіданні з води виступає суша, а в другому суха земля і з-під неї виступає вода і починається творення. Тобто тут можна побачити, що дані оповідання створювалися в різних географічних середовищах. Наступними суперечностями є такі:

- в першому оповіданні: творення звірів і рослин, а потім людини, а в другому: твориться людина, потім звірі і рослини;
- в першій розповіді Бог творить пару людей і благословляє на множення, а в другій творить Адама, потім звірів, потім Єву і дає табу на споживання плодів [10, с. 32–34].

Також Іван Франко вказує, що Кулішевий переклад віршів 4, 5, 6 у другому розділі Книги Буття перекладається як окремі речення. З даного перекладу виходить, що творення закінчується у 4-му вірші і помаленьку продовжується. В єврейській традиції ці вірші є як одне речення і розказує нам про стан передтворення, а саме Творення починається з 7-го вірша.

Іван Франко ще вказує на географічні назви річок Тигру і Євфрату, а також країв Гавіля (Арабії) і Куш (Етіопії), котрі у другому оповіданні названі річками і сказано, що вони зникли після потопу. Даний момент Франко розглядає як невігластво автора стосовно географічних назв [10, с. 35–37].

У шостому розділі Іван Франко аналізує вавилонські таблиці, котрі були новим тогочасним археологічним відкриттям і які розповідали вавилонські уявлення творення світу і людини.

Вавилонські та ассирійські уявлення про створення світу були зібрані та описані вавилонським жрецем Берозом (Берозосом), на жаль його книга не збереглась. Але є згадки і в інших книгах, зокрема, в Дамасція «De pimis principiis» (про перші початки) [10, с. 38–39].

В XIX столітті були найдені таблички, датовані II–III тисячоліттям перед Христом, написані клинописом. Їх найшли з-під палацу Ассурбаніпала і назвали «Інума іліш». Загалом даних табличок було сім і вони були в різному стані, а також на деяких з них залишилася тільки частина тексту. Дані таблички розповідають вавилонські уявлення про створення світу.

У першій табличці розповідається про Тіямат (Тауте) – прамати річок і заразом води та Апсу (Апасон) – первісне море, океан. Тіямат перегукується з поняттям Тегу, котре, як вище згадувалося в першому описі Творення, перекладається як «безодня». З цього Франко робить висновок, що поняття «безодні» було описане і взяте з вавилонської богині.

Далі в таблиці описано, що син Апсу і Тіямат, Мумму (Мойсіс) сердяться на молодих богів, які хочуть забрати владу. Тіямат готується до бою з богами, творить 11 страшилищ: драконів, змій, велетів, скажених псів, ящірок, чоловіко-скорпіонів і ставить над ними Кінгу [10, с. 39–41].

У другій табличці бог Аншар кличе сина Ану щоб переговорив і заспокоїв Тіямат. Вона їх не слухає, тоді боги посилають за Мардуком сином Еа – представника наймолодшого покоління богів. Мардук у свою чергу бажає за боротьбу і здолання Тіямат стану верховного бога. В третій табличці розповідається, що бог Аншар посилає посланця богів Гагу до найстарших після Апсу і Тіямат богів Лягму і Лягаму для того, щоб вони дали таблиці долі для Мардука. В четвертій табличці описується нарада богів в Аншара, де сп'янілі боги вибирають Мардука верховним богом. Далі розказується як Мардук вбиває Тіямат. З її тіла він робить синє небо і посилає туди богів Ансу, Бель, Еа. Далі він зміряв океан Нугіммуда і побудував великий дім Ешара.

Археологи знайшли рештки п'ятої та шостої табличок в котрих, як припускають дослідники, детально розказувалося про творення світу, зір, місяця тощо. Але залишилося з табличок місце, в якому розповідається про створення людини. Її було створено з глини і крові Мардука на нараді з богами для того, щоб вони служили богам [10, с. 42–47].

Іван Франко виділяє ще вавилонський вірш, який не належить до «Інума-іліш», де йдеться про розрізнення світської та дикої худоби при творенні світу, аналогічно як це є у другому біблійному описі створення світу. Загалом І. Франко робить висновок, що створення світу в П'ятикнижжі списане з вавилонського варіанту. Мардук став одним богом, аналогічно до біблійного Елогіма (одиничне число Ель, вавилонський варіант Ілю, означення всякого бога). Також прослідковується відголосок боротьби Ельогіма з первісним Океаном Тіямат-Тегом. В єврейському варіанті подробиці боротьби забуті і Ельогім творить світ своїм словом [10, с. 47–49].

В останньому сьомому розділі праці Франка робляться узагальнені висновки всієї праці. Іван Франко стверджує, що запитання про творення світу цікавлять людину ще з дитячого віку. Дитині легше сприймається погляд на бога як гончара, будівничого, так і сприймали богів у первісному світі. Лише пізніше пройшла еволюція поглядів на бога. Він сприймався як військовий та як цар, відтак бог як чоловіколюбець і спаситель [10, с. 50–51].

Іван Франко зазначає, що в біблійних оповіданнях повертає образ Яхве, який заступив вавилонських та єгипетських богів. Також в Біблії термін «Тогу-ва-богу» ототожнюється з вавилонськими богами Апсу і Тіямат. А боротьба між первісним суспільством і цивілізації розглядається через міф про боротьбу старих богів з молодими, аналогічні міфи є в єгипетському міфі про Озіріса з Тифоном та грецькому міфі про Зевса з Кроносом.

Ще Іван Франко стверджує, що Мардук був як бог міста Вавилон. Перед Вавилоном були міста Ур, Ерех, Ніппур,

Еріду. Боротьба Вавилону з даними містами розглядається як боротьба богів, де перемагає Мардук в 2000 р. до н. е. за царя Гамураппі. Також прослідковується, що бог Бель з Ніппуру близький до Мардука. Видно близький політичний союз міст Вавилону та Ніппуру. З цього Франко робить висновок, що політика грала значну роль не тільки у творенні людських стосунків, але також у творенні небесних богів [10, с. 52–53].

Таким чином Франко у своїй роботі висловлював сучасну на той час думку про те, що біблійні оповідання про сотворення світу були перейняті євреями у вавилонян. Цю думку активно відстоював німецький дослідник Фрідріх Деліч, який виклав свої міркування у циклі лекцій «Біблія і Вавилон». Можна зробити висновок, що Іван Франко хотів ознайомити народ з сучасними науковими досягненнями, вважаючи, що люди мають знати істину. Бажання показати істину і найголовніше не сприйняття лукавства, коли біблійний текст подають як буквальну правду слово в слово, побудило Івана Франка до написання науково-популярної статті для широких мас народу [2, с. 105–107].

Як зазначає у своєму вступі до видання брошури «Про сотворення світу», яка вийшла у Вінніпезі у 1918 році, доктор Олег Сушко «Поява книжечки викликала у нашого відсталого суспільства велике порушення. Серед попів закипіло, як в гнізді шершнів, а старші наші «інтелегенти» вважали за відповідне заховати про «страшну» книжечку гробову мовчанку – й за всяку ціну не пустити її в руки гімназійної молоді».

Також доктор Сушко згадує про психологічний стан Франка після виходу брошурки: «Зараз після того й попав Він в глибоку меланхолію, яка згодом і розвинулася в страшну і невиліковну недугу» [9, с. 16].

Церковні кола зчинили скандал навколо даної брошури, її відкидали як атеїстичну. Навіть ряд священиків таємно викуповували наклад даної брошури для того, щоб її знищити. Реакцію тодішньої клерикальної спільноти можна пояснити

станом біблійно-богословського сприйняття, який мала Католицька Церква на той час [3, с. 315–316].

По-перше, вона базувалася на постановах Тридентського собору, котрий приймав рішення в середині XVI століття, як реакція на зародження та існування Протестантизму. Протестантизм стояв на позиції, що кожна людина має вільно читати і вивчати Біблію, для цього засновник реформаційного руху Мартін Лютер переклав на народну німецьку мову Біблію. Католицька Церква в свою чергу на Тридентському соборі постановила, що Біблія має читатися і вивчатися на латині і для її вивчення має бути дозвіл єпископа і провадити дане вивчення має священик-духівник. Пояснювалося це тим, що біблійний текст є заважким для сприйняття людьми.

По-друге, на той час Католицька Церква ще не дала відповіді, котрі у своїх дослідженнях порушували науковці-біблеїсти. Дану ситуацію можна пояснити тим, що Церква в своїй основі є структура, котра важко піддається змінам, тобто є консервативною. Дані зміни відбулися, починаючи з кінця 40-х років XX століття і остаточно оформилися на Другому Ватиканському соборі (1962–1965 рр.), котрий прийняв конституцію «Dei Verbum».

У конституції «Dei Verbum» було визначено, що біблійний текст є Боголюдським, так як Ісус Христос має божественну та людську природу, так і текст Біблії має божественне одухотворення та людський характер через людей, котрі писали сам текст. Відповідно люди, котрі писали текст, відображали у ньому свої уявлення стосовно світу, в котрому вони жили. Для них було важливим, щоб їхні одноплемінники розуміли написаний ними текст відповідно до свого часу. І тут є важливим елементом, що біблійний текст має значення для часу, в котрому він був написаний, тобто локальний характер. А також біблійний текст має значення для всіх часів до кінця світу, тобто має універсальний характер. Також у конституції визначається, що біблійний текст, маючи історичні, географічні, зоологічні, фізичні та інші відомості з різних галузей

науки, в свою чергу ніяким чином не є підручником з історії, географії чи біології тощо [4, с. 311–331].

По-третє, біблійний Пролог (перші 11 розділів Книги Буття) визначається церквою як в більшій мірі символічні тексти, а не історичні. Католицька Церква старалася поєднати науковий світогляд з досягненнями сучасної науки. Дані питання висвітлювалися у працях видатних християнських дослідників-антропологів, котрі вивчали походження людини з археологічної сторони, використовуючи останки австралопітеків, архантропів та палеоантропів, котрі є древніми людьми та людиноподібними істотами, котрі проживали на землі до появи в 40 тис. р. до н.е. «homo sapiensa» з однієї сторони та біблійним переданням з іншої. До них належали: аббат А. Брейль (1877–1961), Г. Обермайер (1877–1946) і ієромонах П. Тейара де Шардена (1881–1955). На офіційному рівні дана позиція була визнана в енцикліці «Humani generis» (1950), де сказано: «Церковне навчання не заперечує тому, щоб вчення про еволюцію стало об'єктом вивчення і обговорення, згідно з сучасним станом науки та богослов'я… в тій мірі в якій воно вивчає питання про походження людського тіла, походження, як рахують з попередньої органічної матерії (відносно душі, католицька віра стверджує про безпосередній зв'язок її творення з Богом)» [5].

Тепер розглянемо, які зміни відбулися у біблієзнавчих дослідженнях стосовно поеми про сотворення світу від часів Франка до сьогодення.

Науковці виділяють чотири пласти текстів, котрі сформували П'ятикнижжя. Відповідно тексти, котрі виділяв Франко: яхветичний, елогістичний і священичий текст, ще окремо виділяють текст Второзаконня, котрий по своїй суті є вступом до наступних текстів, а саме книг Ісуса Навина, Суддів та інших. Тому деякі дослідники у своїх дослідженнях говорять не про П'ятикнижжя, а про Чотирикнижжя і добавлену до них Книгу Второзаконня як додаток початку іншої текстуальної традиції. З іншої сторони дослідник Дільман та інші

говорять про Шестикнижжя, а саме вони до П'ятикнижжя добавляють ще Книгу Ісуса Навина. Ці дослідники керується принципом змістової цілісності тексту, коли в книзі Буття Бог дає обіцянку про Обітовану землю, то здійснення даної обіцянки відбувається з завоюванням Ханаану Ісусом Навином, учнем Мойсея у книзі Ісуса Навина [7, с. 88–94].

Сучасну систему поділу П'ятикнижжя на 4 окремі текстуальні традиції зараз визнають всі гілки християнства (Православні церкви, Католицька Церква та Протестантські церкви), окрім деяких радикальних кіл Православ'я та Католицизму, а також окремі Протестантські церкви, такі як баптистські громади.

Російський богослов та біблеїст Олександр Мень дає визначення про чотири текстуальні традиції.

1. Яхветична традиція – боговдохновенний автор жив у Єрусалимі, це видно через його увагу до єврейського коліна Юди в часи царювання царя Давида, або Соломона (X ст. до н. е.), на що вказує його постійне звернення до всього ізраїльського народу, котрий тоді ще не був розділений на Північне та Південне царства. Є припущення, що даний автор був одним з писарів при дворі царя Соломона. Дана традиція відноситься до прозаїчного епосу. Він використовує барвисту наглядно-образну мову, котра має багато епітетів, антропоморфізмів. Автору чуже абстрактне мислення, його картини насичені змістом, розраховані як для дитини так і для старця. В даній традиції Яхвіст описує час від творення світу до смерті Мойсея.

2. Елогістична традиція – після розпаду Соломонового царства (922 р.) в Північному царстві виникла потреба у своїй інтерпретації Мойсеєвого закону. Дану інтерпретацію і записав невідомий північноізраїльський мудрець (бл. IX–VIII ст. до н.е.). Свою розповідь автор починає від Авраама і до смерті Мойсея. Мова Елогіста є менш барвистою, він не вживає антропоморфізмів. В даній традиції Авраам названий пророком, Бог являється людям в видіннях чи снах, а ім'я Бога

«Яхве» було відкрите тільки при Мойсею. Також Елогіст приділяє багато уваги північноізраїльським біблійним героям: Йосифу та Ісусу Навину. Після падіння Північного царства текст Елогіста був доставлений до Єрусалиму і з'єднаний з Яхветичним текстом (бл. 721 р. до н. е.).

3. Священича традиція – дана традиція також іменує Господа Елогімом, але по мові і стилю різко відрізняється від перших двох традицій. Ця традиція писана лаконічною мовою від Шестиднева до смерті Мойсея. Стародавня історія в даній традиції подається згідно з «тольдами» – родоводів пархіархів ізраїльського народу. Ця ж традиція була сформована у священичому середовищі, про що свідчить багате використання у ній описів законів та обрядів. Формування цієї традиції відбулося з давніх часів і не пізніше вавилонського полону. Є версія, що вона не існувала як окрема книга, а була відразу додана до попередніх двох традицій.

4. Второзаконна традиція – щодо цієї традиції, то вона по стилю нагадує проповіді пророків: емоційна мова з закликами до народу. Починається розповідь від згадування Мойсеєм поневірянь ізраїльтян в пустелі (звідси і назва Повторення закону) і до смерті Мойсея. Багато з науковців стверджує, що дана книга була вступом до більш обширної історії Ізраїлю, котра далі розповідала про епохи суддів та царів [7, с. 94–101].

Також біблієзнавці виділяють хронологію написання текстів Тори, ділячи їх на законодавчу та розповідну частини.

Отже, законодавчі розділи формувалися за такою послідовністю:

- XIII ст. до н. е. – Декалог, Частина книги Завіту, усна Тора;
- XII ст. до н. е. – Книга Завіту, ритуальний Декалог (Вих. 34), ядро Второзаконня і Левиту;
- VIII ст. до н. е – Законодавча частина Второзаконня;
- 621 р. до н. е – кодифікація Второзаконня в Єрусалимі;
- VI ст. до н. е – Левит;
- V ст. до н. е – об'єднане П'ятикнижжя.

Розповідні розділи у свою чергу хронологічно діляться на:

- XIII–XI ст. до н. е – Усні розповіді про створення світу, патріархів і Мойсея;
- X ст. до н.е – Єрусалимська традиція (Яхветична);
- IX–VIII ст. до н. е – Північна традиція (Елогістична);
- VII–VI ст. до н. е – Второзаконна традиція;
- VI ст. до н. е – Священича традиція [7, с. 102–103].

Щодо аналізу та інтерпретації біблійних поем про створення світу, то сучасна біблієзнавча наука говорить про символічний характер даних текстів. Зокрема, текст Шестидневу (перша біблійна оповідь про сотворення світу) є відповіддю єврейського народу на язичницьку (вавилонську) космогонію. Даний текст стосується до Священичої традиції і був складений в час після вавилонського полону.

Язичницька космогонія ж складається з таких тем:

- вчення про нероздільність бога і природи (пантеїзм);
- погляд на природу, як сферу діяльності багатьох богів (політеїзм);
- віра в існування двох протиборствуючих начал (дуалізм);
- погляд на безконечність світу, котрий твориться з стихій;
- представлення про космогенез, як битву богів;
- віра в загальну богиню-матір (яка потім трансформувалася у віру в «сліпу долю» чи «необхідність»);
- погляд на Всесвіт як незмінну сутність чи приречену на постійний круговорот;
- віра людей в можливість через магію (ритуали, жертви, тощо) впливати на природу і богів, таким чином забезпечивши собі достаток [7, с. 105].

Звичайно, не можна відкидати міжкультурну комунікацію і взаємини, котрі мали євреї з сусідніми народами. Тому вказані Іваном Франком запозичення з вавилонської міфології мають як природний характер міжкультурних взаємин, так і їх можна розглядати як єврейською відповіддю на вавилонські вірування. Євреї жили в контексті Стародавнього Світу і вони висловлювали свою віру на зрозумілій на той час мові, вони

не могли висловлюватися мовою сучасної квантової фізики, котру б їм відкрив Бог. Тому вони мали усні перекази, які вище були названі традиціями, котрі записувалися і пізніше об'єдналися в єдиний текст. Це можна порівняти з працею Тертуліана, котрий в свій час об'єднав чотири Євангелії в один текст, те саме вийшло і з П'ятикнижжям. На даний час науковці змогли відділити духовне значення Біблії з можливістю її вивчення через історично-критичний аналіз. На жаль, в часи Івана Франка ці речі не відділялися, тому його дослідження сприйняли як антирелігійне і антицерковне.

Але в ніякому разі не можна звинувачувати Івана Франка в «атеїзмі». Він також розумів духовне значення біблійних текстів, що і показав у своїй поемі «Мойсей», котра була написана в 1905 році, в тому самому році, що і вийшла його брошурка «Про сотворення світу». І тут бачимо, як Франко випереджував час, що біблііїстам і науковцям треба було ще з п'ять десятків років для того, щоб відділити духовне значення Біблії і її вивчення наукою, а Іван Франко це робив у свій час.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барщевський Т.* Вступ до біблійних наук: конспект лекцій / Тарас Барщевський. – Львів: Свічадо, 2010. – 304 с.
2. *Головащенко С.* Біблієзнавство. Вступний курс / Сергій Головащенко. – К.: Либідь, 2001. – 496 с.
3. *Горак Р. Гнатів Я.* Іван Франко. Книга восьма. Роки страждань / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 546 с.
4. Документи Другого Ватиканського Собору. – Львів: Свічадо, 1996. – 760 с.
5. Енцикліка папи Пія XII «Humani Generis» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cerkva.od.ua/index.php?option=com_content &task=view&id=93&Itemid=113.
6. *Ланглуа А., Ле Муане А., Спіс Ф., Тібо М., Требюшон Р., Фуйу Д.* Святе Письмо в європейській культурі. Біблійний словник [пер. з фр. З. Борисюк, Н. Лисюк] – К.: Дух і літера, 2004. – 320 с.

7. *Мень А.* Исагогика. Ветхий Завет. Т.1 / Александр Мень. – М.: Общедоступный Православный Университет, 2000. – 620 с.
8. *Пацьорек А.* Біблія для кожного і на кожен день. Старий Завіт/ Антон Пацьорек [пер. з пол. Г. Теодорович]. – Львів: Свічадо, 2004. – 356 с.
9. *Франко І.* Біблійне оповіданнє про Сотвореннє Світа в світлі науки. Доповнив, додав пояснення, образки і мапу проф. др. Ол. Сушко/ Іван Франко – Вінніпег, Ман. Коштом Івана Ковалюка [перевид. 1993 р. Піснюк І.], 1918 р. – 118 с.
10. *Франко І.* Поема про Сотворенє сьвіта/ Іван Франко. – Львів: Накладом громадського голосу. З друкарні Народової Манєцких, 1905 – 54 с.

АНДРІЙ СМИЦНЮК
о. ОРЕСТ СМИЦНЮК

ПРО РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА

Незважаючи на те, що про життя і творчість Івана Франка написано дуже багато, він все-таки залишається непізнаним до кінця. Першою причиною цього є його геніальність, неймовірна працьовитість, завдяки якій він зробив стільки, скільки може зробити інститут із чималим штатом працівників. Адже був не тільки великим письменником, поєднавши в одній особі поета, прозаїка, драматурга, а й перекладачем з 14-ти мов, економістом, етнографом, фольклористом, літературним критиком, істориком і теоретиком літератури, філософом, педагогом, журналістом, видавцем і одним із найвидатніших політиків свого часу. Лише перелік назв написаних ним художніх творів, праць, досліджень сягає 6000. Друга причина нашого незнання – однобічність і обмеженість трактування діяльності Франка в радянські часи. Представникам комуністичної ідеології було вкрай важливо виставляти як І. Франка, так і Т. Шевченка, Лесю Українку та інших видатних діячів, що відіграли значну роль в історії української культури, як соціалістів, марксистів, революціонерів та войовничих атеїстів, бо це було потрібно для підтримки тієї ж ідеології. Народ дуже любив цих письменників, цінував їхню спадщину, і їхня присутність під червоними прапорами якщо не переконувала, то вселяла в душі сум'яття, сумнів у хибності панівної ідеології. Тому й читаємо про Франка, наприклад, що був він «гнівним викривачем релігії і церкви в будь-яких

їх формах і різновидах». Та чи правда це? Нинішня переоцінка суспільних вартостей, які утверджувалися впродовж десятиліть, передбачає перегляд творчої спадщини класиків української літератури, в тому числі і Великого Каменяра. Намагаючись осмислити значення Тараса Шевченка в історії нашої культури, Франко написав знамениту «Присвяту»: «Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури...».

Наш сучасник, письменник Богдан Тихолоз, намагаючись показати роль Івана Франка, написав «Присвяту» Каменяреві, де стверджує, що він «всупереч обставинам виріс на універсального генія вселенського мірила, Батька й Учителя цілої нації». Це «з його духа печаттю» прямуємо ми у мандрівку століть, бо вважаємо його нашим, українським, Мойсеєм.

У XIX столітті, коли жив і творив Франко, у Європі вирували народотворчі процеси, ширилися рухи за соціальне й національне визволення. Він, як людина високого інтелекту, невсипущої енергії, гострого аналітичного розуму, палкого темпераменту, крім літературної діяльності, цікавився політичною, соціальною, економічною ситуацією і не лише в Галичині, а й серед інших народів Австро-Угорщини, Росії, в складі якої перебувала більшість українських земель, всієї Європи. Вивчав він і твори марксистів, переклав «Капітал» Карла Маркса та «Анти-Дюрінг» Фрідріха Енгельса. Цей факт служив чи не найбільш вагомим аргументом, коли йшла мова про причетність Франка до марксизму. Так, молодий письменник і політик справді перебував під впливом народницького соціалізму. Він хотів соціальної справедливості для свого народу, а саме ці гасла проголошував соціалізм. І не тільки Франка вони приваблювали. Вся тодішня українська інтелігенція, яка тільки починала зароджуватися і серед якої було багато вихідців із священичих сімей, захоплювалася ідеями соціалізму й радикалізму, що ішли з Європи. Звичайно, Франко, який присвятив себе служінню своєму знедоленому народові, не міг стояти осторонь соціальних проблем. Та по-

руч з ідеями соціалізму проникали в Україну ідеї атеїзму. Ті, що піддавалися їм, починали вірити в те, що людина може все, їй більше не потрібний Бог. Це й ознаменувало початок нового етапу в розвитку людства, в історії пізнання людиною світу. Треба було перейти через заперечення Бога, відкинути Його, щоб потім побачити і зрозуміти, що такий крок веде в нікуди, що без Бога в людській душі настає темрява і робить з людини звіра. Але це розуміння в той час було ще далеко попереду. І атеїстичні, і соціалістичні погляди сприймалися як нові і прогресивні.

І що ж Франко? Він з усією силою свого темпераменту прагнув оновлення життя, тієї життєдайної благодатної зливи, «що людськість мов ясна весна обновить», грому, що пробудить свідомість мас від сну бездіяльності. Зрозуміло, що не міг залишатися байдужим до нових віянь. Є в нього ряд творів, які справді давали підстави вважати його атеїстом («Нема, нема вже владаря грізного», «Ex nihilo», «Рубач»). Але згодом, зрозумівши, до чого може призвести атеїзм, Франко стає на іншу позицію.

Цікавою з цього приводу є стаття письменника-богослова о. Мелетія Батога, ЧСВВ «Отці Василіяни моляться за душу Каменяра». Вказуючи на унікальність Франка як письменника і науковця, автор зазначає, що «його наукові праці на сьогодні є невичерпним джерелом до роздумів. Але в нього є щось одне і особливе – це щирість його думок... Покликанням Івана Франка було письменство, яке він підносить до європейського рівня, працюючи на письменницькій ниві до останніх днів свого життя. І ми тепер маємо великий спадок неперевершених праць. І за це ми повинні дякувати Богові, що дав нам такого великого генія свого часу». Віддаючи належне генію Франка, о. Мелетій Батіг пояснює ставлення його до релігії і Бога: «У кожної людини виникають різні думки, а деколи вони є бунтом проти нашого всемогутнього Творця Господа Бога. Та ми цих думок не записуємо, і нас не осуджують. Творці, а особливо поети, завжди висловлюють

свої почуття, записують їх, і не завжди вони всіх задовольняють. Ці думки змінюються, як і саме життя. Іван Франко протягом свого життя зазнав багато труднощів і терпінь, як і інші люди зазнають їх. Згадаймо його дитячі роки, його молодість, навчання і несправедливі арешти, а потім нелегкі сімейні обставини: помирає улюблений син Андрій, хворіє дружина, і, зрештою, він сам важко захворів. У нього є більш глибокі переживання за свій народ, за майбутнє України і її духовність [1, 5].

Треба пам'ятати, що Франко у житті не любив прокладених доріг, завжди шукав власних. У нього весь час було велике коло зацікавлень, і у всьому він намагався розібратися самотужки. Шлях до Бога у кожного свій і в нього теж. Не варто дивуватися Шевченковому «Я так її, я так люблю мою Україну убогу, що проклену святого Бога, за неї душу погублю». Це не заперечення Бога, а найвищий вияв любові до рідного краю, любові, яка межує з мукою, з розпачем, іноді з почуттям безвиході й навіть ненависті до вітчизни, яка ніяк не може стати в рівень з іншими державами. «Від сорому, який нащадків пізніх палитиме заснути я не можу», – ділиться найсокровеннішим Франко у вступі до поеми «Мойсей». Це любов найвища, дієва любов, яка іноді виривала з душі випади проти Бога. Однак ці слова не так проти самого Творця, як проти реальності без нього, несприйняття кричущої несправедливості і спотвореності життя. Але атеїсти, особливо в радянські часи, не аналізували, звичайно, ці тонкощі, а маніпулювали вирваними цитатами і виставляли Франка як свого однодумця. Про ставлення Франка до Бога, Церкви та релігії свідчать його сучасники: знайомі, родичі, друзі. Дочка письменника Анна Франко-Ключко у своєму порівняльному дослідженні «Франко і Ганді» стверджує: «Він виніс із батьківського дому релігійне виховання, глибоку віру в Бога, пошану до Церкви й любов до церковних та народних пісень, що залишили глибокий слід у його душі на ціле життя... Він не став атеїстом, а залишився добрим християнином... [2; 371, 374]. Проте

найкрасномовнішим у даному контексті є факт, наведений професором В. Ленциком у книзі «Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий». Автор цієї публікації у передвоєнний час був студентом Львівської Богословської Академії, а під час німецької окупації належав до найближчих співробітників ректора Йосифа Сліпого. Він досить близько знав обох митрополитів та їхнє оточення, а тому те, про що розповідає його книга, заслуговує нашої уваги. Ось що він засвідчує: «У 1913 році радикальна партія справляла Франкові ювілей у великій залі Народного Дому у Львові. Про те святкування його учасник, відомий науковець Микола Голубець подав свій спомин: «Бесідники говорили промови... Франко сидів напереді, слухав і плакав. Нараз Франко піднявся із місця... Я був певний, – згадує М. Голубець, – що Франкові подобаються похвали бесідників для нього, і він подякує та скаже кілька симпатичних фраз. Тим часом почули те, чого ніхто не сподівався. Франко, зворушений до плачу, говорив приблизно так: «До помилок, які я в життю зробив, належить моя праця коло підвалин радикальної партії. Розвиток цієї партії дав змогу діставати жир демагогам, подібним, як передбесідник. На ділі нещастям нашого народу є те, що партія, для якої я клав підвалини, захитала в народній душі основи християнського світогляду. Наша молодіж не знає Святого Письма – вважає його непотрібним для читання. Коли б я мав дати вам якусь пораду на будуче, то я би вам, особливо молодим, радив частіше сповідатися і приступати до Святих Тайн, і в той спосіб наближуватися до Бога...» [3, 214].

Політична діяльність Івана Франка, зокрема, його участь в радикальній партії і навіть його особистий внесок в організацію та створення цієї партії - окрема тема. Однак, принагідно варто сказати, що сам задум створити таку партію був велінням часу. Іван Франко, як патріот свого народу, хотів бачити Україну суб'єктом політичної діяльності на політичній карті світу. А участь в політичному житті можлива через

політичну партію. Тому з ініціативи Івана Франка, Михайла Павлика, Євгена Левицького, Кирила Трильовського 4 жовтня 1890 року у Львові виникла Українська радикальна партія. Це була партія європейського зразка. Метою партії було пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з якою мусила б рахуватися австрійська влада. Як відмічає відомий сучасний франкознавець письменник Роман Горак у своєму інтерв'ю з Людмилою Носарєвою, геніальність Франка полягала в тому, що, знаючи тогочасну конституцію Австро-Угорщини, він знаходив у ній такі ходи, сентенції, які дозволяли висувати певні питання і проблеми українського характеру. Зокрема, це було питання самостійності України. Партія мала програму-мінімум і програму-максимум. Мінімум – створення Галицької автономної області. Максимум – соборної України, яка б об'єднала всіх українців. До партії належали такі відомі громадсько-політичні діячі як Теофіл Окуневський, Юліан Бачинський, Микола Ганкевич і згадувані уже Михайло Павлик, Євген Левицький, Кирило Трильовський. Партія мала свій електорат, програму, реєстроване членство. Вона брала участь у виборах і прагнула створити парламентську фракцію. Тому Франко покладав на партію великі надії і сам намагався пройти в австрійський парламент. Але в ті часи, як і тепер, були перешкоди в голосуванні за українських кандидатів у депутати, особливо такого відомого оборонця прав народу як Франко. І ярлик атеїста-безбожника, який намагалися приклеїти до нього чужі і свої вороги щоб відштовхнути від нього виборців, зробив свою справу. Франко не став депутатом. Хоча він неодноразово заявляв, що « радикали ніколи не виступають і не виступали ані проти віри в Бога, ані проти жадної основи правдивої релігійності... Так само не виступали і не виступають радикали проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки виступають і будуть виступати проти надуживання тих установ і обрядів до визискування, обдирання і отуманювання народу» [4, т. 45, 270].

Професор В. Ленцик наводить і спогади Івана Німчука про присутність на святкуванні митрополита Андрея Шептицького: «Митрополит Андрей глибоко цінував і шанував великі заслуги Івана Франка. На Франковім ювілеї, що відбувся у Львові, митрополит Андрей не тільки прийшов особисто віддати поклін Франкові, але під гарячі оплески присутніх спровадив його під руку на почесне місце» [3, 214].

Про те, що повага цих двох титанів думки і духу була взаємною, свідчать спогади дочки Каменяра Анни Франко-Ключко. Вона тричі зустрічалася з митрополитом і вдячну пам'ять про ці теплі зустрічі пронесла крізь усе життя. Перший раз Анна побачила митрополита в батьківському домі, коли була ще малою. Вона згадує: «Знаменитою подією в нашім домі були відвідини Митрополита Шептицького. Видно, що візита була заповіджена, бо тато вийшов напроти нього до візника і з ознаками пошани ввів до своєї кімнати... Митрополит прийшов до тата продискутувати деякі для нього цікаві питання. По відході Митрополит виявив бажання побачити нас, дітей... Він привітався з мамою, що нас підвела, кожного з нас запитав ім'я, кожного погладив по голові, кожного поблагословив» [2, 98].

Друга зустріч відбулася в митрополичих палатах на Святоюрській горі. Анна закінчила учительську семінарію. З цієї нагоди уже стало традицією для випускників проводити концерт, на який запрошувалися визначні громадяни Львова. Дочці Франка випало запросити митрополита. «З товаришкою ми пішли до церкви св. Юра, біля якої була резиденція Митрополита. У притемненій кімнаті він сидів величний і могутній. Почувши моє ім'я, Митрополит почав розпитувати докладно про мої студії, про плани на майбутнє, про життя родини, турбувався про маму та її здоров'я. Вислухав мене уважно, висловив своє співчуття. Це мене тоді дуже зворушило, бо мама була тяжко хвора, всіма забута і покинута [2, 99].

Третя і остання зустріч Франкової дочки з Митрополитом відбулася в Києві в 1917 році, в першу річницю смерті

батька. Після звільнення з заслання Митрополит вичікував тут дозволу повернутися до Львова. «У мене з'явилось бажання, щоб ніхто інший, а Митрополит відправив панахиду по татові і з тим бажанням я пішла до нього. Мене стрінув о. Михайло Цегельський у скромно влаштованій вітальній кімнаті. Почувши, з чим я прийшла, він заявив мені: це річ немислима – тато вмер без Бога[1], і Митрополит, напевно, відмовиться. На ці його слова з сусідньої кімнати вийшов сам Митрополит і, звертаючись до о. Цегельського, заявив: «Ви помиляєтесь, отче, – тим більше за таких людей ми повинні молитися». Потім звернувся до мене, привітався і дав свою згоду. Панахида відбулася в католицькім костелі. Церква була вщерть виповнена народом. По панахиді Митрополит промовив, згадуючи тата в словах піднесених і зворушливих» [2, 100].

Повернемося до слів о. М. Цегельського «Тато вмер без Бога». Що означають ці слова? Очевидно те, що Іван Франко перед смертю не відбув сповіді. Така хибна думка про Івана Франка побутувала після його смерті, а також наполегливо пропагувалася в атеїстичні радянські часи. Чи справді Іван Франко відмовився від сповіді? Звернемося знову до спогадів його сучасників, які були свідками останніх років і останніх днів життя Великого Каменяра. Досить детально про це описує у своїй монографії «З останнього десятиліття Івана Франка» (Вид-во Львівського державного університету імені Івана Франка, Львів, 1999) відомий франкознавець професор Ярослава Мельник, яка тривалий час працювала в Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка та Інституті франкознавства. Проф. Ярослава Мельник, яка мала можливість спілкуватися з багатьма науковцями, вивчати архівні матеріали, прийшла до висновку, що твердження про відмову Івана Франка від сповіді було помилковим. І причиною цьому перш за все була тривала, виснажлива хвороба, яка супроводжувалася нестерпними болями. Проаналізувавши прижиттєвий діагноз хвороби І. Франка, сучасні медики

вважають, що письменник в останні роки життя страждав особливою формою ревматоїдного артриту – РА, так званою хворобою Рейтера, яку лікували препаратами ртуті і йоду, що негативно впливало на психічний стан хворого і зовсім не зупиняло розвиток хвороби. Тобто, на думку сучасних медиків, І. Франкові було встановлено неправильний діагноз і відповідно призначено неправильне лікування [5, 21]. Про важку, успадковану від матері, невиліковну хворобу, яка спричиняла нестерпні болі, згадує онука письменника Зіновія Франко [6, 77]. До речі, сестра письменника Юлія Багрій теж мала параліч рук [5, 25].

З другої половини травня 1916 року хвороба почала різко прогресувати. З кожним днем хворому ставало все гірше. Наступала невблаганна смерть. Іван Франко хотів перед смертю висповідатися. Спочатку він просив пані Стефанію Левинську (дочка пароха Данила Танячкевича, яка тривалий час опікувалася хворим) спровадити до нього священика. Згодом з таким проханням звернувся до пані Олени Грозикової, яка теж доглядала хворого [5, 120]. Пані С. Левинська домовилася з парохом Успенської церкви о. Василем Давидяком (до речі, був першим літературним кореспондентом І. Франка), який направив до хворого о. Володимира Гургулу [7, 175]. Однак хворий не прийняв його. Священик-василіянин Теодозій Галущинський, який приходив до І. Франка за день до смерті, зауважив, що стан здоров'я поета надто небезпечний: «Застав його дуже ослабленого і страшно терплячого. Його біль був не раз такий сильний, що хворий майже відходив від змислів» [5, 117]. Очевидно, стан здоров'я хворого був причиною відмови його від церковної сповіді. Крім того, Франко в останні роки життя став надзвичайно вразливим. З ним треба було поводитися дуже обережно – вважає Олена Грозикова [5, 120]. Цієї обставини, на її думку, не врахували ні православний священик-румун (незважаючи на попередження), ні монах Т. Галущинський. Отець Т. Галущинський пішов від Франка з надією зустрітися з хворим наступного

дня. Отже, з цього випливає, що священики прийшли до хворого у невідповідний час. Дуже важливо знайти для сповіді вмираючої людини відповідний психологічний момент. Особливо для людини, яка стільки пережила, стільки пізнала і стільки створила. Тут повинна бути особлива второпність сповідника. І, очевидно, відповідний рівень.

Однак, сповідь все-таки відбулася, про що розповіла донька о. В. Гургули, яка стверджувала, що достеменно знала про сповідь від батька. Зі слів дочки, отець В. Гургула дуже мучився тим, що йому не вдалося висповідати письменника, коли відвідав його перший раз. А потім набрався відваги й пішов вдруге. «Вернулися татко дуже задоволені. Оповіли: я був, прийняв мене, ми мали довгу розмову. І ще: я щасливий, що зробив цю останню послугу для такої світлої і праведної людини.

Ясна річ, малася на увазі сповідь. Інакше татко не погодилися б правити похорон» [7, 175]. Пізніше, через багато років, на весіллі свого сина Степана товариш І. Франка Василь Щурат скаже, що він щасливий, що породичався з тим, кому випала честь сповідати і виправляти в останню дорогу Великого Івана Франка [7, 175].

Виходячи з цього, слова о. М. Цегельського можна пояснити як результат непоінформованості про передсмертну сповідь Івана Франка в зв'язку з тим, що у 1915 році він був вивезений російськими окупаційними військами до Києва. Адже ж був час воєнного лихоліття. Тривала затяжна війна, Україна розділена лініями фронтів. Глава Греко-Католицької Церкви митрополит Андрей Шептицький відірваний від свого духовенства і пастви, арештований царським урядом і вивезений в глибину Росії, де й знаходився на час смерті І. Франка. Хочеться думати, що присутність у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького зігріла б останні хвилини життя геніального поета. Адже ж Великий Митрополит, як мало хто з духовенства розумів і цінив Великого Каменяра. Про його відношення до І. Франка свідчить, зокрема, його

лист до єпископа з Філадельфії К. Богачевського, який звернувся до митрополита з проханням щодо обмеження участі духовенства у вшануванні пам'яті Каменяра. Відповідь була мудрою, промовистою та аргументованою. «На загальне викорінення слави І. Франка в нашім народі не може бути надій для того, що живемо в такім віці, коли народи хваляться своєю «аристократією духа» як своєю силою і іспитом зрілости. Польський поет Ян Каспрович нічим не був ліпший від Франка під оглядом релігії, а все ж таки по його смерти навіть єзуїтський «Przeglad Powszechny» оголосив збірку на Літературний дім ім. Яна Каспровича. Хоч у поляків немало славних письменників, і католики в них легше могли би собі вибрати великанів, як наш нарід. В творчості Франка атеїзм і матеріалізм займає тільки незначне місце, а головне місце займають національні і патріотичні теми» [5, 118]. Ці слова мудрого митрополита якраз і дають підставу думати, що його присутність у Львові в час, коли помирав І. Франко, дозволила б посприяти тому, щоб тодішнє львівське духовенство з більшим розумінням, терпеливістю, співчуттям, а також бажанням спасти душу, виконало останню послугу для вмираючого, а також забезпечило проведення похорону на такому рівні, як то належало б зробити для людини, яку народ нарік українським Мойсеєм і Каменярем.

Іван Франко, у свою чергу, теж високо оцінював діяльність митрополита. У статті «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митрополита А. Шептицького» пише: «Він говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді налає, не вагаючись ужити енергійного слова. Митрополит Андрей без порівняння більше знає життя, сторож його дійсних інтересів і конфліктів, ніж його попередники, фахові теологи та «римські доктори». При тому він далеко ширше познайомлений із сучасною наукою і не береться до обговорення складних життєвих питань із дитячою повинністю... Митрополит говорить про ті речі як європеєць, він сам думає

і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним… Все те, як бачимо, добрі літературні прикмети писань митрополита Шептицького. Їм відповідають також немалі речеві прикмети: гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до людей простого люду та дбання про його піднесення і сміліcть, із якою він підвладному духовенству при всій прихильності до нього витикає хиби…» [3, 215]. Дослідник української літератури Лука Луців у праці «Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість» (Вид-во «Свобода», 1967) на твердження про безбожництво письменника відповідає коротко: «Цьому перечать ті всі, які знали поета та з ним перебували». Літературознавець наводить прізвища багатьох священиків, у домі яких перебував Іван Франко, згадує про те, що той часто бував на богослуженні в церкві і співав літургію разом з дяками. Дяк села Яйківці Жидачівського повіту свідчить, що, перебуваючи в селі, Франко приходив до церкви, співав з ним Утреню чи Вечірню, а потім ішов на річку ловити рибу [3, 213]. Згадувана уже нами Олександра Щурат свідчить: «Коли Франко помирав, я була ще дитиною, але добре пам'ятаю (ми жили у Ставропігії, і він там жив), як не раз клянчав перед образом Матері Божої на подвір'ї і молився» [7, 176].

Але, мабуть, найдостовірнішої відповіді на питання про релігійність Івана Франка варто шукати у його творах. 1875 р. він пише вітальне слово митрополиту Сембратовичу. Це поезія «Хрест». Внучка Франка, знаний літературознавець Зіновія Франко, яку львівський науковець Олег Романів назвав особливим виразником національної свідомості, самопожертви та інтелектуальної відповідальності, носієм тих рис, у яких так адекватно відбився генетичний код її великого предка [6, 5], у передмові до збірки праць Івана Франка «Мозаїка», пишучи про поезію «Хрест», підкреслює, що цей твір дає підставу говорити про поета як про людину глибокої та свідомої віри [6, 9]. Вважаємо за доцільне для даної статті помістити вірш в повному обсязі:

Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста,
З хреста пливуть всі наші сили
І віра наша пресвята.
Під тим знаком хреста пречудним
Боролись наші предки все
І поступали шляхом трудним
Як Той, що тихо хрест несе.
І під знаком хреста лягали
Вони за віру в тьму могил,
Знаком тим зло перемагали
Як Той, що пекло переміг.
Упали ворота, та тьмою
Покритий наш народ зостав
І в тьмі непевною ногою
Ступав, а куди – й сам не знав.
Та знов хреста чудова сила
Проникла помрачений зор
І сонні душі пробудила,
Вказавши нам святий прапор (8, 24).

Якщо говорити про релігійну тематику у творчості Івана Франка, то перш за все варто згадати про його геніальну поему «Мойсей», у якій він змальовує одного з найбільших старозавітних пророків – Мойсея, що впродовж сорока років провадив ізраїльський народ до обітованої землі, але так і не зміг привести його до наміченої мети. Але ця поема не єдиний твір такої тематики. Вся творчість Каменяра рясніє творами релігійного спрямування. Серед них легенда – «Два чуда св. Николая» («Чудо з ковром»). Тут автор схвально пише про уже немолоде подружжя, яке дуже шанувало празник св. Миколая.

Працювали, заробляли,
весь вік з горем бились,
Та бідніших рятували
і Богу молились.

Та ще здавна звичай мали:
лепта хоч малая
Йшла від них рік в рік для бідних
в празник Николая.

І для того, щоб допомагати ще біднішим від себе, не маючи ніяких коштів для цієї допомоги, вирішили продати домашню реліквію – старий материнський килим. По дорозі на ярмарок чоловіка перестрів незнайомець, викупив килим і приніс його до їхнього помешкання. Тобто, і килим залишився, і гроші були отримані. Хто ж чудотворець? Коли глянули на ікону св. Миколая, то:

Пізнали те обличчя, усміх і поставу…
Рознесли ту вість по місті Господу
на славу (9, 219).

«Чудо з утопленим хлопцем»:

В день святого Миколая в прочан утопився в Дніпрі син. Батьки в розпачі, але:

… мовить батько: «Годі! Більше не журімся!
До святого Николая щиро помолімся.
Як на те є Божа воля, він на нас погляне,
Він дитині нашій бідній сам за батька стане
І молились довго, щиро, з рясними сльозами
В своїм домі опустілім перед образами.

І далі, коли св. Миколай чудом спас дитину, то:

…мати з тої втіхи стала мов німая,
Лиш ридає при іконі отця Николая.
Рознеслася на весь Київ, на всю Русь святую,
Як Николай з Дніпра витяг дитину малую
(9, 222).

В поемі «Панські жарти» описано життя селян-кріпаків в Галичині напередодні скасування кріпосного права. Поміщики немилосердно знущаються над селянами, заставляючи

їх навіть на Великдень рубати ліс. Люди обурені, хочуть протестувати, не знаючи, що за непокору вони будуть жорстоко покарані. Щоб запобігти цьому лиху, сільський священик розділяє долю своїх парафіян і разом з ними йде у велике свято рубати ліс, щоб запобігти кровопролиттю. Коли ж скасували кріпосне право, люди дуже зраділи свободі: відчули себе вільними, розкутими і радісно зустрічають Великдень:

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви прут. Як перший раз
«Христос воскресе» заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс…
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес – посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать… (2, 98).

Наведемо ще один вірш – «Рука Івана Дамаскіна». У вірші йдеться про відомого богослова, поета й філософа св. Івана Дамаскіна, якому за фальшивим звинуваченням у підступності султан звелів відрубати руку.

Мовчав і молився у муках Іван,
Взяв руку відтяту в лівицю,
А потім, кривавий, каліка, пішов
В Пречистої Діви каплицю.

І перед іконою впав до землі,
І руку відтяту тримає,
І молиться голосно, й плаче, і так
У болю тяжкім промовляє:
– Маріє, Небесна Леліє! Се я,
Що сею своєю рукою
На честь Твою стільки похвальних пісень
Списав, ось корюсь перед Тобою!
Не жаль мені, що я невинно терплю;
Твій Син терпів також невинно!
А жаль, що не зможу на славу Тобі
Пісень укладати невпинно.

Враз заясніла каплиця, Пречиста зійшла з ікони…

І руку відтяту Марія взяла,
До рани її приложила,
І враз здоровіська рука та була,
Мов краплі крові не зронила (9, 224).

Роздумуючи над словами Христа про любов до ворогів своїх, Франко стверджує, що ідея прощення провини зовсім не суперечить ідеї боротьби зі злом і являється тільки її доповненням:

Господь сказав: «Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!»
Подумай добре, що Господь велів?

Не мовив: «Моїх ворогів любіте!»
Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі
Не варт любові вашої ніколи [11, 169–174].

В автобіографічному оповіданні «У кузні», роздумуючи над двома головними заповідями любові, Франко стверджує, що любов до Господа Бога йде через любов до ближнього. В цьому

оповіданні письменник наводить розповідь свого батька про лікаря, який ревно служив людям, а Бог дав йому таку ласку, що всі люди любили його і за ним постійно ходили, не даючи можливості й на хвильку усамітнитися. Це призвело до того, що він згодом зненавидів людей і просив у Бога слабості, яка могла б відштовхнути людей від нього. Господь задовільнив його прохання, наславши тривалу страшну хворобу, через що люди почали жахатися його. Усвідомивши своє жалюгідне положення, лікар просить Бога про повернення людської любові. Господь повертає втрачений дар. «Я дав чоловікові найбільший дар – любов до людей, і тільки тою дорогою він може дійти до Мене» [12, 169].

Любов до людей стало кредом життя й самого І. Франка й поклало на його плечі важке ярмо національного обов'язку бути Каменярем на шляху поступу свого народу, щоб вести його в мандрівку століть з його духа печаттю туди, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Переглядаючи твори І. Франка на релігійну тематику, не можна не торкнутися його творчості як літературного критика. Мова йде про поему Тараса Шевченка «Марія». Франко вважає, що «Шевченкову поему «Марія» треба зачислити до найкращих, найглибше задуманих та гармонійно викінчених поем Шевченка» [11, 300–309]. Це гімн Непорочної Матері Христової, у якому словами: «Пресвітлий рай», «Святая сила всіх святих», «Пренепорочная», «Благая», «Пречистая», «Достойнопітая», «Цариця неба і землі», «Великая в женах» Кобзар воспівав Богородицю в ореолі святості і слави. Тема життя Матері Спасителя, стверджує Іван Франко, «в Марії доходить до найвищого вершка, який тільки могла досягти фантазія поета, і до найкращої апофеози того типу». Час написання поеми після повернення з заслання Франко характеризує як період незвичайного підйому релігійного духа Кобзаря (11, 300).

До релігійної тематики в творчості Івана Франка слід віднести його величезну спадщину в царині апокрифічної літератури. Цих творів так багато, що дехто з літераторів

дорікали письменникові, що апокрифи «з'їли» Франка як поета і навіть політика, і не туди йому слід направляти силу свого інтелекту. Серед тих, хто дорікали, були, зокрема, Гнат Хоткевич та Михайло Павлик [13, 9]. Однак, Франко був іншої думки. Він вважав, що апокрифи «витворили багатий релігійний епос, що йшов з краю в край, від народу до народу, служив підоймою пропаганди ідей релігійних і моральних, відігравав вельми важну роль в історії духовного розвою народів» [14; 12, 166]. Згадувана уже нами професор Я. Мельник написала ґрунтовну монографію «Іван Франко й biblia apocrypha», де стверджує, що письменник був закоханий у предмет дослідження [13, 10]. «Від питань буденного життя, від соціально-політичної боротьби, від галасливих проблем своєї доби – він шукав миру й відпочинку в духовому задоволенні з своєї дослідчої праці. Дослідження віддалених галузей релігійної думки й духового життя давало йому спокій і мир» [13, 10]. Франко сам визнавав, що праця над апокрифами «завдала мені багато труду, та заразом була відпочинком серед важких обставин того духового і товариського життя, в яких мені доводилось жити» [14, 78].

Апокрифічна творчість Івана Франка – окрема тема. Але оскільки її зачепили, то варто коротенько зупинитися на ній.

Апокрифи – це неканонічні твори, тобто такі, які не визнані Церквою як священні. Відомо, що Євангелії чотирьох євангелістів Матвія, Марка, Луки та Івана, як і ряд книг Старого Завіту визнані святими. Але від початку християнства, ще з апостольських часів, були люди, які описували про життя Христа та інших святих осіб, надолужуючи пропущені в Святому Письмі епізоди. Деякі історії передавалися усно як передання. «Багато хто брався скласти оповідання про речі, які сталися між нами, як то нам передали ті, що були від початку наочними свідками й слугами Слова» (Луки, 1: 1-2). Ці книги – апокрифи Церква не забороняла читати вірним, якщо вони не суперечили Біблії. Ці твори ставали предметом дослідження богословів, істориків та збирачів усної народної

творчості. Апокрифістикою займалися такі відомі науковці як М. Грушевський, В. Гнатюк, М. Возняк, І. Свєнціцький, М. Драгоманов. Вони вважали, що апокрифічні твори благотворно впливали на культуру і розвиток народу і давали живлення для майстрів церковного живопису, відображалися в середньовічних містеріях, творах народної словесності і красного письменства [9, 10].

Робота І. Франка в галузі апокрифістики полягала в тому, що він здійснював переклади цих творів з старослов'янської на українську мову, вивчав їх в поході віків і народів, переписувався з відомими апокрифістами інших країн. Письменник вважав, що багато апокрифічних легенд були поміщені в Прологах, Мінеях, Синаксарах Східної Церкви. «В тих Мінеях знаходиться дуже багато апокрифічного матеріялу, не тільки такого, як життя апостолів і апостольських учеників, про котрі нічого не говорять канонічні книги, але також таких, що оповідають про Ісуса, його матір і рідню – таке, чого нема в Євангеліях» [13, 100].

Які саме апокрифічні твори викликали науковий інтерес Франка? Його цікавила тема Благовіщення Діви Марії. Він опрацював цикл праць благовіщенської тематики. В результаті опрацювання цієї теми Франко написав наукову розвідку: «Благовіщення. Порівняльний досвід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову». Він також написав розвідку: «Слово о Лазаревѣ воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми». Його перу належить розвідка: «Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди». Франко у віршованій формі оповів, або, вірніше, реконструював давні українські тексти: «Костянтинова азбучна молитва», «Передмова євангельського святого Кирила». Низку християнських легенд Іван Франко переповів по-українськи у збірці «Староруські оповідання». Апокрифічна діяльність Франка величезна. Письменник видав п'ятитомну збірку апокрифів і легенд, узятих переважно з старих українських

рукописів, де описані апостольські сучасники та учні, мученики перших віків християнства, найстарші аскети, а також описано віднайдення святих речей і архангельські чуда.

Це маленький штрих до пізнання Франка-апокрифолога. Коротенько торкнемося портрета Франка-біблеїста. Вже сама поема «Мойсей» свідчить про обізнаність поета з Святим Письмом. Вивченням і перекладом книг Святого Письма Іван Франко займався ще в юності [15, 20]. Навчаючись в Дрогобицькій гімназії, він перекладав старозавітні Пророчество Ісаї та Книгу Йова. Дещо пізніше він здійснив переклад Першої і Другої глав Книги Буття, уривків із Євангелій Луки, Матея та Апостольських діянь, які у віршованій формі помістив у своїй розвідці Молитва за ворогів [11, 161–174]. І. Франко написав розвідку «Нові дослідження над найдавнішою історією жидів».

Це далеко не повний перелік біблійної тематики в творчості Каменяра. Усе вище сказане свідчить про те, що Франко не тільки дуже добре знав Святе Письмо, але й був по-справжньому віруючою людиною. Твори, написані з такою любов'ю до Бога та святих осіб, стверджують, що їх не міг написати атеїст. У нашого народу залишилися не стерті враження від почерку атеїстів, які свою безбожницьку ідеологію вводили в ранг державної. Безбожник не міг виголосити:

З хреста пливуть всі наші сили
І віра наша пресвята.

Напрошується запитання: як могла виникнути ситуація, яка дала підставу вважати Франка атеїстом? Відповідь знаходимо в згадуваній уже нами статті Лесі Рупняк «Чи сповідався Іван Франко перед смертю?» В кінці статті авторка задається питанням: «чому історія про передсмертну сповідь Великого Каменяра, про яку мав би довідатися світ, перейшла в розряд сімейних таємниць?» І зразу пояснює: «Розгадка проста, як істина: вона, ця історія, не була нікому потрібна. Реалістична постать Франка, як і всякого іншого генія, не була вигідна ні

суспільству, в якому він жив – бунтар, борець, а тавро безбожника його дещо розвінчувало, ні суспільству, в якому жили і досі ще живемо ми – « войовничим атеїстам » був потрібен якраз його атеїзм, щоб за ним та ще за кількома бездумно, але вигідно вихопленими з тексту Франковими фразами (глибоко творчість Франка і досі знають лише одиниці) сховатися, як за муром, від людського і Божого суду» [7, 176].

Яка коротенька, але надзвичайно вдала характеристика! Так, бунтар-борець був не вигідний суспільству серед якого жив у Австро-Угорській імперії, де від цісарського намісника до простого урядника в Галичині посадові місця займали здебільшого поляки, які добре усвідомлювали його надзвичайну популярність серед простого народу. А тавром атеїста вони хотіли відлякати народ від того, хто з надзвичайно загостреним відчуттям громадянського, національного обов'язку та справжньої, непідкупної самопожертви жив і страждав для загальнонаціональної ідеї, як оспіваний ним Мойсей:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

І це їм вдалося зробити під час виборчих кампаній, коли Франко балотувався до віденського парламенту та крайового сейму, а також не допустити до викладацької роботи в Львівському університеті, який тепер названо його іменем .

Добра пам'ять про нього була не вигідна і в польській державі, яка прийшла на Західну Україну уже після його смерті. Не визнаючи українців як націю, польська держава не дозволяла належно вшановувати автора гімну, де є слова: «Не пора москалеві й ляхові служить».

А далі настала в Галичині радянська влада, яка давала можливість науковцям без особливих зусиль виставляти Франка атеїстом, вириваючи з тексту його творів окремі фрази, замулюючи при цьому його матеріалістичними догмами [16,

9] та старанно приховуючи твори, у яких «примат духовности поставлено над матеріалізмом, ідеальний світ вічного Бога окреслено з незвичайною філософсько-психологічною проникливістю, а культурне служіння своєму народові піднято на недосяжну височінь» [5, 119].

Франко не був догматичний, він був множинний. Але розглядаючи оцю проблему «Франко і релігія», варто зупинитися на ще одній її стороні, а саме, відношенню письменника до духовенства і духовенства до нього. Його дочка Анна вважає, «що нехристиянське відношення частини тодішнього духовенства і брак допомоги, коли його, безневинного вкинули окупанти до в'язниці, відвернули І. Франка від церкви як збору священиків. Його вірш «Думка в тюрмі» яскраво віддзеркалює настрій письменника:

За що мене в пута скували?
За що мені воленьку взяли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?
Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх –
Се весь і єдиний мій гріх [2, 373].

І дійсно, священики, які знали І. Франка, захоплювалися його здібностями, його талантом, приймали у своїх домах, пророкували йому велике майбутнє. Але це тривало доти, доки не загрожувало їх спокійному проживанню. Коли ж почалися обшуки, арешти і допити, духовенство почало його засуджувати, прийнявши на віру ті звинувачення, які висувала йому тодішня влада, а саме: участь в таємному соціалістичному товаристві [17, 72]. Франка осудили за соціалізм ще до того часу, як він став соціалістом. Осудили, не розуміючи значення соціалізму і навіть не вміючи правильно вимовити цього слова. Та що там духовенство, самі судді допитувалися у підсудних, що таке означає той соціалізм.

Але є ще одна сторона проблеми. Франкова критика окремих представників духовенства, зокрема, за москвофільство, за запобігання ласки перед властьімущими, на догоду яким затавровували своїх борців і носіїв прогресивних ідей, як то було по відношенню до нього самого, сприймалось його опонентами як загалом негація релігії, віри в Бога [5, 120].

Але для нас, українців, особливо для галичан, характерне внутрішнє відчуття поета. У нас любили Франка, захоплювалися його творами. І що б там не говорила про нього атеїстична влада, ми знали – Франко наш, він такий як ми: віруючий, патріот. Про це свідчать його твори, його жертовне життя, це підтверджують його діти, внуки і правнуки.

І тому сьогоднішнім нашим обов'язком є показати правду про Івана Франка, щоб жодна незаслужена тінь не падала на нашого генія.

У Біблії сказано: «Будь холодним або гарячим; не будь теплим , бо викину тебе з уст Моїх». Роздумуючи над життям і творчістю Великого Каменяра, приходимо до висновку: жодної хвилини не був він теплим. Думав, шукав Бога, не приймав Його, сперечався з Ним, знову повертався до Нього, саме в Ньому віднаходячи впевненість і гармонію.

ПРИМІТКИ

1. Така хибна думка про Івана Франка дуже культивувалася в атеїстичні радянські часи. Насправді І. Франка перед смертю сповідав о. Володимир Гургула (докладніше про це йдеться у статті Шалати М. Ще раз підкреслюю: я людина віруюча! // Франкознавчі студії: зб. наук. праць. – Вип. 2. – Дрогобич, 2002. – С. 110–123).

ЛІТЕРАТУРА

1. *о. Мелетій Батіг,* ЧСВВ. Отці Василіяни моляться за душу Каменяра. – Нова зоря, 2006. – Ч. 45.
2. *Франко-Ключко А.* Для Тебе, Тату. – К.: Ярославів вал, 2010.

3. *Ленцик В.* Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. – Львів: Свічадо, 2004.
4. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 45.
5. *Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка. – Львів: Вид-во Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999.
6. *Франко З.* Статті, спогади, матеріали. – Львів, 2003.
7. *Рупняк Л.* Чи сповідався Іван Франко перед смертю? – Дзвін, 1991. – Ч. 1
8. Греко-Католицький церковний календар на 1988 р., вид. Варшава, 1988.
9. *Франко І.* Два чуда св. Николая / Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 3.
10. *Франко І.* Панські жарти / Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 2.
11. *Франко І.* Молитва за ворогів / Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 39.
12. *Франко І.* У кузні / Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 21.
13. *Мельник Я.* «Іван Франко й biblia apocrypha». – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2006.
14. *Франко І.* Передмови до видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів» / Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 38.
15. *Мельник Я.* Іван Франко. Благовіщення. Порівняльний досвід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2009.
16. *Злупко С.* Твоїм майбутнім душу я тривожу… Урядовий Кур'єр, 12 грудня 2005 р.
17. *Франко І.* Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1966.

ВАЛЕНТИНА КУХАР

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ КОЛА ЗАЦІКАВЛЕНОСТЕЙ ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО

П. Карманський – уродженець Надсяння. Його ранні життєві шляхи стелилися Люблінськими та Перемишльськими землями (сучасна Польща). Тривалий час через ці землі по річці Сян пролягав географічний кордон українсько-польського розмежування. Містечко Чесанів Люблінського воєводства, де 29 травня 1878 р. вперше прорізався на світ голос поета, було типовим провінційним містечком українсько-польського помежів'я. Усвідомлення своєї винятковості місії хлопець виніс з батьківської хати: за випадковим збігом обставин він народився у родині теслі – мандрівного ремісника, який щорічно повертався додому «навесні, рідко коли – влітку». Перше вуличне прізвисько П. Карманський разом з трьома братами та двома сестрами отримав саме від батька. В околиці їх називали – Сильвестрові. Між тим – Сильвестра Карманського – людину з романтичним складом вдачі життя, за словами найіменитішого з його синів, зробило «робітником совісним», котрий попри невисокий рівень освіти «одначе давав собі раду у своєму ремеслі, немов би мав середню фахову освіту» [3, 5].

Архаїчна традиція приписувала синам чіткіше зберігати у пам'яті образ батька. Слідуючи їй, більша увага у книзі спогадів «Сторінки життя» (а це назва первісного варіанту автобіографічної оповіді П. Карманського) приділена від-

творенню збереженого пам'яттю образу батька. Злам наукової парадигми кінця XIX – початку XX ст. наполягав на істотнішому дослідженні материнських начал на розвиток синів, відповідно у роботі «Крізь темряву» (1957) («Сторінки життя») знаходимо такі надзвичайно теплі рядки про матір: «Пригадую тільки її бліде, симпатичне обличчя і те, що вона часто хворіла і передчасно почала сивіти. Дуже турбувалася дітьми та змучувала себе надсильною працею в хаті і в полі...» [3, 5–6]. Як і її релігійна покровителька Параскева, час-від-часу вона долучалася до праці в торговельній галузі.

Батьківська зайнятість не дозволяла значної уваги приділяти дітям – самозаглибленість і відособленість молодшого сина Сильвестра Кармансього на такому тлі не виглядає диковинно. Неподалік від дому Карманських стояла капличка, від котрої відходило три дороги, а разом з тим народно-пісенна проекція трьох шляхів міцно укоренилася у свідомості Петра Кармансього: перша – до коханої жінки; друга – до творчості й богемного способу життя; третя – просування по соціальній ієрархії. Осмислення цих доріг проходило значною мірою вже у першому робочому кабінеті хлопця за саморуч змайстрованим столиком у садку під грушею.

Початкова точка відліку всіх подальших шукань П. Кармансього – батьківська хата. П. Кармансьий тривалий час фрагментарно підтримував стосунки з братами: Осипом, що не вирізнявся особливою щедрістю, середущим – Іваном – котрий хотів стати вчителем, але фрагментарно здобувши освіту в Чесанові, Ярославі та Перемишлі, осяг посаду урядового чиновника, та молодшим – вірним військовому обов'язку – Михайлом, найістотніше психологічно спорідненим з наймолодшим пасинком чоловічої статі з родини Карманських. Творча працездатність сфокусувалася у свідомості П. Кармансього дитячим образом ще однієї померлої дитини з сім'ї: «моя дитяча пам'ять зберегла образ ще однієї, від мене (тобто – П. Кармансього – *В. К.*) молодшої дитини, яку я бачив на столі у оточенні свічок» [3, 6].

Родинне середовище П. Карманський не схильний був ідеалізувати. На сторінках його спогадів знаходимо шкіц про бездітного дядька, котрий намагався позитивно вплинути на племінника, залучивши його до господарювання у своєму обійсті в Чесанові. Цей фрагмент родинних відносин залишив у П. Карманського неприємні враження. Він навіть не потрудився приховати свою неприязнь до дядька на сторінках «Крізь темряву» (1957), згадавши про вербально-театральну помсту родичеві виголошенням проповіді в часі перебування на стезі церковно-релігійної кар'єри» [3; 19, 34].

Певний час виховання Петра Карманського в Чесанові було позначене польськими впливами. Але все ж глибше врізалася у дитячу свідомість українська етнічність, насамперед, завдяки «довжелезній пісні про трагічну смерть Івана Непомука». Етносередовище не могло не позначитися на ранньому пісенному репертуарі П. Карманського – хлопець не уникав співати «польських літаній та молебнів». Віддавна орієнтована на органічне багатоголосся українська народна пісня у свідомості хлопця все ж позиційно закріпиться вище, ніж попередньо окреслений пісенний репертуар: у контексті бінарної опозиції класик українського модернізму окреслить саме українські парубочі співи contra «мелодій жаб'ячого хору». Рівень обробки багатющого за мелодійно-тональною насиченістю та жанрово-стилістичним наповненням українського фольклорного матеріалу не вважав достатнім, про що неодноразово заявляв у своїй поетичній творчості. Вокальні дані і слух дозволяли П. Карманському працювати у музичній сфері навіть керівником хорових колективів.

Біографія П. Карманського дозволяє говорити про виразне окреслення його національної ідентичності ще під час навчання у Перемишльській гімназії. Цієї доби він ще не пише віршів на ідейно-політичну тематику, але невтомно працює над шліфуванням модерністської любовної лірики та здобуває репутацію поета-декадента. Проекція нещасливого кохання – провідна тема його поетичних збірок: «З теки

самоубийця. Психологічний образок у замітках і поезіях» (1899), «Ой люлі, смутку» (1906), «Блудні огні» (1907), «Пливем по морі тьми» (1909). Любов поета до доньки визначного українського етнографа М. Зубрицького наштовхнулася на небажання останньої стати дружиною священика. Волею обставин цей шлюб і кар'єра священнослужителя поступилися у ієрархії пріоритетів П. Кармансього бажанню ближче познайомитися з «вічним містом» Римом. Молодим чоловіком рухає прагнення «побачити Рим – і померти». Але у Римі на нього чекає нове кохання. Цього разу – до мексиканської співачки Г. Марін, що пізніше проросло збіркою «Ой люлі, смутку». Як розплата за слідування почуттю та самовільні відлучення з Риму й відповідь на підозру у содомії – молодий чоловік був змушений розпрощатися з релігійною кар'єрою.

Якщо полісемантичність любові найповніше доносить збірка П. Кармансього «Блудні огні», то пік його любовних переживань на книжковій полиці відображає «Пливем по морі тьми». Молодий чоловік іде до містечка Ловран (Італія), щоб працювати вихователем дітей художника Тита Романчука та закохується у дружину митця. (До речі, такий розвиток подій був завчасно прогнозований товаришами поета по «Молодій Музі» [5, 122]). Неповторну гаму переживань молодого чоловіка доносить до нас вірш «Місячна соната» з присвятою Романчуковій.

Дослідники сходяться на думці, що любовна лірика – найвишуканіша сторінка творчості П. Кармансього. Дана проблема цілком може послужити основою самостійного дослідницького пошуку.

Рятівним колом від ланцюга негараздів повсякденності для П. Кармансього виступала творчість. Перші спроби самостійного віршування хлопця припадають на навчання у чесанівській початковій школі. У дусі поетики романтизму на творчість його окрилювало кохання. На сторінках спогадів «Крізь темряву» (1957) знаходимо такі рядки: «Скільки я себе

пам'ятаю, ще з початкової школи я завжди був закоханий в яку-небудь дівчину. А це відбирало час. Треба було писати присвячені їй вірші, страждати, шукати з нею зустрічі» [3, 11].

Крізь поетичні строфи часто пробивалися слова, фрази, рядки непевності. Хиткість матеріального становища, відсутність родинної підтримки, стабільного дружнього оточення вносили дисонанс у любовні стосунки. Нестатки змушували хлопця часто вдаватися до пошуку найрізноманітніших заробітків та зміни місця проживання. З огляду на це, зберегти лицарське обличчя було надзвичайно важко, але у дусі польської куртуазної традиції молодий чоловік вдавався саме до таких методів виходу з-під лавини чуттєвих пристрастей. Проекція послідовної відступної жіночої тактики у любовних стосунках неодноразово поставала перед ним у місті з оригінальним українським митецьким обличчям Перемишлі. Об'єктивно найбільш модальний варіант любовного роману, що поставав перед молодим автором, було полотно кохання «польський жовнір» – «українська вчителька». Програвати в уяві сцени такого емоційного зближення йому доводилося неодноразово і дисонанси його особистих закоханостей у дзеркалах чужих «перемишльських романів» не зникали, а, навпаки, – загострювалися.

Поетика завжди потребувала від автора оригінального переживання власної цілісності та неповторності. Але переживання цілісності та самобутності не було можливим без негативних заперечувальних конотацій. Віддавна побутуючий у львівських культурних колах жарт, що П. Кармансько́го – автор, котрого завжди можна впізнати за творчою манерою, насправді був чистісінькою правдою. Непевність, жаль, сум, смуток, а місцями і розпач поет Кармансько́го з гідністю проніс через всю свою літературну творчість.

Просування догори щаблями церковної ієрархії в часі навчання у «Коледжіо Рутенум» (1900–1904), що при Ватикані, передбачало включення обдарованих ченців до наукової сфери діяльності. Але ієзуїтська модель наукового знання

потребувала від осягаючих наукові висоти беззастережної аскези. А такий стиль життя не був властивий молодому чоловікові, що у вирівнюванні своїх життєвих шансів найчастіше покладався на долю, випадковість та непрогнозовану мережу відносин. Він не міг стати ні філістером, котрий тримається стабільної течії життя, ні послушником-відлюдником у келії за щільно закритими дверми. Як і його попередники, студенти з русько-українських теренів, романтик Карманський ночами на рушниках спускався з тісних монаших келій для того, щоб помилуватися «вічним містом». Ілюзія невинної пригоди розросталася завдяки закоханості у мексиканську співачку Г. Марін. Відчуття культурної прогалини у вихованця «Коледжіо Рутенум» згладжувалося високим рівнем культурних запитів. У Римі початку XX ст. П. Карманський ствердився як «тривожна особистість», яка чуттєво тяжіє до всього того, що дає підтримку і часто вдається до реакцій – втечі від невідомого. Втечу і динамічне розставання з панночкою Зубрицькою відображають такі віршовані рядки вірша «Прощання»:

Гоп! Гоп! Мій коню, в степ, як море,
Чеши, креши, гони, мій сивий…
Гони же – пан твій нещасливий, –
Гоп! Гоп! Своє най згубить горе.

Поет рано усвідомив суб'єктивний характер любові (для прикладу – «Ой нависли чорні хмари…»). Найвиразніше проступає у творчості поета алегорія кохання «трой-зілля» («Гей насіяв я трой-зілля, Де його подіти?»). Але навіть негативні конотативні смисли любові не пригнічують у ньому лицарських сподівань:

Вийде мила брати воду,
Зловить зілля-руту,
Зловить руту та й згадає
За любов забуту.

Сентенції своїх любовних прагнень і сподівань поет часто осмислює через загальну призму «жіночої долі». Центральна coda (а це улюблений літературний прийом поетичної риторики П. Кармансько́го) – «прийде осіння нічка» у вірші «Мати» виступає основною проекцією жіночих очікувань. Почерпнуте з народної творчості сподівання на нове наповнення жіночої долі у поезії П. Кармансько́го відображає цикл кодових рядків:

1) Прийде спокійна нічка...
2) Прийде свята неділя...
3) Пожди зима настане...
4) Як ляжеш у темнім гробі...

Не може не впасти в очі, що фінальним акордом збірки «Ой люлі, смутку» постає строфа: «Смійся, мій смутку!»

Поетизація любові у модерному ракурсі дуже зближує П. Кармансько́го з І. Франком. Зрештою, це не єдиний момент зближення. Вже будучи директором музею І. Франка у Львові у вірші «Його тюремні сонети» (1946) П. Кармансько́ий зміг дошукатися і моменту ідейно-філософського зближення поетів:

І ще сьогодні у тяжку годину
Сонети ці нагадують мені
Наказ сумління: поважай людину
І не дозволь їй зниділи в багні!

Смуга дистанційованого зближення «молодомузівців» та І.Франка була широко відзначена українськими літературознавцями у середині 90-х рр. XX ст. Нові ракурси проблеми з нагоди 140-річчя від дня народження І. Франка були відзначені київською дослідницею Н. Шумило [6, 772–776], викладачем Ужгородського університету Л. Голомб [2, 777–783], доцентом Львівської академії мистецтв П. Ляшкевичем [4, 558–562], та М. Вербовим [1, 784–791], з Кривого Рога.

Модернізм привносить у літературу ідею розпорошення авторської ідентичності. І. Франко був готовим сприйняти цю

візію, але у дуже обмеженому обсязі. Львівська творча молодь сприйняла цю ідею ширше і поважніше. Хоча публікація М. Вороним у 1901 р. в «Літературно-Науковому Вістнику» Маніфесту українських модерністів автоматично не витворила мережі митців-модерністів, вітчизняні літератори і митці модерністської течії 1905–1906 рр. консолідуються довкола видань «Артистичний Вісник», «Українська хата», «Молода муза». Готовність схрестити мечі з Франком виявив, насамперед, теоретик «Молодої музи» О. Луцький, що опонував Каменяреві як прозово, так віршовою епіграмою «Іван Храмко», націленими проти сповідуваного одним із провідних діячів українського культурного життя в західноукраїнських землях симбіозу мистецтва та ідеології. Як свідчать «молодомузівці», з войовничими ідеями «повалення ідола» неодноразово виступав і вихованець краківської студентської української громади Б. Лепкий. Водночас не можна не помітити, що найпотужніший поет-«молодомузівець» П. Карманський тримався осторонь від цієї ідеї. А галицькі письменники-модерністи Василь Стефаник та Лесь Мартович сторонилися навіть і «молодомузівського» гуртка.

Задумуючись над проблемою формування культурно-мистецької мережі, П. Карманський у 1935–1936 рр. створює збірку есеїв «Українська богема» (Львів, 1936). Генеалогію українського богемного життя він виводить від неоднозначно трактованого у середовищі «Молодої Музи» І. Франка. Богемне середовище, на думку П. Карманського концентрується у багатьох полюсах і сутнісно є багатоплановим та поліцентричним.

Проблема співіснування мистецтва та ідеології у одному культурному просторі особливо гостро постала перед П. Карманським в часі дворічного перебування у Канаді. Українська спільнота за океаном видавалася йому перебільшено заангажованою у плетиво меркантильних інтересів та ідейно-політичних сутичок. Але лихоліття військової бурі не залишає осторонь від таких колізій і П. Карманського.

До свого приходу на політичну стезю і політичний жанр поетики митець і сам ставився іронічно. Збірка «Al fresco» розпочинається віршем «Інтродукція» з виразно самокритичним зверненням: «Гей, плаксо, смутку мій, ти, паяце банальний».

Попри те, що Україна воєнної доби постане перед поетом у образі матері Ніоби, до відзначення 100-літнього ювілею Т. Шевченка П. Карманський поставиться як до спроби втиснути генія у вузькі рамки підсолоджених салонних святкувань. Щоб підняти свою самооцінку у критичний момент цілком у модерністському стилі він напише поезії «До моїх черевиків», «До мойого плаща». Крізь воєнні канонади автору дочуватиметься «кривавий сміх»:

Гей, смійся, смутку мій! Щоби з гробів зірвались
Кістки, яким давно сей світ сказав прощай.

Спокійний холод віє від строфи:

Вдягни блазенський стрій, лице сховай під маску
Упідлення й брехні (ти ж, прецінь, син раба…)
І смійся, блазню, смій! Заслужуй нашу ласку,
Доволі було сліз – сміху зажде юрба.

За складних перипетій воєнних дій поет зізнається про сокровенний смисл його поривань лише своїм найближчим:

Піду від вас; піду світами,
Здвигну собі терем спокою,
Спов'юся чорними думками
І стану жити сам собою.

Піду від вас; візьму з собою
Гіркий доробок: рани й муки,
Зачиню двері за собою
І в струях сліз омию руки.

У буремному 1917 поету у віршованій формі дочувається закличне волання натовпу:

До рук блазенський жезл! Хоч біль вуста стискає,
Виходь на сцену, ти, мізерний арлекін!
Ось знуджена юрба з усіх боків гукає:
«Паяце, смійся, смій! Тобі і нам на скін…»

Перебування поза полем досяжності сконсолідованої спільноти дозволить йому висловити неприховано іронічне ставлення до тих, кого зображував у своїх патетичних віршованих рядках:

Со страхом божим я молюся
До потентатів чергових
І часом дрібочку спідлюся.
(це ж привілей усіх живих!..).

Поету соромно. Але зовсім не перед усіма… Його пече гіркий сором 1940, коли він отримує замовлення на легітимацію тиранії. У цей момент йому особливо важко згадувати митця з великої літери М. Коцюбинського, котрий навчив поета Карманського «контрасти покохати», тобто вмінню мислити у площині бінарних опозицій. Звернення до творчості М. Коцюбинського дає шанс П. Карманському шукати свій оригінальний сюжет у віршованому жанрі. Відштовхуючись від фабули етюда М. Коцюбинського «Цвіт яблуні» (1902) з його неперевершеним осмисленням проблеми «життя автора» – «смерть дитини», П. Карманський створює свій вірш «Ave, Caesar!». Перед читачем колоритно постає колізія гри двох блазнів – анонімного римського невольника-гладіатора і Гая Юлія Цезаря, які, тією чи іншою мірою, мають підпорядковуватися пориванням натовпу. Тут незайвим буде згадати, що спроектована П. Карманським тема блазня й до сьогодні жива в українській літературі. Сучасна українська постмодерна література доносить до читача образ постмодерного «блазня» у творчій спадщині Ю. Андруховича.

Романтизм найповніше з усіх митецьких напрямів акцентує увагу на суб'єктності автора. В часи непевності й воєнних

заметілей романтик Карманський намагався шукати своє поетичне кредо в улюбленій Італії:

Поране чоло, мутні пригаслі очі
І усміхом гірким уста покривлені.
Під маскою лиця дрімає смуток ночі
І стомлені думки, в пустель задивлені.

Політичні зацікавлення були віддаленою сферою інтересів П. Кармансько́го. Лише написання збірки «Al fresco» виразніше сфокусувало обличчя політиків у візуальному просторі П. Кармансько́го. Круговорот боротьби загострює сприйняття протистояння, а протидіючі сили часто постають у дзеркалах надуманих фігур і поз. Поява збірки «Al fresco», її сприйняття немало здивувало самого автора. Вихований у молодшій школі за методиками початкових шкіл європейських католицьких університетів молодий чоловік намагається відсахнутися сам від себе. Щоб досягнути внутрішньої рівноваги посередині 1918 р. за дорученням гетьманського уряду він їде в Південну Україну, щоб організувати та налагодити там діяльність національної системи освіти.

Розвал Австро-Угорської імперії П. Карманський зустрів не у політичному центрі подій, а в аграрно потужному Тернопіллі. Він вагомо заявив свої лідерські амбіції у ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р., осягнувши посаду голови Тернопільського повітового комітету та заснувавши невдовзі пресовий орган цієї організації – «Голос Поділля». Як депутат парламенту діяч ухвалював історичне рішення про злуку УНР і ЗУНР на сесії у Станіславі. А відтак був учасником історичного акту злуки українських земель 22 січня 1918 р. на Софіївській площі у Києві.

Обставини з лона революційної боротьби виносять його на шлях дипломатичної роботи. Приживання у новій сфері не було легким. Конфлікт з очільником української дипломатії О. Скоропис-Йолтуховським набув чималого резонансу серед українського політичного Олімпу. Щоб уникнути нагнітання

напруженості, П. Карманський вдається до тактики вимушеного відступу і невдовзі виїздить як член дипломатичної місії до Ватикану. Набуте в молодому віці знання пріоритетів, тонкощів та правил підкилимної боротьби дуже знадобилися поету в часі дипломатичної місії у релігійній столиці Західного світу. Театр політичної віхоли спонукав письменника знову взятися за перо й долучити до першого тому «Al fresco» другу частину. Проте, на погляд П. Ляшкевича, реалізувати видання задуманого віршового циклу не вдалося. Екс-дипломат П. Карманський опинився у Відні, котрий за даної ситуації був центром консолідаційних змагань найрізноманітніших українських сил. Вишколений на прикладах з життя лицарства літератор намагається дотримуватися рицарської поведінки. Щоб зберегти рицарські обладунки для подальшої боротьби він пише та видає власним коштом брошуру «Моїм клеветникам».

Політика для П. Карманського – сфера стресів і надпотужного нервово-психічного напруження. Природне тяжіння до віршово-поетичного жанру він з часом вчиться змінювати переключенням на перекладацьку діяльність. У поле зору пошукувача потрапляє роман Уго Фоско «Останні листи Якова Ортіса» й П. Карманський починає вирішувати завдання його донесення до українського читача. Італійська спадщина оригінально постає у автора перекладами Мацціні та Паппіні. За обставин невизначеної й руйнування палітри культурно-мистецького полотна перекладацьку діяльність він вважає оптимальною формою заангажованості творчої особистості у соціумну спільноту. На схилі віку за хитких життєвих обставин він перекладає гетевський варіант «Іфігенії в Тавриді», спільно з М. Рильським працює над перекладом «Божественної комедії» Данте. І все ж оригінальне авторське слово для нього завжди стоятиме вище служіння ідеології та реплікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вербовий М.* І. Франко й одна поезія М. Рильського // Іван Франко письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції у Львові 25–27 вересня 1996 р. / ред. М. Ільницький, Б. Якимович. – Львів: Світ, 1998. – С. 784-791.
2. *Голомб Л.* І. Франко і франківські традиції у творчості П. Кармансько́го // Іван Франко письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції у Львові 25–27 вересня 1996 р. / ред. М. Ільницький, Б. Якимович. – Львів: Світ, 1998. – С. 777–783.
3. *Кармансько́ий П.* Крізь темряву. – Львів, 1957. – 105 с.
4. *Ляшкевич П.* До питання про боротьбу Івана Франка з літературним декадансом // Іван Франко письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції у Львові 25–27 вересня 1996 р. / ред. М. Ільницький, Б. Якимович. – Львів: Світ, 1998. – С. 558–562.
5. *Рудницький М.* Письменники зблизька. – Львів, 1958. – 171 с.
6. *Шумило Н.* Полеміки І. Франка і «молодомузівців» // Іван Франко письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції у Львові 25–27 вересня 1996 р. / ред. М. Ільницький, Б. Якимович. – Львів: Світ, 1998. – С. 772–776.

МИХАЙЛО ВАСИЛЕНКО

ІВАН ФРАНКО І РАДИКАЛИ

(листи Левка, Богдана і Теодора Бачинських, а також листівка Романа Бачинського, Василя Нагірного, Лонгіна Рожанівського, Юліана Романчука до Івана Франка)

Про таких геніїв як Тарас Шевченко, або титана думки і праці і також геніального Івана Франка, не менш геніальної Лесі Українки, або Марка Вовчка, чудового Юрія Федьковича й Григорія Квітки-Основ'яненка, або Івана Нечуя-Левицького й Панаса Мирного, Степана Руданського й Михайла Коцюбинського, Михайла Старицького й Анатолія Свидницького, Юліана Опільського й Андрія Чайковського, Архипа Тесленка й Леся Мартовича або Марка Черемшину, а також багатьох інших класиків української літератури ми повинні і мусимо знати все, принаймні намагатися охопити їхнє життя і творчість якнайповніше, якнайосяжніше.

Та й інші письменники, які не вивчаються в школах чи університетах, але також вклали свою частку до скарбниці української культури й письменства, заслуговують на нашу увагу й пошанування. Адже ще І. Франко 1894 р. на ювілеї Михайла Драгоманова з приводу його 50-ліття й 30-річної наукової діяльності наголосив:

«Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт зватися освіченим народом».

Література ж навчає жити і працювати, формує характер людини, пробуджує національну свідомість, творить, розширює світогляд, впливає на душу, підносить духовно. Якщо та

література сприймається, якщо вона читається... Якщо той читач переймається прочитаним.

За Франком, література – це найвищий вицвіт людської цивілізації, найкраще її мірило, а література кожного народу – це найкраще дзеркало його життя.

Коли за життя І. Франкові казали, що він геній, то він відповідав, що геній Тарас Шевченко, а він лише працівник на літературному полі.

Цікаво писав блискучий новеліст Василь Стефаник, характеризуючи двох наших геніїв у листі до Віктора Гаморака 5 серпня 1899 р. із села Довгополе:

«Шевченко один був у нас, що любив страшно, без застережень і без претензій. А вже Франко не то. Він є вояк, не благословить він і не прощає, а загорнений в панцир залізний, йде наперед. Я сего тепер не можу Вам ясно сказати, але Ви уявіть собі Шевченка і Франка та зрозумійте любов, що лишає по собі вічний слід, і любов, що єї треба щодень як закришки. Праця, робота, заслуги, користь і то все додатки хвилеві, котрі борше або пізніше пропадають. Як ми станемо народом сильним, то забудемо за всі заслуги Шевченка, а лишиться лишень ідеал чоловіка, що любив кавалок нашої землі. Дивний, і рвучий до себе, і далекий, як сонце, що всіх гріє» [1].

Подібне враження справляв Іван Франко на письменника Марка Черемшину. Для цього покутського новеліста Каменяр – «Велике астральне тіло, що гріє всю Україну, а світить далеко дальше» [2].

Отже Іван Франко стоїть серед великих світочів людства, глибоких порадників, мислителів-гуманістів, до яких ми завжди будемо звертатися, набиратися наснаги не лише для творчості, а для боротьби за свої людські права, свободу, за того бідного й безсловесного українця.

Це ж робили багато його сучасників, друзів, однодумців, звертаючись до Каменяра за порадою й допомогою, добрим словом, про що говорять їхні численні листи.

Добірка листів, зокрема Бачинських, а також лист-запрошення від Василя Нагірного, Лонгіна Рожановського, Юліана Романчука на зібрання радикалів свідчить не лише про обізнаність І. Франка з літературою, життям, видавничою справою, а й про його величезний обсяг громадсько-політичної праці, зокрема про творення кількох політичних організацій, а саме радикальної партії, або, як тоді писалося, радикального сторонництва – Русько-Української Радикальної партії, куди входило чимало відомих і славетних осіб.

В учителя радикалів М. Драгоманова були яскраві учні: Франко, Павлик, Будзиновський, Данилович, Трильовський та інші.

Анна Павлик із Косова, сестра М. Павлика, була першою проповідницею радикалізму по селах. Письменниця Наталя Кобринська також від неї не відставала в пропаганді цих народолюбних і радикальний ідей.

А в Коломийській гімназії постав таємний гурток радикальної молоді під проводом Левка Бачинського, Василя Стефаника і Леся Мартовича, які брали живу найактивнішу участь у просвітницько-організаційній роботі по селах.

Перша програма українських радикалів була ухвалена 6 жовтня 1890 р. й оголошена у видаваному І. Франком і М. Павликом часописі «Народ» (ч. 20, 1890 р.) й підписана ними двома, Северином Даниловичем, а також Євгеном Левицьким, Романом Яросевичем як членами управи Русько-Української Радикальної партії в Галичині. Її поява зробила всюди велике враження не лише між українцями, адже йшлося про волю особи, слова, друку і головне боротьба за того «безсловесного хлопа», його кращу долю.

Адвокат із Коломиї Северин Данилович вважав, що Іван Франко – «духовний батько радикальної партії в Галичині», – писав він у однойменних спогадах, і що єдиною партією, яка дбає про народні інтереси, є радикальна партія [3].

У структуру радикальної партії входили політичні товариства «Народна Воля» і «Поступ».

Радикальний – із латинської мови – означає «корінний», «основний», «рішучий»; той, хто тримається крайніх поглядів. Радикалізм – як тлумачить «Енциклопедія Українознавства» – «духовна настанова, спосіб думання, а наслідком його також дія, що послідовно і прямолінійно йде до наміченої мети, відкидаючи всякий компроміс... У політиці радикалізм змагається за грунтовні зміни тих чи тих державних або суспільних стосунків, як правило, вважаючи рішучі й крайні засоби за конечні... Радикалізм існує серед різноманітних течій як націоналістичних або клерикальних, хоча значення цього терміну впродовж історії часто мінялося» [4].

Зародки філософського й соціального радикалізму І. Франко вбачав у двох виданих 1861 року брошурах у Чернівцях молодих викладачів А. Кобилянського «Слово на слово до редактора «Слова» й К. Горбаля «Голос на голос для Галичини», де було піддано досить гострій критиці галицько-руські, тобто українські, відносини й особливо галицько-руське духовенство.

Це були перші ластівки народовецької весни з чисто народною мовою, про яку той же Каменяр ствердив, що в нас був один тільки заряд – наше рідне слово.

«Дещо з того, – писав І. Франко в «Нарисі історії української літератури до 1890 р.», – ввійшло в дальший народовецький рух, що в 60-тих роках характеризується особливо повстанням і значним розвоєм учениць ких громад у важніших гімназіях Східної Галичини, із яких найважніші і найрухливіші були громади в Тернополі і Станіславові» [5].

І. Франко спочатку був пристав до соціал-демократичного руху, бо на той час він здавався йому найбільш радикальним. Та вивчивши його детально, як і праці Маркса та Енгельса, зрозумів, що це самохвальство з претензією на всесвітню диктатуру, нічого, окрім хибних ілюзій і нісенітниці, не дає. Про це він висловлювався часто та написав, наприклад, у двох статтях «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897) та «До історії соціалістичного руху» (1904) [6].

20 листопада 1895 р. газета «Радикал» В. Будзиновського (він також редагував часопис молодих радикалів «Громадський голос») надрукувала «Пісню руських хлопів-радикалів», написану Каменярем і яку він сам кілька разів передруковував. Ввійшла вона в збірку «Давнє й нове» 1911 р.:

Який то вітер шумно грає
Від Сяну, Прута до Карпат?
Яке-то диво визирає
Із тих нужденних хлопських хат?

Гей же враз, гей же враз гукнемо,
Аби й сліпі нас пізнали:
Ми є ті, що вас всіх кормимо,
З всіх вас терпимо, –
Ми руські хлопи-радикали,
Що звергли темноти ярмо!

Ми ті, що гнулися, як лози,
Були покірні, як вівця,
Котрим неволя, кров і сльози
Ще не доїхали кінця,

Гей же враз і т. д.

Ми ті оферми, ті рекрути,
Гарматне м'ясо на війну,
Ті, що їх кривда й голод лютий
Жене за море в чужину.

Гей же враз і т. д.

Ми ті, що платимо податки,
Собі ж лишаєм труд і плач,
Котрим державні всі порядки
Є тільки кривда тільки драч.

Гей же враз і т. д.

Ми ті, котрим заперті двері,
Запертий до свободи шлях.
Ми маєм права на папері,
А обов'язки на плечах.

Гей же враз і т. д.

Та вже не довго тої муки!
Нам час не датися на глум.
Здіймуться дружні хлопські руки
І просвітліє хлопський ум!

Гей же враз і т. д. [7].

«Баденівські», хоч і криваві, вибори 1895 року, але дали радикалам перші обнадійливі результати. Та І. Франко не виграв. А всіх, хто агітував за нього, або прихильно ставився, було арештовано. Комісари староства й урядовці фальшували вибори, пускаючи цілі громади виборчих шахраїв, розбивали виборчі скриньки, жандарми стріляли у виборців та брали їх до в'язниць, масово їх арештовували.

Радикали вважали Тараса Шевченка провідником українського національного почуття, українського націоналізму, адже саме він, його поетичні твори викликали потребу національної самосвідомості, про що й довів у своїх аналітичних статтях І. Франко. Шевченкові найвищі ідеї, його найрадикальніші думки були нероздільні з народним змістом, а той найясніший і найчистіший вогонь його душі був тим, за що Каменяр ішов щодень, щогодини у бій за народну кращу долю і щастя, лупаючи ту скалу недолі, вирівнюючи правді шлях.

Найбільшим успіхом радикальної партії М. Павлик вважав те, що вони перетягли галицьких українських селян із москвофільського в табір український.

Про це ж писала й Леся Українка своєму братові Михайлові 25 березня 1891 р.: «Коли вони стануть радикалами, то перестануть бути кацапами».

Та все-таки головним лихом М. Павлик вважав, що москвофіли «чимраз більше пруть до реакції, себто головно до війни з українством, що тепер усе радикальна». Та був непохитно переконаний, що їхня програма – націоналізм!

Під час виборчої кампанії обливали брудом усіх радикалів, у тому числі й Каменяра. Йому крім усього іншого брехливого закидали ще й іудейське походження. І. Франко в радикальному «Громадському голосі» № 22 (01.10.1898) дав відповідь (стаття «Радикали і жиди») про своє українське походження, адже його обмовляли на всі заставки, а також про те, що радикали не виступають проти жидів. Каменяр гідно й аргументовано довів наклепникам про його українське коріння. Вся радикальна програма, зазначав Іван Франко, йде до того, щоби зробити неможливим панування здирників-жидів і всіляких дармоїдів над робочими людьми.

«...Радикали кличуть і гуртують народ не против жидів, а против жидівського дармоїдства і визиску, против жидівської бути і збиткування. Та ні, не против самого жидівського дармоїдства, але против усякого дармоїдства і визиску, обрізаного й необрізаного, хрещеного й нехрещеного, против усякої бути і збиткування, чи вони ходять у халаті, чи в мундирі, чи в реверенді. І виступаючи против жидів радикали вміють добре розрізнити і знають, що той жидівський лапсердак з пейсами, в халаті і з цибуляним запахом є далеко меншим ворогом хлопа, ніж той цивілізований, уфракований і удекорований жидівський фінансист, мільйонер, спекулянт та гуртівник, що обертає мільйонами, ходить попід руку з графами та міністрами, котрому з любим усміхом стискають руку бускупи та митрополити! Проти тих великих п'явок виступають радикали найсильніше. Вони б'ють на державні і громадські порядки, що позволяють тим п'явкам паношитися і запевняють їм не тільки повну безкарність, але в додатку ще всякі почесті, пошану і ордери» [8].

Як писав у поемі «По-людськи» (1889), вони, мов п'явки, що не маючи своєї крови, випивають чужу. А в поемі «Нове

життя» (1883–1885) зазначав, що «Жид жида перегонював у крутарстві». Про це Франкові великі повісті, оповідання і статті чи замітки.

На тему радикалізму І. Франко написав і видав також працю «Радикали і радикалізм» (1896), три книги «Радикальна тактика» (1898), «Радикали і анархісти».

Питанням релігії і церкви були присвячені статті «Радикали і релігія» («Громадський голос», № 21 від 15 жовтня 1898) та «Радикали і попи» («Громадський голос», № 22, 1 і 15 листопада). Обидві статті увійшли у збірник «Радикальна тактика».

І. Франко зазначав, що не виступають радикали проти віри, ні релігії, лише проти фарисейства, темноти і забобонів і в усьому керуватися розумом. Він наголошував, що радикали є раціоналісти і ведуть війну на смерть проти темноти і туманення та визиску. Вони мали тверде переконання, що розум і освіта не суперечать правдивій релігійності. Темний, тупий і дурний чоловік не може бути правдиво релігійним.

Вільно кожному в будь-яких питаннях думати, навчатися, просвічуватися, шукати правди. Така думка радикалів і самого І. Франка.

Радикалізм І. Франка був до тих, хто забував чиїм хлібом вигодуваний, якою мовою випоєний, до таких Каменяр не знав пощади.

Потрібна нам Франкова одержимість, працездатність, громадянська активність, широта й глибина мислення – завжди, особливо нині, та і в майбутньому необхідна його несхитність, гарт і мужність у боротьбі за свободу і справедливість.

1900 р., наприкінці січня, І. Франко пише до М. Павлика:

«Чую себе радикалом, і правдоподібно, не перестану до смерті чути себе ним і працюватиму для радикалізму...

В інтересі національнім може лежати боротьба проти усякої кривди... Національний розвій може лежати в тім, що ми з посеред своєї нації витворювали всі ті стани і верстви, що відповідають певним функціям народного життя, і не

потребували дізнавати кривди ще й від того, що ті функції серед нашого народного тіла будуть сповняти люди чужих нам народностей нам на шкоду...

Я чую себе насамперед русином, а потім радикалом...» [9].

Пізніше причина, котра змусила його вийти з лав радикальної партії і прилучитися до національно-демократичної, – це зрада національних інтересів, користолюбивість інших членів партійної верхівки, хрунівство.

Чому саме таке ставлення Каменяра до його дітища радикальної партії, то його можна цілком зрозуміти, хоч насамперед в основному – це його українство. І радикальне.

Франко-радикал проти москвофілів, народовців та «новоерівців». Він стоїть за своє, українське, рідне.

У статті «Наше москвофільство» І. Франко наголошує, що в своїй програмі, написаній спільно з М. Павликом і надрукованій у журналі «Народ» 1891 р. (№ 3, с. 35–38), радикали твердо стоять на національнім грунті:

«Націоналізм є остаточно сумою прикмет і потреб нації... Націоналізм не назаді, ані напереді, але в основі всієї нашої програми... Се факт, котрий ми признаємо елементарним. Що ми признаємо той факт і числимося з ним, то є, що ми фактично не тільки не перестаємо бути русинами-українцями, але противно, віддаємо всі свої сили роботі над піддвигненням добробуту, освіти й письменства руcько-українського народу... Те саме треба сказати й про національну літературу, котра у нас доти не стане справді національною, доки не буде правдиво людською... Шукаючи ідеалу чисто людського, будьмо певні, що тим, власне, будемо змагати й до ідеалу національного, бо ж поза ідеалом чисто людським ніякого ідеалу взагалі нема» [10].

Радикальна програма також домагалася волі особи, слова, сходин, товариств, друку, сумління, забезпеченя кожній одиниці без різниці статі якнайповнішого впливу на рішення всіх питань. Один із партійців С. Данилович вважав, що радикали єдині, хто турбується про народ. Радикал Ів. Сан-

дуляк говорив: «Ми, русини, опущені, не маємо іншої ради, як тільки програма радикальної партії. Дбаймо за себе, бо другі за нас дбати не будуть».

Програма ця, як цілість, писав радикал С. Данилович, «була остаточним підсумуванням всієї духовної праці, яка відбувалася у франківському кружку молоді на протязі кількканадцяти років».

І. Франко творець трьох політичних партій, але за кожною з них, як потім зізнавався, робітничою, соціалістичною, ліберальною, демократичною бачив «хитрий писок жида», того «влізливого елемента», що, грабуючи українців, руйнував усе на своєму шляху, аби збагатитися.

Можливо це також була одна із причин чому Каменяр вийшов із радикальної, а пізніше із національно-демократичної партії.

Та й не тільки це. І. Франко постійно освітлював питання українського радикалізму, вів цілу хроніку, як, наприклад, «Політична хроніка (П'ятий з'їзд Русько-української радикальної партії. Передвиборчі заходи. Галицька конституція в австрійському парламенті. Нова руська партія. Заява)».

Чи, наприклад, давав ґрунтовну відповідь оббріхувачам у статті «Як я став «казенним радикалом» (Замість політичної хроніки)», де він навіть наводив, як писав, «в цілости сей незрівнаний документ кацапської безличности і шаленої злости» [11].

Щодо кацапської шаленої злості, то пишучи про петербурзького академіка О. Пипіна, І. Франко цитує характерну працю (написану 1667, а видану втретє 1884 р.) Г. О. Котошихіна (Кошихін, Селецький Г.), що північні сусіди московити виробили в себе деспотизм, мертвоту і порожнечу духовного життя, «научения никакого доброго не имеют и не приемлют, кроме спесивства, и бесстыдства, и ненависти, и неправды» (с. 197).

Іван Франко зазначає, що ця характеристика московитів дуже близька до тих, які знаходимо в козацьких актах XVII століття [12].

Та й інші чи зарубіжні автори й дипломати, чи й видатні та знані московці писали про те ж: М. Горький підкреслював, що вони – «жестокое зверье» із «злой рабской кровью – ядовитым наследием татарского и крепостного ига»; народ волоцюг; а найприкметнішою ознакою характеру є садистична жорстокість. О. Блок вважав, що в москви багато жадоби загарбницької. О. Толстой – багато кривавої деспотії і дикої запеклості; І. Бунін – мракобісся; М. Булгаков – сектантського ізувєрства і героїчного ханжества; Ф. Достоєвський – брехні і фальші в усьому московському житті.

Микола Гоголь зазначав: «На Руси такая коллекция гадких рож» і «безмозглый клас людей» та чітко описав типажі у своїх геніальних оповіданнях тощо.

Відомий світові вже сучасний прозаїк В. Єрофеєв у своїй «Енциклопедії російської душі» наголошує, що вони «виробляють людське нещастя і нездатні до нормального життя», що Московщина «безумовно небезпечна країна», що в них «за великим рахунком немає жодної чесної людини» і вона «горить від формальної релігійності», вона ганебна нація та має «негативну теологію». Або: «якщо безпутність – духовність, то ми (москвини – авт.) духовні»;

Московська деструктивність, душевна і духовна руйнація, хаотизація повсякденних людських стосунків, лавиноподібне наростання нечуваної жорстокості і цинізму дало підстави визнати Джохару Дудаєву, що московізм страшніший за гітлеризм і нацизм.

Очевидно, тому й боротьба з подібним була на першому місці у І. Франка і радикалів.

Серед одинадцяти політичних і громадських діячів на прізвище Бачинські, що мають стосунок до І. Франка, є кілька радикалів, які з ним листувалися чи про яких є згадки в листуваннях його до інших адресатів та в статтях власне ним написаних із приводу радикального сторонництва. «Енциклопедія Українознавства» подає статті про 18 Бачинських, але тут немає Романа й Теодора.

Богдан Бачинський – гімназист із Стрия, про котрого І. Франко пише в листі до Михайла Драгоманова [13]. У своїх листах Богдан Бачинський просить надіслати чи вказати літературознавчі матеріали про Юрія Федьковича, зокрема вплив на його творчість Тараса Шевченка. А ще аби І. Франко присилав радикальні українські видання, або хоча б ті, де йдеться про Буковинського соловейка чи просто можна щось почерпнути для освіти і власного розвитку – «Світ», «Поступ», «Учитель», «Ластівка» та інші, в тім числі і польські часописи. Або в листі також іде мова про «Слово на слово до редактора «Слова» – своєрідна полеміка молодих радикалів А. Кобилянського і К. Горбаля.

Гімназист шостого класу із Стрия Теодор Бачинський скаржиться І. Франкові на інтелігенцію, продажність професорів і їхніх дружин, які виказують попам про чоловіків радикальних поглядів та наставляють людей на дорогу правди і справедливості.

Радикальна преса восени 1895 року оголосила про вихід у світ книжки громадського діяча, публіциста, члена Української радикальної партії Юліана Бачинського «Ukraina irredenta (по поводу еміграції). Суспільно-політичний скіц», що витримала три видання: 1895, 1900 і 1924 років. «Ірредента» означало по різному: Україна пригнічена, поневолена, уярмлена, незалежна. Саме в цій праці він доводить про потребу політичної самостійності і соборності України, що є життєвою необхідністю. Отже, йшлося про створення української політичної нації, Української національної держави. Книжка мала величезний вплив на молодих поруч із «Кобзарем» Тараса Шевченка і творами Івана Франка.

Саме відповідь на цю книгу Ю. Бачинського чи, точніше, своєрідна рецензія І. Франка була надрукована у журналі «Життє і слово» (1895, т. 4, кн. 6, с. 470–483). Каменяр зазначає, що унія з Польщею наприкінці 16 століття «кинула між українців сильний фермент і збудила перші проблиски національного почуття, першу свідомість національних інтер-

есів, відрубних від інтересів польських (почуття відрубності від Московщини збудилося і виступило досить різко вже в другій половині 17 віку)». Іван Франко так і підкреслив, що ця книга важлива «як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості» [14].

Ю. Бачинський народився 21 березня 1870 року в с. Новосілка Кут на Підгаєччині в родині священика, зазначають Р. Горак і Я. Гнатів у сьомій книзі «Протистояння» свого епохального десятитомного дослідження «Іван Франко». Закінчив юридичний факультет Львівського університету, студіював у Берлінському університеті. Двадцятирічним юнаком увійшов до «заряду» (керівництва) Руcько-української радикальної партії, обраному на її першому зібранні 4–6 жовтня 1890 р. Засновник УСДП. 1918 р. – член Української національної ради в Галичині. 1919 – представник УНР у Вашингтоні. Пізніше переїхав до УРСР, працював у редакції УРЕ, 1934 року репресований і засланий, подальша доля його невідома. Автор книг «Поділ Галичини» (1897), «Українська імміграція в З'єднаних Державах Америки» (1914), «Большевицька революція і українці» (1928).

Ю. Бачинський поставив українську політичну справу на економічний ґрунт і був одним із перших в історії української політичної думки, хто почав розробляти самостійницьки науково обгрунтовану концепцію українського державотворення. Він виходив із того, що національний і політичний гніт є наслідком економічного визиску слабшої нації сильнішою. І він не обмежувався тереном Галичини, а мав на увазі й Наддніпрянську Україну, яка постане після розпаду Московської імперії.

На четвертому з'їзді радикалів, про що писав часопис «Радикал» 5 січня 1896 року, йшлося про повну самостійність українського народу. А щодо покращення економічного стану селянства, то Ю. Бачинський стояв лише на проведенні селянських страйків, хоч делегати цього не розуміли і його не підтримали.

Левко Бачинський (14 *липня* 1872, с. Серафинці, тепер Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. – 19 квітня 1930, м. Відень, Австрія, похований у м. Івано-Франківськ). Відомий український громадсько-політичний діяч, правник, провідник Української Радикальної партії в Галичині.

Як зазначає «Енциклопедія Коломийщини» [15], закінчив початкову школу в рідному селі. Під впливом учителя української мови Романа Яросевича став радикалом. Друзі – *Лесь* Мартович і Василь Стефаник також активні радикали. Навчався на юридичному факультеті Чернівецького університету (від 1891). Працював у адвокатських канцеляріях Т. Окуневського в Городенці, А. Коса в Калуші (1901–03), в Стрию, від вересня 1910 – адвокат у Станіславові. Займався громадською працею: закладав «Народні спілки», влаштовував віча, брав участь у виборчій агітації. Із К. Трильовським заснував спортивно-руханкове товариство «Січ» у с. Заваллі на Снятинщині (1900). Посол до австрійського парламенту від Станіславівської округи (1907–18). Член Державної Ради у Відні від УРП, де активно боронив українську людність, її права.

Лев Бачинський у віденському парламенті промовляв про українські справи 1912 року 14 годин, від опів десятої вечора 31 травня до опів на дванадцятої ранку 1 червня (є дані про 13–14 червня), побивши цим рекорд серед усіх обструкційних промов у європейських парламентах, що будь-коли були тут. Це показало, що українці не відступлять від своїх домагань, як писали часописи «Діло», «Рада», ч. 127 та ін., а швидче загальмують і спинять усю державну роботу, аж поки домагання будуть задоволені цілком.

Під час Першої світової війни *Лев* Бачинський – заступник голови Української Загальної Ради у Відні. Повернувся до Станіславова 1915. Учасник *Листопадового* зриву (1918) і проголошення ЗУНР. Держкомісар Станіславівського повіту, а з січня 1919 – віце-президент Української Народної Ради, творець її статуту і земельного закону. Голова делегації ЗУНР на святі Злуки в Києві 22 січня 1919. Очолював радикальну

партію (1924–1930), посол до польського сейму (з 1928), очолював фракцію з 9 послів-радикалів. В умовах панування Польщі в Західній Україні відстоював права українського народу, використуючи всі можливості, що надавало йому становище партійного лідера, правника, депутата; часто виступав оборонцем у політичних справах. За власний кошт видав працю Северина Даниловича «В справах аграрних реформ» (1909).

Документи про Л. Бачинського, як повідомляє Р. Горак у підготовленому виданню до друку «Василь Стефаник», знаходяться у Державному архіві Івано-Франківської області і охоплюють час від 1857 до 1913 року. У книзі, що ідентифікується як справа 154 опису 1 із фонду 631 на 567 сторінці є запис про народження: 14 липня 1872 року в домі під номером 107 Льва Бачинського.

Батько – Василь Бачинський, шкільний учитель; мати – Кароліна, дочка Миколи Висоцького й Іванни Котецької. Хрещеними батьками новонародженого були Григорій Лігінович, професор із села Стрільче, та Петрович Гонората, соціальний стан якої в книзі не зазначено.

У селі Серафинці Городенківського повіту по Бачинських не збереглося нічого. На місці, де стола батьківська хата, сьогодні стоїть пам'ятник Левку Бачинському і меморіальна стела сповіщає: «На цьому місці стояла хата Бачинського Василя, одного з перших управителів Серафинецької школи, невтомного поборника поширення освіти серед селянства». Під цим написом малюнок школи і напис: «Тут народився Левко Бачинський, видатний громадський діяч, посол віденського парламенту, польського сейму, державний діяч і віце-президент ЗУНР».

У 1898 році Левко Бачинський обирається до управи радикальної партії. Він завжди, де б не був чи працював, виявляє себе активним захисником українських питань. Із 1910 року Левко Бачинський працює адвокатом у Станіславові. Тут застає його Перша світова війна. Як і багато українців на

той час, він емігрує до Відня і повертається у Станіславів 1915 року після відступу московських військ. У часі розвалу Австро-Угорської імперії стає активним учасником творення української державності.

В уряді Директорії Левку Бачинському пропонували посади секретаря закордонних справ ЗО УНР та міністра судівництва УНР, однак він відмовився, а лишився членом і віце-президентом Української Національної Ради у Станіславові. В уряді ЗО УНР був автором закону про землю, який був прийнятий 14 квітня 1919 р. Пережив усі труднощі подій 1919–1920 рр., входив до Міжпартійної Ради, яка підтримувала позицію Є. Петрушевича щодо Східної Галичини.

Після війни Л. Бачинський із 1924 р. стає головою радикальної партії, що у 1925 р. об'єдналася з соціал-революціонерами Волині в Українську соціал-радикальну партію і згодом увійшла до Соціалістичного Інтернаціоналу.

Перебуваючи в справах у Відні (квітень 1930 р.), Л. Бачинський раптово помер 19 квітня на 58-му році життя. Гріб із тілом покійного був перевезений поїздом до Станіславова. Похорон Левка Бачинського у Станіславові перетворився на 50-тисячну маніфестацію. Поховали Л. Бачинського на міському кладовищі.

У спогадах товаришів та знайомих Василя Стефаника немає згадки про те – чи був на цих похоронах письменник-радикал Василь Стефаник, чи не був.

В «Автобіографії» з 1926 року Василь Стефаник згадав про Левка Бачинського такими словами: «Л. Бачинський був спокійний, серйозний і всі його слова докладно відповідали його вчинкам. Він і тепер, як провідник політичної партії, лишився такий самий і належить до найкращих промовців серед галичан».

А в автобіографії з 1929 року В. Стефаник писав: «Цей Левко Бачинський був дуже розумний, тактовний і великий характер. Тоді, як і тепер, коли він є одним з провідників у політичних української нації в Галичині, його слова все

покриваються з його ділами. Зі всіх своїх товаришів я його найбільше любив» [16].

Листи В. Стефаника до Л. Бачинського зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Їх 18. Усі вони опубліковані у третьому томі тритомного зібрання його творів. При їх публікації Левко Бачинський представлявся як приятель Стефаника з часу навчання в гімназії. Тільки пізніше Левка Бачинського названо – український буржуазний націоналіст, а це означало заборона згадувати його ім'я.

В. Стефаник у шкіці «Серце», присвяченому його друзям, визначав: «Лев Бачинський до себе найбільше суворий, а від хлоп'ячих літ все моє погане забув».

Під час навчання в Коломийській гімназії, – писав Стефаник у споминах «Людмила», – «найрадше» з Мартовичем перебували у Серафинцях – рідному селі Левка, бо його мати «провадила дім вже на інтелігентську стопу».

По виборах до польського сейму Українською радикальною партією Галичини була висунута й кандидатура В. Стефаника, але письменник не погодився бути сенатором санаційної Польщі. Він писав Л. Бачинському: «Я не маю найменшої охоти кандидатувати до Варшави».

Новела «Сини» Василя Стефаника була з посвятою другу Левкові Бачинському.

І. Франко вважав В. Стефаника найбільшим талантом серед молодих прозаїків. Разом із Левком Бачинським і Лесем Мартовичем В. Стефаник активно включився в радикальний рух, брав участь у створенні першої радикальної програми, в часописі «Народ» вміщував свої статті на тему радикалізму.

Як пише Р. Горак у своєму дослідженні про В. Стефаника, 1897 рік закінчувався для нього трагічно. П'ятого грудня він дістав повідомлення про те, що не стало Євгенії Бачинської. Воно було рукописне з великим хрестом наверху картки:

«Євгенія Бачинська упокоїлась дня нинішнього по довгій, а тяжкій недузі в 22 році життя свого заосмотрена святими

тайнами. Похорон відбудеться дня 7 грудня 1897 р. о 9 год. рано в Серафинцях, на котрий кревних і знакомих запрошує в смутку тоскуюча родина. Серафинці, дня 5 грудня 1897 р.» *(ІЛ, ф. 8, № 370).*

Ось почуття Стефаника після звістки про смерть Євгенії Бачинської (за рукописом Р. Горака «Василь Стефаник»):

«У свіжий гріб закопано тисячі сивих перлів осінної мраки. А ті перли будуть виходити з гроба і як сльози муть перекидатися в хрусталі і обкують свіжий гріб у діаманти. А промені соняшні будуть зазирати у ті хрусталі, як у зеркало, і буде умерща лежати під хрусталями і під промінями серед широких білих нив, як царівна.

А я все буду питатися: чи з любови, чи на сухоти? І се питанє буде мене мучити і ніколи ніхто мені не дасть відповіді на него.

А люде? Вони будуть двояко говорити. Ліпші скажуть: подлий, бо загнав дівчину у гріб! А гірші будуть говорити: вона гадала, що зараз таки за доктора пійде, ой нині панни з посагами та докторів на заволанє не мають... А потім прийде великдень, і поле зазеленіє, і гріб зазеленіє, і люде забудуть.

А я не забуду свого питаня: чи з любови, чи на сухоти вона умерла?!

Отак буде.

А ви такі добрі, що мене не цілком, лиш трохи винуватите. Треба або цілком, або ані трошки. Але се байка. Більше про се не говорім.

Але чого Ви хочете умирати? Чи гадаєте, що ліпше гнити і переходити з органічного світа свідомого в неорганічний і несвідомий?

Та най тота свідомість держиться на вершку житя, бо вона вершок самого житя. А хоть би у житю самі болі, то все ті болі є найбільше щастє, бо то вершок житя. Правда, треба мати болі або радости. По-моєму, то так само тяжко, біль великий найти як радість. Але обоє вони сходяться і є майже то само – є найвисшим виразом житя. Того житя, що

точиться цвітистими нивами і пнеся на камінні скали. Там тішиться, а тут окровавлене пнеся на гору. Житє, ой яке воно файне у своїм болю і радости! Хіба хто не чує ані болю, ані радости, – то лиш тому тяжко, і повинен умерти, бо все одно, що жити. А Ви, моя добра товаришко, відай, маєте болі. Відай, їх маєте богато, то тіштеся ними. Як Вам зле на однім місці, то перекиньтеся на друге, де більше болів або радости».

Євгенія Бачинська – сестра Левка. Жодного листа Гені Бачинської до В. Стефаника, і жодного листа його до неї не збереглося. Тільки рядочок у «Серці»: «Євгенія Бачинська – моя перша любов».

З Євгенією Бачинською познайомився ще тоді, коли до Серафинець приїздив у гості до її брата Левка. Батьки Левка були вчителями, вели дім, як тоді говорилося, на інтелігентну ногу і Василь Стефаник потім неодноразово з Русова прибігав до Серафинець. Через поля. Це зовсім близько, ніж їхати... цісарськими дорогами...

Вони полюбили одне одного.

Не багато ця любов залишила по собі слідів у спадщині Василя Стефаника.

По Євгенії тільки й залишилась згадка у «Серці» та поезія в прозі «Раненько чесала волосся» і то з посвятою «Вацлавови», тобто Вацлавові Морачевському.

Цікавий лист В. Стефаника до Левка Бачинського від 14 травня 1896 р. із Кракова, де він пише про свої почуття до його сестри. Як зазначав, що любить її «страшно, і чим я непевніший за ню, тим більше люблю. Та помимо таких мук, я би не відважився єї більше сказати, як лиш люблю».

Такими були стосунки і взаємини славетного світового новеліста й радикала Василя Стефаника з родиною Бачинських із Городенківщини.

Перебування в рідному селі і в окрузі у В. Стефаника знову поєднується з роботою в радикальній партії. Його тепер турбує та роль, яку відіграють на селі молоді священики. У газеті «Громадський голос» від 20 травня 1898 року з'являється його

стаття «Молоді попи», яка назавше закріпила за Василем Стефаником славу атеїста, з одного боку, з іншого, непримиренного радикала:

«Радикали, – писав у ній Василь Стефаник, – вже кілька років як сточили війну з попами. Лишилася лишень слава, що мужики насиділися по арештах за образу церкви або обряду, що попи відтогди стратили віру серед народа. Де мужики більше сиділи в арешті, там менше є доходу попові. Нині піп і мужики не є приятелями, але жиють коло себе, як можуть. А ті молоді попи, що ще не засмакували війни з мужиками, що тепер настають по селах, – то вони пускають перші стріли до нової війни.

У повіті Снятинськім є таких попів кілька. Вони прикликають поєзуїчених василіян на місію і закликають не читати радикальних часописів, не єднатися в радикальні товариства і не товаришувати із знаними радикалами. Зато закладають братства серця Ісусового, присилають свої книжочки і газету місійну. Якби вже не шкода очей, аби ті книжки читати, то шкода того скупого часу, який мужик має на читання. А найбільша шкода таки того, що таких релігійних товариств і книжок мужики довго не хотять держатися. І виходить молодому попові ясно як на долоні, що хтось мусить ті товариства розбивати і що мужики є дуже непобожний народець. А як так є, то війна мусить бути. І зачнеться знов заволікати мужиків до арешту, а доходи попові ще гірше спадуть. О[тець] Вакулінський у Русові і о. Салі в Стецевій станули вже до війни з мужиками за те, що братства серця Ісусового розпадаються. О[тець] Салі навіть револьвер з собою носить, бо вигадав собі, що ті, котрі не хотять «архиримского братства», конче наважилися його життя взяти.

Більше не буду писати за сих молодих попів, бо надто смішно вони виглядають у тій своїй борбі з радикалами і з мужицькою безбожністю. Василіянин Ортинський говорив десь промову місійну коло Стрия, але так, що аж мусів кричати на цісаря Йосифа II, що забрав черцям землі і села і не

позволив, аби величезні маєтки йшли на бездітних людей. За то Ортинського чіпнув прокуратор. Але василіянин сказав, що недомагає щось на голову, що як розбіжиться з бесідою, то сам не знає що говорить. Лікарі мають тепер осудити, чи Ортинський має голову на місці. Якби радикали так пробували говорити, а потім прокураторові казати, що то дурна голова винна, – то донині, відай, всі сиділи би в шпиталях для варіатів. Тому кажу, що борба сих молодих попів з радикалами смішна. Ми зварійованих людей ще не напудилися.

А сі закиди, що попи роблять радикалам, то чиста напасть. Кажуть попи, що радикали хотять змінити релігію і довести нарід до безвірства. Тим часом давні попи хотіли конче православія, теперішні поскидали трираменні хрести, позаводили братства serca Jezusowego і хотять церкву спольщити. О[тець] Курпяк у Карлові доти воював з людьми, доки не зачали хрестити діти по-православному і хоронитися з попом православним. Не міркують наші попи, що се їх найліпший упадок, бо за православієм іде як тінь штунда – безпопівство. Чи радикали винні сьому?

Така сама напасть і з мужицькою безбожністю. У всіх наших церквах щонеділі повно мужиків. Багато з них дрімає з утоми, але се найліпше свідоцтво побожності. Панок якби був такий утомлений, то пішов би спати, а наш безбожний мужик іде, сарачє, до церкви і хоть дрімає, а слова божого рівно слухає. Напасть – та й годі.

Але в сій напасті є одна правда. Попи не годні зважитися сказати, що радикальна партія їм тому така немила, що вона єднає в собі всіх бідних, покривджених і терплячих. Не мають ще так відваги як о. Ординський перед прокуратором. Але чи борше, чи пізніше вони мусять се сказати і тогди не будем уже писати за попів як за смішних і напасливих людей. Тогди будемо мати явних ворогів – а се нам ліпше» [17].

Радикальні політично важливі справи обмірковує В. Стефаник навіть у листі до Ольги Гаморак (за рукописом Р. Горака «Василь Стефаник»):

«Тепер романчукісти і москвофіли стараються увійти в рядову партію. Дика хапатня руских патріотів. Загальне вражінє є таке, що ті люде не мають ані розуму, ані сумліня, що ведуть так зване руске житє. Спекулянти на почести і кар'єру. Їх армія без запалу, без віри волочиться за ними і втекла би до того, хто би дав більше. Ще ніколи я не надибав у Львові кілько брутальности до свого народа. Села наші гниють доокола, а вони навіть не можуть на тім гною рости. Прийде весна та зацвітуть по селах вишні білі, білі як одежа душі мужицкої. А там також виросте душа, що буде местником для трупів. На засіданю заряду радикальної партії я дізнався, що 1) Вітик наробив лайдацтва, бо хоче з соціалістами польскими розбити партію, що 2) дістав з Відня 200 злр. на руску газету і має єї видавати під доглядом Дашиньского (письмо Яросевича), що 3) «Громадский Голос» оплачуєся, що 4) інтелігентні радикали перестали істнувати, що 5) молодіж не приходить, не підбуває така аби приступала до партії; що 6) чільні радикали (Міхас, Остапчук, Шмигельский) грозять виступленям з партії, що врешті партія опинилася там, відки вийшла, т. є. у Франка і Павлика. Я сказав тогдий так: рух радикальний серед мужиків росте, але темний і не свідім. «Громадский Голос» читають, лиш він щораз гірше пишеться. Радикальна партія яко гурт інтелігентних людий розвіялася. Не диво. Ті радикали, то не машинки для роблення зборів мужицких, то люде, що на душі їм кип'ять усякі справи, передумані і перегадані. Нема такого місця, де би вони зійшлися і говорили про своє живе, перегадане. І люде заплісніли і зледачіли. Молодіжі не буде тому, що нині на Руси «Молотів», «Дзвонів», «На дні», аби брали кліщі молоду душу і батогами єї гнали в бій. Франко друкує титли і статі про цісаря, решта друкованого паперу є також дуже мудра, але то не огонь. Дашиньский зрозумів сю хвилю слабости партії і, яко добрий патріот польский, хоче єї розбити. Моя рада така, аби зібрати лиш купку тих людий, що ще є радикали і зробити з них збитий однодумний гурт для імени

формальної назви партії, бо сама партія серед мужиків є і росте. Хто не з нами, того викинути з певною делікатністю».

Радикальна партія переживала серйозну кризу. Іван Франко вийшов із рядів радикальної партії, намагався створити з Михайлом Грушевським національ-демократичну партію, але й відти також невдовзі вийшов. Більше до активної політичної діяльності І. Франко вже не повернувся... Результатом цього стала поема «Похорон».

В. Стефаник на зборах польської поступової молоді в Кракові з приводу нападів польської преси на І. Франка за статтю «Поет зради» про А. Міцкевича 1897 р. говорив: «А хто ліпше вгадає, як Франко, а хто глубше відчує, як Франко...»

У присвяті «Серце» і вперше опублікованій у газеті «Громадський голос» від 27 січня 1927 року про Івана Франка напише тільки рядок: «Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм». І цим рядком скаже багато...

1897 року Василь Стефаник був активним діячем Українсько-руської радикальної партії, Іван Франко на той час балотувався кандидатом на депутата у віденський парламент і обох лучила більше партійна, ніж літературна робота.

Іван Франко офіційно зірвав із заснованою ним колись Українсько-руською радикальною партією. М. Павлик, якого Василь Стефаник у «Серці» назвав «побожністю до людей і до ідеї», порадив Іванові Франку зійти зі сцени і не займатися політикою. Того ж 1899 року.

Василь Стефаник у виступі на зборах радикальної партії 1909 р. в Тернополі говорив із великим болем про цькування Каменяра, про його значення для радикальних змін у суспільстві, велику титанічну постать для українства:

«Другий син народу, велет, стовп у нашій літературі, Іван Франко, що своїм мозком кормив українську суспільність, котрий свої найкращі, юні літа присвятив радикальній справі, – тепер лежить на смертнім ложу, затроєний випарами рутенського багна й невдячності... Франко – наш найкращий провідник, наш учитель, ясне сонце на українському небі,

і ми його не можемо збутися, як [це зробили] національні демократи, вибираючи його почесним членом «Просвіти»... Франко наш. Ми з ним» [18].

Надзичайно мудро й повчально В. Стефаник привітав провідника радикального сторонництва М. Павлика із ювілеєм (за рукописом Р. Горака «Василь Стефаник»):

«Дорогий ювіляпте! Ти прости нам, що ми сьогодні зле проти Тебе приладилися. Не стало нам сили, аби припровадити до Тебе тих, що мають Тебе вітати.

Нема тут тих маленьких дітей, що мерзнуть в солом'яних будках, як батьки їх оббирають панську кукурудзу. Ані тих хлопчиків-підростків нема, що дозирають своїх сестер в тяжкій слабості і сто раз на день подають води, а темної ночі плачуть в куті перед страшними сестриними привидами.

Не поклониться Тобі нині тота жінка, що, йдучи на роботу, бере на плечі колиску з хорою дитиною і свічку в пазуху, аби воно без світла не умерло. Не такі у нас бистрі очі, аби ми доглянули той маленький огник серед темряви піль, не такий слух, аби вчути мамин стогін.

Не розкажуть Тобі сьогодні всі тоті, що повертались із-за моря, своїх пригод і своєго жалю за рідною стороною.

Ні, не прийдуть Тебе привітати всі тоті, що з малої дитини шукають притулку, що всіма дорогами ранили свої босі ноги, а правди з серця не викинули на дорогу.

Та ще на поклик Твоєго імені вони прийдуть, і як почують Твоє життя і діла, то в їх серцях зродиться нова віра і нова пісня, а Ти, слухаючи тої пісні, аж тоді простиш тяжкі кривди, які заподіяли Тобі твої земляки.

А сьогодні нам, Твоїм учням і приятелям, прости за отсю холодну і чемну публіку Твого ювілею».

Ставлення до Стефаника, письменника й радикала, було різним. Як пише Р. Горак у дослідженні про В. Стефаника, наприклад, про Володимира Охримовича, який так ніколи відкрито в пресі не пояснив, чому він зрікся посольського мандата на користь Василя Стефаника. Цілком незрозумілим

залишався той факт, чому націонал-демократ В. Охримович взяв собі за заступника члена радикальної партії, коли членам радикальної партії заборонялися подібні дії. Відомо, що те заступництво обурювало багатьох членів радикальної партії, але на з'їздах питання про поведінку Василя Стефаника не стояло, його за це з партії не виключили, і він надалі перебував її членом.

Одні твердили, що зректися посади посла Володимира Охримовича намовила Соломія Крушельницька, яка доводилася рідною сестрою його дружини Олени, та яка не була байдужа до Василя Стефаника. Вона бачила і розуміла, в якому становищі опинився письменник і як він мучиться, а тому й намовила шваґра на такий вчинок.

Володимир Охримович був відомим політиком, одним із засновників радикальної і націонал-демократичної партій, та вважався тим, хто в партії визначає її політичний напрямок. Він був прекрасним оратором, мав величезний авторитет серед людей і був широко відомим у Галичині, чого не можна було сказати про Василя Стефаника. Радикальна партія не ризикнула виставляти його кандидатуру на вибори до віденського парламенту на будь-який округ, оскільки радикальна партія мала вплив лише в небагатьох округах, але в тих округах були виставлені кандидатури більш відомих і дієвіших членів радикальної партії, які мали великі шанси на перемогу. Кандидатами від них був Лев Бачинський, Кирило Трильовський та Микола Лагодинський. Місць для інших не було. Василь Стефаник не встрявав у суперечку за висунення своєї кандидатури.

Можливо В. Охримович із великою повагою ставився до письменницької праці Василя Стефаника, його таланту і вирішив таким чином підтримати його.

Боротьба радикалів за бідного селянина, який працював на пана, вимагала й інформаційного спротиву. Так, в одній із заяв радикалів, що підписали до виборців Микола Лагодинський (голова партії), Іван Макух, Михайло Павлик, Лев Бачинський,

Павло Думка, Іван Сандуляк, Кирило Трильовський, Михайло Олійник, Василь Стефаник, Михайло Яцків, Северин Данилович та Лесь Мартович, йшлося про новоерівську партію барвінчуків, що продалася полякам і дурила власний народ. Розпаношилася москвофільська «галицко-русска» партія д-ра Короля і «спаношених на хлопському хлібі твердо-русских попів, котрі явно голосять, що разом із польськими панами хочуть здусити непокірних хлопів-радикалів!»

Та ж «істинно-русска» зграя згінників російської поліції давно вже продала наш нарід за петербурзькі рублі і копійки», – наголошувалося в заяві. – А тепер при сих виборах хоче вже його скіру вислати до Петербурга на підстилку гнобителям нашої колись вільної розкішної козацької землі».

Як пише Р. Горак у своїй праці «Василь Стефаник», кожна партія виставляла списки своїх кандидатів на різні округи. Не відставала й радикальна партія. 15 квітня 1911 року, як інформував орган радикальної партії «Громадський голос» № 17-18 від 20 квітня 1911 року, на нараді Ширшого Заряду і делегатів від повітових зарядів висунула наступні кандидатури: на округ 55 (Надвірна, Десятин, Калуш, Долина) д-ра Миколу Лагодинського, адвоката в Делятині, голову заряду українсько-руської радикальної партії; на округ 59 (Станіславів, Товмач, Золотий Потік, Галич, Письменниця, Богородчани) д-ра Лева Бачинського, адвоката в Станіславові, та Мартина Королюка, війта Чернієва на заступника; на округ 66 (Коломия, Печеніжин, Заболотів, Косів) д-ра Кирила Трильовського, адвоката в Яблуневі та Семена Валіхновського на заступника. Від меншості партія висунула на цей округ Павла Лаврука, господаря з Іспаса; на округ 58 (Городенка, Снятин, Заліщики) був висунутий на посла Василь Стефаник, а Іван Радуляк, війт Глушкова, на його заступника; на округ 65 (Сокаль, Броди, Радехів, Зборів, Мости Великі, Нове Село) д-ра Северина Даниловича, адвоката в Бурштині; на округ 64 (Львів, Винники, Щирець, Городок) письменника Леся Мартовича. На цій нараді було вирішено також поставити

радикальних кандидатів «проти кацапів» в окрузі 57 (Стрий, Сколе, Бібка) та в окрузі 62 (Рава Руська, Яворів, Жовква, Белз).

Від № 25, що вийшов 18 травня 1911 року, «Громадський голос» розпочав представлення своїх кандидатів на послів з д-ра Кирила Трильовського, як той, хто має найбільший авторитет серед народу.

У № 27 «Громадського голосу» представлявся Лев Бачинський. «Його заслуга, – наголошувала газета, – що наша радикальна партія станула на тій висоті, на якій стоїть тепер. Як тільки повставали певні непорозуміння, хотів тов. д-р Бачинський сей час уступити з головства. Але з'їзд за з'їздом просто примушував його оставати на чолі партії. А він годився, бо для партії се були тяжкі часи, що тільки незвичайно солідний і певний провід міг її врятувати від загибелі. [...] Через ціле своє житє занедбував він інтереси свої власні і своєї родини – для публічної справи. А за послідних 4 роки особливо із пожертвованєм своїх власних інтересів сповняв він ревно посольські обов'язки. В парламенті належав до найгостріших послів. Усі зусилля звертав на те, щоби Український парляментарний клюб не сходив з дороги опозиції».

Він був проти угоди з москвофілами, вніс понад 100 інтерпеляцій і внесень. «Громадський голос» у цьому номері опублікував кілька уривків із промов Лева Бачинського в парламенті.

Про Лева Бачинського газета писала, що «ціле його житє се вічна боротьба з кривдниками наших бідних хлопів. Кожний, хто чув промови тов. д-ра Льва Бачинського, той знає, що сей чоловік є найкрасшим заступником бідних мужиків. Товариші! Пам'ятайте, що віддаючи свої голоси на любленого всюди товариша Льва Бачинського – причиняєтеся до поліпшення своєї долі хлопської і цілого народу».

№ 28 «Громадського голосу» від 8 червня 1911 року представив Северина Даниловича як ідеолога радикалізму в Галичині і зазначив, що без цієї дієвої і відданій народу людини в парламенті, українському селянинові нічого доброго сподіватися.

№ 29 «Громадського голосу» привів короткі характеристики своїх кандидатів.

«Тов. др. Микола Лагодинський, – писала газета, – поставив на ноги найтемніший кут нашої землі: Надвірнянщину та Делятинщину. Він своєю витривалою працею допровадив у своїм окрузі до того, що там вибрано попередних років правдивих хлопських заступників до сойму і парламенту. В парламенті був тов. др. Микола Лагодинський найгарячішим оборонцем покривдженого нашого хлопського народу. Він завзято і рішучо виступав проти неправди і бесіди його були одні з найкрасших, які чув парламент. Навіть чужі народи хвалили його гарячі бесіди і говорили, що таких послів повинні Русини мати богато. Браття хлопи! Коли хочете найдальше мати сего, цілою душею відданого вам чоловіка своїм заступником у Відни, коли хочете щоби там у Відни було кому впірнутися за вашу кривду – то голосуйте 19 червня на тов. д-ра Миколу Лагодинського».

Про Кирила Трильовського не було багато написано.

«Про сего нашого заслуженого робітника не потребуємо ми говорити, бо про него знає ціла Русь Україна. Він сотворив для нашого народу «Січи», що посунули розвиток нашого народу на кілька десятиліть вперед. В парламенті належав він до тих, що за кривди свого народу, борються як льви».

«Тов. Северин Данилович, – рекомендувала газета, – вже 30 кілька літ працює між нашим народом під прапором поступу. Він був оден з основателів радикальної партії і до нині боронить хлопів на кожнім кроці і кожній нагоді. Тепер кандидує тільки для того, щоби повалити кацапа».

Прийшла черга і на Василя Стефаника, продовжує Р. Горак у своєму дослідженні:

«Тов. Василь Стефаник, славний письменник, знаний далеко поза границями нашої України. В своїм виборчім округу занимає ся він дуже горячо господарською організацією селянства. Снятинщину і Заболотівщину з'організував він під оглядом політичним дуже взірцево. Під час свого

послованя урядив він дуже богато віч, організуючи народ економічно та політично».

Знайшлось місце і для характеристики Леся Мартовича, який на початку своєї радикальної діяльності разом із Василем Стефаником покинули навчання в гімназії, «бо йдуть вибори і треба агітувати».

«Він, – наголошувалося в газеті, – написав дуже богато незвичайно красних і дотепних оповідань. Не одно з них було вже друковане в «Громадськім голосі». Недавно з'організував він в Щиреччині повітовий заряд радикальної партії та щиро займає ся всіми хлопськими справами».

«Лесь Мартович, – писала в некролозі газета «Громадський голос 1 березня 1916 року, – український письменник, визначний діяч української радикальної партії, член її Головного Заряду і бувший редактор «Громадського голосу», помер 11 січня с. р. в селі Погарисках Равського повіту. Покійний вийшов з простого народу і тому дуже добре знав його життя, розумів його горе і радість, та й через те описував життя українського мужика найкрасше з наших письменників – побіч Василя Стефаника. Його твори знають добре наші селяни, бо хто з них не сміявся з «не-читальника», не подивляв Хитрого Панька, смертельної справи, квіта на п'ятку і інших дрібних оповідань, які вірно малюють галицького мужика у всіх пригодах його життя».

Ось деякі дати радикальної діяльності Леся Мартовича (12.02.1871 – 11.01.1916) й твори, що стосуються цієї теми. Важливо й надзвичайно цікаво та повчально простежити цей бік життя письменника-радикала (хронологія за працею Р. Горака «Лесь Мартович» [19]:

1889 – 2 лютого – чернівецька газета «Буковина» опублікувала перший допис Леся Мартовича «Із Снятинщини».

Літо – особисте знайомство з М. Павликом.

Осінь – вихід у Чернівцях першого оповідання «Не-читальник» із відомим висловом: «дадуть нас під москаля, та й – пропадай, християнська душе, ні за макове, як той каже, дзерно!».

1890 – січень – виключений із гімназії за участь у таємному гуртку, агітацію серед селян та зв'язки з радикальною партією.

1 лютого – журнал «Народ» друкує кореспонденцію «Що діється й говориться по наших читальнях у Снятинщині».

1 жовтня – «Народ» публікує матеріал «З Городенщини».

1891 – розповсюджує радикальні видання та літературу серед учасників таємного учнівського гуртка.

1 лютого – журнал «Народ» публікує оповідання «Лумера» з посвятою Михайлу Павликові.

Кінець лютого – початок березня – перериває навчання в гімназії і разом із Василем Стефаником ідуть агітувати серед селян Покуття за вибори у віденський парламент радикальних послів.

1892 – вивчаючи право в Чернівецькому університеті, стає членом культурно-просвітнього товариства студентів «Союз». Обирається в керівництво радикальної партії у Снятинському окрузі. Залучається М. Павликом до роботи в газеті «Хлібороб».

1893 – у «Хліборобі» друкує низку кореспонденцій, що стосуються радикального руху.

1894 – на прохання М. Павлика виїздить проводити агітаційну роботу серед селян Снятинщини.

1895 – переїзд до Коломиї, робота в адвокатській конторі С. Даниловича і редагування «Хлібороба», де друкує статтю «Робітниче свято 1 Мая» та оповідання «Іван Рило».

1897 – агітаційна робота у передвиборчій кампанії за дорученням радикальної партії.

15 листопада – на засіданні керівництва радикальної партії призначається редактором газети «Громадський голос». Переїзд у Львів.

1898 – організаційна робота серед членів радикальної партії, врегулювання внутрішніх суперечок. Активне висвітлення в газеті діяльності радикалів. Організація віча та зборів серед селян. Агітаційна робота серед селян Тернопільщини за обрання послом Івана Франка.

Грудень – через фінансові труднощі та згідно з постановою радикальної партії залишає роботу в «Громадському голосі». Керівництво снятинським відділенням радикальної партії.

1900 – 5 квітня – закінчив навчання в Чернівецькому університеті. Накладом «Українсько-Руської видавничої спілки» вийшла перша збірка оповідань «Не-читальник».

1901 – входить у склад Крайового виборчого комітету по виборах у парламент. На XII з'їзді радикальної партії обирається у її керівництво. У Городку Л. Мартовича часто відвідує В. Стефаник. Один із найактивніших періодів у творчості Л. Мартовича. Веде агітаційну роботу серед селян Коломийського повіту.

1903 – накладом «Українсько-Руської видавничої спілки» виходить друга збірка оповідань «Хитрий Панько і інші оповідання».

27 грудня – газета «Свобода» друкує оповідання «Смертельна справа» з цензурними купюрами. Повністю оповідання було надруковане в цій же газеті наступного року.

1905 – накладом В. Будзиновського вийшла третя збірка оповідань «Стрибожий дарунок».

20 березня – в журналі «Южные записки» в перекладі московською мовою надруковано оповідь «Війт», а в наступному – «Смертельна справа».

1907 – участь у вічах та агітаційна робота серед виборців.

1908 – для виборців «Громадський голос» випускає агітаційну брошуру з оповіданням Л. Мартовича «Хитрий Панько».

7-8 листопада – на XX з'їзді радикальної партії обирається в її керівний орган.

1910 – накладом видавничої спілки вчителів у Коломиї вийшла книга «Вибір нарисів і новел В. Стефаника, І. Семанюка, Л. Мартовича».

1911 – 15 квітня – на нараді радикальної партії висунутий кандидатом до віденського парламенту від радикальної партії по виборчому округу № 64 (Львів – Винники – Щирець – Го-

родок). Виступи перед виборцями. Через брехню й наклепи проти нього змушений був зняти свою кандидатуру.

Вересень – закінчує роботу над повістю «Забобон» і відсилає для друку в журнал «Літературно-науковий вісник».

1913 – січень – для ювілейного збірника на честь Івана Франка надсилає оповідання «Народна ноша».

У пресі виступає за чистоту української літературної мови і бережливого ставлення до діалектів. Працює над п'єсою «Політична справа» та повістю «Село Підойма», з друком яких не поспішає.

1914 – літом востаннє їде на Покуття. Через приступ хвороби не зміг доїхати до рідного села. Останнє побачення із сестрою Вікторією та шкільним товаришем Левком Бачинським.

13 вересня – під час боїв, що проходили через село, втрачена велика частина рукописів Л. Мартовича. Понищено рукопис повісті «Забобон». Від інших творів вдалося знайти лише окремі сторінки.

Ще про одного радикального кандидата на вибори пише Р. Горак у праці «Василь Стефаник»: «Народився Іван Радуляк 6 жовтня 1861 року в Глушкові. Після закінчення народних шкіл у Глушкові, Серафинцях та Городенці, вступив до гімназії в Коломиї і провчився там тільки два роки, бо мусив вертатися додому – померла мати і господарка впала йому на плечі. 1891 року вступив до радикальної партії. Воював з хрунівством і створив у Глушкові радикальну громадську раду, яку й очолив. Із часом став провідником цілого повіту. Уряд страшив його тюрмами, але Іван Радуляк залишався стійким радикалом. Вся сільська управа перейшла на українську урядову мову. 1895 року заклав Народну Спілку, в 1902 році заклав «Січ», 1905 року – крамницю, а також двокласну українську школу. Також зумів організувати громаду, яка при парцеляції викупила з користю для себе поміщицьку землю. 1908 року кандидував до сойму, але програв 5-ма голосами маршалку повітовому А. Теодоровичу».

Після виборів 19 червня 1911 року виявилося, що жоден із радикальних кандидатів не був обраний більшістю голосів.

За ініціативи радикалів почали створюватися нові осередки організації під назвою «Луг» замість заборонених «Січей». На чолі нової організації став Роман Шашкевич, через якого й була розколена дана організація. Партія заснувала з відокремленої частини «Лугу» пізніше організацію «Каменярі». Польський окупант 1924 року заборонив «Пласт» на території Східної Галичини. 1928 року заборонив на Волині, а 1930 року заборонив на всіх українських землях, що були під Польщею (за Р. Гораком).

Ця мала частка листів, що стосуються знаних радикалів і зокрема Левка Бачинського та багатьох інших відомих маловідомих радикальних діячів, писаних до І. Франка, розширює наші уявлення як про Каменяра і все, що пов'язане з ним, а в даному випадку радикалізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Стефаник В.* Твори. – К.: Дніпро, 1964. – С. 440.
2. *Черемшина М.* Фрагменти моїх споминів про Івана Франка / Марко Черемшина: у 2-х т. / упоряд. О. В. Мишанича. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 2. – С. 168.
3. Спогади про Івана Франка. / упоряд. О. Дей. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 177–182.
4. Енциклопедія Українознавства. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2245.
5. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984 – Т. 41. – С. 317.
6. *Франко І.* Мозаїка. / упоряд., передм., прим. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2002. – С. 400–423, 432 с.
7. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 3. – С. 275–276.
8. Цит.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. сьома. Протистояння. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 407.
9. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 146–148.
10. *Франко І.* Додат. т. до Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 257–258.

11. *Франко І.* Мозаїка, II. / упоряд. передм., прим. М. Г. Василенка. – *Львів*: Каменяр, 2009. – С. 301.
12. *Франко І.* Покажчик купюр. – К.: Наукова думка, 2009. – С. 168–169.
13. *Франко І.* Зібр. тв. у 50-и т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 37. – С. 49.
14. *Франко І.* Мозаїка. / упоряд. передм., прим. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – *Львів*: Каменяр, 2002. – С. 245–262.
15. Енциклопедія Коломийщини. – Коломия: Вік, 1998. – Зош. 2, Б. – С. 37.
16. *Стефаник В.* Твори. / упоряд. В. М. *Лесина*, Ф. П. Погребенника. – К.: *Дніпро*, 1964. – С. 278.
17. *Стефаник В.* Твори. / упоряд. В. М. *Лесина*, Ф. П. Погребенника. – К.: *Дніпро*, 1964. – С. 316–317.
18. *Стефаник В.* Твори. / упоряд. В. М. *Лесина*, Ф. П. Погребенника. – К.: *Дніпро*, 1964. – С. 487–488.
19. *Горак Р.* *Лесь* Мартович. – К.: Молодь, 1990. – С. 171–174.

Листи Левка Бачинського

№ 1

Хвальна Редакція час.[опис] «Товариш»[1]
вул. Зибликевича, ч. 10.
у *Львові*

Хв. Редакція!

Прошу мені прислати I число «Товариша» на адресу: О. Печерського в Коломиї. Гроші на першого відішлю. Як вийдуть инші числа, то буду пренумерувати.

Л[евко] Бачинський

8.11.1888 Гімназіст.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 889–890. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. «Товариш» – літературно-науковий журнал, заснований 1888 р. у *Львові* студентами, куди входили І. Франко, М. Павлик та інші. Вийшов один номер 10 липня, але був затриманий владою під приводом порушення юридичних формальностей.

№ 2

Високоповажний Добродію!

Прошу надіслати 50 прим. «Двори і хати»[1] і 3 прим. «Украдене щастя».

Належить [що] за «Укр. щастя» і за прислані Д-рові Окуневському[2] 50 прим. «Як пан біди шукав»[3] прийшло по одержаню посилки.

Єлиб можливо просивбим прислати кілька прим. «Камінної душі»[4] і протесну «І ми в Европі»[5] в розпродаж. Гроші за се і за «Двори і хати» вислабим по розпроданю.

З поважанням

Левко Бачинський
в канц. Д-ра Окуневського Городенка

1890-10-31

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 93. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. «Двори і хати в Галичині» – така повна назва праці І. Франка, що вперше надрукована польською мовою в журн. «Glos», 1886, № 7, С. 106–107; № 13, С. 197–198, під назвою «Dwory i chaty w Galicji» (Зібр. тв. у 50-ти т. – Т. 44, кн. 1. – С. 461–473).
2. *Окуневський Теофіл* (1858–1937) – адвокат, гром.-політ. діяч Коломийщини і Городенщини, співзасновник Українсько-руської радикальної та національно-демократичної партій; посол австрійського парламенту (1897–1900 і 1907–1918) та галицького сейму (1889–1900 і 19013–1914); за часів ЗУНР член Української національної ради і комісар Городенщини.
3. «Як пан собі біди шукав» – І. Франко вперше надрукував польською мовою у журн. «Ruch», 1887, № 1, с. 6–11; № 2, с. 40–45, під назвою «W pogoni za bieda. Zimowa basn».
   В авторському перекладі укр. мовою оповідання вперше вийшло 1896 р. в газеті «Громадський голос» і водночас видрукувано окремою відбиткою, а також увійшло до збірки «Місія. Чума. Казки і сатири», Львів, 1906. – С. 97–123.
4. «Камінна душа» – «Кам'яна душа» – драма в одній дії І. Франка.
5. «І ми в Європі» – протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. Вперше надруковано в журн. «Життє і слово», 1896, т. 5, кн. 1, с. 9, за підписом «руско-українська молодіж академічна,

комітет для справ угро-руських» (далі вказано прізвище І. Франка і ще 22 прізвища). За свідченням М. Павлика, текст протесту написали І. Франко і В. Гнатюк (Павлик М. Спис творів Івана Франка, Львів, 1898, с. 106).

Стаття спрямована проти угорського шовінізму, що різними «способами обезсилено, зубожено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу [500000 тисяч жителів – *М. В.*], відібрано йому можність промовити самому в своїй обороні, заткано уста, щоби криком розпуки, стогоном потоптаної і зневаженої гідності людської не псував гармонії пишних торжеств тисячоліття мадярської єдності і мадярської слави» (Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – Т. 46, кн. 2. – С. 349).

У статті також зазначено «що історичні і соціальні обставини нашого краю витворили доволі велику і вельми шкідливу верству жидів-паразитів і безсовісних експлуататорів мужицької праці... Можемо сказати без помилки, що де в селі більше таких жидів, там нижче стоїть просвіта, народ бідніший, темніший і більше здеморалізований» (Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – Т. 46, кн. 2. – С. 347).

№ 3

Хвальна редакція!

Я при поручені товаришів з нашого повіту звертаюся до Вас з слідуючою справою: Недавно оголосилисте, що вийде радикальний Календар[1], тимчасом інші календарі давно уже повиходили, а нашого до тепер нема.

Мужики починають уже купувати календарі «Просвіти», або Качковського[2], тож если має вийти і радикальний Календар, то прошу его єк найборше видати, єк має він бути розпроданий.

Календар не мав би бути дорогий; ціна 20 кр. – найбільше відповідалаби мужицькому календареви.

Прошу проте повідомити мене, як справа Календаря стоїть, а єкби вийшов же задовго, то просивбим на мою адресу прислати кільканадцять примірників (наразі).

При сій нагоді пригадаю Вам Вашу обіцянку за книжки о котрі просив.

І писав Вам уже в сій справі. Картку з пригадкою та до тепер не маю жодної відповіди.

Чи вишлите чи ні?

В другім разі мусівбим здатися до Ставропігійського інститута[3] і там замовити собі потрібні книжки, тим більше, що мене за ті книжки зі всіх сторін чіпають.

Здоровлю Вас сердечно

Ваш Левко Бачинський –

Городенка 26/II. 96.

Як стоїть справа сталого агітатора?

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 713–716. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Календар – річник радикальної партії. Подібні календарі видавали народовці і москвофіли.
2. *Качковського* – Общество ім. Качковського. Михайло Качковський (1802–1872) – суспільний і культурний діяч, суддя, народовець-астрофіл. Сприяв галицьким товариствам і авторам, заснував журнал «Слово» (1861–1887). Після його смерті це тов-во стало москвофільським.
3. Ставропігійського інститута – Культурно-освітня установа в Галичині, створена 1788 на базі Львівського Успенського (Ставропігійського) Братства декретом цісаря Йосифа II. У другій половині 19 ст. опанований москвофілами (як і Народний Дім у Львові та «Галицько-Руська Матиця»), які не допускали нових членів з українського національного табору. У своїй діяльності і публікаціях (писаних здебільшого «язичієм», в 20 ст. по-московському) Ставропігія відстоювала позиції єдиного «русского» народу. І не визнавала українства.

№ 4

Львів. Редакція
Літер Наук. Вісника

Хв. Редакціє! Покликуючись на відозву уміщене в Вістнику[1] за падолист, щоби доносити о всім, що нас близше обходит, я позволю собі звернути увагу що за рік 1900 вийшла книжка «Weltliteratur»[2] Peg. Vchera. в Берліні, где про нашу літературу крім Шевченка і Котляревського нічого не знають і нічого не написано. Отже я думаю, що Хв. редакція або Наук. Тов. ім. Шевченка булоби зовсім

компетентно кілька слів про нашу літер. сказати, бо що ми самі о се не постараємось, то за нас сего ніхто не зробит. А через Духа св. знати не може.

11/12. 900

З поважанем
Л. Бачинський

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 91–92. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Вістник – «Літературно-Науковий Вісник», що видавася Науковим товариством ім. Т. Г. Шевченка (НТШ) у Львові (1898–1906), коли в ньому працював І.Франко. Журнал потім видавався у Києві (1907–1914, 1917–1919), потім знову у Львові (1922–1932; 1933–1939, під редагуванням Д. Донцова.
2. «Weltliteratur» – «Світова література».

Листи Богдана Бачинського до Івана Франка

№ 1

Високоповажний Добродію!

Удаюсь до Вас з великім прошенням, але нім го напишу, мушу висказати цілу справу, як ся річ моя.

(Закім зачну, – прошу ще одно, а іменно, щоб це між нами лишилось!)

Коли одного разу були наші хлопці одушевлені, подав один гадку, щоб уложити збірничок – [...] альманах з самих молодих праць, а іменно стрийськой молодіжи. Внесеня це було з одушевленєм приняте, а кождий, хто тільки міг, зобов'язався зараз щось писати, щоб з новим роком було все готове. Між іншими бувєм і я. Бив я ся часто з гадками, що мині писати?! В цій справі поміг мині п. Горбаль[1]. Кажучи щобим писав: «Вплив Шевченка на Федьковича». Чудесна гадка!

Я йому за це гарненько подякував, але й додав, що я про него більш не знаю, як це, що є в виданню Дідицкого[2] й Драгоманова[3]!

На це сказав він, що мині в дечім поможе. – Й це Добре! Але що ж це, що він мині сказав, вельми придатне було би для чоловіка ученого, очитаного, а для такого, як я, – правда є щось в цім но не тількі, що для другого. До Вас отже удаюсь я й прошу, щоб були так добрі підратували в дечім!?

А іменно:

Чи була де змінка за Федьковича в польскіх газетах, або «Слові» Дідицького, або в якій небудь газеті, коли его «Слово на слово»[4] появилось? Чи не маєте «Слова»? Сли є, то будьте так добрі, пришліть, або напишіт докладно верхню карту та й докладно, що в нім є? Котрі поезії.

Чи в пізнійшім «Потязі на потязі», також Кобилянського є що з поезій Ф.-а[5]?

Чи були в «Слові» друковані які його поезії? Або може в якій іншій газеті пізнійше. Чи від цього часу не находяться єго поезії нігде більше, як тількі в письмах: Вечерниці[6], Нива[7], Мета[8], Правда[9] та в виданнях «Просвіти»? (Я чув. Що «Просвіта» має єго рукописи недруковані – цікавий я тількі знати які там суть?)

В нас такий брак матеріялів, що я навіть не знаю чи в «Календарях» якіх нема дечого (чи то Просвітних, чи то «Временниках»[10], або другіх?). Чи суть де толкованнє його й які? Чи мож писати таке: «що ходили дома, що будучи на селі війтом чи чимсь там мав вести житє не моральне»? Як Ви ся на це задивляєте? – Я гадаю, що це мож буде тількі сказати. А властиво написати аж по смерти його. Це, мабудь, вистарчило би знати до написання чогось обширнійшого. – Просивбим отже, щоб Добродій були так добрі помочи в цім ділі мині. Удавбим ся також з цім ділом до п. Покуцкого (П-на)[11], но не знаю до него адреси, слиби він мя в части заняв, то очам було би лекше. Цікавий я знати, що сказав би на це п. Коцовский[12]? Но! Просити го не смію – бо ся з ним лично не знаю. А шкода!

Слабим був у Львові, то зробити ж це прийшлоб з великою трудностію, там тількі піти до бібльотекі за матеріалами, а ну – що? Матеріялів з руських письм дуже мало – а з інших нічо! Роби що хоч! Сподіюсь отже що Ви, Добродій, не відмовлять мині цего прошеня й будуть мати взгляд на (многість) [це слово в дужках закреслене – *М. В.*] величність праці, а корисність часу!

Сли Добродій будить на вічу в Станіславі, то здається будем ся бачити! Може би моглись привезти дещо, сли прийшло?! Або бодай через совістнего чоловіка передати.

Просивбим о адресу до п. Покуцкого…

Остаю все з глибокім
поважанєм

Богдан Ба.[чинський]

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 541–544. Рукопис. Оригінал.
На думку дослідників, лист датується 15.11.1886 р.

ПРИМІТКИ

1. *Горбаль* – Кость Горбаль (1836–1903) – український публіцист, педагог, брав участь у виданнях «Нива» (1865), «Мета» (1863–1865), приятель Ю. Федьковича. І. Франко пропонував до плану вивчення української літератури твори К. Горбаля як спецкурс.
2. *Дідицький* – Богдан Дідицький (1827–1909) – засновник і перший редактор львівської реакційної москвофільської газети «Слово» (1861–1887), прихильник штучної мови – «язичія».
3. *Драгоманов* – Михайло Петрович Драгоманов.
4. «Слово на слово» – «Slovo na slovo do redaktora «Slova» (Чернівці, 1861), а також «Голос на голос для Галичини» – полемічні свободолюбні й народолюбні та радикальні брошури Антона Кобилянського та Костя Горбаля. У першій була перша публікація віршів Ю. Федьковича, що мало би посилити аргументи видавця та його однодумців на користь живої народної української мови в літературі.
5. Ф.-а – Юрія Федьковича.
6. «Вечерниці» – український літературно-громадський тижневик, видавався у Львові (1862–1863).
7. «Нива» – український літературно-художній збірник. Вийшов у Одесі 1885 р.
8. «Мета» – орган народовців («Молода Русь»), виходив у Львові з вересня 1863 до січня 1864 як літературно-політичний місячник і з березня до листопада 1865 як політичний двотижневик; редактор К. Климкевич. Тут друкувалися твори В. Антоновича, Є. Гребінки, П. Куліша, Д. Мордовця, О. Федьковича, Т. Шевченка та ін.
9. «Правда» – літературно-науковий народовський часопис, що виходив у Львові в 1967–1898 рр. (з перервою у 1870–1972).
10. «Временниках» – «Временникъ Ставропигійського Института съ мъсяцесловомъ» – річник-календар Львівської Ставропігії (москвофільського напряму). Виходив 1864–1915 і 1923–39. Вміщував

статті наукового характеру А. Петрушевича, Я. Головацького, Ф. Свистуна та ін.

11. *Покуцкого* (П-на) – невідомий.
12. *Коцовский* – Володимир Миколайович Коцовський (псевд.: Корженко та ін.; 1860–1921) – галицький педагог і письменник, пізніше директор учительської семінарії у Сокалі, літературознавець, співробітник журналу «Зоря», «Діло» та інших видань, приятель І. Франка.

№ 2

Високоповажний Добродію!

Найперше мушу перепросити за неустанну упорчивість мою до Вас Добродію, але сподіюсь, що вибачте мині, скоро звідаєтесь як пекуча ця справа! Йде товариш мій до Львова на один день – єму отже просивбим передати все, що просивєм Добродія в попередних двох листах, а окрім цего відповісти, за своєй ласкі, на питання там поміщені, без котрих як може самі бачите, годі мині де небудь повернутись! Просивбим також, щоб Добродій передав дещо, а властиво це, що мають з фаховскіх видань, а котрих я ще не маю. Це все, що то силаєте, спишіть, Добродію, на картці, долучаючи також книжкі, о котрі прошу д. Павлика та так передайте цему товаришеві.

Конче розходить мині о: «Слово»[1], «Галичанин»[2]. «Русалка»[3], «Боян»[4] (?), «Неділя»[5] (?), «Dziennik literacki»[6], «Tygodnik naukowy»[7], «Tyg.[odnik] illustrovany»[8] (не знаю чи так?).

Чи більше де є про Федьковича, цего не знаю абсолютно!

–

Чи цей критик, за котрого Ви в 14 ч. «Зорі»[9] говорите – це Верхратський? Бо він в «Денниці» критикував Ф...а[10] ставляючи яко найліпший його утвір: «Дезертир»[11]. Чи це справді так? Мині здається, що суть о много ліпші!

–

Чувєм, що маєте видавати «Поступ»[12]. В нас хлопці радіють дуже! Предплатніків буде здаєтьця більше, як 10 між нами! А з інтелігенції 4 або 5, отже 15 певних! Цікавий я тількі, чи буде це цілком так, як «Світ»[13] чи може буде й політика? Гадаю, що по-

літику треба б на бік відсунути, дати ся пописувати на цім поли інчім (себ то крикунам), а нам тількі праці – наукі! Цікаве о цім є зданє п. Горбаля. Але це вже інчім разом.

Остаю все з поважанєм,

Богдан Бачинський

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 565–567. Рукопис. Оригінал.
На думку дослідників, лист датується 02.12.1886

ПРИМІТКИ

1. «Слово» – громадсько-політична і літературна газета у Львові москвофільського спрямування (1861–1887) за редакцією Б. Дідицького, а з 1871 р. В. Площанського.
2. «Галичанин» – Львівська щоденна суспільно-політична газета москвофільського напряму (1893–1914).
3. «Русалка» – український літературний тижневик народовського напряму; виходив із січня по квітень 1866 р. Зокрема тут друкувалися твори Ізидора Воробкевича, Михайла Старицького та ін.
4. «Боян» *(?)* – «Письмо для белетристики і науки» – журнал москвофільського напряму, виходив із 1867 р. у Львові. Тижневик редагував Володимир Стебельський (1847–1891) – український письменник спочатку народовського, потім москвофільського напряму.
5. «Неділя» *(?)* – літературно-науковий та громадський журнал, що виходив у Львові в 1911–1912 рр. Саме тут І.Франко надрукував замітку про свою книжку «Давнє й нове», де висловив своє бажання, «щоб від неї повіяло здоровим вітром національної свідомості, тверезого, та при тім наскрізь поетичного розуміння життя, того найвищого скарбу чоловіка, в якім він ніколи не повинен зневірюватися» (1 травня 1911).
6. «Dziennik literacki» – польський літературний журнал демократичного напряму, що виходив у Львові протягом 1852–1854 та 1856–1870 рр.
7. «Tygodnik naukowy» – польський науковий часопис, що виходив у Львові в середині 19 ст.
8. «Tyg.[odnik] illustrovany» – польський літературно-мистецький і науково-популярний журнал, що виходив у Варшаві протягом 1859–1939 рр.

9. «Зоря» – двотижневий часопис, «письмо літературно-наукове для руських родин», виходив у Львові (1880–1897). У 1883–1886 рр. до редакції належав І. Франко.
10. Ф...а – Федькович Юрій.
11. «Дезертир» – оповідання Ю. Федьковича
12. «Поступ» – щомісячний журнал, що І. Франко задумав восени 1886 року видавати із січня 1887. У листопаді 1886 року вийшов проспект «Запросини до передплати», який І. Франко розіслав багатьом українським діячам із наміром їхньої співпраці, але до видання журналу не дійшло. Проспект «Поступу» поліція конфіскувала й обіцяла конфісковувати кожен номер видання.
13. «Світ» – літературно-науковий і політичнй журнал, що виходив у Львові у 1881–1882 рр., засновником якого були І. Франко й І. Белей. Атором більшості публікацій цього видання був Каменяр.

№ 3

Вповажаний Добродію!

Як уже [...], що у нас жерел нема і якої небудь праці, просивєм отже Добродія, щоб були так добрі прислати всякі потрібні до цей праці жерела. А іменно ходить мині найбільш о «Слово», чи писало воно що коли-небудь про Федьковича. З «Siolo»[1] довідуюсь, що в цім взгляді мож ся де що довідити з «Dziennika literazko-го» просив бим отже мині прислати. Але хто знає, чи тількі в однім річнику є що, може й є більше? Чи може в «[...]» в «Tygodniku naukowym [...]» в «Prazy»[2] – Не знаю чи в «Основі»[3] є що? Пан Горбаль говорив мині, що в «Tygodniku» ([...]) з 70-тих років (не знаю докладно, але здаєть ця, що там) є житє Ф[4]. Разом з портретом в гуцульськім убраню. Добре! це я знаю, а кілько то я не знаю, праць, та газет де може є про Ф. Чи писали може Ви що в «Kraju»[5]? Прошу отже, будьте добрі прислати мині самі хотяйби жерела, а коли ще прийшлоб з трудностію, то попросіть від мене п. Покуцького, Павлика (адреси до него не знаю) писав бим до него але не стане часу – бо от й це прихапцем написане! Просив бим, також, чи не далибисте мині деякіх уваг ще до цей праці?

–

Здаєть ся, також, що й в «Календарях» та «Временниках» буде дещо з єго поезій, а властиво розходить ся мині: що котрі поезії там суть.

Остаю з поважанєм
Богдан

В 68 чи 9-тім виходили «Учитель»[6] та «Ластівка»[7] – може там дещо є?

Сли Добродій будуть ласкаві занятись, то просив бим в якнайкоротшім часі прислати.

Сли прийшло що від Х-а[8], то прошу передати через якого, але характерного чоловіка.

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 523–525. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. «Siolo» – літературно-наукова збірка поляка Павлина Свенціцького (псевдо – Павло Свій), присвячена українсько-руським народним справам. Вийшло у 1866 р. три випуски, а в 1867 – четвертий. Метою було поєднати русинів-українців з поляками на літературно-науковому грунті, а особливо знайомлення поляків з кращими творами українсько-руськго письменства. Саме Свенціцькому, писав І. Франко, належить термін «українсько-руський».
2. «Prazy» – польська робітнича громадсько-політична газета, виходила у Львові протягом 1878–1892 рр.
3. «Основі» – львівський народовський часопис (1870–1872).
4. Ф. – Юрій Федькович
5. «Kraju» – польська громадсько-політична газета проурядового напряму, що виходила в Петербурзі протягом 1882–1909 рр. Тут друкував свої матеріали І. Франко.
6. «Учитель» – львівський журнал Руського педагогічного товариства (1889–1914).
7. «Ластівка» – ілюстрований журнал для дітей і молоді (Львів, 1869–1881)
8. Х-а – невідомий.

Лист Теодора Бачинського до Івана Франка

1

У Стрию[1] д. 14/1 1886

Високоповажний Пане Добродію!

Хотя віншували нам й мині на новий рік ліпшої долі, як тепер, то однак не приходить се до скутку, скінчилось тількі на простих словах! Не говорю тут о стосунках фінансових моїх, а ні тож о моїй спеціально долі, – ніт, хочу тількі дещо схарактеризувати нашу стрийску інтелігенцію, що то – на словах п. п. Горбаля – тількі ім'я інтелігенції носить, но в дійсности нев не є.

У нас в Стрию є кілька мужів поважаних, честних, працевитих й безперечно були би з них люде інтелігентні, якби не сесі жінкі. Як ся котрий оженить, то зараз під пантофель лізе! Часом навіть несподіваючись, нехотячи. Потім підпадає такий чоловік всім привичкам своєй жіночкі, вона переробляє го на своє копито, й звичайно, трафляєсь, що з найпорядніїшого чоловіка зійде на незносимого пльоткаря.

Щось подібного сталось теперішніми часами й у нас (на сором!) у Стрию. Ще від першой кляси знав я одного чоловіка, професора дуже чесного поважного в III клясі зачав я до него приходити, звіряв ся єму з моїми найтайнійшими мислями й мині й єму було дуже добре! – Оженив ся потім сей чоловік, я тоже приходив, неперестав ся що й тепер звіряти з моїми думками й ділами й тоже добре було! Нараз я на годині релігії спостерігаю, й змірковую, що піп на мене гейби ся чогось гнівив! Ані не дивить ся, ані не усміхаєсь, як се перш же бувало, ... я не можу собі витолкувати, для чого се є?! Доперва як за кілька дней почувєм від мого відця, що на мене ускаржуєсь піп, що не учусь релігії, з ним ся сварю, що певно дома читаю заказані брошуркі й т. п. Я аж тепер догадався відкі се пішло! Се було власне ділом сего поважного професора, щом го так любив, поважав, а тепер то аж ми ся хоче плакати, де сей чоловік повівся, що з него сталось?! Се маєте вповажаний Добродію образ й послідства ожененя єй...

Але коби то кінець? Не тількі мене з болотом зрівняв, що по цілому Стрию порозносив зі своєв жіночков, но тоже й мою сестру,

котру старавєм ся й стараюсь все навести на дорогу праву, на дорогу справедливости. От се не подобалось здаєсь професорю й попови, се «справедливість правдива», їм не подобалось, що я часто ходжу до Б. Якімовича[2], де нас ся звичайно більше число сходить, се їм не до вподоби! Але чекайте, дам я ся вам в знаки, потам тоже, бо то все на одно копито!

Простіт Вдостойний Мужу, що так сумно мусів єм розказати моє приключенє, але полекшало на серци. Потішіть мене бодай кількома словами, бо тількі у Тараса[3] сесе находжу.

З поважанєм
Ученик VI кл. гім. – Теодор Бачинський

ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 55-58. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Стрию – містечко Львівщини.
2. *Б. Якімовіча* – невідомий.
3. *Тараса* – можливо йшлося про Тараса Шевченка.

Лист Романа Бачинського, Василя Нагірного, Лонгіна Рожановського, Юліана Романчука до Івана Франка

1

До
Д-ра Івана Франка
ві Львові

Які уваги на кривднені нам виходили – героїчних виборів до Сойму краєвого з [...] громад [...] сказуєсь конечна потреба спільной поради, що в виду того нам Русинам робити. Із той [...] запрошувано Вашу Всечесність на Довірочну нараду, яка відбудеться 15 н. с. падолиста 1895 о год. 3 з полудня [...] сали «Народного дома» ві Львові.

Запрошеннє то належить взяти з собою, бо тілько тому дозволено буде участь в нараді, хто викажесь сим запрошеннєм.

Ожидаючи Вашого прибуття, остаємо с почтенієм

Львові 5/11 1895

Бачинський Роман[1]. Нагорний Василь[2]
Рожановський Лонг[3]. Романчук Юл[4].

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 25. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. *Бачинський Роман* – невідомий.
2. *Нагорний Василь* – Нагірний Василь (1847–1921) – один із організаторів торговельно-економічних товариств. Архітектор.
3. *Рожановський Лонг* – невідомий.
4. *Романчук Юл.* – Романчук Юліан (1842–1932) – громадсько-політичний діяч, голова «Просвіти», «Народної ради» і руського клубу парламентарного, політичний проповідник галицьких народовців, педагог, письменник, журналіст. Автор статті «Смутна поява», направленої проти І. Франка.

Карта кореспонденційна

Високоповажний Пан
Др. Іван Франко

Криворівня
п. Ясенів Горішний[1]

31.7.02. [1902]

ІЛ, ф. 3, №1637, арк. 23–24. Рукопис. Оригінал

Написи на аркуші від руки різними почерками: Гнатюк Вол., Людкевич Ст., Гарматій Лука, Бачинський Ю. та інші. Ліворуч впоперек напис: «Апокріфи висилаю. «Діло» обіцяв Охримович вибрати. Приїду у п'ятницю.

Із лівого нижнього кутка напис навскіс до правого:
«[...]рябчину треба конечно зробити».
+На картці від середини знизу вгору написано
«Привіт із Львова», а навколо напису підписи
відомих громадських та культурних діячів.
Ліворуч у колі, що має вигляд яблука,
малюнок гостроверхого будинку і внизу грот чи вхід до льоху.
Навскоси з цього стилізованого яблука виглядає гілка
з двома почерговими листками, а середній нагадує гілку сосни.

ПРИМІТКИ

1. Ясенів Горішний, або Верхній Ясенів – присілок на горбі побіля Криворівні, де навколо також були інші присілки, як то Грашпарівка, Вівсик, Заріччя інші.

РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ЯНА КАРЛОВИЧА ДО ІВАНА ФРАНКА

«Говорили про мене, що я ненавиджу польську шляхту. Якщо до польської шляхти зарахувати Ожешко й Конопніцьку, Пруса й Ленартовича, Остою й Карловича, – писав Іван Франко у відомій статті «Дещо про себе самого», яка була передмовою до збірки його творів польською мовою «Obrazki galicyjskie», яка вийшла 1897 року, – то така думка про мене буде цілком несправедлива, бо цю справжню шляхту, цю еліту польського народу ціню і люблю, як люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу. Що таким самим почуттям не обдаровую того чи іншого галицького шляхтича або й навіть більшої їх частини, то, напевно, з причин цілком відмінної натури від тих, які велять мені любити перших. Якщо серед галицьких шляхтичів знайду коли які симпатичні винятки, не занедбаю ударити про них у великий дзвін» [7, 32].

Ці слова були написані після того, коли проти Івана Франка за його статтю «Поет зради» про Адама Міцкевича піднялось все галицьке вуличне шумовиння, йому вказали на двері польські друзі з газети «Kurjer Lwowski», де працював, і він був проголошений ворогом польської нації.

Серед небагатьох, хто підтримував зв'язок тоді з Іваном Франком, був Ян Карлович – видатний польський етнограф і філолог.

Ян Олександр Людвіг Карлович Остоя (саме так звучить його повне ім'я) народився 28 травня 1836 в Subortowiczach неподалік містечка Merecz і був сином Олександра Карло-

вича і Антоніни Молоховєц. Навчався у гімназії у Вільнюсі (1847–1852), потім у Московському університеті, де вивчав філологію та історію (1853–1857). У 1857–1859 навчався в Колеж де Франс в Парижі і Гейдельберзі. Продовжив навчання в консерваторії у Брюсселі, де вивчав проблеми теорії та історії музики (1859–1860). Після п'ятирічної перерви навчався у Берлінському університеті (1865–1866), де вивчав філософію та історію. У цьому ж університеті в 1866 році він захистив докторську дисертацію. Габілітувався у Варшавському університеті, але габілітації не отримав. Якийсь час працював службовцем у повітовому суді у Вільнюсі (1862). У 1865 році він одружився з Іреною, дочкою Едмунда Сулістровського (1814–1871). Молоде подружжя замешкало в помісті Карловича у Подзітві, а після смерті тестя перейшли мешкати у його маєток у Вишневі. У шлюбі мав четверо дітей, з яких син Мечислав став відомим композитором і театрознавцем. Зятем Яна Карловича був Зигмунд Василевський, відомий літературний критик, політичний діяч та сенатор Польщі.

У 1871 році Ян Карлович був науковим співробітником Варшавської консерваторії. Разом з Костянтином Скірмунтом очолив Селянський банк у Шеметовщизні. У 1876 році здійснив поїздку до Філадельфії. У 1882 році вирішив, що це було не в змозі виконувати науково-дослідну діяльність у Литві, а тому продав маєток у Вишневі російському графові Константину Аполінаровичу Бутеневу-Хрептовичу (1848–1932), що в умовах русифікації Польщі викликало велике обурення серед польської громадськості – Ян Карлович був проголошений зрадником. Після продажу помістя Ян Карлович з сім'єю переїхав до Гейдельбергу, відтак до Дрездена, Праги і врешті до Варшави, де з 1899 року читав лекції з етнографії на Педагогічних курсах.

З 1887 він був членом-кореспондентом Академії наук у Кракові. З 1872 року став членом-кореспондентом Познанського Товариства приятелів науки. З 1880 року – член Societe des Traditions Populaires в Парижі, з 1881 року – член Литовського

літературного товариства. У 1885 році став засновником, а пізніше почесним членом народознавчого товариства у Львові, а також почесним членом багатьох тодішніх музичних та фольклорних товариств як American Folklore Society, Folklore Society у Лондоні, Варшавського співочого «Лютня», в якому створив секції ім. Станіслава Монюшка (1891) та ім. Фридерика Шопена (1899). У 1888 році став одним із засновників Етнографічного музею у Варшаві. Займав пост президента Літературного фонду у Варшаві.

Його наукові зацікавлення охоплювали фольклор, музичну етнографію, польську мову, релігієзнавство, порівняльне мовознавство, літуаністику, краєзнавство, музичні записи. Разом з Адамом Антоном Криньським (Adam Antoni Kryński) і Володиславом Нєдзвєцьким (Władysław Niedźwiedzki) опрацював найобширніший від половини XX століття «Słownik języka polskiego» (1900–1927, 8 томів), який містив біля 280 000 гасел. Він вияснив чеське походження легенди про династію польських королів П'ястів, досліджував походження імен і їх трансформацію у прізвища та назви місцевостей, вияснив етимологію слова «Польща», описав багато невідомих народних музичних інструментів, зробив опис давньої селянської польської хати, а також запропонував оригінальний спосіб запису нот (Project of a New Way of Writing Musical Notes, 1876), а в 1884 році Ян Карлович разом з А. А. Криньським заснували журнал «Prace Filologiczne».

Ян Карлович написав багато цінних у науковому відношенні статей у журналах «Ateneum», «Pamiętnik Fizyjograficzny», «Wisla», «Melusine». Головними з його праць є: «O Żydzie wiecznym tułaczu» (1873), «O języku litewskim» (1875), «Piękna meluzyna i królewna Wanda» (1876), «Słoworód ludowy» (1878), «Przyczynek do zbioru przysłów, piosenek, ucinków i przypowieści od nazw rodowych i miejscowych» (1879), «Przysłowia od nazwisk» (1879), «O imieniu Polaków i Polski» (1881), «Die Mythen, Sagen und Legenden der Zamaiten» (1883, у двох томах), «Chata polska» (1884),«Systematyka pieśni ludu

polskiego» (1885), «Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia (1894–1905, у трьох зошитах, 1898 нагорода Akademii Umiejętności у Кракові), «Słownik gwar polskich (1900–1911, у шести томах) [10].

У 1887 році невеликий гурт польських літераторів заложив у Варшаві географічно-етнографічне щомісячне видання «Wisła», яке у перший рік свого існування не робило враження строго наукового часопису, які вже на той час існували у французів, англійців та італійців. Часопис навіть не мав чіткої програми і заявляв про себе як про скарбницю відомостей про ті прикмети польського народу, які відрізняють його від інших. «Та вже з початком 1888 р., – писав Леон Василевський у журналі «Житє і Слово» [1, 155], – коли керму редакції взяв у свої руки звісний польський вчений др. Ян Карлович, «Wisła» зовсім змінила ся. Др Карлович задумав зробити єї часописю, котра б стояла на висоті сучасної науки, була зеркалом цілого руху фольклорного в західній Европі і подавала праці не тілько з обсягу етнографії, але також з історії цівілізації в як найширшім значіню. Він рішив не обмежувати ся вузкими рамками польського племени, але звертати увагу на цілу Словянщину, а по змозі й на інші людські породи. Завдяки заходам д-ра Карловича «Wisła» невдовзі зробилась органом відповідаючим усім науковим вимогам, одною з найкращих часописів фольклорних в загалі, коло неї згромадились незабаром не тілько всі наукові сили польські, але й деякі інше-словянські, як от приміром Чехи Зібрт, Полівка, Нідерле, Черни, Русини-Українці Франко, Сумцов, Стороженко, Янчук, Хорват Мошков, Словенець Міклавец і інші».

Побіч «Wisły» від 1888 року під зарядом Я. Карловича почала виходити так звана «Biblioteka «Wisły», в якій друкувались або цілі збірки сирих матеріалів з якої- небудь однієї місцевості, або більші монографії.

Найбільше місця, звичайно, приділяла «Wisła» етнографії польській, але поруч з тим журнал приділяє чимало уваги

й іншим народностям, зокрема вже в четвертій книзі була опублікована стаття С. Зелінського про мішану людність села Басівки недалеко від Львова, в якій наводились пісні у мішаній руcько-польській мові, котрих співають мешканці того села. Чимало матеріалу можна було прочитати на сторінках цього журналу з життя білорусів, зокрема в статтях З. Глогера «Podróż Niemnem», «Na falach Bugu,» «W dolinie Biebrzy» (II–IV); Багато повчального і цікавого матеріалу з білоруської етнографії є в статтях Е. Ожешкової «Ludzie i kwiaty nad Niemnem» (II, V). Приділяє увагу білорусам й Е. Єленська, котра в своїй праці «Komarowicze w powiecie Mozyrskim» (V) подає докладну картину життя білоруського люду одної з найбільше відрізаних від світа місцевостей Полісся. Чимало статей друкував журнал з життя чехів, хорватів, сербів та інших слов'янських народів. Журнал «Wisła» виходив до 1905 року та у 1916–1917 роках. З середини 1899 року Яна Карловича на посаді головного редактора замінив Еразм Маєвський (1858–1922).

Помер Ян Карлович 14 червня 1903 у Варшаві. На його кончину відгукнувся В. Гнатюк, опублікувавши у т. 23 (ч. II, с. 73–74) «Літературно-наукового вісника» некролог про нього.

Іван Франко уважно стежив за науковою діяльністю Яна Карловича. Свідченням цього є його коротка рецензія на публікацію Яна Карловича невеликої розправи про німецькі народні казки, опублікованої 1883 року у журналі «Ateneum» під назвою «Badania podań i ich zbiory». Рецензію на цю працю під назвою: «Jan Karłowicz «Badania podań i ich zbiory». Ateneum,1883» Іван Франко опублікував у другому номері журналу «Зоря» за 1884 рік. Зауваживши при цьому, що «Праця його не єсть нічим оригінальним; єсть се тільки пересказання змісту кількох свіжо вийшовши праць німецьких і подає на їх підставі огляд вандрівки і змін чотирьох цікавих казок, а іменно казки про рицаря Парцифаля, про короля Винелея, про сім братів сплячих і про віроломну вдову» [9, 317]. Слідкував за науковою діяльністю Івана Франка й Ян

Карлович, а тому, коли був заснований журнал «Wisła», запросив його у 1888 році до співпраці у ньому через редактора часопису «Prawda» О. Свєтоховського. В листі 25 березня 1888 року він писав Іванові Франку:

«П[ан] Карлович, що очолив редакцію «Wisły» – квартальника, присвяченого польській етнології й етнографії, за моєю порадою задумує до цього включити (очевидно, наскільки це буде можливе) Слов'янщину та звернутися до Пана з проханням обробити Русь. Це ще одне, коли б не даремне, – намагання познайомити нашу публіку з рідною, племінною публікою. Натурально мова не йде про політику, але про можливість подати в повному образі життя (етнографічному, суспільному, цивілізаційному тощо) вашого народу. Відповідайте, шановний Пане, проханню п. Карловича, бо це людина великої вартості, а сама справа гідна праці й доброї волі. Ми незвичайно спізнилися з дослідженням Слов'янщини, а одначе на цій канві мусимо в найближчому майбутньому снувати навіть наше політичне життя» [3, арк. 557–558].

Які були причини, що Іван Франко тоді не відгукнувся на прохання Я. Карловича, невідомо. Перший лист він написав до нього лише 18 січня 1892 року. Вперше цей лист до Я. Карловича, як і всі чотири листи, які збереглись, було опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у вільнюській газеті «Комсомольская правда» від 9 травня 1961 року, а повністю польською мовою опублікував М. Мороз у журналі Львівського університету ім. Івана Франка «Українське літературознавство». Листи до Я. Карловича зберігаються у ЦДІА Литви у Вільнюсі у фонді «Towarzystwa Przyjaciół nauk u Wilnie», куди у 1910 році вони були передані на зберігання дочкою Яна Карловича Іриною. Відтак польською та в перекладі українською мовою ці листи були опубліковані у 49-му томі 50-томного видання творів Івана Франка.

Справжня співпраця з журналом «Wisła» розпочалась тільки 1892 року з публікації дослідження Івана Франка

«Wojna żydowska. Przyczynek do studiów porównawczych nad literaturą ludową», яка була опублікована у другому зошиті шостого тому (с. 263–278) цього журналу. Цього ж 1892 року у четвертому зошиті шостого тому опубліковане дослідження Івана Франка «Bajka węgerska» Wacława Potockiego і «psia krew» (с. 745–758), а також у цьому ж випуску журналу на с. 996–997 дослідження «Pochodzenie Atylli».

Таку активну співпрацю із журналом можна пояснити тим, що цього 1892 року Іван Франко вирішив закінчити університетську освіту, яку вимушений був перервати, і зробити докторську роботу у слов'янському семінарі відомого вченого Ватрослава Ягича у Віденському університеті, а тому він активно вів пошуки в галузі слов'янознавства.

У статті «Галицьке краєзнавство», опублікованій 1892 року в газеті «Kurjer Lwowski», Іван Франко про Яна Карловича писав: «Останнім часом дослідження такого роду ще більше поширив і поглибив інший невтомний та оригінальний працівник – Ян Карлович, перший з поляків фольклорист європейського масштабу, що стоїть на грунті порівняльно-літературної школи. Заснований ним фольклористичний квартальник «Wisła» здобув собі широке визнання, на жаль, не так у Польщі, як поза її межами» [6, 129].

1893 року журнал опублікував у першому зошиті сьомого тому за 1893 рік (с. 82–87) доповнення до дослідження «Wojna żydowska» під назвою «Jeszcze «Wojna żydowska»». 1894 року у першому зошиті восьмого тому журналу «Wisła» було опубліковане дослідження «Przyczynki do podań o Mahomecie u Słowian» (с. 70–96), в основу якого було покладено реферат, виголошений у «Związku literackim», про що повідомила газета «Kurjer Lwowski» у своєму № 62 від 3 березня 1894 року .

Це дослідження Іван Франко призначав для слов'янського семінару професора Ватрослава Ягича, про що відомо з листа письменника до дружини від 20 лютого 1893 року. «Виписки про Магомета, – писав Іван Франко, – прийшли запізно –

в п'ятницю, коли тим часом я вже в середу читав в семінарії свою другу роботу: «Причинки до легенди про Магомета у слов'ян», на підставі одної рукописі, котру я тут найшов у бібліотеці. Праця дуже сподобалася Ягичу, і він, оцінюючи її, навіть назвав мене Herr Doctor» [8, 387]. Цю працю Іван Франко запропонував сенату професорів Львівського університету 30 жовтня 1893 року як veniam legendi на зайняття посади з історії літератури та етнографії руської. Крім неї запропонував дослідження «Іван Вишенський і єго твори», а також дослідження «Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII w.», яке було надруковане в журналі «Kwartalnik historyczny» (№ 4, с. 693–727). Від професорської колегії ці праці для «Високого цісарсько-королівського міністерства релігії та освіти» референтував професор університету Антоні Каліна. Про працю про Магомеда він писав: «Робота свідчить про велику начитаність автора і широкі його знання європейської літератури. Автор доводить, що він не тільки обізнаний з друкованими роботами, але що прагне в своїх студіях проникнути дальше, збираючи матеріал з рукописів і потім опрацьовуючи його науково. Він не задовольняється тільки самим його збиранням, але знає, як використати його, щоб вийшло на користь науці. Автор користується успішно порівняльним методом і розшукує літературні явища аж до їх джерел, дошукується їх зв'язку та їх взаємовпливу. Таким чином, ця робота є не тільки гарним причинком до слов'янської етнографії, але й до порівняльної історії літератури» [4, 160–161].

На жаль, жодна стаття Івана Франка із опублікованих у журналі «Wisła» не були включені у 50-томне видання творів Івана Франка. Тільки «Wojna żydowska. Przyczynek do studiów porównawczych nad literaturą ludową» та «Jeszcze «Wojna żydowska»» в перекладі українською мовою були опубліковані у 53-му томі (додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах), що вийшов у київському видавництві «Наукова думка» 2008 року під назвами «Жидівська війна.

Причинок до порівняльних студій над народною літературою» (с. 311–329) та «Ще «Жидівська війна»» (с. 403–407).

Ці дослідження привернули увагу багатьох тогочасних фольклористів, які доповнили їх своїми дослідженнями. Доповнив їх і Ієронім Лопацінський, який друкувався під псевдонімом Rafał Lubicz. Доповнив їх також і сам Іван Франко у своїх пізніших дослідженнях.

Іван Франко відгукувався рецензіями на появу чергового номера журналу «Wisła». У 242-му номері газети «Kurjer Lwowski» від 30 серпня 1892 року він опублікував рецензію на квітневий, травневий та червневий зошити шостого тому журналу. Ця рецензія, як і решта рецензій на чергові зошити журналу «Wisła», не були включені в основний корпус 50-томного видання творів Івана Франка, а включені в 53-й додатковий том, що вийшов у київському видавництві «Наукова думка» 2008 року.

У журналі «Житє і Слово» за 1894 рік (рік перший, книжка 1, с. 153–157) Іван Франко опублікував статтю Л. Василевського «Польський фольклорний журнал», в якій було зроблено огляд перших шести томів журналу. Огляд сьомого тому було зроблено Іваном Франком у статті «Дві школи в фольклористиці», опублікованій у томі третьому, книзі першій (с. 14–155) журналу «Житє і Слово».

Рецензію на четвертий зошит шостого тому журналу під назвою «Wisła» Іван Франко опублікував у 90-му номері газети «Kurjer Lwowski» від 31 березня 1893 року. В цьому зошиті були опубліковані дослідження Івана Франка «Bajka węgerska» Wacława Potockiego і «psia krew», а також «Pochodzenie Atylli».

Рецензію на липневий, серпневий та вересневий зошити восьмого тому Іван Франко опублікував у додатку «Tydzień» до 47-го номера газети «Kurjer Lwowski» від 19 листопада 1894 року.

Опубліковані дослідження Івана Франка на сторінках журналу «Wisła» є яскравим свідченням взаємопроникнення

різних легенд, розповідей слов'янських культур та їх взаємозбагачення.

Збереглося всього сім листів Яна Карловича до Івана Франка. Про їх зміст розповів М. Мороз у своїй статті «Сторінка діяльності Івана Франка як фольклориста», опублікованій у 34-му випуску «Українського літературознавства» [5, 124–133]

Листи Яна Карловича до Івана Франка зберігаються у фонді Івана Франка (фонд 3) відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ІЛ) і публікуються тут зі збереженням всіх особливостей тексту.

№ 1

31.1.1892 Warszawa,
Uł. Chmielna, 31 m.6

Szanowny Panie,

Uprzędził Pan życzenia moje, odzywając się do «Wisły»; oddawna już zbierałem się prosić Pana, abyś raczył wspierać nas drukiem swem spółpracownictwem.

Nadesłany przez Pana przyczynek nadaje się do piśma naszego i będze w nim pomieszczony w ciągu r. 1892. Zeszyt pierszy ma już treść zapełnioną,więc dopiero w 2^{im} mam nadzieje rzecz Pańską nadrukować i wyjdzi on około 1 lipca 1892.

Płacimy honorarium po 1 rub. za stronę i na rachunek połecam, aby zaraz Panu wysłano trzy pierszy zeszyty z r.1891; czwarte wydamy za dni 10–14 i wtedy Pan go również odbierze.

O przyczynki z zakresu ludoznawstwa najpiękniej prosie i to tylko nadmierniam, że tekstów ukraińskich nam nie wolno, chyba w przekładzie polskim.

Łęcze wyraz prawdziwego poważania. L
Sługa pańsky

J. Karłowicz

ІЛ, ф. 3, № 1607. Рукопис. Оригінал

31.1.1892 Варшава
Вул. Хмільна, 31 п[омешкання] 6.

Шановний Пане,

Випередили Ви моє бажання, звертаючись до «Вісли»: вже віддавна збирався я просити Вас підтримати нас співпрацею[1].

Надісланий Вами матеріал[2] надається до нашого письма і буде в ньому поміщений протягом 1892 року. Перший зошит вже заповнений, проте в другому маю надію надіслану Вами річ надрукувати, і вийде він біля 1 липня 1892 [року].

Ми платимо гонорар по 1 руб. за сторінку і на [його] і зараз даю розпорядження, аби Вам за рахунок гонорару було вислано три перші зошити з 1891 р.: четвертий видамо через 10–14 днів і тоді Ви його також одержите[3].

Щодо матеріалу, то прошу, і це тільки підкреслюю, що друкувати українські тексти нам не можна, хіба в польському перекладі.

Залучаю вираз правдивої поваги
панський слуга

Я. Карлович

№ 2

28.5.92, Kraków,
w przejezdzie.

Szanowny Panie,

Porządkując spuścsznę naukową po Izyd.Kopiernickim, znalazłem załączone urywki pióua Pańskiego; zdaje mi się, iż najwłaściwej postąpię, doradzając pani Kopiernickiej, aby ję Panu zwrociła, co też poleciła mi spełnić.

Rzecz Pańska o wojnie żyd. drukujemy w 2^{im} zeszycie «Wisły».

Łęcze wyraz szczerego uszanowania

wierny sługa

J. Karłowicz

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 639–640. Рукопис. Оригінал

28.5. [18]92, Краків,
переїздом.

Шановний Пане,

Впорядковуючи науковий спадок по Ізид[орові] Коперницькому[4], знайшов долучені уривки Вашого пера; мені здається, що справедливо поступлю, коли пораджу п. Коперницькій, аби їх Вам повернула, що також обіцяла мені виконати[5].

Вашу працю про війну жид[івську] друкуємо в в 2му зошиті «Вісли».

Долучаю вираз щирого пошанівку

вірний слуга

Я. Карлович

№ 3

14.9.92. Abazja (Istrja)
Adres w Warszawie: Jasna, 10.

Szanowny Panie,

List Jego i rękopis «Bajka węgerska» otrzymałemwczoraj tutaj i za oboje najpiękniej dziękuje. Z miłą treścią przyjmuję stałe współpracownictwo Pańskie w «Wiśle» i o dalsze prace proszę. Obecnie nadesłaną pomieścimy w zeszycie drukujacym się, lub następnym.

Posyłanie korekty Panu byłoby niezawodnicze pożytcznem i dla Pana i dla pisma, ale pociąga ono zawielką niedogodność dla redakcji, gdyż druk, i bez tego zbyt u nas powolny i opóźniany przez cenzure, przewlekałby sie jeszce bardziej. Piśmo Pańskie znajduje bardzo czytelniców i mam nadzię , że korekta nasza nse przyczyni Panu przykrości. Niech więc Pan raczey się zgodzić na ten warunek i wybaczyć, że życzeniu Jego nie może stać się radość.

Odbitki pociągają u nas ronta i konieczność nowego cenzurowania; nadbitki zaś tj. arkusze wprost z zeszytu będziemy Panu chętnie dostarczali, za potraceniem z honorarium rjszta tylko papieru.

Trzy pierwsze zeszyty tomu V «Wisły»będę Panu wysłane z Warszawy, na rachunek Jeho honorarium przyszłego i bardzo przepraszam, że gratis nie możemy ich posłać: «Wisla» jest wydawnictwem w części kółka ludzi dobrej woli , a w części Kasy Mianowskiego i więc ani ja, ani nikt inny nie mamy prawa posylania pisma bezpłatnie, wyjąwszy tylko zeszyty, w którym pomieszjnj pracę autora.

Jeżeli Pan nie posiada «Bibljoteki Wisły» (dotąd tomików 10), to cyętnie Mu ją nadeślę, ma się rozumieć bezpłatnie, bo to moje własne wydawnictwo.

Zycze Panu powodzenia w zamierzonej podrózy i jsiągninia doktoratu w Wiedniu. Pisze do Pana pod adresem lwowskim, przypuczając, że poczta będzie wiedziala dalszy Jego adres.

Łęcze przy tem wyraz prawdziwego uszanowania

Wierny sługa

J. Karłowicz

P. S. Do Warszawy mam nadzieję wrócić stąd około 10 października. Muszę prosić Pana o formalne pokwitowanie z honorarjum, z wymienia tutuła pracy,zeszytu,tomu i od kogo;potrzebne to do rachunków nachych.

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 471–474. Рукопис. Оригінал

14.9. [18]92 Абазія (Істрія)
Адреса у Варшаві: Ясна,10.

Шановний Пане,

Лист Ваш і рукопис «Байка угорська»[6] отримав тут вчора і за обидва якнайкраще дякую.

З милою охотою приймаю Ваше співробітництво у «Віслі» і запрошую до подальшої праці[7]. Надіслану працю помістимо в зошиті, що друкується або ж у наступному.

Висилання Вам коректи[8], безсумнівно, було б корисним і для Вас і для журналу, але це тягне за собою велику невигоду для редакції, оскільки процес друкування і без того надзвичайно у нас повільний і запізнілий через цензуру, а з тим зволікався б ще більше. Писання Ваші знаходять багато читачів і маю надію, що наша коректа не принесе Вам прикрості. Нехай Пан радше згоджується на ці умови і вибачить, що побажання Його не можемо задовільнити.

Відбитки у нас вимагають коштів і необхідність нової цензури, але аркуші просто з зошита будемо Вам охоче надсилати, за вирахуванням з гонорару тільки вартості паперу.

Три перші зошити V тому «Вісли» будуть Вам вислані з Варшави за рахунок його майбутнього гонорару і дуже перепрошую , що за дякуємо не можемо висилати. «Вісла» є видавництвом частково кола людей доброї волі, а частково Каси М'яновського і ні я, ні ніхто інший не маємо права посилати журнал безкоштовно, за винятком тільки зошитів, де поміщено працю автора.

Якщо Ви не маєте «Бібліотеки Вісли» (доти вийшло 10 томів)[9], то охоче її Вам надішлю, зрозуміло, що безкоштовно, бо це моє власне видавництво.

Бажаю Вам успіху із запланованої подорожі та здобуття докторату у Відні[10]. Пишу до Вас на львівську адресу, з надією, що пошта буде знати куди переслати.

Долучаю при цьому вираз правдивого пошанівку

Вірний слуга

Я. Карлович

P. S. Маю надію повернутись до Варшави біля 10 листопада. Вимушений просити Вас ще про формальний розрахунок з гонорару із зазначенням назви праці, тому і від кого: потрібно це для рахунків наших.

№ 4

3.1.1893.Warzawa,
Jasna, 10

Szanowny Panie,

P.Paprocki pragnie wydac powieść Waszą; prosi o niezwłocznę jej przesłanie do księgarni A.Zwolińskiego i Sp. w Krakowie.

P.Papr. jeszcze nie nadesłal mi dodatku do artykułu Pańskiego, pisze do niego upominając sie.

Prosze wybaczyć zwłokę w odpowiedzi mojej: byłem bardzo zajty i nie ciągle zdrów.

Serdeczne życzenia na rok nowy zaszyłam wraz z pozdrowieniem i wyrazem poszanowania.

Wierny
J. Karłowicz

ІЛ, ф.3, № 1607, арк. 523–524. Рукопис. Оригінал

3.1.1893. Варшава,
Ясна,10

Шановний Пане,

П[ан] Папроцький[11] прагне видати Вашу повість[12]; просить негайно переслати її до книгарні А.Зволінського та Сп[ілки] в Кракові.

П[ан] Папр[оцький] ще не надіслав мені додатку до Вашої статті, тому пишу до нього, нагадуючи йому про це.

Прошу вибачити за зволікання моєї відповіді: був я дуже зайнятий і не завше здоровий.

Засилаю сердечні побажання на новий рік разом з поздоровленням та виразом пошанування.

Вірний
Я. Карлович

№ 5

20.3.1894. Warszawa,
Jasna, 10

Szanowny Panie,

Polecenia Jego co do odbitek «Wisły» i «Biblioteki Wisły» będę cętnie spełnine. Za artycuł o Mahomecie u Słowian – dzięki; już się drukuje. Adalberga « Księga przysłów» jezcze nie ukończona; może w kwietniu będzie gotowa. Apokryfów «Pracy filol.» dotąd nie drukowały. Zajmuje się niemi R.Lubicz (Hjeron. Łopaciński, nauczyciel z Lublinu, adr. Krakowskie Przedmieście, d.Zinkiewicza, Lublin) i voże z czasem da to do «Prac».

Niech Pan raczej na próbę wysłać pierwszy zeszyt dwumiesięcznika w opasce poleconej pod moim adresem, a może dojdzie.

Mam nadzieje być w sierpniu we Lwowie i złożyć Panu uszanowanie moje, czego tymczasem listownie dopełniam.

Sługa powolny
J. Karłowicz

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 307–308. Рукопис. Оригінал

20.3.1894. Варшава,
Ясна, 10.

Шановний Пане,

Доручення Ваше щодо відбиток «Вісли» і «Бібліотеки Вісли» будуть охоче виконані. За статтю про Магомета у Слов'ян[13] – дякую; вже друкується. Адальберга «Книга прислів.» ще не закінчена; може в квітні буде готова[14]. Апокрифів «Праці філол.»[15] доти ще не друкували. Займається ними Р. Любіч[16] (Ієрон[ім] Лопацінський, вчитель в Любліні, адр[еса] Краківське передмістя, д[ім] Зінкевича, Люблін) і може з часом це дасться до «Праць».

Натомість вишліть на пробу перший зошит двомісячника[17] в бандеролі під мою адресою, а може й дійде.

Маю надію бути в серпні у Львові[18] і скласти Вам мій пошанівок, що тим часом виконую листовно.

Слуга по власній волі
Я. Карлович

№ 6

22.3.1894, Warszawa,
Jasna, 10

Szanowny Panie,

Dzisiaj widziałem się z panem H.Ł. Polecił mi zwrócić uwagę Pana na jego rozprawe w ostatnim zeszycie tomu IV «Pracy filologicznych», w której jest rozdział «Epistola manu dei scripta», z zakresu apokryfów.

Proszę pozatym Pana, abyś raczył i jeżeli pisфć będziesz do Ł., list adresować do mnie, a ja mu przyślę.

Łęcze przy tym wyraz poważania.

Sługa
J. Karłowicz

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 311–312. Рукопис. Оригінал

22.3.1894, Варшава,
Ясна, 10.

Шановний Пане,

Сьогодні я бачився з паном І.Л.[19] Доручив він мені звернути увагу на його розправу в останньому зошиті тому IV «Праць філологічних», в якому є розділ «Epistola manu dei scripta» з галузі апокрифів.

Поза тим прошу Вас, щоб Ви переглянули її і коли будете писати до Л., лист адресуйте до мене, а я вже йому перешлю.

Долучаю при цьому вираз поваги.

Слуга
Я. Карлович

№ 7

24.11.1897, Warszawa,
Jasna,10.

Szanowny Panie,

Przepraszam za mimowolne opóźnenia odpowiedzi!

Przyczynek Pański wydrukujemy w 1^m zeszycie «Wisły» przyszłorocznej. O dalsze przyczynki upraszamy. «Apokryfów» nie otrzymałem. Zeszyt I tomu VIII będzię.

Panu wysłane. «Wiadomości hist. J M.B.Loret.» szukam. Pod artykułem Pańskim podpiszę F.

Część i pozdrowtenie
J. Karłowicz

ІЛ, ф. 3, № 1691, арк. 1–2. Рукопис. Оригінал.
Поштова листівка з адресою: «Wielmożny Dr. I. Franko, Lwów, Львовъ (Галиция), ul. Krzyżowa,12»

24.11.1897, Варшава,
Ясна, 10.

Шановний Павне,

Перепрошую за мимовільне спізнення відповіді![20]

Ваш причинок видрукуємо в 1^ім зошиті «Вісли» майбутнього року[21]. Просимо про дальші причинки. «Апокрифів» не отримав. Зошит І тому VIII буде Вам вислано. «Відомості історичні про МБ.Лорет.» розшукую. Під Вашою статтею поставлю F.

Честь і поздоровлення
Я. Карлович

ПРИМІТКИ

1. Мова про лист до Яна Карловича, написаний 18 січня 1892 року, в якому Іван Франко зізнавався: «Від самого початку з радістю стежачи за розвитком Вашого цінного видання, я давно вже хотів додати й свою скромну цеглинку до будови нашої етнографічної науки. Щоправда, моє бажання було більшим, ніж можливість, оскільки в галузі етнографії я хоч і давній збирач та спостерігач, але як дослідник – початківець-самоук. Мені не хотілося ділитися з читачами «Wisły» сирим матеріалом, якого я маю велику кількість,

а на оригінальну працю здобутися не міг, зокрема з огляду на брак відповідної літератури в наших бібліотеках та нестачу вільного часу за втомлюючими га зетярськими обов'язками.
Тільки тепер здобувся на статейку, яка, на мій погляд, може придатися Вашому журналові. Посилаю її Вам з проханням надрукувати. Я знаю, що їй ще багато бракує, щоб вона відповідала науковим вимогам, однак гадаю, що зібраний у ній матеріал має певну цінність і може дати поштовх дальшим дослідженням у цьому напряму, зокрема, щодо впливу західноєвропейських шванків, фацецій і т. п. на нашу усну й писемну літературу» [1, 49, 315]. Вперше цей лист до Я. Карловича було опубліковано скорочено в перекладі російською мовою у вільнюській газеті «Комсомольская правда» від 9 травня 1961 року, а повністю польською мовою опублікував М. О. Мороз у журналі Львівського університету ім. Івана Франка «Українське літературознавство», випуск 34 за 1980 рік (с. 124–133). Листи Я. Карловича зберігаються у ЦДІА Литви у Вільнюсі у фонді «Towarzystwa Przyjacioł nauk u Wilnie», куди у 1910 році була передана дочкою Яна Карловича Іриною.

2. Мова про працю Івана Франка «Wojna żydowska. Przyczynek do studiów porównawczych nad literaturą ludową», яка була опублікована у другому числі журналу «Wisła» за 1892 рік.
Про цю працю Іван Франко в листі до М. Драгоманова від 25 лютого 1892 року писав; «Не знаю, чи читали Ви в 1 н[оме]рі «Народу» шматок моєї статейки «Жидівська війна». Я жалую дуже, що помістив сей шматок в «Народі», де він зовсім не на місці. Мене набурчали товариші, так що я вже не важуся давати кінець. А цілу статейку я зладив по-польськи і вислав до редакції «Wisły»; Карлович обіцяв мені, що видрукує в тій книжці, що вийде в іюні» [8, 319]. Доповненням до даної статті було дослідження «Pochodzenie Atylii», яке було надруковане у четвертому номері журналу.
3. Стосовно гонорару Іван Франко запитував у згадуваному листі від 18 січня 1892 року: «Якщо у Вашому журналі прийнято виплачувати гонорар, я просив би в рахунок його прислати мені журнал за минулий рік. Було б дуже люб'язно, якби Ви, прочитавши мою працю, написали мені кілька слів, чи годиться вона для «Wisły», а разом з тим чи цікавлять редакцію подальші мої праці й які саме» [8, 315].
4. *Ізидор Коперницький* (1825–1891) – відомий польський антрополог і етнограф. Закінчив Київський університет, був військовим лікарем, потім прозектором анатомії в Київському університеті. Пізніше був професором антропології в Краківському університеті. Під

редакцією Коперницького видано 14 томів «Zbjorów wiadomości do antropologii krajowej». У цьому виданні, редактором якого він був у 1877–1879 роках, було чимало цінного українського етнографічного матеріалу. У цих працях Ізидор Коперницький ставиться до українців прихильно. Ізидор Коперницький відрізнявся сумлінністю і об'єктивністю висновків щодо українців навіть тоді, коли вони суперечили польським національно-політичним тенденціям.

У десятому томі видавництва І. Коперніцького «Zbjorów wiadomości do antropologii krajowej» за 1886 рік побачила світ збірка «Obrzędy i pieśni ludu ruskiego we wsi Lolinie,powiatu Stryjskiego / Zebrała Jlga Roszkiewicz, opracjwał Iwan Franko», яку Іван Франко та Ольга Рошкевич готували собі у вигляді весільного подарунку.

Відомо тринадцять листів І. Коперницького до Івана Франка, які зберігаються в архіві І. Франка у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Листи Івана Франка та надіслані ним матеріали зберігаються в архіві Краківського етнографічного музею.

5. Як стверджує М. Мороз у статті «Сторінка діяльності Івана Франка як фольклориста» [2, 124], це прохання Яна Карловича дружина Ізидора Коперницького не виконала.
6. Мова про дослідження Івана Франка під заголовком «Bajka węgerska Wacława Potockiego і «psia krew», де розповідається про те, що під час зборів мадярські посли довго не могли дійти згоди і обрати собі короля. Врешті домовились, що королем стане той, хто першим увійде у зал – і сталось так, що першим увійшов пес.

   З властивою І. Франкові настирливістю, він на основі аналізу різних джерел розглядає стосунки між людиною та собакою, особливо зупиняючись у цьому питанні на уявлення та вірування первісних понять та народних вірувань. Результатом тих первісних вірувань є отой широко поширений у поляків вираз «psia krew» – «собача кров».

   Ця праця Івана Франка була опублікована у четвертому номері журналу «Wisła» за 1892 рік.
7. Іван Франко у листі до Яна Карловича від 6–7 вересня 1892 року писав: «Якщо Ви, шановний пане, будете й далі так само, як і досі, поблажливі і ласкаві до моїх праць, то я готовий стати сумлінним співробітником «Wisły». Маючи значне зібрання рукописних українських фольклорних матеріалів, а також досить багату (як для Львова) етнографічну бібліотеку, я вважаю, що міг би бути корисним принаймні як постачальник матеріалів, хоча, зрозуміло, мене більше приваблює їхнє опрацювання» [8, 343].

8. У листі від 6–7 вересня 1892 року Іван Франко просив за його рахунок висилати йому для перегляду коректуру своїх статей, оскільки він має нерозбірливий почерк, а у дослідженнях є чимало власних імен та цитат, що може призвести до допущення помилок. Кошти від пересилання тих коректур Іван Франко просив віднести на його рахунок.
9. У бібліотеці Івана Франка, яка зараз зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України, є згадані томи «Бібліотеки Вісли».
10. У листі від 6–7 вересня 1892 року Іван Франко повідомляв Я. Карловича: «Завтра я від'їжджаю до Кракова, де затримаюся кілька днів, а звідти поїду на кілька днів до Відня, де збираюся з жовтня провести кілька місяців для завершення моєї праці в галузі славістики і етнографії і, якщо пощастить, здобути ступінь доктора» [1, 49, 344].
11. *Папроцький Теодор* (1857–1895) – видавець і книгар у Варшаві.
12. Мова про повість Івана Франка «Для домашнього огнища», яку він написав польською мовою. У листі до Яна Карловича з Відня від 7 грудня 1892 року Іван Франко писав: «При цій нагоді прошу мене пробачити, я звертаюся до Вас іще з одним проханням. Я просив про те саме і п. Попл[авського], але не отримавши від нього жодної відповіді і не маючи у Варшаві знайомих, я насмілююся потурбувати Вас. Справа ось яка.

    Перебуваючи у Відні і займаючись трохи славістикою, вечорами я написав повість. Тло її – недавні події в Галичині, а саме – скандальний факт продажу дівчат до закордонних публічних домів і отой також скандальний процес, який відбувся кілька років тому над п. Вайс, що під вивіскою пансіонату тримала публічний дім для золотої молоді – цивільної та військової.

    Усі ці скандальні речі у повісті прикриті ніби туманом; драма перенесена з суспільного ґрунту у план психологічний, так що, на мою думку, цензура не буде чинити перешкод. Я, звичайно, як добрий батько хотів би це моє дітище добре влаштувати, тим більше, що, залишивши роботу в «Kurjer'і Lw[owskim» і готуючись до захисту на ступінь доктора, потребую грошенят, як для свого перебування у Відні, так і для утримання дружини і дітей у Львові.

    Моє прохання полягає ось у чому: чи не могли б Ви, шановний пане, поговорити з редакторами газет чи журналів, які могли б зацікавитися моєю повістю. Твір має близько 12 аркушів (144 сторінки густого почерку більші за вісімку).

    Угоду про умови публікації, гонорар і т.п. залишаю на Ваш розсуд, оскільки я не знайомий з місцевими варшавськими умовами.

Я хотів би лише отримати дещо більший аванс (30–50%) після того, як у якійсь редакції приймуть мій рукопис і прочитають його; моя ситуація, про яку я згадував вище, змушує мене до такої постановки справи» [1, 49, 368]. Більш детально про це див. [2].

13. Мова про «Przyczynki do podań o Mahomecie u Słowian», яке було надруковане у першому номері восьмого тому журналу «Wisła» за 1894 рік. Дослідження розкриває процес виникнення легенд навколо відомих історичних осіб та як народжуються в нових соціально-політичних умовах легенди про них. Це дослідження Іван Франко мав намір зачитати на слов'янському семінарі професора В.Ягича у Віденському університеті.
14. Мова про видання Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich. Żebrał i opracował Samuel Adalberg. Warszawa, 1889–1894. Це видання було надіслане Іванові Франку і він про нього просив у листі від 5 березня 1894 року.
15. Мова про журнал «Prace Filologiczne», заснований у 1884 році Антоном Адамом Криньським і є найстарішим філологічним часописом Польщі. Журнал згуртував навколо себе найвидатніших польських філологів, в основному мовознавців, серед яких І .О. Бодуен де Куртене, Я. Карлович, Александр Брікнер та інші.
16. *Любіч Рафал* (1860–1906) – псевдонім польського філолога, дослідника пам'яток мови епохи середньовіччя, бібліофіла Ієроніма Лопацінського.
17. Мова про журнал «Житє і Слово», який тоді почав виходити під редакцією Івана Франка.
18. Мова про Загальну крайову виставку у Львові (Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie) – один з найвідоміших ярмарків в історії Королівства Галичини та Володимирії, що відбувався з 5 червня до 10 жовтня 1894 року на верхній терасі Стрийського парку у Львові з метою демонстрації культурних та цивілізаційних здобутків. Виставка була присвячена 100-річчю повстання під проводом Тадеуша Костюшка, яке святкували у 1894 році.
    На цій виставці побував у липні 1894 року і Ян Карлович. Учасником тієї виставки був й Іван Франко, один з організаторів етнографічного відділу. В той час відбувся також другий з'їзд письменників Польщі, на якому з рефератами виступили Ян Карлович й Іван Франко.
19. H.L. – Ієронім Лопацінський.
20. Перед тим мав бути лист від Івана Франка, який, на жаль, не зберігся.
21. Невідомо, про яку статтю мова. В обіцяному номері журналу, як і наступних, не було опубліковане жодне дослідження Івана Франка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Василевський Л.* Польський фольклорний журнал // Житє і Слово. – 1894. – Кн. 1. – Львів, 1894. – С. 153–157
2. *Горак Р.* Листи Феліції Носсіг-Прухнікової до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 15. – Львів: Апріорі, 2014. – С. 279–306.
3. Інститут Літератури ім. Т. Шевченка НАНУ. – Відділ рукописів і текстології. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 557–558.
4. *Мороз М.* Документи зв'язані з габілітацією Івана Франка у Львівському університеті 1894–1895 роках // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник 9. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1962. – С. 143–163.
5. *Мороз М.* Сторінка діяльності Івана Франка як фольклориста (Співробітництво українського письменника в журналі «Wisła» // Українське літературознавство. – Вип. 34. – Львів: Вища школа, 1980. – С. 124–133.
6. *Франко І.* Галицьке краєзнавство // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 46, Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 116–150.
7. *Франко І.* Дещо про себе самого // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 31. – К.: Наукова думка,1981. – С. 28–31.
8. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 49.– К.: Наукова думка, 1986. – 810 с.
9. *Франко І.* Jan Karłowicz. Badania podań i ich zbioru / І. Франко Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 26. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 317–319.
10. *Appel K.* Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903). – Warszawa: Wisła 1904. – 280 c.

ЯКИМ ГОРАК

ЛИСТИ МИКОЛИ КЕЙВАНА ДО ІВАНА ФРАНКА

В архіві Івана Франка збереглося 6 листів до письменника від священика Миколи Кейвана, які охоплюють період 1884–1888 років.

Микола Кейван – постать зовсім невідома у франкознавстві: про неї нема згадок у п'ятдесятитомному Зібранні творів І. Франка, ані в довідкових джерелах, дуже рідкісними і переважно принагідними є згадки в наукових франкознавчих працях (наприклад П. Арсенича [1]), які стосуються контактів письменника з Гуцульщиною і Покуттям. Годі знайти хоч би роки життя цього діяча, не кажучи вже про коротку його біографію. Виданий на еміграції біографічний словник Михайла Бажанського подає про М. Кейвана таку біографічну довідку: «Кейван Микола, священик. Ще студентом у 1880-их роках, разом з Кирилом Трильовським та іншими був співзасновником першої читальні «Просвіта», на Покутті взагалі, що сталося в селі Карлові в 1884-ому році. В 1928–1929 роках був у Солотвині й Брустурах, на Гуцульщині священиком. Немає ближчих даних про його душпастирську діяльність. В часі ювілейних днів карлівської читальні був дуже хворий і не міг приїхати до Карлова. Його тепле привітання на ювілей прочитав Іван Іванійчук, син Тимотея» [2, 195]. Вказівка М. Бажанського на священичий стан Миколи Кейвана спонукала відшукати факти його душпастирського служіння в «Історичному шематизмі...» Дмитра Блажейовського [4]. Разом з листами до І. Франка вдалося таким чином встановити

бодай орієнтовну біографію покутського священика і місце в ній взаємин з письменником.

Микола Кейван народився 1864 року. Освіту майбутній священик здобував у Коломийській гімназії і саме у період навчання в п'ятому класі гімназії (1884 р.) почався його епістолярний діалог з І. Франком.

Зміст листів 1884 року групується довкола факту відкриття у селі Карлові (з 1947 року – Прутівка Снятинського району Івано-Франківської області) читальні, одним із засновників і організаторів якої був М. Кейван – тоді ще учень п'ятого класу Коломийської гімназії. Їх зустріч відбулася у Коломиї, де І. Франко опинився на початку серпня 1884 року за участі в другій студентській мандрівці, організованої «Академічним братством», яка тривала з 27 липня до 20 серпня 1884 р. Доїхавши з мандрівниками до Калуша, І. Франко відлучився від них і поїхав до Станіславова на зустріч з Олександром Кониським, з яким 7 серпня 1884 року приїхав до Коломиї, де знову зустрівся з мандрівниками. Того ж дня в Коломиї Франко мав відчит на вічі, а ввечері був присутній на музично-декламаторській вечірці, організованій мандрівниками [5, 361]. Про відчит на вічі говорить в кінці листа від 7(20) серпня 1884 р. «О сѣмъ всъмѣ мавъємъ гадку с В[и]с[о]к[о]п[оважаним] паномъ въ Коломыѣ по вôдчитѣ поговорити, але В[и]с[о]к[о]п[оважаний] панъ пôйшли борзо на спочинокъ и не мôгъємъ гаданой рѣчи задосыть учинити». Тоді М. Кейван, мабуть, вперше побачив І. Франка, хотів з ним поспілкуватися, але не встиг. Через те на початку першого листа автор вибачається за те, «що я вамъ майже цѣлкомъ невѣдома особа». Молодий гімназист хотів бачити серед гостей на відкритті у Карлові І. Франка і листовно запрошував його до участі в торжестві. Однак письменник з якихось причин не відповідав, через що запрошення довелося повторювати ще у двох листах. Припускаємо, що початку їх епістолярного діалогу посприяв Кирило Трильовський, який приятелював з М. Кейваном і на той час вже листував-

ся з І. Франком. Можливо, він же і піддав думку запросити письменника на торжество.

Дата відкриття читальні відкладалася. Спочатку відкриття заповідалося 7 або 14 вересня. Уточнити дату дають змогу хронікальні повідомлення преси. Так, 23 серпня «Діло» повідомляло, що «въ селѣ Карловѣ подъ Снятиномъ завязується читальня заходом о. Амвросія Сѣчиньского, мѣсцевого душпастыря, и п. Николая Кейвана. Близші вѣсти подадуться познѣйше» [8, 3]. А 9 вересня та ж газета повідомляла, що «Въ Карловѣ пов. снятиньского завязалася заходомъ мѣсцевого учителя А. Сѣчиньского и Н. Кейвана нова читальня. Дня 14 с. м. отбудутся по торжественномъ богослуженю загальні зборы и виборъ выдѣлу. Тогожь дня отбудеся такожь декляматорскій вечерокъ, по котромъ послѣдує забава. Члены основателѣ запрошують Вп. родимцѣвъ и сусѣдовъ взяти якъ найчисленнѣйшу участь въ сѣмъ торжествѣ» [7, 3]. Однак 14 вересня відкриття не відбулося і було перенесене «задля не звѣстныхъ намъ причинъ» [9, 2] на 21 вересня.

Ймовірно, неодноразове перенесення дати відкриття було причиною Франкового мовчання у відповідь на листи М. Кейвана. Чи був Франко на відкритті читальні в Карлові – остаточно невідомо. Про це П. Арсенич писав: «М. Кейван запрошував І. Франка до Карлова виголосити промову на відкритті читальні в 1884 р., щоб «Покуття наше до мирної душевної праці побудити, спровадити на праву дорогу». На жаль, не вдалось встановити, чи був І. Франко у цьому селі» [1, 62–63]. До слова, у наведеному фрагменті дослідник цитує лист М. Кейвана до І. Франка від 7(20).08.1884 р. – єдиний опублікований фрагмент з цих листів у дослідників нашого часу.

Свято відкриття читальні розкриває просторіший допис: «За иниціятивою молодого але енергичного чоловѣка и ревного русина п. Кейвана повстала въ Карловѣ читальня. Обставины, середъ котрыхъ читальня повстала, були не мало трудні, бо деякі передові люде карловскі, якогось польского чи жидівского страха ради отмовили всякой помочи. Мимо

того однакожь на отзывъ п. Кейвана поспѣшивъ на открытье читальнѣ не лишь майже цѣлый Карловъ, але й зъѣхалось велике число гостей зъ сусьдныхъ селъ. Выстрѣлы зъ моздѣрѣвъ оголосили початокъ торжества. По переведеню выборовъ до выдѣлу наступили спѣвы, деклямаціи и отчиты: молодицѣ и дѣвчата деклямували поезиі Шевченка, колька селянъ выголосило свои власні дуже удачні стихи, а пп. К. Трильовскій, правникъ, и М. Поповичъ, укінченый богословъ, мали отчиты: першій «о громадскім житю Русинов», а другій «о потребѣ просвѣты и якій зъ неи хосенъ». Подчасъ перервы спѣвавъ хоръ молодежи композиціи нашихъ музиковъ и народні пѣснѣ. Ся часть вечера выпала дуже хорошо; оплескамъ не було конця. Пѣснею «Ще не вмерла Украина» закончилась забавна часть вечера. Оттакъ наступила спільна вечера, а по вечери танцѣ, котрі тревали ажь до рана. Интелігенціи було досыть, було такожь колька Русинокъ патріотокъ. Зъ священиковъ явились лишь два: Вп. оо. Трильовскій зъ Будилова и Калитовскій зъ Топоровець» [10, 3].

Наведену інформацію допису можемо доповнити. «Передові люди», які відмовили всякої допомоги у відкритті читальні, це тогочасний (з 1883 року) парох Карлова Амвросій Січинський (1852–1920), висвячений 1877 року. М. Бажанський пише про нього: «Він при закладанні читальні в селі Карлові в 1884-му році не виявив такої любові, як того чекали селяни і тому селяни до нього охололи. Він взяв від селян статути, які спочатку схвалював також, а пізніше став проти читальні, але помимо того, читальню таки відкрито 21-го вересня 1884-го року» [2, 409]. Ймовірно, щоб зірвати відкриття читальні допускалися всілякі провокації, як, наприклад, письмове повідомлення запрошених про те, що відкриття не відбудеться. Таку провокацію спростував К. Трильовський у спогадах про І.Франка, де писав з цього приводу: «Наведені мною справки вияснили, що автором цього листу був один «сиромудрий» парубок, який чомусь конче хотів не допустити до цего, щоби я на цьому святі промовляв» [6, 188].

Згадуваний у дописі отець Трильовський – це Йосиф Трильовський (1836–1912) – батько Кирила Трильовського, висвячений на священика 1861 року і впродовж 1881–1912 рр. парох села Будилова на Снятинщині. Сам Кирило Трильовський, який виголошував промову на відкритті, у спогадах про І. Франка згадував про цю подію і зміст своєї промови: «Уже рік пізнійше (1884 р. – *Я. Г.*) у вересни я, будучи по матурі, відкривав в Карлові першу сільську читальню в Снятинщині і тоді в моїй промові подав короткий зміст «Захара Беркута» та поробив з цеї повістки відповідні висновки вроді «громада великий чоловік» [6, 187].

Із зими 1885–1886 рр. М. Кейван був мобілізований до війська і проходив службу в артилерійській дивізії в Товмачі. Перебуваючи на службі, у листі І. Франкові М. Кейван скаржиться на недоступність книжок для читання і просить письменника надсилати пресу – журнали «Зоря» і «Батьківщина» та газету «Діло». Автор листа розкриває І. Франкові свій намір вступати на навчання до німецької гімназії у Львові. Скільки тривала служба М. Кейвана, чи відповів йому І. Франко і чи поміг чимсь – годі встановити.

Участь М. Кейвана у заснуванні та відкритті читальні у Карлові є виявом його щирої відданості читальняному руху, який дуже культивувався тоді в Галичині і вважався одним з проявів глибокого патріотизму та відданості українській справі. Тому не дивно, що в листі до І. Франка М. Кейван підписує себе як «щирый нашой святой Русы сынъ» і дальші листи показують, що це не була голосна і пуста фраза. Спілкування з І. Франком виробило і поглибило в молодому гімназистові постійний інтерес до української книжки, відчуття потреби самоосвіти і перебування в курсі подій літературного та громадського життя. Пишучи І. Франкові з військової служби, М. Кейван клопочеться тим, що не має що читати і що «страшенно лишив емъ сьа в заді від моих коломийских товаришів не читайучи ничого». А в листах 1888 року виявляє інтерес до всіх Франкових видань – про-

сить надсилати видання «Наукової бібліотеки», ділиться враженнями від прочитання повісті «Захар Беркут», просить надіслати відбитку з поеми «Панські жарти».

Спеціально щодо видань «Наукової бібліотеки» Микола Кейван був одним з тих, що добровільно взялися розповсюджувати їх на Покутті. Як відомо, з цієї видавничої серії побачили світ 1887 року лише два видання: Ф. Шульце «Нарис історії філософії» у перекладі з німецької І. Франка та книга М. Павлика «Про руcько-українські народні читальні». Друга з названих книг на сторінках 185–188 містила квестіонар (питальник) «Питання про читальні» (23 питання), який мав стати ґрунтовною спробою провести в Галичині анкетування про стан і перспективи діяльності народних читалень. Відповіді на питальник передбачалось надсилати на руки І. Франка і вони становили основу дальшого дослідження про читальні. К. Трильовський у листі до І. Франка з Будилова від 12 січня 1888 року рекомендував для допомоги у розповсюдженні книги і, зокрема збору анкет, Миколу Кейвана [6, 133]. Механізм розповсюдження певною мірою висвітлює лист М. Кейвана до Франка від 1 лютого 1888 р.: у Львів, до І. Франка делегувався хтось з членів читальні, який віз письменникові зібрану читальнею суму і в обмін на те отримував запотребовану тою чи іншою читальнею кількість примірників книжки. Лист називає одного з таких делегатів – селянина з Вовчківець Гриця Запаренюка* – згодом одного з прихильників Українсько-руської радикальної партії і відомого промовця на радикальних віче. Саме він і мав доручити цей лист І. Франкові. Отже, саме завдяки М. Кейвану відбулося знайомство письменника з Г. Запаренюком. Ось як представляє посланника М. Кейван: «З усіх громад и читалень красні цікаві вісти буду висилати и теперь шлю таку

* У франкознавчій літературі зустрічається різний правопис цього прізвища. У дослідженні П. Арсенича [1, 62] прізвище подано «Запаренюк», у дослідженні І. Білинкевича [3, 144] – «Запаринюк». Дотримуємося версії П. Арсенича.

історійку життя сеі громади з котрои отсего мужа перед собою маєте и то доставку отсего, що з Вами балакаєте. Називає ся він Грицько Запаренюк голова читальні, в котрій теперь отсе пишу. Побалакайте з ним, а много довідаєте ся від него. Єсть можно сказати першій, котрий єсть найрозумнійшій и дуже правий чоловік з цілого повіту снятиньского». Цей лист спростовує помилкову думку І. Білинкевича про те, що аж під час виступу на вічі у Снятині 27 лютого 1892 р. «уперше на цих зборах письменник почув виступ селянина з Вовчківець Гриця Запаринюка [...]» [3, 144]. Очевидно, І.Франко познайомився з Г. Запаренюком ще 1888 року.

Про дальші контакти М. Кейвана з І. Франком покищо не вдалося виявити документальних даних. З праці Д. Блажейовського укладається канва дальшої біографії покутського діяча. 1897 року М. Кейван висвятився на священика, однак довго не міг отримати сталої парафії, що змушувало його майже щороку змінювати місце праці. Починав він асистентом у Залучі над Прутом (1897–1898), відтак адміністратором в Акришорах (1898–1899) та Текучій (1899–1900). Тоді рік працював адміністратором церкви у Бедриківцях (нині Заліщицького району Тернопільської області) (1900–1901), чотири роки асистентом у Великому та Малому Ключеві на Коломийщині (1901–1905). Більше стабілізувати своє життя вдалося йому у Прохорівці на Буковині, де впродовж 1906–1911 років він був адміністратором, а в 1911–1914 рр. – парохом церкви. В роки Першої світової війни доля Кейвана невідома. М. Бажанський вказує, що в 1928–1929 роках М. Кейван був священиком у Солотвині й Брустурах. Це не збігається з інформацією шематизму Д. Блажейовського. Впродовж 1923–1932 років Д. Блажейовський фіксує М. Кейвана на душпастриському служінні у Маняві коло Богородчан, а відтак з 1932 р. – адміністратором у Брустурах коло Станіславова. За даними М. Бажанського, М. Кейван тяжко хворів, через що на відзначенні 50-ліття карлівської читальні 1934 року не міг бути присутнім і надіслав вітання. Останні фактичні дані

про Кейвана належать до 1938 року, коли він став вдівцем. Коли і за яких обставин скінчилося його життя – невідомо. М. Кейван був батьком українського графіка, живописця і мистецтвознавця Івана Кейвана (1907–1992) – учня Мистецької школи О. Новаківського, дійсного члена НТШ, який помер на еміграції в Едмонтоні (Канада). Другий, відомий його син – Дмитро (1890 – ?) – за даними М. Бажанського був вояком УГА, брав участь у відзначенні 50-ліття читальні «Просвіти» у Карлові [2, 195].

Шість листів М. Кейвана до І. Франка пропонуємо в повному обсязі зі збереженням особливостей правопису, лексики, синтаксису оригіналу. Розшифрування скорочених в оригіналі слів подаємо безпосередньо в тексті у квадратних дужках. Один з листів (№ 3) недатований в автографі, тому долучаємо до нього датування на підставі поштового штемпеля.

№ 1

До Високоповаж[аного]
Пана Ивана Франка

Высокоповажаный Пане!

Простѣтъ Пане що я вамъ майже цѣлкомъ невѣдома особа, нижше пôдписана, осмѣляюсь отсихъ кôлька слôвъ просительнихъ подати. – До сего спонукують мене слѣдуючі обстоятельства. Именно же якъ зъ одной стороны конечно необходиме запôзнанє ся зъ отакими особами, яковъ есть особа В[и]с[о]к[о]п[оважаного], такъ зъ другой стороны смиренна моя просьба, щобы В[и]с[о]к[о]п[о] в[а]ж[аний] Панъ були ласкаві прибути до Карлова на вôдкрытє Читальнѣ и видати кôлька слôвъ зъ своей груды, а тымъ чиномъ убоге въ науку и самопôзнанє Покутє наше до щирой душевной працѣ побудити, отже спровадити на праву дорогу, по котрôй намъ всѣмъ поступати належить. То кутъ яке теперѣшні хотяй суть найспосôбнѣйшими до душевнои працѣ, маючи не такъ скудный бытъ матеріяльный, якъ то инші гдекотрі горяне, подоляне, або й буковинцѣ, однакъ въ порôвнаню на примѣръ с Подолянами

що до просвѣти суть можнабъ сказати цѣлкомъ оспалими, якъбы задивлялись на сусѣдну Буковину. Причиновъ сего недостатку народного єсть сама наша интелегенцїя руска, особеннож та, котра єсть найблизша свого народу. –

Щобы отже побудити ю до працѣ надъ народомъ, до народолюбія, загадавъ ємъ вольный вôдпочинокъ при вôдкрытой Читальнѣ тутейшой справити на котре такъ туюж, якъ такы и єѣ вівцѣ, то єсть народъ сусѣдній и далекїй запрашаєсь. – А щобы просвѣтителей сихъ народа на дорогу праву спровадити, а народови показати, що суть и межи сурдутовыми Русины отже ихъ братя, чого имъ дуже слабенько трафляєсь видѣти, то осмѣляюсь Васъ В[и]с[о]к[о]п[оважаний] Пане просити о тое, щобысте були ласкаві прибути, а съ товарішами Вашими ревными народолюбцями, проникающими народні стрѣхи смиренно прошу поговорити и мене о тôмъ увѣдомити, чи не моглибъ прибути також, до котрыхъ належить П[ан] Поляньскїй, п[ан] проф[есор] гим[на]з[іальний] Вахнянынъ[1] и инші. Вôдчитъ буде призначеный, або на день 7мого вересня (сли борше статутôвъ потвердженє прїйде) або найдальше на 14 (сли ся опôзнить). З пôдписані статута пôславъ ємъ до Намѣс[ництва] 11 серпня руками Высокоповаж[ного] Пана Скординьского. О принятїє всѣхъ Высокоповаж[них] гостей тутейшôсть яко найлѣпше постараєсь. –

Що до промовы, то вже кôлька В[и]с[о]к[о]п[оважаних] п[анів] приготовлюєсь до вôдчиту сего, а именно Озаркевичъ старшїй обяснить дещо зъ права, меншїй де що зъ лѣкарства, укôньченый богословъ Поповичъ о товариствѣ одного села съ другимъ, Кирилъ Трилёвскїй[2], матуристъ зновъ щось возьме, два молодцѣ парубки тутейші выступлять съ деклямацїєвъ, за котрыхъ оденъ вже має якїйсь стыхъ, другїй тимъ-часомъ не має вôдповѣдного стиха, длятого осмѣляюсь Васъ просити, щобысьте були такъ ласкаві якїйсь, до вôдчиту сего вôдповѣдный стихъ уложити и менѣ якъ найскорше прислати, щобымъ мôгъ выще наведеному до научења ся поручити. Одна дѣвчина приготовляють ся вже съ вôдповѣдновъ до сего вôдчиту деклямацїєвъ, а я буду мати закôньченя. О сѣмъ В[и]с[о]к[о]п[оважані] паны знаючи, будуть ласкаві инші рѣчи собѣ до проповѣды обѣбрати, а сли Ваша ласка, то просив бымъ мене о тôмъ увѣдомити, щобымъ знавъ яка буде програма. День означеный (певный) на отворенє Читальнѣ сей же, заразъ Вамъ увѣдомлю, якъ лиш дôстану потвердженє статутôвъ, однакъ прошу лагодитись борзо, бо здаєсь, що увѣдомленя зъ Намѣс[ництва]

не повинно опôзнити ся, отже вôдкритє Читальнѣ вôдбути ся може дня 7мого вересня[3], що булобы и лѣпше, бо моглибымъ дôстати красный хоръ студентôвъ Коломыйскихъ, маючи два дни вôльныхъ вôдъ школы. О сѣмъ всъмѣ мавъємъ гадку с В[и]с[о]к[о] п[оважаним] паномъ въ Коломыѣ по вôдчитѣ поговорити[4], але В[и]с[о]к[о]п[оважаний] панъ пôйшли борзо на спочинокъ и не мôгъємъ гаданой рѣчи задосыть учинити. – Прошу простити менѣ письмо такъ недбале и за стѣлевôсть, яку тут справляю.

Покôрный Вашъ слуга и щирый нашой святой Русы сынъ, вôддає Вамъ и Вашимъ всѣмъ Товаришамъ найнизшїй уклôнъ и братерско-руске поздоровленє

Николай Кейванъ,
уч[еник] V-той гим[на]з[іальної] клясы
въ Карловѣ пошта Залуче
дня 7/8 (20/8) [1]884.

ІЛ. – Відділ рукописів та текстології. –
Ф. 3, № 1638, арк. 205–206.
Автограф, чорне чорнило.

№ 2

Высокоповажаный Пане Иване Франку!

Вже подругїй разъ осмѣляюсь до Васъ В[и]с[о]к[о]п[оважаний] Пане писати взглядомъ ôдчиту повысше наведеного села, но не знати, чи незадурно, бо пишучи попередно, жаднои вôдповѣды не одержавъ ємъ, – длячого? – не знаю. Теперь осмѣляюсь зновъ просити, бо тутейшôсть жадає собъ конечно Высокоповажаныхъ Панôвъ видѣти, а особливо Васъ В[и]с[о]к[о]п[оважаний] Пане, В[и]с[о]к[о]п[оважаного] пана Вахнянина, В[и]с[о]к[о]п[оважаного] пана Поляньского якъ такожъ и иншихъ Вашихъ В[и]с[о]к[о]-п[оважаних] панôвъ товаришôвъ и почути кôлька слôвъ вашихъ. –

Протоє прошу ласкаво поговорити з товаришами и повысшими людьми, щобы хоть леда яке число ихъ прибуло, а сли Вамъ, або повысше вспômненымъ невозможно прибути, то прошу насъ увѣдомити, бо такъ члены якъ и я съ моими товаришами нетерпеливо очѣкую.

Сподѣюсь, що просьбовъ членôвъ повысше наведеного села якъ и моєвъ щиросердечновъ не погордите.

Съ поважаньємъ

Н. Кейванъ,
уч[еник] V гим[на]з[іальної] клясы
въ Коломыѣ
Коломыя дня 27/8 (7/9) *л*[атинського] вересня

Адресъ
Николай Кейванъ
уч[еник] V кл[ясы] гим[на]з[іальної]
въ Коломыѣ.

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 255.
Автограф, чорне чорнило.

№ 3

[дата на поштовому штемпелі 5 IX 1884]

Высокоповажаный Пане!

Третый разъ осмѣляюсь до В[и]с[око]п[оважаного] Пана писати взглядомъ прибутя на вечерокъ 14 мѣс[яця] сего та не отримавъ ємъ ще до теперь жадной вôдповѣды не знаючи длячого? Може В[и]с[око]п[оважаному] Панови бракъ въ чѣмсь? Що ся дотичыть подорожи Вашои то тутейші селяне щиро прирѣкають, що беруть на себе и то с певностію такі за Васъ якъ такожь и гостямъ впопередно вспôмненыхъ що до коштôвъ його обѣцяно щонайменше половину оплатити. Прошужь ласкаво, не погордѣть такъ щировъ просьбовъ основателѣвъ, знаной Вамъ Читальнѣ и будьте ласкаві зі своими товаришами прибути, бо безъ Вашихъ осôбъ тутъ можнобъ сказати нѣчого не буде, дочого причиновъ суть и то, що иншихъ осôбъ навѣть такъ листовно не запрошувало ся, сподѣючись, що В[и]с[око]п[оважаний] Панъ яко такій, котрый такими рѣчами пронятый съ певностію прибудуть. Прошужь, прошужь прибути въ суботу вечеромъ, а фѣра на колѣю протовсьо

выйде. Вôддає найнизшїй уклôнъ Н. Кейванъ уч[еник] V клясы гим[на]з[іальної] въ Коломыѣ.

ІЛ, ф. 3, № 1618, арк. 642–641.
Кореспонденційна картка, адресована:
«Высокоповажаный Панъ Иванъ Франко
(при Дост[ойній] редакц[ії] час[опису] «Дѣла»,
ул. Скарбкôвска ч. 44 въ Львовѣ».
Автограф, чорне чорнило.

№ 4

Товмач 5 /6 [1]886

Високоповажаний Пане!

Здивує Васъ не мало, шчо мойе письмо, котре, через так довге мойе мовчанье, гейби від йакоись незнайомой особи післане, загошчає до Вас.

Ріжні обставини ставали ми запоновъ в переписованйу сьа з Вами, мій солодкій Пане. Йесмь йак знайете може з перед минувшой зими при войску, именноже при 22 тьанскій Divisiu Артильерїи в Товмачи.

Страшенно лишив ємъ сьа в заді від моих коломийских товаришів не читайучи ничого.

Нї звідки бо й тутка дістати. Удайусь протойе до Вас мїй П[ане] з прозьбов, чи бисте не були ласкаві так критичному мому положеньу йакось зарадити, именно чи не булоби можливим на дешеві кошти або йак мене «Ділом» – «Батьківшчинойу» або «Зорев» обдарьати.

Не висказане добродїйство учинилибисте не тїлько дльа мене, але и дльа много инших.

Осмільусь прототе ласкаво в тім взгльаді мені йаку відповідь дати.

Друга и то важна просьба йесть слідуйча. Нині дістав йем розказ нашого «Diviera Kommadan-та» то йесть Majo-ра в йак найскоршїм часі довідати сьа, коли, то йесть котрого місьацьа и дньа здайуть испитъ вступний до гїмназій німецкого в Львові тїй, котрі, хотьат дальше приватно учити, – котрий звичайно там з п[анів] професорів до испиту бувайе призначений, шчо там головно вимагайуть и чи потім річно, чи піврічно здавати «exami-на» мусіти сьа буде.

В[и]с[око]п[о]в[ажаний] и Вс[е]ч[есний] Пане!

Звольат даровати, шчо так сміливо рушив йем сьа до Вас з такими затрудненьами; не майу бо до кого инного з причини, шчо з певностйу гдесь мои товариші порозъіхували сьа до дому.

Сподійучись, шчо просьба мойа не буде відкинена крисльусь з поважаньем

Николай Кейван

[допис внизу аркуша]: при заложеньу Читальні в Карлові учен[ик] V кл[асу] гім[на]з[ії] в Коломиї (длья більшого пізнанья йесмь той, до котрого п[ан] Добродїй вже пару разів писав).

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 495–497.
Автограф, чорне чорнило.

№ 5

Коломия дня 19. I. [1]888.

Вельми Поважаний Добродію!

Даруйте, що так довгий час наші Коломийці Вам нічого знати о собі не давали. Зміна хлопців по матурі и урегульованє справ нашого товариского житя майже одиноко було сему головновъ причинов. До того и стан фінансовий не позволяв нам віднести ся до Вас, де розумієсь конечно сей єсть потрібним. Тепер доперва оплативши всьо, що малося оплатити и зібравши де що по святах свіжого крейцара на будуще шлемо отсе до Вас сего 1 зр. и до п[ана] Драгоманова[5] з просьбов о вселаскавше обділенє нас виданями науковои бібльотеки, а заразом о надісланя яких книжок на розпродажъ. Небавки, именноже по сій малій вакаціи вишлемо де що більше грошей.

Будучи на святах з п[аном] Кірилом Трільовским довідав ємъ ся, що з «Науковои Бібльотеки»[6] вийшло дві книжочці; як не милюсь 1) Нарис історіи фільософіи и 2) Про руско украинскі народні Читальні. Що до остатнои, то п[ан] Трільовский препоручив ми в имени Вашім, щобим обйіхав в окрузі Коломийскім читальні по селах и схарактеризував відповідно якимсь там точкам, поданим при кінци сеі книжоки з огляду на тоє, що я маю бути найбільше знаним по сих читальнях. Завданя се сповнивбим, наколибим тілько

дістав сію книжочку якнайскорше, именноже ще перед вакацієв малов, щобим зараз в сей вільний час міг взятись до сеі роботи.

При сій спосібности позволю собі Вас запитати, длячого п[ан] Коцовскій[7] не взяв редагованє «Зорѣ» в свои руки? Вже другий, чи третий рік стогне ся преважна часопись в руках наших клясиків! Дивно ми єсть, що и час[опись] «Дѣла» рука в руку з сим держить ся від тамтого року! Чи нема вже мужів між нашими там людьми, щоби стали в помочи В[и]с[око]п[оважаному] п[анові] Белеєви[8], чи що властиво має бути сему головнов причинов?

Єсли можу ще просити, то просивбим написати, що п[ан] Павлик[9] робить в Кракові и в чім теперь працює.

Наше житє не согірше. Образовуємось о скілько сил. Брак нам тілько нових книжок, бо сі, що маємо вже більша часть перечитала, а головно не маємо між собов людей більше, крім двох трох, котрі би потрафили хлопців наших на дорогу правдивого образованя напроваджати. Однак оно вже якось досить добре почало йти через відчити и виясненя поодиноких думок, та их зрозумінє. Теперь будем мати на малу вакацію тайний вечерок «Осипа Федьковича»[10]. В тамтогорічних матуристах стратили файних людей, а міжь тими головно (як Вам може вже знаний) п[ана] Печерского Тому, котрий теперь служить при війску в Тульні. О житю нашім докладнїйше напишу в другім письмі. –

На сім мушу кінчити моє письмо з великим перепрошенєм, що так сміло відважив ємъ подати Вам сі два чи три питаня, и з просьбою о вселаскавше повідомленє нас о сім, по можности скорше на сю адресу: Никола Кейван улиця Беднарска ч. 562 у пана Schopiana, Коломия. Очікуючи скоріщкои відповіди, пишусь з глубоким поважанєм Никола Кейван учен[ик] VI кл[яси] гімн[а] з[ії] Колом[ийської].

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 449–451.
Автограф, чорне чорнило.

№ 6

Волчківці 1/2 [1]888

Високоповажаний Добродію!

Книжки ваші дісталисьмо и дуже красненько дякуємо. Половину вжем розпродав. В кождій Читальни лишаю оден примірник.

Нарід дуже радо прийняв се діло и рад би, щоби зачате Ваше діло дальше йшло. Радивбим, щобисьте вашу «Наукову Бібліотеку» цілком звернула розвитє Читалень, а я ся о то постараю, що всі Читальні на Покутю будуть принумеровати все що вийде, а крім того так грішми вспомагати будуть. Условія всякі, яких отсе від Вашого товариства «Науковои Бібліотеки» домагають ся пишу при відповідях на такіи подані в післанім Вами виданю. З усіх громад и читалень красні цікаві вісти буду висилати и теперь шлю таку історійку житя сеі громади з котрои отсего мужа перед собою маєте и то доставку отсего, що з Вами балакаєте. Називає ся він Грицко Запаренюк[11] голова читальні, в котрій теперь отсе пишу. Побалакайте з ним, а много довідаєте ся від него. Єсть можно сказати першій, котрий єсть найрозумнійшій и дуже правий чоловік з цілого повіту снятиньского. В довід того, що они радо приймають и приймати будуть всякі подібні виданя складають Вам за вспомогу таких видань гроші им обіцяють на дальше вспомагати. Яких вимог жадають они від Вас то Вам як повів ємъ напишу, але крім того випитуйте ся и Ви, а може ще докладнійше довідаєте ся від него. Тут, щом оттут зробив зроблю всюди. Очікую вашого писаня. Гроші найдальше за тиждень за книжки пішлю. Недавно тому читав ємъ з вашои праці «Захара Беркута»[12], що ми ся дуже сподобало. Чи не моглибисте сему чоловічкови дати, а они Вам заплатють зараз, наколи тілько дістануть до читальні. Оттакого им ся щось дуже сподобало де представлене єсть житє сильно тримаючои ся купи громади. А правда! Вишліт но Ви ще хочь зо два рази тілько про «Читальні»[13], бо я буду потребувати ще на 3 повіти. Для нас вишліт ще кілька примірників «Нарис історіи філософіи». Чи се булоб ще можливим, щоби якось вирвати першу часть «З вершин и низин» , а лишили тілько Панскі жарти[14], та дали сему чоловічкови. Висилайте нам всі вийшовші виданя. «Науковои Бібліотеки» в кільканайцять завше примірниках.

Ваш щирий друг

Никола Кейван

ІЛ, ф. 3, № 1638, арк. 207.
На звороті листа (арк. 208) напис рукою М. Кейвана: «Високоповажаний Пан Іван Франко у Львові через руки ч[есного] господ[аря] голови читальні Гриц. Запаренюка». Автограф, чорне чорнило.

ПРИМІТКИ

1. *Вахнянин Анатоль* (1841–1908) – український композитор, письменник і літературознавець, громадський і політичний діяч. Відомий як ініціатор і перший голова низки українських товариств («Січ» у Відні, «Просвіта», Руське Товариство Педагогічне у Львові, «Союзу співацьких і музичних товариств у Львові» тощо). 1893 року був обраний послом до австрійського парламенту у Відні. Впродовж 1890–1894 рр. разом з О. Барвінським репрезентував на політичній арені т.зв. угодову політику (чи політику «нової ери»), яку в 1895–1896 р. продовжив під знаменом Українського Католицького Союзу.
2. *Трильовський Кирило* (1864–1941) – адвокат, доктор права, громадсько-політичний діяч, публіцист, журналіст, видавець, засновник товариства «Січ» і січового руху в Галичині.
3. Відкриття читальні в Карлові відбулося 21 вересня 1884 року.
4. Йдеться про перебування І. Франка у Коломиї 7 серпня 1884 р., куди він приїхав разом з О. Кониським і виголосив відчит на Коломийському вічі.
5. *Драгоманов Михайло* (1841–1895) – видатний політично-громадський діяч, вчений і публіцист.
6. «Наукова бібліотека» – видавнича серія, яку видавало «Академічне братство» в 1887 році. До складу редакції входили М. Павлик, І. Франко та І. Петрушевич. У цій серії було видано дві книги: Шульце Ф. Нарис історії філософії. – Ч. 1. Грецька натурфілософія від Талєса до Демокріта / пер. з нім. І. Франка. – Львів: Накладом перекладача, 1887. – 66 с.; Павлик М. Про русько-українські народні читальні. – Львів: Накладом Івана Франка, 1887. – 188 с. Ці книжки названо далі в тексті листа.
7. *Коцовський Володимир* (1860–1921) – український поет, новеліст, перекладач, історик української літератури, літературний критик, історик, педагог, журналіст, редактор. Відомий під псевдонімом «Корженко». Був знайомий з Франком з часу навчання у Львівському університеті, співпрацював з ним в «Академічному братстві», «Етнографічно-статистичному кружку», в НТШ, у журналах «Сьвіт», «Зоря». Як літературознавець В. Коцовський відомий передусім своїми дослідженнями творчості Маркіяна Шашкевича.
8. *Белей Іван* (1856–1921) – український публіцист, редактор, видавець, літературознавець й культурно-громадський діяч, впродовж 1883–1901 років редактор газети «Діло». В 1881–1882 рр. разом з І. Франком видавав журнал «Сьвіт».

9. *Павлик Михайло* (1853–1915) – громадсько-політичний діяч в Галичині, письменник, публіцист, один з засновників Руської радикальної партії і її голова в 1899 р., дійсний член НТШ, приятель І. Франка з часу навчання в університеті, його ідейний побратим.
10. Організація вечора Юрія Федьковича (1834–1888) мотивувалася смертю буковинського поета в січні 1888 року.
11. *Запаренюк Гриць* – селянин з села Вовчківці на Снятинщині, відомий промовець на радикальних віче, активний учасник радикального руху, приятель Франка, Стефаника, Мартовича. На основі оповідей Г. Запаренюка В. Стефаник написав новелу «Дід Гриць».
12. Йдеться про повість «Захар Беркут» І. Франка, написану 1882 р. для конкурсу історичних повістей, організованого журналом «Зоря». Повість вперше опубліковано в названому журналі 1883 р. (№ 7–15), а того ж 1883 р. видано накладом «Зорі» окремим виданням у Львові.
13. Йдеться про видання: Павлик М. Про руcько-українські народні читальні. – Львів: Накладом Івана Франка З друкарні Товариства ім. Шевченка під зарьадом К. Беднарського. – 1887. – 188 с. Книжка вийшла як 2-3 випуск видавничої серії «Наукова бібліотека».
14. Йдеться про поему І.Франка «Панські жарти», яка увійшла до виданої 1887 року поетичної збірки «З вершин і низин». 1893 року поему було перевидано окремим відбитком.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арсенич П.* Прикарпаття в житті Каменяра. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 80 с.
2. *Бажанський М.* Вічно житимуть… Постаті від зараня історії, аж до найновіших часів: біографічний словник. – Дітройт, 1984. – 524 с.
3. *Білинкевич І.* Іван Франко на Станіславщині: біографічно-краєзнавчі нариси / вст. ст., підготовка текстів, наук. ред. М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2006. – 164 с.
4. *Блажейовський Д.* Історичний шематизм Станиславівської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1885–1938). – Львів: Місіонер, 2002. – 450 с.
5. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. – Книга п'ята: Не пора! – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 426 с.
6. *Горак Я.* Листи до Івана Франка та спогади про нього Кирила Трильовського // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 15. – Львів: Апріорі, 2014. – С. 65–231.

7. Новинки. *В Карловъ* // Діло. – 1884. – № 100. – 28.08. (9.09). – С. 3.
8. Новинки. *В селъ Карловъ пôдъ Снятиномъ* // Діло. – 1884. – № 93. – 11(23).08. – С. 3.
9. Новинки. *Ôткрытье читальнъ въ Карловъ* // Діло. – 1884. – № 104. – 6(18).09. – С. 2.
10. Новинки. *Ôткрытье читальнъ въ Карловъ* // Діло. – 1884. – №114. – 2(14). 10. – С. 3.

СОЛОМІЯ ВІВЧАР

ЛИСТИ АДАМА ВІСЛІЦЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

Адам Вісліцький (1836–1913) – польський журналіст і публіцист. Засновник, видавець і багатолітній редактор часопису «Щотижневий огляд суспільного життя, літератури та образотворчих мистецтв» («Przegląd Tygodniowy Życia Społecznego, Literatury i Sztuk Pięknych»), скорочено «Щотижневий огляд», що виходив у 1866–1904 рр. у Варшаві. У цьому часописі він ставив завдання підйому рівня наукових знань і культури суспільства, хотів зробити свій журнал «осередком літературної діяльності з метою пропаганди ідей поступу і науки». З цією метою А. Вісліцький на сторінках свого часопису вдається до широкого кола тем – наукових, економічних, культурних і мистецьких. Також тричі на рік він друкує зшиток «Популярної Загальної Енциклопедії». Крім того, щомісяця видавався «Додаток» до тижневика, у якому друкувалися науково-популярні статті і літературні твори. На сторінках «Щотижневого огляду» і «Додатку» А. Вісліцький друкував багато літературних творів, не лише польських письменників, але й іноземців, одним з яких став Іван Франко.

Листи А. Вісліцького до І. Франка, які є темою цього дослідження, проливають світло на їх стосунки. Збереглося 6 листів А. Вісліцького до І. Франка і 3 листи І. Франка до А. Вісліцького. Усі вони датовані 1884 р.

Їх співпраця почалася наприкінці 1883 або на початку 1884 р. Перший відомий нам лист А. Вісліцького до І. Франка, написаний 4 лютого 1884 р. є відповіддю на досі невідомий

лист І. Франка. У цьому листі А. Вісліцький дякує за дозвіл перекладати польською мовою повість І. Франка «Boa Constrictor». Перекладачем цієї повісті став Фелікс Дашинський, завдяки якому І. Франко мабуть і познайомився з А. Вісліцьким. Варто зазначити, що Ф. Дашинський був відомим польським діячем і публіцистом, кореспондентом часопису «Щотижневий огляд», а також товаришем І. Франка, з яким підтримував листування у 1883–1885 рр. Крім того, вони були «товаришами по нещастю» – обоє безмежно закохані в Юзефу Дзвонковську.

Повість «Boa constrictor» була надрукована у серпні 1884 р. у «Додатках до щотижневого огляду» під назвою «Boa constrictor, studyum powieściowe. Przekład z rusinskiego. Przejrzany i uwagami opatrzony przez autora». В «Бібліографії творів Івана Франка», укладеній М. О. Морозом (Київ, 1966 р.), згадок про друк цієї повісті у польському тижневику немає.

Крім художнього твору, І. Франко прислав А. Вісліцькому для друку деякі свої наукові розвідки, зокрема статтю «Останки первісного світогляду у руських і польських загадках народних» (про друк якої він просить А. Вісліцького у листі від 5 травня 1884 р., і який відповідає згодою на вміщення її у своєму виданні у листі від 16. 05. 1884 р.), яка була надрукована у серпні 1884 р. Крім того, І. Франко бажав опублікувати на сторінках «Щотижневого огляду» або «Додатку» і працю «Лукіян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX в.», яку він прислав А. Вісліцькому. На жаль, ця праця так і не була надрукована у цьому часописі, бо не пройшла цензури, про що А. Вісліцький повідомив І. Франка у листі від 29 жовтня 1884 р. Але він запевнив, що «кожну Вашу працю, яка пройде цензуру, надрукую, звичайно, з задоволенням». До речі, стаття І. Франка «Лукіян Кобилиця. Епізод з Істрії Гуцульщини в першій половині XIX ст.» була надрукована у 1902 р. у Записках НТШ, книга 5.

Останній лист А. Вісліцького до І. Франка датований 28 грудня 1884 р. і є відповіддю на лист І. Франка від 21 грудня

1884 р., у якому він запитує в А. Вісліцького про можливість друку перекладів у виданнях, що виходять разом з «Щотижневим оглядом» повістей французьких письменників братів Гонкурів. А. Вісліцький позитивно поставився до цієї пропозиції але зазначив, що у зв'язку з «видавничими інтересами» (фінансовими проблемами) він зараз дає до друку лише те, що надійшло, а нових видань прийняти не може.

Однак співпраця І. Франка і А. Вісліцького на цьому не завершилася. Хоч і невідомо, чи мало місце листування у подальші роки, але у 1887 р. А. Вісліцький в «Щотижневому огляді» (№ 25) помістив рецензію І. Франка на повість Б. Пруса «Форпост».

Листи І. Франка до А. Вісліцького надруковані у «Зібранні творів І. Франка у 50 томах» (Київ, 1976–1986), а листи А. Вісліцького до І. Франка в українському перекладі друкуються вперше.

№ 1

Warszawa dnia 4 Luty 1884 r.

Szanowny Panie! Przedewszystkim proszę przyjąć najszczersze podziękowanie za gotowość z jaką udzieliłeś Pan pozwolenia na przekład pięknej Pańskiej noweli[1] dla mego pisma. Również chętnie bym korzystał z prawa jednoczesnego drukowania pańskih powieści po polsku – jeżeli skromne niestety! – warunki które podaję zostaną przyjęte. O tyh warunkach piszę do pana Daszyńskiego[2] i upoważniam go do umowienia się z panem. Byłbym bardzo szczęśliwym gdybym stał się furtką przeprowadzającą z pobratymczej literatury do naszej prawdziwy talent. Być może iż wkrótce będę mógł zawiązać literacki stosunki z rusinami w Kijowje, którzy obecnie krzątają się koło wydania chrestomatyi, słownika i drukują Almanach[3]. Jeśli w tym względzie będę mógł być panu pożytecznym, doznam prawdziwej przyjemności.

Szczerszy wyrazy najwyzszego szacunku sługa

A. Wislicki

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 89-92. Рукопис. Оригінал. На бланку газети «Przegląd Tygodniowy»

Варшава, дня 4 лютого 1884 р.

Шановний пане! Перш за все прошу прийняти найщирішу подяку за готовність з якою Ви надали дозвіл на переклад у моєму журналі Вашої гарної новели. Крім того, я б із задоволенням скористався правом одночасного друку Ваших повістей по польськи – якщо скромні, на жаль! – умови, які подаєте, приймаю. Про ті умови пишу до пана Дашинського і надаю йому право домовлятися з Вами. Я б був дуже щасливим, якщо б став воротами, якими пройде з братньої літератури у нашу справжній талант. Може бути, що незабаром матиму можливість нав'язати літературні стосунки з русинами у Києві, які тепер метушаться біля видання хрестоматії, словника і друкують Альманах. Якщо б з цього погляду я міг би бути для Вас корисним, для мене це буде справжнім задоволенням.

З найщирішим виразом найвищої поваги слуга

А. Вісліцький

№ 2

Warszawa dnia 16 maja 1884 r.

Szanowny Panie! Z przyjemnością pomieszczę rozprawkę pańską[4] o zagadkach w Dodatku Przeglądowym[5] za maj. W czerwcu i lipcu dodatek nie wychodzi, od sierpnia znowu, jednak dla pracy pańskiej stoi on otwartym. Co mnie do nich zachęca, to że tak powiem, faktyczny materyał w nich zawarty. Ciągła dysekcya, ciągła polemika z jaką występują młodzi pisarze ogromnie nuży publiczność czytającą i uboży ich pojęcia którym bieżąca literatura za mało daje pokarmu. Widzieć oddziaływanie w przeciwnym kierunku dla mnie przyjemnością. Nam tak polakom, jak i rusinom brakuje w literaturze eseistów któryby faktyczny materyal wiedzy i pojęć umieli w narodzie popularyzować. Czyliż nie jest głupstwem kłócić się o kolory wobec ciemnych? Jeszcze u rusinów spotykam jakieś ślady podobnych zdolności, podobno Naumowicz (stary)[6] miał być dzielnym popularyzatorem – ale między nami w Polsce strach jaki brak talentów.

Druk pańskiego Boa Constrictor[7] musi być odłożony do jeseni[8] gdyż rękopis przekładu odebrałem późno abym go mógł zużytkować w letniem a raczej w pierwszym półroczu.

Dziękuję za dotychczasowy udział i proszę o dalsze prace. Wyrazy szacunku załączam

A. Wislicki

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 191–193. Рукопис. Оригінал. На бланку газети «Przegląd Tygodniowy»

Варшава дня 16 травня 1884 р.

Шановний пане! З задоволенням розміщу Вашу статтю про загадки в «Додатку» за травень. У червні і липні «Додаток» не виходить, а з серпня буде виходити знову, однак для Вашої роботи він є відкритим. Що викликає у мене застереження, то це скажу так, фактичний матеріал, який у них міститься. Безперервне розбирання, безперервна полеміка з якою виступають молоді письменники колосально стомлює публіку, що читає, і їх uboży поняття яким поточна література дуже мало дає харчу. Бачити рух у протилежному напрямку є для мене задоволенням. Нам, як полякам, як і русинам, у літературі бракує есеїстів, які б уміли фактичний матеріал знань і понять популяризувати в народі. Чи ж не є дурницею сперечатися про тих, хто зовсім темні? Ще у русинів з поляками наявні сліди подібних здібностей, подібно як Наумович (старий) був хорошим популяризатором – але між нами, тут більше страх як і брак талантів.

Друк Вашого Boa Constrictor мусимо відкласти до осені, бо рукопис для перегляду я забрав запізно, щоб його можна було надрукувати в літньому, а навіть в першому півріччі.

Дякую за дотеперішню участь і прошу про подальшу співпрацю.
З повагою

А. Вісліцький

№ 3

Warszawa dnia 10 września 1884 r.

Szanowny Panie!

Artykuł Pański pomieszczony w dodatku za sierpień zawiera wierzy S 19 a 2 ½ = Rs. 13 k. 72. Na pokrycie powyższej należnośći mamy samy przedać minimismum Rs. 14 (czternaście)

Підпис нерозбірливий

Szanowny Panie Czy nie mogłbym ja dowiedzieć gdzie mieszka p. Daszyński tłumacz powieści pańskiej – abym mu mogł przedać należne za przekład honorarium.

Z szacunkiem
A. Wislicki

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 257–258. Рукопис. Оригінал. На бланку газети «Przegląd Tygodniowy»

Варшава дня 10 вересня 1884 р.

Шановний Пане!

Ваша стаття, розміщена в додатку за серпень має рядки S 19 a 2½ = Rs. 13 k. 72. На покриття вищезгаданої заборгованості ми самі маємо передати мінімум Rs. 14 (чотирнадцять)

Підпис нерозбірливий

Шановний пане, чи не міг би я довідатися, де мешкає пан Дашинський, перекладач Вашої повісті – щоб я міг передати йому належний за переклад гонорар.

З повагою
А. Вісліцький

№ 4

Warszawa dnia 29 października 1884 r.

Szanowny Panie! Proszę wybaczyć mi tak długie milczenie. W rzeczywistości nie jestem temu winien. Lukiana Kobylicę[9] musiałem bowiem dać cenzorowi do przejrzenia w sposób poufny. Czekałem całe tygodnie aby się doczekać odpowiedzi w «innych czasach» artykuł ten mógłby przejść cenzury ale teraz pod żadnym pozorem drukowany być nie może. Natychmiast więc siadam do listu i odsyłam pańską pracę, wielie żałując że jej nie mogę drukować.

Proszę racz pan wierzyć iż każdą pracę pańska która by tylko przeszła cenzurę wydrukuję z rzeczywistą przyjemnością jako ozdobę mego pisma.

Polecam gorąco pańskim względom i łączymy wyrazy szacunku.

Sługa
A. Wislicki.

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 341–342. Рукопис. Оригінал. На бланку газети «Przegląd Tygodniowy»

Варшава дня 29 жовтня 1884 р.

Шановний пане! Прошу пробачити мені таке довге мовчання. Насправді я в цьому не винен. Тому що я мусів «Лукіяна Кобилицю» дати цензорові для перегляду. Відповіді чекав тижнями. У «інші часи» ця стаття могла б пройти цензуру, але зараз ні за яких обставин не може бути надрукована.

Негайно отже сідаю за листа і відсилаю Вашу працю, дуже шкодую, що не можу її надрукувати.

Прошу Вас, Ви ж знаєте, що кожну Вашу працю, яка б лише пройшла цензуру, надрукую, звичайно, з задоволенням.

Бажаю Вам всього доброго і висловлюю свою повагу

Слуга
А. Вісліцький

№ 5

Warszawa dnia 1 listopada 1884 r.

Rachunek zostawiony jest następujący: № 8 Dod. Boa. Constr 912 alk. = 912. Na pokrycie po powyszej należności posyłamy Rs. *нерозбірливо*

Нерозбірливий підпис

Daszyński
Rs. 9.
Adres Iwan Franko
Lwow ul. Lindego № 3

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 441–444. Рукопис. Оригінал. На бланку газети «Przegląd Tygodniowy»

Варшава дня 1 листопада 1884 р.

Складено такий рахунок: № 8 Додатку за «Boa Constrictor» 912 alk. = 912. На покриття вищезгаданої заборгованості посилаємо Rs. *нерозбірливо*

Нерозбірливий підпис

Дашинський
Rs. 9.
Адреса Іван Франко
Львів вул. Лінде, № 3.

№ 6

Warszawa dnia 28 grudnia 1884 r.

Szanowny Panie! Odpowiadam szczere na zadane pytanie: w tej chwili interesa wydawnicze w Warszawie stoją tak iz wszyscy nakładcy ile mogą ograniczają i zwijają swe przedsięwzięcia. Po części i ja ule-

gam temu losowi. Wykonywam tylko to co jest rozpoczęte – nowych nakladów przedsiębrać teraz ne mogę. Nie mogę więc korzystać z oferty potegowanej pańskiej w kierunku powieściowym; co do innych kierunków mianowicie naukowych zawsze należy mene naprzód uwiadomić i zapytać czy mająca się przedsięwziąć praca będzie mi użyteczną i przydatną.

Naturalnie wszystko to nie tyczy się prac pańskih które zawsze tak dla Przeglądu jak Dodatku będą użyteczne i pożądane. Sylwetkę pańską drukowamy w Przeglądzie (czy ją pan czytałeś?). Cenzura trochę wyżuciła w streszczeniu dał Kraj[10] i niektóre piśma rosyjskie.

Zasyłam poklonów
Adam Wislicki

ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 433–436. Рукопис. Оригінал. На бланку газети «Przegląd Tygodniowy»

Варшава дня 28 грудня 1884 р.

Шановний пане! Щиро відповідаю на задане питання: у цей момент видавничі інтереси у Варшаві стоять так, що всі видавці як тільки можуть обмежують усі видання. Частково і я піддався цій долі. Виконую лише те, що вже є розпочате – нових видань прийняти я зараз не можу. Не можу також скористатися з Вашої пропозиції у протилежному напрямку, що ж до інших напрямків, а саме наукових також слід мене попередньо повідомити, чи праця, до якої я маю братися, є корисна і відповідна.

Природно, все це не стосується Ваших праць, які завжди для «Перегляду» і для «Додатку» є корисними і бажаними. Ваш нарис надрукований у «Перегляді» (чи Ви його читали?). Цензура трохи викинула, з скороченнями дав «Край» і деякі російські журнали.

З поклоном
Адам Вісліцький

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про повість Івана Франка «Boa constrictor», яку А. Вісліцький, а також Ф. Дашинський називають «новелою».
2. *Дашинський Фелікс* (1864–1890) – польський діяч і публіцист, перекладач творів І. Франка, зокрема повістей «Boa constrictor» і «На дні». Також він був кореспондентом часопису «Щотижневий огляд», редактором якого був А. Вісліцький.

3. Йдеться про альманах «Рада», який вийшов у двох томах у 1883 і 1884 роках за редакцією М. Старицького. На сторінках цього альманаху надруковано багато творів видатних українських письменників, серед яких І. Карпенко-Карий, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, Олена Пчілка та інші.
4. Мова про статтю І. Франка «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних», яка була надрукована у «Додатку», № 6, за серпень 1884 р., с. 102–119.
5. До часопису «Щотижневий огляд» редактор щомісяця додавав «Додаток», у якому друкував статті різної тематики і художні твори з різних літератур.
6. *Наумович Іван* (1826–1891) – український письменник, політик, видавець, церковний і громадський діяч, греко-католицький, а згодом (з 1895 р.) православний священик, засновник Товариства імені Качковського. І. Франко гостро критикував погляди І. Наумовича.
7. «Boa constrictor» – повість І. Франка, вперше надрукована у журналі «Громадський друг» (1878 р., № 2). У 1884 р. повість вийшла окремим виданням. Польською мовою твір переклав Ф. Дашинський,
8. Повість «Boa constrictor» все-таки вдалося надрукувати у «Додатку» до «Щотижневого огляду» раніше – у серпні 1884 р.
9. «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX в.» – стаття І. Франка, яка через цензуру не була надрукована на сторінках «Додатку» і вперше побачила світ лише у 1902 р. у Записках НТШ, книга 5. Тоді ж вийшла окремим відбитком.
10. «Край» («Kraj») – польський тижневик консервативного спрямування. Виходив у Петербурзі у 1882–1909 роках.

СОЛОМІЯ ВІВЧАР,
ВІОЛЕТТА ЧЕРНІЄНКО

ЛИСТИ РОМАНА ЯРОСЕВИЧА ДО ІВАНА ФРАНКА

Роман Яросевич відомий, перш за все, як один із засновників і діячів Русько-Української радикальної партії. Народився 19 травня 1862 р. у селі Москалівка Косівського повіту (тепер Івано-Франківська область). Його батько Ігнатій Яросевич (нар. 1834) був висвячений у 1860 році і був священиком спочатку у селі Москалівка, а згодом у селі Бедриківці Заліщицького повіту сучасної Тернопільської області [5, 172].

Р. Яросевич закінчив гімназію у Коломиї, а потім навчався на відділенні слов'янської філології філософського факультету Львівського і Віденського університетів. На початку 80-х рр. XIX ст. під час навчання у Відні Р. Яросевич належав до українського студентського товариства «Січ», а в 1885–1886 рр. був його головою. «Січ» є однією з найстарших українських студентських організацій, заснована у 1868 р. у Відні. Засновниками і першими головами її були А. Вахнянин і Ю. Целевич. «Січ» провадила велику діяльність з популяризації української культури, видавала так звані «популярні книжечки для народу», а також робила передрук деяких альманахів («Січ», 1898, «Над синім Дунаєм», 1932). Проіснувала «Січ» до 1947 р., коли після радянської окупації Відня був вивезений до Сибіру останній голова організації Наклович, а майже всі інші її члени покинули це місто.

У 80-х роках XIX ст. Р. Яросевич брав участь у студентських мандрівках в Галичині, що були організовані за участю І. Франка.

Після здобуття вченого ступеня доктора філософії зі спеціальності слов'янська філологія він впродовж двох років викладав у Коломийській гімназії (грецьку, латинську і українську мови). Його студентами були В. Стефаник та Л. Мартович. У 1888 р. Р. Яросевич видав у Коломиї лінгвістичну розвідку «Über das Euchologium Sinaiticum» («Про Синайський Требник»).

Василь Стефаник в автобіографії, написаній у 1929 р., згадував про Р. Яросевича: «З коломийських часів не можу не згадати др. Романа Яросевича, який у п'ятому гімназіальному учив нас української літератури. Серед нас це була така поява професора, що ми, кружківці, набрали сили і охоти до науки, і я дотепер не можу згадати без найглибшої вдячності того одинокого професора, який мене вчив у Коломиї». Також він писав: «Я був щасливий, що зійшовся з цим дуже розумним і прегарним професором з гімназії, а що українське було назначене на послідну годину 11–12, то він позволяв нам виходити додому. Якщо котрий змучений, з тим, що не буде записувати неприсутнього до денника. Від слідуючої години української мови вже ані один ученик не абсентувався. Так було все, і для нас наука української мови була найприємніша і найкорисливіша. Такий був се учитель» [1, 202–203].

У 1888 р., розуміючи, що фах філолога не приносить йому достатньо грошей для життя, Р. Яросевич переїжджає до Кракова і вступає на медичний факультет Краківського Ягеллонського університету. Щоб мати гроші на навчання, він викладає у тамтешніх гімназіях. Також у Кракові він був активним учасником тамтешньої «Академічної громади» – українського товариства, заснованого наприкінці 1887 р. студентами медичного факультету Ягеллонського університету. Саме «Академічна громада» стала осередком політичного і культурного життя українських студентів у Кракові.

До товариства входили особи різних поглядів, однак переважали прихильники радикальних ідей [4, 117]. Варто

зазначити, що після відкриття медичного факультету у Львівському університеті у 1894 р., товариство, до складу якого входили виключно студенти-медики, поступово занепало і припинило своє існування у 1895 р. [4, 117].

У 1894 р. Р. Яросевич здобув звання доктора медицини у Краківському університеті. У наступні роки працював лікарем у Борщові (місто, районний центр у Тернопільській області).

З Іваном Франком Роман Яросевич познайомився швидше за все у 1886 р., адже цим роком датується перший його лист до Івана Франка. Можливо на той час вони були знайомі лише епістолярно, очне знайомство могло відбутися значно пізніше у 1890 або 1891 роках.

У 1890 р. відбулася подія, яка мала великий вплив на розвиток радикальної течії в українському політикумі – з 1 січня цього року у Львові почав виходити журнал «Народ» (виходив раз на два тижні у 1890–1895 рр.). Роман Яросевич, який тоді навчався у Кракові, активно співпрацював з цим журналом, зокрема на його сторінках надруковані його статті «Вибори посла до сойму в Бучацькім повіті» (1891 р., № 24, 7 грудня, с. 139–141), «По з'їзді (про радикальну партію)» (1891 р., № 20-21, 24 жовтня, с. 265–266), «На увагу русинам-українцям (Про економічний стан українців за кордоном)» (1892 р., № 11-12, 10 червня, с. 145, написана у Кракові 30 травня 1892 р.). Пізніше цей журнал став друкованим органом РУРП. На його сторінках 15 жовтня 1890 р. було опубліковано програму Радикальної партії, під якою поставив свій підпис і Р. Яросевич.

Роман Яросевич разом з Іваном Франком, Михайлом Павликом, В'ячеславом Будзиновським, Северином Даниловичем, Євгеном Левицьким був одним з ініціаторів створення Руcько-української радикальної партії (РУРП). Цю партію було створено на І з'їзді, що відбувався 4–5 жовтня 1890 р. у Львові під головуванням І. Франка.

РУРП була першою українською політичною партією європейського зразка – з суцільною програмою, масовою організацією і реєстрованим членством. В основу програми

покладено етичний і науковий соціалізм на демократичній і кооперативній базі, людську гідність для всіх і всеукраїнську єдність (соборність всіх українських земель). Проголошувалася головна мета: пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з вимогами якої мусила би рахуватися влада.

У першій половині 1892 р. Р. Яросевич здійснив поїздку на Велику Україну, відвідав Одесу, де і одружився з українкою грецького походження Катрею Біціллі, про що писав І. Франкові у листі від 2 січня 1892 р. Про сватання і одруження Р. Яросевича Леся Українка написала таке: «Ті галичани, що приїздили «шукати жінки собі» на Україні, стали з тим своїм сватанням «притчею во языцех»! У нас хіба капелюхи так вибирають, а не жінок. І тож приїздили не які-небудь, а поступовці...» [3, 119].

Відомостей про життя Р. Яросевича у 1892–1893 рр. майже немає, у 1894 р. він знову певний час перебував у Кракові, закінчив навчання на медичному факультеті, працював лікарем у м. Щаків. На той момент він дещо віддалився від партійних справ, тому що просто не мав фізичної можливості брати активну участь у діяльності РУРП [4].

З 1895 р. (після здобуття ступеня доктора медицини) Р. Яросевич продовжив лікарську працю у Борщеві. Був активним діячем РУРП, а також брав участь і у суспільному житті Галичини. У 1897 р. його (і Т. Окуневського) обрано послом від РУРП до віденського парламенту від округу Борщів–Скала–Мельниця. Під час селянського страйку 1900 р. прибув сюди, підтримав страйкарів. У Відні на зустрічі з прем'єром висунув вимогу вивести з повіту війська; з парламентської трибуни виступив на захист 22 засуджених селян.

У 1898–1899 рр. разом з Я. Остапчуком і іншими молодшими членами РУРП намагався її реформувати, виступав за перетворення її на соціал-демократичну, але ці спроби були невдалими, і у травні 1899 р. він покидає РУРП (разом з Ю. Бачинським, С. Вітиком і іншими молодими радикалами), утворює Українську соціал-демократичну партію (у вересні

1899 р.). Натомість Володимир Охримович, Євген Левицький, В'ячеслав Будзиновський, Теофіл Окуневський, Іван Франко й інші створили разом з більшістю народовців Українську націонал-демократичну партію (НДП).

З 1905 р. Роман Яросевич мешкає у Станіславові, працює контрактним лікарем-стоматологом при дирекції залізниць. Власну практику відкрив у 1908 р. З 1910 р. належав до Українського лікарського товариства. Також був членом Станіславівської повітової «Просвіти». Після замаху Мирослава Січинського на життя намісника Галичини 1908 р. у 1910 році за спробу визволення його з в'язниці (брав участь у таємному товаристві зі звільнення М. Січинського) Р. Яросевич був заарештований, але невдовзі випущений на волю. У 1914–1917 рр. мешкав у Відні. Був учасником акту злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р.

Після закінчення визвольних змагань відійшов від політики, у 20–30-х роках XX ст. працює лікарем, обраний головою об'єднання лікарів Станіславівського відділу державних залізниць. У Станіславові працював до кінця свого життя. Некролог було надруковано у газеті «Діло», № 140 від 31 травня 1934 р.: «Доктор Роман Яросевич, лікар у Станіславові, помер трагічною смертю в 73-му році життя. Покійний знаний був у передвоєнних часах як визначний громадський діяч і в 1897 році був обраний послом до австрійського парламенту, де репрезентував скрайню українську опозицію проти тодішнього урядового курсу. Коли зійшов з парляментарної арени, брав дальше живу участь в українському житті, інтересуючись навіть в старшому віці всіми національними справами. Покійний був спершу гімназійним учителем в Коломиї, опісля став лікарем в Коломиї і служив 35 літ як стоматольог при дирекції залізниць у Станіславові. На жаль, був тільки контрактовим службовцем, не могучи діждатись стабілізації, і коли в останньому часі його зредуковано, знайшовся без матеріальних засобів до життя. Гірка свідомість кривди, яку нанесено йому на старість, вложила нещасному

самогубну зброю в руки. Тяжко ранений помер у шпиталі. Похорони відбудуться у середу 30 ц. р. в Станіславові. Вічна йому пам'ять!».

Могила Романа Яросевича не збереглася [1, 204].

Його син Дмитро емігрував у США, оселився у штаті Іллінойс, працював психіатром [2, 253].

Листування Р. Яросевича з І. Франком розпочалося у 1887 р. і тривало до 1905 р. У рукописних фондах Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України зберігається 35 листів Р. Яросевича до І. Франка, листів І. Франка до Р. Яросевича не збереглося. Ці листи друкуються зі збереженням усіх авторських особливостей тексту.

Перші 9 листів написані у 1887 році у Коломиї, де Р. Яросевич працював викладачем гімназії.

У листах цього періоду можна виділити дві головні теми:

1) спроба Р. Яросевича видати певну повість І. Франка накладом Коломийського товариства драматичного. Варто зазначити, що ця повість так і не була видана, бо місцеві священики, які були людьми вкрай консервативними, не сприйняли її позитивно. Ми беремо на себе можливість стверджувати, що це могла бути повість (поема) «Панські жарти», яка пізніше увійшла до збірки «З вершин і низин»;
2) Іван Франко присилав Роману Яросевичу свої збірки творів і він їх розповсюджував серед місцевого люду. Р. Яросевич у своїх листах акуратно звітує про кількість проданих примірників і отриманих за них грошей.

Лист № 10, написаний 1 лютого 1890 р., є офіційним колективним листом від Р. Яросевича, Я. Невестюка, В. Лаврівського (членів Академічної громади русинів-студентів Краківського університету) з поясненням причин, з яких він покинув посаду голови «Громади» і що про це було написано у «Ділі» і «Кур'єрі Львовському».

Наступний лист, написаний наприкінці 1891 р., започатковує серію листів, присвячених участі Р. Яросевича і І. Франка

у РУРП. У цих листах вони багато обговорюють різні грошові справи, у тому числі і видання журналу «Народ» (який став друкованим органом партії), обговорюються як фінансові справи так і сам зміст журналу. З листів Р. Яросевича можна зробити висновок, що він складав списки і збирав гроші з краківських (польських) передплатників журналу «Народ», про що звітує І. Франкові і навіть обіцяє вислати йому списки цих людей.

В цей час Р. Яросевич, як він сам стверджує, настільки відійшов від партійного життя, що перестав розуміти ситуацію. У листі від 4 січня 1892 р. він вважає недоцільним план С. Даниловича перенести центр партії у Коломию, цілком слушно стверджуючи, що центр, хоч би формальний, повинен залишитися у Львові, бо тут був центр усього політичного життя, реальна ж робота могла б відбуватися і в Коломиї. Як відомо, центр РУРП так і залишився у Львові.

З листа від 7. 05. 1892 р. стає відомо про матеріальну допомогу відомого громадського діяча з Великої України Миколи Ковалевського Радикальній партії і журналу «Народ», також він дав І. Франкові гроші на публікацію праці М. Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу», яка з'явилася окремим виданням у Львові у 1892 р.

Також Р. Яросевич хотів запровадити до кожного номера «Народу» додаток, метою якого було зробити журнал «більше інтересним для України (Великої) – більше потрібним для українців и щоби звертав на себе увагу росіян». Пропонував у ньому друкувати переклади статей з «Народу» з поданням, що то є відтиск з журналу. Зрештою, цей додаток так і не з'явився, можливо це пов'язано з нестачею фінансів.

Лист Р. Яросевича від 30. 05. 1892 р. є текстом його статті «На увагу русинам-українцям», яка була опублікована у журналі «Народ», № 11-12, 10 червня 1892 р., основною ідеєю якої є єдність галицьких і наддніпрянських українців і їх спільна праця на користь власного народу. Головна роль відводиться радикальній партії, яка, якщо отримає своїх представників

в австрійському парламенті, зможе «гідно репрезентувати перед Європою український народ», також закликає не лише на словах висловлювати свою прихильність ідеї радикалізму і радикальній партії.

В останньому листі за 1892 р. Р. Яросевич просить поради як краще передати певну кількість примірників журналу «Народ» на Велику Україну, зважаючи на те, що їх товариша Якова Невестюка було затримано на кордоні російською царською поліцією за нелегальне ввезення української літератури у Росію. У травні 1892 року царські жандарми на кордоні у Волочиську спіймали Я. Невестюка і вилучили близько 30 видань, що підбурювали до бунту і скинення верховної влади. Невестюка протримали 5 місяців під слідством у Києві, а згодом він 6 місяців відсидів у Петербурзі в одиночному ув'язненні. Вийшовши на волю, Я. Невестюк детально описав цю пригоду на сторінках журналу «Народ» (№ 17, 1893 р.) у статті «Спомини з моєї пригоди в Росії».

На жаль, невідомо, чи вдалося Р. Яросевичу переправити «Народ» на Велику Україну.

Листи за 1894–1896 рр. присвячені переважно обговоренню справ РУРП, зокрема організації з'їзду партії, який хотів організувати Р. Яросевич: «Я виджу, що за послідне время запанувала між радикалами велика апатия и вигадую, якби шукати на то якої ради? Мені здаєся, що може би добре було скликати зізд інтелігентних радикалів до Львова? – бо нагадую собі, що за часів зіздів багато більше було житя и запалу між радикалами и дуже Вас прошу подати мені об тім свою думку, чого Ви би хотіли и надіялись від такого зізду и взагалі чи Ви годитесь на те, щоби такий зізд скликати?».

З'їзд відбувся 2 лютого 1894 року в справі згоди українських політичних партій у Галичині. На ньому порушувалися три справи:

1) справа віри і церкви;
2) справа руської національності;
3) справа правопису.

Детальніше про це можна прочитати у статті «Два з'їзди» // Народ. – 1894. – № 5. – 1 березня. – с. 69.

У 1895 р. на IV з'їзді було прийнято Доповнення до Програми РУРП, в якому виголошувалося, що здійснення соціалістичних ідеалів можливе лише за умови якнайширшого самоуправління краю. На тому ж з'їзді РУРП склала під впливом Юліана Бачинського заяву про політичну самостійність українського народу.

У 1897 р. – Роман Яросевич був обраний від РУРП послом до віденського парламенту (а також і Т. Окуневський). Його мандат тривав до 1900 р.

У другій половині 90-х років XIX ст. Р. Яросевич поступово рухається у бік ідей соціал-демократизму. Відомо, що у цей час він брав участь у соціал-демократичному клубі у Відні (який був у рамках соціал-демократичної партії Австрії) і намагався налагодити зв'язки між РУРП і соціал-демократами: «Коли раз наша партия яко така забрала голос, то було би відповідно щоби она яко партия говорила з партиов (соц[іал]-дем[ократичною]) а не з клюбом послів. До того лучає ся відповідна нагода на конгресі соц[іал]-дем[ократів] 6-го червня в Відни, де соц[іал]-дем[ократична] готова говорити з нами яко з осібнов организациов, котра по східности дальших принципів вступає в стичність з зорганизованов партиов соц[іал]-дем[ократичною], яко організована партия політична и яко така бере участь в конгресах партиі соц[іал]-дем[ократичній], яко організация осібна и при ті спосібності також спільно з нев порозуміваєся що до поступованя своих послів в раді державні». Він сподівався, що Іван Франко приїде у Відень на конгрес соціал-демократичної партії, який відбувся у грудні 1897 р. (І. Франко цей конгрес, як відомо, не відвідував).

Після смерті М. Драгоманова у 1895 р. процеси розділу у РУРП посилилися, відбувся поділ на соціалістів-народників (драгоманівців), соціал-марксистів і народовців.

У 1899 р. Р. Яросевич покидає радикальну партію і з товаришами засновує Соціал-демократичну партію І. Франко

і народовці натомість засновують Українську націонал-демократичну партію.

Після 1899 р. шляхи Р. Яросевича і І. Франка розходяться, листування майже припиняється, відомо лише про один лист Р. Яросевича, написаний у Відні 1. 04. 1905 р., у якому він щиро просить вибачення за те, що не може віддати І. Франкові позичені у нього гроші, бо як він пише: «Я тут так гірко бідую, що просто блиско мені до голоду разом з дітьми. Та все таки поволи начинаєсь мені практика поліпшувати, а скоро лиш троха більше начну заробляти, то Вам буду сплачувати».

Після 1905 р. листів від Р. Яросевича до І. Франка у фонді не виявлено. Також не вдалося виявити листів від І. Франка до Р. Яросевича, ці листи могли б прояснити багато невідомих моментів у біографії обох діячів і зробити відчитання листів Р. Яросевича більш легким.

№ 1

Коломия 16. 04. 1887

В[исоко] п[поважаний] Д[обродію]!

П. Кобринська[1] розказовала мені, що Ви радо би пристали дати видруковати одну свою повість в Коломиі.

Я Вас можу майже запевнити, що наклад у нас найдеся.

Прошу мені отже подати свої условія що до того діла, означити менше більше число аркушів друку – час, колиб друк міг ся почати и т п. Написалоб ся, що наклад «тов[ариства] драматичного в Коломиї»[2].

З глуб[оким] пов[ажанням]
Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 681–682. Рукопис. Оригінал

№ 2

26. 04. 1887
[Коломия]

В[исоко] п[оважаний] Д[обродію]!

Отсель мав Вам вчера розказати, чому ми хотілиб друковати конче в Коломиї и я надіюсь, що Ви схочете на то пристати. Я від себе запевняю Вас, що все буде так надруковано як Ви схочете. Уклад з Білоусом[3] був би вже майже готовий. Друковалибим в 1000 примірників на найліпшім папери: «Накладом тов[ариства] драм[атичного]. Правопись застережена автором»[4] стоялоб на перший стороні. Надіюсь, що стане на тім, що по видруковано поділим ся з Вами и Ви сей час дістанете своих 500 екземплярів без ніяких застережень що до розпродажи. На всякий случай даю Вам ліпши условія, як Ви сами хотіли… Відошліть ласкаво!

Роман Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 683–684. Рукопис. Оригінал

№ 3

27. 04. 1887
[Коломия]

Ласкавий пане!

Одну картку вислав я Вам ще перед тим чім Ваше письмо дістав. Перечитайте то ласкаво и ще раз напишіть, чи Ви конче у Львові хочете друковати? Я буду знов, чого ся держати. Як друк Ваших поезий скінчит ся перед половинов червня, пришліт мені зараз 20 екз[емплярів] в розпродаж. Разом можете прислати 10 екз[емплярів] жіночого альманаху[5], а як у Вас ще буде ласка для мене то напишіть, чи не могли би Ви мені порадити яков дорогов можнаб з Києва дістати брошурки Куліша 2–3 копійкові, бо я винен их «Січовій» бібліотеці?

Відписуйте зараз!

Ваш Роман Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 685–686. Рукопис. Оригінал

№ 4

2. 5. 1887

Шановний Пане!

Перевчерашня рада Коломийців поставила була «conditionem, sine qua non»[6] – друкувати в Коломиї, та я думаючи, що Ви від свого не відступите, старав ся усіма силами ту ухвалу перевернути. Легко мені то було, бо якби не оден Дудель (відвічний теольог), то рада булаб відразу то постановила, щоби я був за Вас схотів. Я напер на Білоуса, щоби поставив ліпші условия и натудив го настільки, що він сам почав агітувати за Львівсков друкарнем, щоби ся лише мене спекати.

Тепер вже маю від всіх ви ділових навіть і від Дудика[7] слово, що в суботу будут голосовати за Львовом. Добре би було, щоби на тім засіданю річ цілком покінчити, тож старайте ся нам прислати готовий уклад зі друкарнею, котрий би мож сей час дати всім підписати і Ви моглиб з неділі зараз начати друкованя. За ініціативою Д. – а ухвалено заразом много русловій виглядом Вас; я попробую ті з них Вам подати, котрі в разі друкованя у Львові Ви мусілиб приняти ходьби и з змінами;

I. На першій стороні буде надруковано «наклад тов. драм.» etc. – «правопись застережена автором». Се вже не дасть ся змінити.

II. По слові «наклад» поставлено слово «власність». Має ся то так розуміти: Ваша повість лишаєсь власностев «тов. драм.» и другий наклад вольно так Вам, як тов. друковати лише за вспільним порозумінням з застереженяс для Вас більшого числа примірників, як тепер.

III. По видрукованю в 600 прим[ірників] зістаєте 25 прим[ірників]. Решту озме тов[ариство] в розпродаж на так довго, поки не покриє коштів друку (се застереження має бути на то, щоби ви не випередили тов[ариство] з розпродажев на Украині). Опісля віддає Вам тов[ариство] в розпродаж, або, як схочете того, само займесь розпродажев Ваших 175 екзем[плярів], а тогди може тов[ариство] продавати прочі екз[емпляри] для себе.

IV. Тов[ариство] покриває само всі кошти друку.

Условія II, III, IV могут бути по Ваш[ій] воли в дечім змінені. Робіт з друкарнею уклад, щоби тов[ариство] тепер платило 25 зл[отих]. Друк однакож мав би ся начати вже перед виплаченям другої рати.

Прочі кошти друку заплатить тов[ариство] аж по розпродажи. Тепер щем си нагадав одно условіє: «Перевід з застереженням тов[ариства] (евентуально) автора».

Старайтесь ласкаво так зробити, щоби в суботу мож було сю справу зовсім покінчити. Попросіть від мене Остапа, щоби прислав мені обіцяну «Чорну Раду» и подумайте ласкаво над тим, якби мені найлегше купити брошурки Куліша «Циган», «Дівоче серце», «Хмельнищина», «Орися»? Вийшли они мабуть у Кієві.

Груш[кевич] і Вітов[ський] здоровлять Вас й я з ними. Ваш

Р. Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 691–694. Рукопис. Оригінал

№ 5

[8. 05. 1887]

Ласкавий Пане!

Мені вже аж совісно, що Вас мушу так довго мучити читанєм моих писем і відписуваням мені; та не моя в тім вина. На вчорашній раді все-таки справа ще не стала «чисто». Най Вас то не дивує, бо тут має ся діло з такими людьми, що треба 10 разів впрівати, нім з ними що небудь переведесь, а то на кожнім засіданню всякі ухвали аки наш «перехвалений» Дудикев[ич]? Tutti quanti[8] вивели вчера найтяжчу свою батерию до бою, та Дудик[евич] все ще совісний чоловік, а ті, котрих він привів пускались на чесне й нечесне… Мені прийшлось перший раз в життю своими очима побачити, що те, за що у нас на «старих»кричат, справді ся діє.

З всего того вийшло от що:

I. Домагатись у друкарні, щоб лишила нам час сплати аж до розпродажи книжок и ви черкнула з своєї оферти слова «однакож просим найдальше в половині вересня».

II. Щоб друкарня випечатала крім 600 прим[ірників] – ще 9 [екземплярів] на гіршім папері евентуально за доплатов.

III. Наклад цілий починає ся продавати, а гроші за кожний 3-тий екз[емпляр] приходять Вам аж до покритя коштів друку. Опісля продає ся вже лише других Ваших 100 екз[емплярів] для Вас, а аж вітак решту для нас.

III. Ви мусите прислати нам 2-гу и 3-ту часть до цензури. Сей послідний пункт є чистов формальностев, так як ся справа (як і ціле дальше занятя се друком повісти) не належит вже більше до виділу, а до комісії двох людей: Грушкевича[9] і Лепкого[10] и они змушені до цензурованя другими будут цензурувати лиш для формальности. Скоро друкарня на II і III пристане, а они Вашу рукопис прочитают, маю тони право вислати першу рату до друкарні і начати печатаня. Будьте ж такі добрі не робити собі ничо з цілої історії тай виклопотати в друкарни, щоби не клала ніякого термину що до сплати, бо інакше мусілаб ся справа знов вернути перед виділ – а там би могли вигадати ще яке нове условіє або «цензуроване». Наколи би то все дало ся скоро полагодити, то на 15-го мож би таки начати друк.

Здоровлю Вас
Ваш Яросевич
8. 5. 1887

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 725–728. Рукопис. Оригінал

№ 6

Ласкавий Пане!

Дочитаєтесь в сім письмі, чого мабудь зовсім не надієтесь. На те, щоб Кол[омийське] тов[ариство] драм[атичне] дало наклад на Вашу повість дуже мала надія…

Біда вийшла з відти, з відки я єї найменше ся надіяв, а именно від катехита Лепкого. Мені було дуже легко в сім часі на то місце кого небудь другого впхати в комісию, та мені здавалось, що він ще все таки найбільше глуздів має між всіма. А тим часом вилізло попівське мило із мішка и він заквестинотував Вашу повість, бо она може причинитися до пониженя священьства а то от чому: Піп Вами представлений в повісти повинен би знати, що є підручники до проповідей и коли не умів сам проповідати, то повинен був ся з підручника навчити.

Він говорит з легкованеннам о унії, а унія є дуже «жизненна» річ. Ви понижаєте Рим, а Рим лиш «male informatus»[11], а чи не [не відчитується] через то нам не приязний. Ваш піп 60 років попує

а родив ся 15-го року, то історія Вами описана припадали би на посьлідні роки, а тепер вже таких попів нема. Книжку ту має по його думці читати переважно молодіж, а то для молодежи невідповідна лектура… З чоловіком, що такими доказами хотів нас переконати, що Вашої повісти не слідує печатати, не було ради. Грушкевич просто посварив ся з ним, а я пробував цілий вечер го переробити, а коли то не помогло, кинув ся я переконувати ви ділових и гадав переперти на виділі, чого з ним не міг. Они по части склоновались до того, та на засіданя не прийшли – не прийшов и Грушкевич. Мабудь всі побоялись Лепкого. Засіданя відбулось, але позаяк був лиш найменший комітет, то не хотіли сего діла рішати.

Я попросив их, щоби мені позволили поки що відослати Вам Вашу повість, бо по моєму надіятись від них вже нема чого, а не хотів і я Вам дурно довше забирати тим часу. Вітак казали би Вам прислати 3-ту часть и зробили би з нев знов щось подібного. В той спосіб почав би ся друк (треба взяти на увагу, що засіданя з браку комітету рідко се відбувают) хиба в осени, а другу ранту для друкарні треба би и тепер взяти з представленя, котре так пізно вже би ся не повело (чи и тепер мусів аж власнов кишенев поручити на припадок слиби се представленя не повело).

З того всего здаєсь мені, що не лишаєсь ничо а іншого, як покинути то все.

Я Вам ще напишу, що там виділ рішит а повість відсилаю. Сам я виступав через те з всіх тутейших товарист[в], бо там така гниль, що шкода часу на засіданя тратити. Патёх тих самих людей складає всі тоті товариства. Може колись заблукаєсь в Коломию кількох людей, з котрими буде мож щось начати; тепер ничо не йде.

Наколиб они ще відносились в тім ділі до Вас, то жадайте від них, щоби сей час посилали рату в друкарню мож тогди починайте з ними говорити.

А тепер совісно мені перед Вами, що я Вас почасти до того всего потягнув. Та я ще свіжий чоловік и замало знав, які наші люде! Даруйте ж мені те все, ходьби тому лише, що я справді робив все, що лише міг, щоби ся удало. Поезиі Ваші не забудьте прислати; я постараюсь конче их розпродати.

Здоровлю Вас сердечно

Ваш Яросевич

18. 5. 1887

P. S. По моєму найде Ваша повість именноо між священиками діже прихильних читателів; они ж переважно злі на Рим и єзуітів… Через те мимохіть приймут в свої погляди не одно, чогоб яко попи ніяк інакше не прийняли.

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 69–75. Рукопис. Оригінал

№ 7

[15. 06. 1887]
Ehrwürdiger Herr (Wolychorener Herr)
Iwan Franko in Lemberg

Österreich
Galizien

Ulica Golębia, 1, 9

В. П. Добродій
Иван Франко

ві Львові
Ul. Golębia, 1, 9
14. 6. Кобринська

Ласкавий пане!

Я дуже неспокійна, що дієся з моїм «альманахом». Я правді [не відчитується] листі нічо писав, але то мене єще більше занепокоїло.

До виділу та віддут заходити клопоти в розсилці – прошу мене докладно поінформовати, що Ви радите мині тепер робити?

Мині тут приходит ся часто о Вас говорити, – колись то одна полька, котру я найбільше поважала сказала мині, що «уважає Вас за найліпшого публіцисту поляков», то мене так сильно вразило і заболіло, що від того часу не можу на них дивитися, хоть она нічо не винна. Они уже хотять Вас богом раховати![12]

На звороті картки:

Будьте ласкаві прислати мені ще 25 екзем[плярів] Ваших поезій, бо прислані вже майже розійшлись, аж маю надію, що й другі розійдуться. Гроші вишлю по першім, бо платити мені будут переважно з пенет.

Здорові були!
Яросевич

8. 6. 87

Приписка олівцем:
Висилайте ласкаво з відворотнов почтов з 30 екз[емплярів].

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 111–112. Рукопис. Оригінал

№ 8

Могильниця 24. 08. 1887

Ласкавий Пане!

Грошей за Ваші книжки не міг я Вам ще вислати, бо дуже многі ще мені не заплатили, а я мусів виїхати з Коломиї на вакациі.

Подайте мені найліпше якийсь пізніший термін (після Ваших обставин) сплати, а я Вам безусловно всі гроші нараз пришлю.

З глиб[окою] пов[агою]
Яросевич

в Могильници, ст. Хмілівка[13]

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 159. Рукопис. Оригінал

№ 9

Високоповажаний Пан
Иван Франко
у Львові
ул. Стрийська ч. 6 Б.

10. 10. 1887

Шановний Друже!

Я був б вислав частину грошей вже давно – та не знав, що для Вас ліпше було дістати менче та борше. Тепер як раз збирався Вам вже всі гроші вислати и надіюсь, що ще сеї неділі буду міг то зробити. На друк «Читалень»[14] я Вам грошей не дістану з тої самої причини, з якої не дістав на друк Ваших повістей. За «альманах жіночий» напишу опісля, бо вперед мушу звідатись, чи хто таку дорогу книжку схоче купити? Бувайте здорові!

Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 273–274. Рукопис. Оригінал

№ 10

Краків, дня 1 лютого 1890 р.

Високоповажаний Добродію!

Знаючи Вашу щиру охоту з якою відноситесь все до нашої поступової молодіжи сміємо просити Вас о одну ласку для нашої «Громади»[15]. Ходить іменно о сю телеграфічну відомість в Кур'єрі Львів[ському][16] виглядом уступленя тов[ариша] Лаврівського[17] з голови «Громади» і о протегованя єі в Ділі[18] і Кур'єрі Льв[івському]. Не повторяємо сього, бо гадаємо, що все те знаєте, подаємо лише для Вашої приватної відомости фактичний стан річий:

Ректор заховував ся виглядом «Громади» зовсім легально – а позаяк він такий завзятий чоловік, що за найменше готов був постаратись навіть о розвязаня Громади (само зреченя се через него «Куратории» було б те саме, що розвязаня товариства, бо після статутів воно інакше існувати не може).

– про те голова мусів так поступати, щоби нічим не дати до сего причини.

В дописи до «Діла» схарактеризовані наші відносини до поляків, суть зовсім правдиві.

До послідної хвилі не мож було предвидіти, чи делегація студентів викличе зі сторони поляків такий рух, з котрим би ми могли яко русини поступовні зовсім ся солідаризовати. Тим самим ще в дню делегації мусів Голова консеквентно поступати – і аж і послідні хвилі перед першим вічем вийшло, що наше солідаризованя з тим рухом треба було зазначити коштом уступленя голови. На змушованя єго до уступленя навіть часу не було – а він се зробив з власної ініціативи.

Ходить тепер о те, щоби притім він яко особа нічого не потерпів в публичні опінії, бо він яко чоловік – колиб єго не путав був єго уряд – належавший певно до перших ініціаторів руху.

Се для Вашої інформації. Ходить ще о поясненя сих двох на перший погляд суперечних спростовань єго уступленя (Діло – Кур'єр Львів[ський]). Вийшло се зовсім случаймо: а іменно тов[ариш] Невестюк[19] хотячи те саме подати до Кур'єра, що було в Ділі – лякаючись однак дипльоматичної форми пів-урядових газет (о котру Кур'єр помовив академіків простуючи уступленя презеса «Choru akad[emicznego]» і хотячи замарнувати сипатиі Громадян з вічем не поінформовавшись не подав спростованя згідного з Ділом.

Що до самої стилізації спростованя, котре Ви зволите в нашім імени і з підписами Лаврівського або Невестюка своїм впливом в редакції Кур'єра ви єднати, – то лишаємо Вам се до волі, а підносимо лише важнійші річи, на котрі по змозі зверніть увагу:

1) Відносини Громади до Ректора-куратора були чисто урядові
2) Ректор легально поступав з Громадою – а Голова мусів так само поступати з ним – через що мусив попасти в сей конфлікт виглядом віча і вчиняючогося руху, котрий завше в такім разі вигладжуєсь уступленям.
3) Голова уступаючи мотивував уступленя причинами не стоячими з тим в ніякі связи.
4) Він не був до уступленя морально змушений, лише уважав з власної ініціативи відповідним уступити – щоби участь Русинів в вічу була зовсім явна і в цілім слові рішуча.

Ми знаємо о що ходить Кур'єрови, що боронить правди своїх телеграмів – а від Вас ждем, що Ви в який небудь спосіб зможете се налагодити.

З поважаням
Jаків Невестюк
Лаврівський
Р. Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1622, арк. 219–222. Рукопис. Оригінал

№ 11

[23. 11. 1891]

Шановний Добродію!

Дотепер я ще не можу знати в котрім часі відошлю Вам позичені гроші, але хиба не пізніше місяцем груднем. Я мало мав часу робити стараня о гроші, а місто 150 зл[отих] котрі мені обіцяно дістав я лиш 50. тому будьте добрі потерпіти мені ще троха. Для Павлика[20] на Ваш рахунок буду ся старав до 1го вислати 50 зл[отих]. Скажіт єму так від мене.

Дашинському[21] пишу відповідь и через кілька днів вишлю Павликови. Будьте добрі перечитати, щоби не було фактичних

помилок; мені се приходит займати ся при тім деякими річами перший раз в жизни.

Бувайте здорові! и поздоровіт від мене жінку!

Ваш Яросевич

Кр[аків], 23. 11. 91.

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 567–568. Рукопис. Оригінал

№ 12

[26. 11. 1891]

Дорогий Друже!

Натепер лиш кілька слів – через кілька днів відповім на все докладно. Що до грошей, то я порозумів П[авлик]а так, що він Вас просив о гроші, а Ви обіцяли єму дати з тих, що у мене и тому я хотів єму слати. Коли ні, то ні. Відповідь Дашинському шлю П[авлик] ови. Она довга. Чому Ви вперед не сказали, що не буде місьця?

Я стою на тім, щоби она була випечатана и прошу Вас виправити ню з стилістичного, язикового и ще якого там боку, бо на мене накине ся за ню цілий польський социалізм.

Здоровлю Вас и Вашу жінку

Ваш Яросевич

Якби не мож статі печатати, лиш часть, то я би мусів наперед видіти, що має ся печатати? А як ні, то нічо.

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 557–558. Рукопис. Оригінал

№ 13

Дорогий Друже!

З грішми так і буде: я написав, щоби хоть прямо Вам хоть через мене вислано 60 зл[отих]. За кілька днів ті гроші хоть прийдут, хоть як ні, а Вам тутки видушу найдалі до 10ти днів 60 зл[отих] и пішлю. Вітак Ви мені напишете зараз, коли и яка сьлідуюча решта

має бути послана? И я Вам знов оню постараюсь. З П-ком я в ніякі рахунки не буду входити. Акад[емічна] Гром[ада] вислала недавно 2 зл[отих] и в той спосіб (в часі зізду дава[ти] 2 зл[отих]) має бути заплачено все. Саноцький винен лиш 1 зл[отий] за Левицького[22] не знаю а решта так, як пишете и сего місяця буде заплачено.

Вчера ми уконституювались яко краківська група; мене вибрали представителем (відповідно до ухвали зізду). Ми обовязались проплатити 16–18 примірників «Народа»[23] що до акций стоімо за ухвалу зізду, щоби они були завежені з практичних зглядів, бо через продаваня акцій певно найменше и найбільше можна би зібрати грошей.

Коли однакож його не мож запровадити то ми на слідуючих зборах в половині січня сл[ідуючого] р[оку] порішимо, яку суму на рік в місячних ратах обовяжем ся виплатити комітетови... у себе не будем збирати ніякого фонду а лиш будем слати від себе гроші комітетови.

Щодо людей поза краківських, котрі по нашому суду и за нашою ініціативою схотят дати гроші на партию, то ми докладні их адреси вишлем Вам за кілька днів и Ви (ми таки напишем) напишете до них від Комітету.

Щодо змісту «Народа», то до посьлідних нумерів немав ніхто нічого замітити.

Висказано лише бажаня, щоби на будуче старатися конче в «бібліографії» подавати звістки про нові у нас доступні книжки. Листи від нас до Комітету и навідвороть мають бути сей час нищені, щоби на всякий случай не лишати за собою ніякого материялу для поліциі.

П-ик пише, що Кіяне лают мене за запрошеня на вечерниці Шев[ченк]а. Так само лаяла мене й Одесса. Та тут винні урядники «Громади» не я. Цікаво все таки, що и в Кієві и Одессі (запросин вислано кільканайцять) як П-к каже: «Бог российский на сей раз дрімав». А «национальники» так впевняют, що в розсип и пальцем не мож кивнути...

Бувайте здорові
Ваш Яросевич

30. 11. 1891

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 645–648. Рукопис. Оригінал

№ 14

Дорогий Друже!

Ви незаслужено накинулись на Невестюка. Не знаю, що він писав, але П-а перші письма були такі, що я сам не брав их в «расчеть», мені здавалось, що то звичайний єго плян без грошевої підкладки.

Об грошах обіцяних з Києва дізнав ся я тільки з послідного єго письма. Н[евестю]к мав рацію брати гроші з гори, бо й з Кракова до Львова не везут дурно. Своим письмом Ви показуєте, що Вам иноді хибує примітивної чемности в стосунках до людей, котрі будь що будь як в сім случаю Н[евестю]к навіть ризикуючим особистим безпеченьством.

Гроші вишлю найборше 22го с[его] м[ісяця], а найпізніше 3го січня.

Ваш Яросевич

15. 12. 1891 р.

До: Високоповажаний Добродій
Иван Франко
w Lwowie
ул. Зиблікевича ч. 10

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 213–214. Рукопис. Оригінал

№ 15

Дорогий друже!

И я не в лальонах и не в лісі виріс и навіть звичайно мене непадают за брак чемности, та однако я мав дещо рациі пишучи Вам звісні слова. Та дурниці там в голові!

От чи не знаєте, чого про Драгоманова? Хоть бодай чи до него мож писати и чи він сам відбере свої письма?

Вчера я надіяв ся післати Вам гроші, та й нині ще нема. Власне висилаю урбенси – та може надійдут з неділі, то й вишлю Вам.

Будьте добрі прислати мені всіх Краковян, на котрих імя висилаєсь сюда «Народ» з дописком, кілько котрий по Вашим книгам винен? Ходит о те, що є багато фікційних пренумерантів т[о] є[ст] таких, яких або не було ніколи в Кракові або віддавна вже нема.

Так і я докладно Вам випишу адреси, на які від Нового року буде ся висилати и буду за них Вам платив пренумеранту. У сегорічних рахунках є помилки. Я роспитаю кожного зосібна и Ви будете мусіли приймити такі суми за заплачені, які я Вам подам.

Все те буде залагоджене в другій половині січня, а до того часу не висилайте нікому «Народа» – то легше будут давати гроші. Тепер всі розіхались и нема з ким говорити. Через те я й не можу подати Вам адресів людей, що могли би ся більшими датками причислити до піддержаня «Н[арод]а», бо не маю від кого дізнатись о них.

Посилаю 1 зл[отий] до Ріпецького[24] за сей рік.

Н[евестю]к готовий

Бувайте здорові!
Ваш Яросевич

23. 12. 91.

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 225–228. Рукопис. Оригінал

№ 16

[2. 01. 1892]

Коханий Друже!

Мав Вам якраз висилати гроші, та дістав з Одеси такі письма, що мушу конче йіхати.

Верну перед 15тим и тоги постараюсь перш всього полагодити усі особисті й партийні справи. До того часу озьміт з тих грошей що є на инчі ціли з Кієва. Може бути, що я зараз й оженюсь[25], то и то може причинитися до скоршого сплаченя довгу.

Конец кінцем йіхати мушу и мушу Вас просити заждати, бо ті гроші обертаю на дорогу. Н[евестю]к в Кієві. П[авли]к з ним крутив и він поїхав на свою руку и повелось єму щасливо.

Ваш Яросевич
До В.П. Ивана Франка
w Lwowie
Zyblikiewicza 10 ул. Зиблікевича 10

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 321–322. Рукопис. Оригінал

№ 17

[4. 01. 1892]

Дорогий Товаришу!

Книжок, про котрі Ви пишете, що вислали, я не дістав; та й не висилайте Ви их мені тому, що мені ніяк их звідси передавати, а від Вас борше буде оказія літом в часі ферий, коли любот москалі йіздити в Європу. Що до рахунків, то я наперед дуже певно тямлю як нині. Сиджу з Вами і жінкою за столом и по довгих рахунках з [нерозбірливо], котре я за Вас платив я кажу: так тепер у мене лишаєсь Ваших 100 рублів – а от у мене лишив ся банкнот на 10 рублів – я Вам єго даю, а Ви мені ще позичите на дорогу и вітак в два дни щось Ви мені дали 30 зл[отих]. Та щоби ще ліпше очистити свою совість я Вам зроблю таку пропозицію? Я взяв у Вашої жінки книжок для України, щось поверх 10 зл[отих]. Мені за ті книжки не поплатили, а лише тут я продав кілька екземплярів. Так от я берусь Вам заплатити тих 10 зл[отих] тільки не тепер, бо я біднесенький, а запишіть на мене в книгу довг 10 зл[отих].

Що до прочих рахунків Ваших, то Ви з всіх моих грошей заплатіт по за всіх так як я Вам писав за 1вий ¼ рік 1892 и за мене до партійного фонду так щоби за всі місяці 1891 р. було заплачено по 1 зл[отому] и напишіть мені, чи я до того всего маю ще що доплатити? За другий ¼ р. 1892 буду гроші считати, а від себе до партійного фонду буду платити по змозі, та ничо не обіцяю, бо мені тепер тілько Данилович[26] взивав мене до Станіславова, та нема за що йіхати. Давно вже й я сам домагав ся того, щоби більше звертати уваги на «Хлібороба»[27] як на «Народ», а що до Ваших гадок об тім ділі и партиі взагалі можу лише сказати: Ви ліпше значите від мене, бо я тепер так далекий і так давно від всёго партійного життя, що перестав розуміти ситуацию. Одно лиш здає ми ся невідповідним а то плян Дан[иловича] переносити центр партиі до Коломиї. Центр хотьби лиш формальний на тепер мусит лишити ся у Львові в які будь формі – бо там центр усего політ[ичного] життя – а вже робота най би йшла в Коломиї.

Ваш Яросевич

Чи не знаєте якби найліпше старатись дати єму йіду й книжки. Я готов вислати в ті ціли до Кієва.

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 491–494. Рукопис. Оригінал

№ 18

У Кракові ul. Jabłonowskich 14
7. 5. 92

Дорогий Товаришу!

Ковалевський[28] передає Вам через мене: Павликові уплачено 250 р., а Франкови за тамтой рік все. Літом пришлю Франкови 100 р. з тим, щоби видав за них «Чудацкі думки»[29] осібною брошурою, а половина екземплярів буде продана на єго особистий дохід. Нехай Франко зробит рекламу на свою «Історию» (Австриі?)[30], а що мені ся вдаст на підставі тої реклами зібрати, віддам єму з тим, що опісьля з розпродажи здобуті гроші не возьму назад, а позволю (суму, яка буде дана) обернути их на агітацийний фонд.

Тепер даю 100 р. на агітацийний фонд з тим, 1) що грошей на ничо другого не можна обернути, 2) що має бути запечатана в «Народі» статя обговорюючи теоретично обов'язок українців підпомагати агітацийний фонд радикальної партиі!!

(Статю таку обв'язався я сам написати и за кілька днів Вам вишлю. Може Ви подасте свої замітки, як та статя має бути написана?

Що до грошей, то я Вам посилаю вексель на 125 зл[отих] т[о] є[сть] на 100 р[ублів] по теперішному курсу и обов'язуюсь той вексель разом з 6% процентами від ста заплатити Вам, скоро перший раз буде партиі потрібно тих грошей на виборчу агітацию. Роблю се тому так, що мені вигідно тепер дістати ті гроші, коли я Вам виплатив 160 р[ублів] своїх, бо жінчиних не дістав. Все одно Вам их держати в касі, деби ще менчий процент заплатили. Наконець я маю право так зробити, бо я й вихлопотав ті гроші и почасти особисто ручив за те, що ті гроші не будуть рушені до виборів. Розуміеся найліпше держіт мій вексель у себе а урядово скажіть, що гроші зложені на гіпотеку чи щось подібного). Ковалевський дальше: «Додатку» до «Народа» такого не хочу. Мета додатка: щоби через те «Народ» ставався більше інтересним для України – більше потрібним для Українців и щоби звертав на себе увагу Росиян. Заголовок най останеся, як є, а треба печатати переводи статей з «Н[арод]а» з поданям, що то відтиск з «Н[арод]а» а іменно: 1) про 2 брошури Степнена 2) Відповідь Плеханову по поводу єго рапорту на конгрес социал[істів] 3) Зйізд соціальдемократів у Львові 4) «Всеросійське разореніє» (подати з тої брошури справозданє в «Н[арод]і й «Додатку». Обов'язуюсь платити и за «Додаток» и

за місце в «Н[арод]і» котре займе те, що опісля в «Додатку» буде перепечатане. Робіт се на мій рахунок так довго, доки не скажу, що нема грошей. Вважайте, Щоби мова була ліпша! Най вже з найблисшим номером «Народа» вийде «Додаток»! Чому «Н[аро]д виходит раз в місяць? Най не полемізуют зі мною за Кепкана, бо я тут при ничім. Пізніше відаст се Дратера, але все під фірмою тов[ариства] Шевченка[31]. Як би обернув ся хто з Відня або Берліна за книжки, то най дадуть на рахунок в літі. Напишіть, чи дістали давніше и вексель з сим письмом?

Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 349–352. Рукопис. Оригінал

№ 19

Шановна редакція![32]

Участь закордонних українців в роботі коло піддвигнення економічного и культурного австрійских а головно галицких українців и в борбі о их суспільно- політичні права – має вона свою историю… Та тільки недавно стала проявлятись и прийматись по обом бокам Збруча[33] думка, що така участь в жизни австрійских українців хто зна чи не єдиний спосіб для підданих Россіі послужити для добра рідного народа аж до часу, доки тамошні порядки не станут инші и не позволят дома таку саму роботу піднимати. До того часу повинна Галичина піднятись до такої висоти цивілізаційного розвитку, щоби могла з одного боку стати для України гідним насьлідованя взором западних – скажім европейских порядків – а з другого боку незбитим бо дійсним – реальним доказом здібности до такого розвою українськоі нації!...звісно се все сповниться тільки тоді, коли головна часть руского населеня Галичини – руське мужицтво стане економічно независиме а до того просьвічене на рівні з другими европейскими народами. Та се признают мабудь всі – тільки на лихо не всі на ділі до того прямуют и деякі українці а Россиі навіть з тих, що признають вже конечність помагати галичанам и жити та розвивтись політично. Их політичною жизню – все ще далеко не видять українського хлопа зпоза туманних теорий об всяких его національних прикметах.

Поки що однако розвиваюче ся політичне житє в Галичині начинає поволи и теоретиків відводити від теорій, а прикликати до практичної роботи и на Україні є вже не мало людей, що вміют як сьлід оцінити, чія робота у нас справді виходит в хосен[34] народа. Доказом того и отсих 100 рублів, котрі в послідній мій побут на Україні передав через мене один прихильний до галицьких українців чоловік[35]. Він просив мене передати ті гроші радикальні партиї[36] на заснованя агітацийного фонду и висказав надію, що на Україні найдеся певно много людей, що підут за єго приміром почуваючи велику вагу того для цілої України, щоби при найблисчих виборах вийшло хоть кількох депутатів з радикальної партиі котрі би зуміли серед других славяньских депутатів гідно репрезентувати перед Європою український народ. Пересилаючи Вам отсі гроші позволю собі хиба висказати надію, що той примір українцям буде мати вплив и на галичан и що й они переконаются що одними прихильними словами радикалізму радикальної партиі ничого вдіяти не можна.

В Кракові 30 мая 1892

Д-р Роман Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 645–647. Рукопис. Оригінал

№ 20

Дорогий Друже!

Посилаю Вам коректу Н[арод]а переслану мені П[авлик]ом. Не знаю як ліпше зробити? Правда, що з сеї оповістки могли би наші дізнати ся про арест и бути острожними, та лиш и то правда, що жандарми могут «Н[аро]д» перехопити на пошті и адресатів зконфронтувати[37] з Невестюком, бо инчого жерела не мают до них ся дібрати, там певно будут на пошті польованя робити, щоби вишукати звязь Н[евестюк]а з тамошніми. Тому я би дав голос за тим, щоби «Н[аро]да» не висилати в Россію, доки Нев[естюк]а не пустят.

Дізнатися они могут з Reformy[38] де я нарочно писав все про Нев[естю]а з Neue Freie Pr[esse][39] та з «Галицькоі»[40] а то мож ще написати в Кіев яке шифроване письмо на певну адресу. В Одессу

я вже написав я маю звістку, що письмо відобрали, може від них і в Кіеві ся дізнают.

Підозріваю, що арешт[41] наступив на донос поляка з Кіева, котрий зимою жив в Кракові і хоть я і перестерігав перед ним, зійшовся з молодіжю тутейшою. Тепер его тутейші знакомі студенти сидять тут, их знакомі в Варшаві, а й Н[евестюк]ови може ся прислужив – коби ще й Arby – не заденунциовав, бо й про него міг від тутейших поляків чути, та впрочім то лиш догади – може він найпорядніший доктор що приїздив справді задля студий. – З Відня пишут, що и рускі й полскі посли инсатанциюют у міністрів і наш ректор мав вчера бути и Тафого[42].

Ваш Яросевич

Чи не знаєте якби найліпше старатись дати ему йіду і книжки? Я готов когось вислати в ті ціли до Киіва.

ІЛ, ф. 3, № 1607, арк. 495–496. Рукопис. Оригінал

№ 21[43]

Броди 7.II. 1894
Готель Райнера[44]

Дорогиј товаришу

Бувши у мене в Коломиїі, Ви згадували, шчо на вибори[45] на всьакиј случај зможете віддати довг. Тоді вибори приньали серіозниј характер і мају великі шанси – тілько треба грошеј на агітацију. Дуже прошу Вас іменем своїм і товариств прислати тој довг јак најскорше (телеграфічно) на адресу Франка у Львові (ул. Глибока 7)[46]. Ја там буду сими дньами після чого мушу знов вертати сьуда і буду вже аж до кінцьа виборів т. ј. До 15-ого. Остановльусьа в сім самім готельу

Ваш шчирий
М. Павлик.

Довг Вам ја післав у свій час Стахевичу[47]
[підпис]

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 289–290. Рукопис. Оригінал

[лютий 1894]

Дорогий товаришу!

Відсилаю Вам се письмо з просьбов, щобисте були добрі в разі коли думаєте, що П[авлик]ови треба тепер грошей, позичити 50 зл[отих] (більше хиба єму не треба), а я Вам найдальше за три місяці віддам. Було говорено, що я маю дати гроші на вибори – я думав, що на случай розписання нових виборів земельних. П[авл]ик ничо мені наперед не казав. Аж тепер, а ту я як раз маю испити[48] перед носом и всякі такси[49] мушу платити так що з зароблених на коляді и так мені ще не стане. По окінченю я вже буду мав на тілько кредиту, що буду міг зараз віддати, тож ще раз Вас прошу, як конче треба, то будьте добрі позичити.

Здоровлю Вас! И кланяюсь жінці

Ваш Яросевич
ul. Stawkowska 24

Чи не маю де на совіті довідатись, що діялось на зізді 2-го с.м[50]?

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 290–291. Рукопис. Оригінал

№ 22

Краків ul. Sławkowska 24
19/V [18]94

Дорогий Товаришу!

Не знаю добре, як там було, та чув я щось об тім, що між Коломиєв и Львовом прийшло до обміни дуже гострих дипломатичних нот, а давніще ще читав в газетах Вашу заяву о виступленю[51] з виділу «Нар[одної] В[ол]і»[52]. Все те разом події, що насувают не одну гадку, та перш всего треба би добре знати всі детайлі и я надію ся, що як буду переізжати через Львів, то вступлю до Вас и Ви мені те все роскажете. Я тепер так відстав від «політики» через брак часу, що вже не розумію ситуації – а за послідні місяці багато було нового.

Ще борше однакож ніш буду ся міг з Вами побачити, треба мені почути від Вас Вашу думку о инчі річи, котра мене тепер дуже займає. Я виджу, що за послідне время запанувала між радикалами велика апатия и вигадую, якби шукати на то якої ради? Мені здаєся,

що може би добре було скликати зізд інтелігентних радикалів до Львова? – бо нагадую собі, що за часів зіздів багато більше було житя и запалу між радикалами и дуже Вас прошу подати мені об тім свою думку, чого Ви би хотіли и надіялись від такого зізду и взагалі чи Ви годитесь на те, щоби такий зізд скликати? Якби Ви годились, то будьте добрі відповісти мені на такі питання: 1) чи знаєте Ви кого у Львові, кого сьлідувалоб на такий зізд запросити? 2) чи половина липня був би добрий час на те? 3) чи Ви би взяли участь в зізді ? 4) чи схочете підписати запрошеня на зізд ? Та одним словом напишіть, що Ви об тім ділі думаєте?

Здоровлю Вас сердечно
и кланяюсь Ваші жінці
(ще не виіхала на село[53]?)
Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 345–348. Рукопис. Оригінал

№ 23

Дорогий Товаришу!

Писав мені хтось з Перемишля (Вітек[54] ?), щоби я був головов зізду і зборів руских робітників у суботу и неділю у Львові. Як не рад би я сповнити такий почесний обов'язок, то однако з браку грошей не могу прибути. Будьте добрі мене оправдати перед товаришами.

Здоровлю Вас щиро!

24/9 [18]96 Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 663. Рукопис. Оригінал

№ 24

Дорогий товаришу!

Афера з антисемітами вийшла через безпринципіальність Окуневського[55] и подібних афер розуміє ся буде єще дуже много. Річ так ся мала: Дізнавшись, що стояловці взивают нас на нараду на рано в справі евентуального полученя ся з антисем. в союз 40 для

перефорсованя когось з них и нас до комісий, освідчив я вечером категорично пер О[куневськи]м и другими русинами, що я тому принципіально противний – Ок[уневськи]й hat sich nicht[56] g[...][57], а я думав, що він зі мною годит ся. Рано на нараді з здивованям виджу Танячкевича[58], котрого мусів Ок[уневськи]й нарочно спровадити. Я знов насів на него (він так себе держав, що я навіть перед нарадов не міг ся від него довідати, що він думає робити) и на стояловщиків и закликав их, щоби не руководили ся утилітарними взглядами, бо інакше ціла их політика в лоб озме, та О[куневськи]й опонував, що мовляв « ануж я дістану ся до комісії веріфікаційної – що би то значило» ... Я мусів их лишити перед скінченям наради, бо мав важне діло, заявляючи, що я тому противний. По моім відході мав Тан[ячкевич] говорити на тему, – що то він нас буде вести – и зірвали ся разом з Стоял. о 4-ті год. до Гесмана. Той обляв их зимнов водов и ничого не хотів им обіцяти в жадній комісії, а Ціпсер[59] учувши,що й они туда пішли, пустив телеграму між ними и мене вмістив. Вечером освідчив я Ок[уневськом]у, що я на случай, якби ще раз щось подібного ся трафило их покину и дефинітивно вступлю до клюбу социалдемократів. То є впрочім моя дуже серйозна думка, бо діло так стоіт, що через Ок[уневськог]о безпринципіальність и через нову ще обставину именно якусь хоробливу амбіцию в стосунку до мене (він щось гейби ся бояв що его звізда при мині меньче ярко буде світити) треба надіятись, що він буде стріляв неможливі бики. Тепер же я сим не могу ся остати, бо в такім разі не значив бим ничо, а в клюбі социал-демократів[60] все таки щось. То однакож не могло би ся стати інакше як хиба лиш в той спосіб, як центральний заряд партиі радикальної міг би мені то наказати, щоби в той спосіб опінію потегнути за собою. Подумайте над тим и над здементуваням в Kurjer-і виразним, що ані я антисемітів ані они мене навіть не запитовали, чи я би схотів з ними в чім небудь разом йти. Розуміє ся Ок[уневськ]ім и Т[а]н[ячкевич]у того сказати не можете. За мене конче напишіть в формі спростованя від мене и мене підпишіть! Завтра прийдем перший раз до слова є 2 antrag-и[61] Daszynski, Danielak[62], Jarosewicz und Genossen[63] и Окуневский und Genossen оба на парламентарну комісию. Интерпеляции[64] будем вносити аж опісля. Здоровлю Вас!

Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 53–56. Рукопис. Оригінал

№ 25

Дорогий Товаришу!

До самого Відня доіхав я з постановленям зараз по оголошеню ухвали партиі сповнити ю. Ні на провінції ні в дорозі не стрітив я рішучих противників – ба й переконав ся, що між людьми, від котрих як от від попів в перші лініі надіятись треба було спротивленя – намір мій находив навіть більші або менчі симпатії – ба и противники осьвічені зазначували лише страх о публику, котра не в силі в таких річах скоро оріентоватись, а менче осьвічені противники казали галицким звичаям: «Та коли пан посол[65] кажут, що так добре – ну то най буде»...По дорозі розбирав я діло з Ок[уневськ]им – він хвилю вагав ся, чи не вступити разом зі мною до клюбу соц[іал]-дем [ократів][66], а опісьля заявив, що перше мусит ся порозуміти з виборцями и що з часом може й піде за мною.

Тут знов застаю величезне письмо Павлика повне плачу. Скажіть єму, що він мене в нічім не переконав и що він мене просто не розуміє. Звиніть мене, що не відписую єму, бо мушу до Вас писати, а не маю часу на 2 письма. Ну щож діяти? Бідний руский народ тяжко непокоїти – рука не піднімаєсь. Правда в політиці наші провінція мала би розум, та Львів з своїми манерами все на ню мертвецький сон навіває, а Романчук[67] мусит же щось робити и в данім разі не маючи ничо инчого бунтував би провінцію проти мене. Я би собі з того ничо не робив – думаю навіт, що то би вийшло на добро, бо розрушило би публику до роздумуваня над політичними принципами, та коли Русь би плакала на мене, що начинаю домашну війну. Тому думаю, що найліпше на разі відложім троха справу, а Ви не оголошуйте справи в газеті лише подайте письменно мені й Ок[уневсько]му. Ухвала не назначує терміну. Коли має бути сповнена – то все буде в порядку а ми будемо ждати. Евентуально[68] я ще приіду до Львова.

Вітикови передайте, що гроші вишлю на 1-го и попрошу го наперед поіхати на до Грималова[69], звідки було у мене 2 мужиків та не застали мене дома. Прошу мені старати дуже скоро матеріалами до ———— о делеговане поза галицьких судів до виборчих процесів. Сегодня цілий день обструкція[70].

28/4 [18]97

Здоровлю щиро Ваш
Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 83–86. Рукопис. Оригінал

№ 26

Дорогий Товаришу!

Адлер[71] говорит в имени der social-dem[ocratic] Partei leitung[72] privatim[73]. Пишу до Вас в имени Адлера, хоть він и сам ще до Вас відай напише. Діло в тім, що через оголошеня ухвали Партиі (не потрібно поспішилисьте) справа самого притсуплення стала ся вже актуальною, хоть перед тим між мною и клюбом социал-демократичним було порішено, що они на підставі особистого довірія лишают госпітантом[74] на час необмежений и мені лишают иниціативу що до дефінітивного приступленя, коли буди вважав, що прийшла на то пригідна хвиля. Тепер же Адлер думає, що коли раз наша партия яко така забрала голос, то було би відповідно щоби она яко партия говорила з партиов (соц[іал]-дем[ократичною]) а не з клюбом послів. До того лучає ся відповідна нагода на конгресі соц[іал]-дем[ократів] 6-го червня в Відни[75], де соц[іал]-дем[ократична] готова говорити з нами яко з осібнов организациов, котра по східности дальших принципів вступає в стичність з зорганизованов партиов соц[іал]-дем[ократичною], яко організована партия політична и яко така бере участь в конгресах партиі соц[іал]-дем[ократичній], яко організация осібна и при ті спосібності також спільно з нев порозуміваєся що до поступованя своих послів в раді державні.

Як видите з того, діло складає ся так, що нам яко партиі отирає ся дорога виступити на совістову арену, а від того, як ми на ті совіатові арені зумієм поводитись буде залежати також політичне значеня нашоі партиі. Тому на разі дуже важке діло, щоби на сім конгресі був від нас хтось розумний значит ся: Ви. Другого ще треба, але як не може приіхати Ганкевич[76] або Вітик, то най буде дайте мені мандат и я яко другий буду партию репрезентувати[77].

«Cóź w kraju słychać»[78] – ? як питає тут Бадені[79] Окуневского? Вчера я вичитав, що Ви виступили з «Kurj[er] Lw[owski]». Чому так сталося[80] и які Ваші пляни?

Особисто маю тепер великі клопоти з своим внесеням на делегованє не галицких судів до наших виборчих процесів, бо мотивованє страшне трудне. Я вже другу неділю над тим робю и вск ще ничо не маю.

Петицию[81] Вашу я вніс, а ходити за нев начну по дебаті над моим внесеням.

В клюбі соц[іал]-дем[ократичному] така ситуація, що я недавно мусів так говорити: «Коли я вступав до клюбу, висказано обаву, що я яко член інтернаціонального клюбу не буду міг добре боронити моих національних кривд – тим часом застаю тут самі дебати над національними справами и я виджу себе в набеспеченьстві яко член клюбу стратити зовсім інтерес для всіх культурних а не національних питань и т. д.

Здоровлю Вас щиро и прошу відповісти

Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 651–654. Рукопис. Оригінал

№ 27

Дорогий Товаришу!

Надіюсь Вас на конгрес соціал-демокр[атів] и тут вже порозуміємся в ділі всіх віч. Скажіть се Вітикови. Гроші 25 зл[отих] вишлю, скоро нам виплатять кошта дороги при vertagung[82], т.є. сего тижня.

Здоровлю Вас щиро!

1/6 [18] 97 Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 655–656. Рукопис. Оригінал

№ 28

Дорогий Товаришу!

Я ще забув Вам написати: непольскі націоналітсти не є обурені Вашов статьов[83] об Міцкевичу[84].

Вами народ інтересуєсь, тому як найскорше пришліт: спис переводів Ваших праць на німецьку мову[85] и програму радикальної партіи (першу то я з часу заложеня партиі.

Будьте ж добрі все те скоро прислати!

Здоровлю Вас щиро!

з послами порозуміться
програма

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 139–142. Рукопис. Оригінал

№ 29

Дорогий Товаришу!

Знаю, що Д. дістав письмо від Даніловича, бо казав мені що оно написано без «соблюденія» яких будь форм «приличія» – а мені казав другий аргумент, що Франко ненавидів соціальних демократів. Справа ще не може бути рішена, бо она ще не була трактована в клюбі, а там лиш другий аргумент буде міг заважити. Тому тут и ото лише ся буде розходити: можете Ви заявити, що в разі вибору будете разом зі мною належати до «соц.-дем.» клюбу яко госпітант, то пишіть се Адлєрови и они просто мусят Вам вислати послів, а й грішми не потребуєте ся журити, а як не можете, то й не пишіть и не говоріт з ним ничо. Що до мене, то я мушу мати 100 зл[олтих] на карту и тих я не хочу взяти лиш позичити, а Ви зараз заскаржте мене (на сами лиш через когось) за 300 зл[олтих] (вексель маєте) щоби зтягнули з моіх диєт для Вас. Се посьлідне зробіт ив такім разі, як мені тепер 100 зл[олтих] на позичите, бож інакше я Вам не могу віддати, а волію теж прецінь все взяти, як жиди. З Ок[уневськ] им не говоріт – він тайно потерач Буз-ого[86] и взагалі то така «курва політична», що з ним слова не варт говорити. Я би радо зложив мандат, щоби лише з ним не бути в компанії. Посьлідний раз брав вже підписку у Барв-ків, з Танячкивичем поговорю и надіюсь, що зможу єго вислати (се на случай як Ви з соц[іал]-дем[ократами] не будете говорити. Окун[евськ]ого не беріт!!! а я вже попробую когось инчого найти, хоч не знаю чи удастся. На Вінковского[87] пристанете? – Хоть він ледве схоче. На Пініньского[88] я ще раз попробую натиснути через Туна. Розвязаня парламенту тепер не буде.

Попам кажіть через когось зробити кілька комплементів – хиже легко удобрухати. – Москвофілів[89] не дразніть, то они підут за Вами.

Здоровлю Вас щиро!

16/6 [18]98 Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 495–498. Рукопис. Оригінал

№ 30

[Відень, 2.09.1898]

Дорогий Товаришу!

Факт поміщеня Вами статі в «Wage»[90] дуже напсував крови Зінгерови[91] и Канерови[92] и они просили мене написати Вам, що то дуже обскурна[93] газета и просили Вас не писати більше в ту газету. Про ситуацію не мож ничо ще знати и мабудь и головні актори ничо не знают, бо все зависіти буде від припадків[94]. Певно, що з початку усі партиі будут старати ся заховувати «Ausland»[95] и сесия 4–6 неділь потриває, але опісля треба буде рахуватися з тим, що як Ausland даст [] прожити сей рік, то він буде жити чи не довше [Тафого], и хто зна, що зробит, щоби лиш привилеів феодали не теряли.

Чи читали статі Кавтского[96] в «Neue Zeit»[97]? Дуже інтересні и варт би их по руски випечатати[98]. Я писав об тім у Львів и брав ся дістати грошей на друк, та нихто мені не відписав. Можеб Ви приймились видати, як Вам наперед дам гроші?

Здоровлю Вас щиро!

Ваш Яросевич

IX/2 Währinger[99] gürtel[100] 88.II.10

P.S. Як Вам ведеся? Зінгер не в сил найти тут для Вас щось такого, щоб Вам варт було то приймити.

ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 463–466. Рукопис. Оригінал

№ 31

Дорогий Товаришу!

Довідую ся як раз, що маєте кандидувати[101] в Збаражи[102] і так радуюсь тим, що спішу Вас заклясти на чім світ стоіт, щобисьте з цілов форсов кандидували. Ви би своєв особов піднесли повагу руської депутації в парламенті. Держіть ся тої кандидатури! То добрі повіти. Пишу до Шмігера, щоби за Вами агітував.

Здоровлю Вас з душі и бажаю як собі щастя, щоби Вам ся удало дістати мандат!

Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1611, арк. 207. Рукопис. Оригінал

№ 32

Neulengbach[103] 15/9 [18]98

Дорогий Товарищу!

Віддавна вже ношу ся з наміром писати до Вас, та що то не легка штука тим разом Вам написати, відкладаю писаня вже далі місяць. Канер «Zeit»івский просив мене написати Вам розумно и так переконуючо, щоби Ви раз на все перестали редакцію «Zeit»[104] підозрівати в яких би то не було недовіріях до Вашої особи. Ну пережовував я це питання на всі боки и не міг вигадати ніякого способу писаня, котрим би Вас міг переконати, що хтось там про Вас думає так не инакше, раз я в єго шкурі не сиджу але в своїй и лиш за себе можу говорити – за свої а не за чужі думки а повірити Ви би могли хиба лиш Канерови самому и він сам и повинен би за себе написати. Та коли я му раз вже обіцяв, то беру ся на всякий спосіб сповнити обіцяне. Так знайте: Канер и Зінгер кілька разів згадували при мині про Вас в такий спосіб, що мовляв: «Ми мали право як добрі єго знакомі зробити єму замітку, що таке «Waage» и що єму не сьлід туди писати, але ми не на хвилю не зміняли нашого високого поавжаня для него як чоловіка и як таланту и нас дуже болит, що він до нас и до нашої газети не відносит ся тепер так само, як раньше. Будьте добрі переконати єго, що ми нічим на то не заслужили и що нам на тім дуже залежит, щоби наші відношеня лишились все добрі и т.п. ну доста хиба того а то я вже вмучився. Так будьте добрі вишліт им статю, як доказ, що я справді писав Вам. Надіюсь, що з буковиньскої границі напишете щось подібного на Starter Bezirkshauptman[105] о чім тут всі Німці толкуют в малім провінціальнім городку. Не довелось мені поґратульовати[106] Вам побіди по виборах, найже Вам тепер стисну руку на програну[107] – она багато важніща, як булаб побіда. И Поляки и Русини розбиті нев. – Сам я ніяк не міг приїхати не маючи ніяких крейцерів а в додатку лежав я якраз в той день и кілька дней перед тим в горячці 39.5. – Тепер осів я як вільно практикуючий лікар[108] в малім містечку недалеко Відня. Се так однісінька можливість по-при послованя мати ще свій фаховий заробок, бо ні з Галичини не мож послувати ні тут не мож ніяких сталих обовязків на себе взяти через парламент. Хиба у Відни, та там не дадут. А так я практикую и могу в кожний час поїхати, куду мені треба – та лиш до тепер мало що ще заробяю так коло 10 зл[отих][109] в місяць. Може з часом буде

ліпше. Чи зізд партийний відбуде ся сего року?[110] Як так, то дайте мені наперед знати, щобим міг вибратися на него. За Ваші вибори треба буде поставити інтерпеляцію. Може маєте які бажаня, що має бути в інтерпеляції?

Здоровлю Вас щиро!

Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 657–660. Рукопис. Оригінал

№ 33

Дорогий Товаришу!

Пише мені Мартович[111], щоби я поіхав в часі виборів до Скалата[112] и каже Вам написати, кілько мені треба на дорогу? Ну тут просте діло: мені треба 100 зл[отих] на карти колієві и я не хочу, щоби мені давали лиш щоби позичили. Як скінчит ся секвестр[113] діючий то мож буде з мене стягнути в найгіршім разі судово. Як верну до Відня (тепер я на заступстві на селі), то займусь виробленям у Туна якогось покровительства над виборами.

Здоровлю Вас щиро!
Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 319. Рукопис. Оригінал

№ 34

Wien XIII Diesterweggase № 15 1.4.[1]905

Шановний Товаришу!

Як виджу з Вашої полеміки[114] в Ділі з вічно обидженим Павликом, Ви мусите небавом здавати рахунок з так званого угроруского фонду[115]. В тім фонді є мій вексель на 200 корон[116], котрий я Вам колись дав, як Ви згодились на те, щоби гроші ті лежали в місто в касі у мене під варунком, що я заплачу такі самі процента, як платит каса. На то опісля згодив ся и Ковалевский хоть з гнівом за свого побуту у Львові з тим, щоби я сплачував довг у ратах[117]. Правда я посилав за мого послованя Вам гроші, та тільки они

певно обернулись на инчі партійні ціли. Значит ся довг лишаєсь за мною, хоть я дуже багато своїх грошей на партию потратив. Прошу мені написати, кілько виносят процента за ввесь час и до коли найпізніще маю Вам прислати гроші? Я хочу вже раз цілий той довг сплатити.

При тій спосібности прошу Вас проценя, що не віддаю Вам грошей у Вас позичених, але я тут так гірко бідую, що просто блиско мені до голоду разом з дітьми. Та все таки поволи начинаєсь мені практика поліпшувати, а скоро лиш троха більше начну заробляти, то Вам буду сплачувати.

Жду від Вас відповіди відворотнов почтов и здоровлю Вас щиро и Вашу подругу!

Ваш Яросевич

У Відни 1.4.[1]905

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 661–664. Рукопис. Оригінал

№ 35

Дорогий Товаришу!

Будьте добрі повідомити від мене Павлика (не знаю де він тепер?) що Коссівське[118] староство[119] єго сестри[120] не денунциовало и взагалі ніякоі опініі[121] о ні до Черновец не висилало и Чернівці навіть не запитували о те. Знаю все се з зовсім певного жерела.

Здоровлю Вас!

Ваш Яросевич

Не знаєте що о Невестюку?

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 665. Рукопис. Оригінал

№ 36

[Краків, 1892]

Дорогий Товаришу!

В повисчі статі[122] конечні собственно лише слова підчеркені: «прихильний» і «репрезентувати перед Європою» и незмінний факт, щоби статя була в «Народі». Все проче аж до мого підпису[123] можете собі змінити, як Вам подобаєсь. Старайтесь, щоби ще в най-

блисчім «Н[арод]і» випечатати, а то я спізнив ся до «безобразія». На Ваше письмо відпишу Вам ще сегодня.

Здорові були!

Яросевич

P.S. Як раз дістав письмо Арабажина[124]. Пересилаю Вам другу єго з просьбою зробити те, о що він просит. На засіданю групи порішено запитати центральний комітет:

1) Чи центральний комітет був повідомлений групою віденьскою, що вона дала мандат Будзиновскому на віче? – і які має докази, що він справді від групи мав мандат?

2) Кілько членів числит віденська група після ухвали зізду, що непренумеруючі «Народ» не вважают ся членами партиі?

3) Які фінанси «Народа»?

Краківська група[125] годит ся з поступком комітету щодо львівського віча и думає, що так и сьлідовало не брати участи в тім вічу.

Вчера я довідав ся, що Ви и другі заінтересувались комітетом задумуючим ставити памятник Шевченкови. Тому хочу Вам пояснити, що цілий той комітет то найзвичайніща студенська бляча. Сказав хтось, що у Львові мают «Народовці» такий комітет завязовати а тут хтось гейже заложім ми і зробімо им збитка. От и все. Колиж би то мало на тім не кінчитись, то все таки до зреалізованя тоі думки за далеко, щоби о тім и думати. Найбільше що мож зробити, то скликати ширший комітет. Ганкевич и Бачиньский[126] зовсім слушно дивлять ся в своїм листі на справу, лиш помиляються в тім, що тут мож показати дозрілість радикальноі партиі. Якби она сама одна се діло повела. По моєму се мертво роджена дитина и тут мож надіятись лиш «швефлю» політичного. Так знов дивлячись на діло я би радив запросити до комітету людей из всіх трех партий[127] хотьби для забави, як то 3 партиі разом виглядают? – бо сего ще не бувало, а «Громада»[128] яко студеньске товариство має право так зробити. Для радикалізму знов мош лиш такий «швефель» пустити, що мож поставити радикала головою комітету і написати, що радикали дали почин!

Читаю Вашого Гейне[129],

здорові були!

Ваш Яросевич

ІЛ, ф. 3, № 1635, арк. 648-650. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. *Кобринська Наталя* (1855–1920) – українська письменниця, організаторка жіночого руху у Галичині. У 1887 р. разом з Оленою Пчілкою видала жіночий альманах «Перший вінок».
2. Перше літературно-драматичне товариство у Коломиї імені Г. Квітки-Основ'яненка (1879–1912), організатором і керівником якого був Ісидор Трембицький.
3. *Білоус Михайло* (1838–1913) – власник друкарні у Коломиї.
4. Ймовірно йдеться про друк поеми (повісті) І. Франка «Панські жарти», яка зрештою так і не була надрукована у Коломиї й увійшла у збірку «З вершин і низин».
5. Йдеться про альманах «Перший вінок», який вийшов з друку у Львові у 1887 р., виданий коштом і доходом Олени Пчілки і Наталі Кобринської.
6. Conditionem, sine qua non (лат.) – необхідна, без якої не можна обійтися умова.
7. Можливо йдеться про Володимира Дудикевича (1861–1923) – відомого діяча москвофільського спрямування, який входив до керівного ядра усіх москвофільських інституцій Коломиї.
8. Tutti quanti (лат.) – всі.
9. *Грушкевич Теофіл* (1846–1915) – український громадський діяч, публіцист, педагог, літературознавець і видавець.
10. *Лепкий* – священик-катехит у Коломиї.
11. Male informatus (лат.) – погано поінформований.
12. Уривок з листа Н. Кобринської, на звороті якого текст Р. Яросевича.
13. Могильниця – Село Теребовлянського району Тернопільської області.
14. Можливо, йдеться про статтю І. Франка «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва» (вперше надрукована у журналі «Світ», 1882 р., № 16-17, с. 303–308.
15. «Академічна громада» – українське товариство, засноване наприкінці 1887 р. у Кракові студентами медичного факультету Ягелонського університету.
16. «Kurier Lwowski» – щоденна львівська газета, яка виходила польською мовою у 1883–1926 рр.
17. *Лаврівський Володимир* (нар. 1850 р.) – український громадський діяч, один з членів радикальної партії, учасник товариства «Сокіл».
18. «Діло» – одна з найстаріших і впродовж багатьох років єдина щоденна україномовна газета, виходила у Львові у 1880–1939 рр. спочатку як тижневик, потім двічі на тиждень, а з 1888 р. – щоденно.

19. *Невестюк Яків* (1868–1939) – український письменник-драматург, лікар, один з діячів радикальної партії. У Кракові разом з В. Стефаником організував українське студентське товариство «Академічна громада», яке очолював довгі роки.
20. *Павлик Михайло* (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадський і політичний діяч, який разом з І.Франком заснував Русько-українську радикальну партію.
21. *Дашинський Ігнацій* (1866–1936) – польський діяч, політик; засновник (1892) і керівник Польської соціал-демократичної партії Галичини і Тешинської Сілезії; у 1918 р. – прем'єр, 1920–1921 рр. віце-прем'єр; голова Найвищої ради Польської соціалістичної партії, голова управи Товариства робітничого університету; 1922–1928 – віце-маршал, 1928–1930 р. – маршалок сейму. Підтримував стосунки з І. Франком (листувалися впродовж 1883–1896 рр.).
22. *Саноцький, Левицький* – члени Радикальної партії.
23. «Народ» – громадсько-політичний часопис, друкований орган радикальної партії, що виходив у Коломиї (1890–1895) за редакцією Михайла Павлика, на сторінках якого публікував свої твори І. Франко.
24. Ймовірно йдеться про Теодора Ріпецького (1861–1901) – громадського і церковного діяча у Самборі, священика.
25. Р. Яросевич одружився в Одесі з українкою грецького походження Катрею Біціллі.
26. *Данилович Северин* (1860–1931) – український публіцист, громадсько-культурний і політичний діяч. Разом з І. Франком брав участь у випуску газети «Світ»у студентські роки, часописів «Народ» та «Хлібороб».
27. «Хлібороб» – популярний двотижневик, орган радикальної партії, входив з квітня 1891 до вересня 1895 р. у Львові і Коломиї. Редакторами часопису були І. Франко, М. Павлик, С. Данилович.
28. *Ковалевський Микола* (1841–1897) – український громадський діяч, член «Старої Громади». Був спонсором часопису «Народ», який був друкованим органом радикальної партії.
29. Йдеться про працю М. Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу», окреме видання якої з'явилося у Львові у 1892 р. накладом І. Франка (вперше праця була опублікована у журналі «Народ», 1891 р.).
30. Можливо йдеться про працю І. Франка «Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890», яка була вперше надрукована у журналі «Народ» у 1891 р, № 7, с. 118–120 і № 9, с. 147–151. Праця залишилася незакінченою, опубліковано лише вступний її розділ.

31. Товариство Шевченка – українська академічна організація, заснована у Львові у 1873 р., у 1892 р. перейменована на Наукове товариство імені Т. Шевченка.
32. Лист до редакції журналу «Народ», який був опублікований в журналі як стаття Р. Яросевича «На увагу русинам-українцям» (1892, № 11-12, 10 червня, с. 145).
33. Збруч – річка на заході України, ліва притока Дністра, якою проходив кордон між українцями Заходу і Сходу.
34. Хосен (діал.) – користь.
35. Мова про М. Ковалевського, який збирав кошти для фінансування Русько-української радикальної партії, надавав матеріальну підтримку галицьким виданням «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос», «Радикал», «Житє і слово».
36. Русько-українська радикальна партія – перша політична партія на території України, заснована 4 жовтня 1890 р. у Львові на базі радикальних молодіжних (драгомановських) гуртків.
37. Конфронтувати – протиборствувати.
38. «Reforma» – польська газета, яка виходила з 1881 до 1928 року у Кракові, згодом мала назву «*Nowa Reforma*».
39. «Neue freie Presse» – австрійська газета, яка виходила у Відні з 1864 р.
40. Можливо йдеться про газету «Галицька Русь» – під такою назвою видавалася у 1891–1892 роках газета «Пролом».
41. Яків Невестюк був заарештований російською царською поліцією за нелегальне перевезення української літератури у Росію і відсидів у Петербурзьких казематах. (У травні 1892 року царські жандарми на кордоні у Волочиську спіймали Я. Невестюка і вилучили близько 30 видань, що підбурювали до бунту і скинення верховної влади. Я. Невестюка протримали 5 місяців під слідством у Києві, згодом 6 місяців відсидів у Петербурзі в одиночному ув'язненні).
42. *Таафе Едуард* (1833–1895) – австрійський державний діяч, міністр внутрішніх справ, у 1868–1870 і 1879–1893 рр. міністр-президент Цислейтанії.
43. На 1-му аркуші лист Михайла Павлика до Р. Яросевича (автограф олівцем).
44. Готель «Під архикнязем Райнером» існував наприкінці XIX ст., місцезнаходження його невідоме. Свою назву заклад отримав від імені одного з членів австрійської імператорської родини – ерцгерцога Райнера Фердинанда Австрійського (1827–1913) – генерала австрійської армії, мецената, куратора Академії мистецтв, протектора австрійського музею мистецтва та промисловости, людини добре знаної та популярної в народі. Готель згадується у Адресовій

книзі Галичини 1896 р. та «Ілюстрованому путівнику по цісарсько-королівських залізничних коліях» (без року видання). Кімнати готелю були без освітлення і обслуговування. Вартість номера від 1 крони 60 геллерів до 2 крон 40 геллерів. В готелі «Під архикнязем Райнером» знаходилась ресторація та кондитерська (цукерня).

45. Михайло Павлик у 1894 р. кандидував у Бродівському повіті на виборах до Галицького сейму.
46. З вулиці Зиблікевича переселився І. Франко в тоді ще малозаселений район з дільницями Кастелівка і На Байках. Нову адресу для передплатників І. Франко подавав: Львів, Байки, вул. Глибока, № 7, а незабаром змінив її на Кастелівка, вул. Крижова, 12.
47. Можливо йдеться про Т. Стахевича (1853–1906) – купця, довголітнього члена міської ради, контролера філії Австро-Угорського банку й каси ощадності, або про д. Стахевича із Тернополя, який запропонував І. Франкові кандидувати до галицького сейму в окрузі Тернопіль–Збараж–Скалат.
48. Роман Яросевич у той час навчався на медичному факультеті Краківського (Ягеллонського) університету.
49. Податок.
50. З'їзд відбувся 2 лютого 1894 року в справі згоди українських політичних партій у Галичині. На ньому порушувалися три справи: 1) справа віри і церкви; 2) справа руської національності; 3) справа правопису. Див.: Два з'їзди // Народ. – 1894. – № 5. – 1 березня. – С. 69. – Підп.: І. Ф. [част. 1 й поч. 2], М. П[авлик] [решта част. 2-ї], Ів. Франко [част. 3].
51. Перевантаженість літературною, науковою, редакторською й публіцистичною діяльністю не давала І. Франкові можливості приділяти належну увагу справам товариства «Народна Воля», тому в травні 1894 р. він відмовився від головування в товаристві. Президія «Народної Волі» на засіданні 13 травня 1894 р. Франкової відмови не прийняла й просила його здійснити відвід. Невідомо як поставився І. Франко до цього рішення, але з того часу всі звернення товариства підписував як голова С. Данилович, а І. Франко як член президії.
52. «Народна Воля» – радикальне політичне товариство, створене в Коломиї у 1893 р., засноване в рамках загальнонародного вічового руху на Покутті.
53. Дружина Івана Франка Ольга Хоружинська часто відпочивала з дітьми влітку у Нагуєвичах.
54. *Вітик Семен* (1876–1937) – громадсько-культурний діяч у Галичині. Редагував часопис РУП «Селянин», засновник УСДП, посол до

австрійського парламенту. У 1892 році познайомився з І. Франком, був секретарем Русько-української радикальної партії, очолюваної І. Франком та М. Павликом.

55. *Окуневський Теофіл* (1958–1937) – український юрист, адвокат, дипломат, громадський і політичний діяч, посол до галицького сейму, до парламенту Австро-Угорщини, один із засновників УНДП.
56. Hat sich nicht (нім.) – не було.
57. Слово не відчитується.
58. *Танячкевич Данило* (1842–1906) – галицький громадсько-політичний діяч і публіцист, один з перших галицьких економістів. У 1897–1900 роках посол до австрійського парламенту.
59. *Ціпсер Йозеф* – адвокат і судовий перекладач у Відні, разом з І. Франком учився в Дрогобицькій гімназії, надсилав кореспонденції до газети «Kurjer Lwowski».
60. Після перемоги на виборах два посли від радикальної партії, Т. Окуневський і Р. Яросевич, увійшли в різні парламентські клуби. 22 квітня 1897 року центральний заряд (керівний орган) радикальної партії зобов'язав обидвох депутатів увійти до австрійського соціал-демократичного клубу (Див.: Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. CCXXII. – С. 71–110).
61. Antrag (нім.) – вимога, заява, звернення.
62. *Danielak* – можливо Йосип Данилюк (1842–1904) – друкар, один із перших діячів робітничого руху в Галичині, засновник робітничої газети «Praca».
63. und Genossen (нім.) – і товариші.
64. Інтерпеляція – звернення депутата парламенту до уряду або його представника з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала.
65. У 1899 році Р. Яросевич був обраний послом від Русько-Української радикальної партії до віденського парламенту.
66. У 1899 році Микола Ганкевич, Юліан Бачинський, Роман Яросевич, Семен Вітик й інші заснували Українську соціал-демократичну партію, а Теофіл Окуневський став членом Української націонал-демократичної партії.
67. *Романчук Юліан* (1842–1932) – довголітній політичний провідник галицьких українців, визначний громадський та культурно-освітній діяч (педагог, письменник, журналіст, видавець), посол до Галицького сейму, співзасновник Української національно-демократичної партії.
68. Евентуально – можливо за певних умов, за відповідних обставин.

69. Грималів (Гримайлів) – селище міського типу у Гусятинському районі Тернопільської області.
70. Обструкція – дія, демонстративно спрямована на зрив якого-небудь заходу, пропозиції.
71. *Адлер Віктор* (1852–1918) – один із організаторів і лідерів Австрійської соціал-демократичної партії.
72. Der social-dem[ocratic] Partei leitung privatim (нім.) – соціально-демократична партійна лінія.
73. Privatim (нім.) – приватно.
74. Госпітант – член-гість.
75. У червні 1897 року у Відні відбувся черговий з'їзд австрійської соціал-демократичної партії, на якому було ухвалено рішення про перетворення її у федерацію окремих автономних національних партій. (ЦДІА УРСР у Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 5; Від центрального заряду // Громадський голос. – 1897. –№ 9. – С. 89; Наші посли у Відні // Там само. – № 22. – С. 173–175.– Без підпису).
76. *Ганкевич Микола* (1869 – 1931) – український політичний та профспілковий діяч, ідеолог австромарксизму в українській соціал-демократії, організатор робітничого руху в Галичині, перший голова і засновник УСДП.
77. Згідно з рішенням центрального заряду радикалів на з'їзді представляли Р. Яросевич та С. Вітик.
78. Cóż w kraju słychać (польск.) – що чути в країні.
79. *Бадені Казимир* (1846–1909) – австрійський державний діяч, польський поміщик. У 1888–1895 рр. К. Бадені – намісник Галичини, в 1895–1897 рр. – прем'єр Австро-Угорщини і міністр внутрішніх справ. К. Бадені був проти революцій і національно-визвольного руху.
80. Працював І. Франко у газеті «Kurjer Lwowski» до травня 1897 р., бо після появи його статті «Поет зради» у віденській газеті «Die Zeit» він був змушений піти з редакції «Kurjera Lwowskiego».
81. Петиція – письмове колективне прохання, клопотання, звернене до державних керівних установ або до голови уряду.
82. Vertagung (нім.) – відтермінування.
83. Йдеться про статтю І. Франка «Поет зради», з аналізом теми валенродизму (служіння ворогу з таємною метою його перемогти) у архітворах А. Міцкевича, який розлютив польську громаду. Для І. Франка неприйнятною була будь-яка боротьба шляхом зради, хитання, хитрощів, удаваного чи справжнього угодовства.
84. *Міцкевич Адам* (1798–1855) – один із найвидатніших польських поетів, засновник польського романтизму, діяч національно-визвольного руху.

85. Автором першого перекладу повісті «Boa constrictor» був Кароль Гельбіг, лікар, який мешкав у Чехії. Він також працював і над перекладом другої новели – «На дні». Відомо кілька віденських перекладів «Каменярів» І. Франка у часописі «Ukrainische Revue» (згодом «Ukrainische Rundschau»).
86. *Будзиновський Вячеслав* (1868–1935) – галицький український політик, публіцист, історик і популяризатор; один із засновників Української радикальної партії, потім – УНДП.
87. *Вінковський Кирило* – член Ставропігії, адвокат.
88. *Пінінський Леон* (1857–1938) – польський державний і суспільно-політичний діяч, професор римського права у Львівському університеті, галицький намісник у 1898–1903 році.
89. Москвофільство – мовно-літературна і суспільно-політична течія серед українського населення Галичини, Буковини, Закарпаття у 1819–1930 роках. Обстоювала національно-культурну, а пізніше – державно-політичну єдність з російським народом і Росією.
90. «Die Wage» – віденський тижневик, де було надруковане оповідання І. Франка «Мій злочин» під назвою «Mein Verbrechen» німецькою мовою у перекладі самого автора.
91. *Зінгер Ізидор* (1857–1927) – економіст, професор Віденського університету, редактор віденської газети «Die Zeit», в якій І. Франко публікував свої статті.
92. *Каннер Генріх* – австрійський журналіст, один з редакторів віденської газети «Die Zeit», листувався з І.Франком.
93. Обскурний – ворожий до прогресу, науки.
94. Припадок (діал.) – випадок.
95. «Ausland» (нім. «Закордон») – скорочена назва журналу «Magazin fűr die Litteratur des in und Auslandes» («журнал для літератури з-за кордону»), який виходив у 1832–1915 роках.
96. *Каутський Карл* (1854–1938) – провідний теоретик соціал-демократії. Він займає видатне місце в історії марксизму, був редактором четвертого видання «Капіталу» Карла Маркса.
97. «Neue Zeit» – теоретичний журнал німецької соціал-демократичної партії, виходив у Штутгарті в 1983–1923 роках.
98. У 1918 р. Шлемкевич переклав українською мовою книжку Карла Каутського «Диктатура пролетаріату», і цей переклад був представлений на з'їзді Української соціал-демократичної робітничої партії.
99. Währing Верінг (нім.) – вісімнадцятий район Відня.
100. Гюртель (нім. *Gürtel*, «пояс») – важлива кільцева дорога в межах Відня. Була створена в1890-х роках на місці фортифікаційних споруд, які складали першу лінію оборони міста (перед стінами міста).

101. Іван Франко втретє був кандидатом до австрійського парламенту від радикальної партії на додаткових виборах в окрузі Тернопіль–Збараж–Скалат.
102. Збараж – місто у Тернопільській області, центр Збаразького району.
103. Neulengbach (нім.) – Нойленгбах, місто в Австрії
104. «Die Zeit» (укр. «Час») – віденська щоденна газета демократичного напряму, де І. Франко друкував свої статті з питань соціально-політичного, історико-культурного та літературного життя українського народу.
105. Bezirkshauptmann – губернатор округу.
106. Погратульовати (діал.) – привітати.
107. Іван Франко програв на виборах через шахрайство та крадіжку голосів.
108. Р. Яросевич працював стоматологом у Нойленгбаху.
109. Для порівняння: щорічна зарплата учителя гімназії на той час була 735 золотих (рейнських).
110. VII партійний з'їзд русько-української радикальної партії відбувся 30 жовтня 1898 року.
111. *Мартович Лесь* (Олекса Семенович; 1871–1916) – український письменник і громадський діяч, разом з І. Франком приїжджав на Тернопільщину під час передвиборчої кампанії.
112. Скалат – місто в Україні, Підволочиському районі Тернопільської області, яке відвідував І.Франко у 1884 році.
113. Секвестр – заборона або обмеження, що встановлюються органами державної влади на використання чи розпорядження будь-яким майном.
114. І. Франко критикує М. Павлика у статті «Михайло Павлик. Замість ювілейної сильветки», опублікованій у ЛНВ. Відповідь М. Павлика надрукована в «Ділі» за 1905 рік, згодом видана окремим відбитком «Пан Іван Франко супроти мого 30-літного ювілея». – Львів, 1905.
115. М. Ковалевський у 1895 р. передав І. Франку гроші на т.зв. угро-руський фонд і зобов'язався далі збирати гроші. Метою фонду мав бути розвиток наукових досліджень Закарпаття, які би сприяли підтримці та зміцненню національної свідомості українського населення у краї. Гроші з фонду використовували на різні потреби.
116. Р. Яросевич взяв у І. Франка з угро-руського фонду 200 руб., коли їхав до Відня, ставши депутатом австрійського парламенту від РУРП у 1897 році.
117. Рата – термін сплати боргу, а також частина боргу, сплачена в якийсь відрізок певного строку.

118. Косів – районний центр Івано-Франківської області, осередок галицької Гуцульщини, де народився і здобув початкову освіту М. Павлик.
119. За австрійських часів з упровадженням 1867 року нового устрою Косову надали статус повітового міста, унаслідок чого вся адміністративно-політична влада була передана повітовому управлінню – староству, очолюваному старостою та підпорядкованому безпосередньо галицькому намісництву у Львові.
120. Йдеться про Анну Павлик (1855–1928) – рідну сестру Михайла Павлика, українську громадсько-культурну діячку, активну учасницю жіночого руху в Галичині.
121. Опінія (заст.) – громадська думка.
122. Йдеться про статтю Романа Яросевича «На увагу русинам-українцям», надруковану в журналі «Народ», 1892, № 11-12, 10 червня, с. 145.
123. Стаття підписана «Др. Роман Яросевич».
124. *Арабажин Костянстин* (1866–1929) – російський і український літературознавець, журналіст, письменник. Перебував у дружніх взаєминах з І. Франком, М. Павликом, Лесею Українкою, М. Драгомановим.
125. Краківська група – велика українська громада, яка виникла наприкінці 80-х – початку 90-х років у Кракові в середовищі студентів, службовців, проводила загальні збори, культурні заходи: читалися лекції, проводилися літературні вечори, концерти. Серед її членів були І. Колесса, Р. Яросевич, М. Яремкевич, Я. Невестюк, І. Навроцький, О. Брилинський.
126. *Бачинський Юліан* (1870–1940) – український політичний і громадський діяч, публіцист, член Української радикальної партії, а з 1899 року – Української соціал-демократичної партії.
127. Йдеться про партії радикалів, москвофілів і народовців.
128. Йдеться про студентську «Громаду» у Кракові у 1888–1895 рр. (див. примітку 15).
129. У 1892 році виходить книжка «Вибір поезій» Генріха Гейне, з перекладами популярних поезій, які здійснив І. Франко, і яка відкривалася «Переднім словом» І. Франка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горак Р.* Василь Стефаник. – Кн. 1. – Львів : Апріорі, 2015. – 600 с.
2. *Пундій П.* Українські лікарі. Бібліографічний довідник. – Кн. 1. – Львів; Чикаго, 1994. – 328 с.
3. *Українка Леся.* Зібр. творів : у 12-ти т. / Леся Українка. – Т. 11 : Листи (1898–1902) / ред. Ф. П. Погребенник. – К. : Наукова думка, 1978. – 478 с., с. 119.
4. *Яковлєв Ю.* Роман Яросевич – провідний діяч РУРП у першій половині 90-х рр. // Вісник Прикарпатського Університету. Історія. – Вип. 23–24. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 115–119.
5. *Blazejowskyi D.* Historical Šematism of the Archeparchy of L'viv (1832–1944). – Vol 2. Clergy and Religious Congregations. – Kyiv, 2004. – 570 p.

МАРІЯ ВОЙЦІЦЬКА

ЛИСТИ МИХАЙЛА КОМАРОВА ДО ІВАНА ФРАНКА

Михайло Комаров

У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка серед світлин друзів і знайомих письменника під інвентарним номером № 252 МЕМ зберігається невеличка овальна фотографія, зроблена у фотостудії В. Чеховського в Одесі 1889 р., наклеєна на фірмове паспарту. Це фото Михайла Комарова – українського письменника, бібліографа, критика, фольклориста і перекладача, доброго знайомого Івана Франка. І хоча жили письменники в Україні

по різні сторони кордону, за сотні кілометрів один від одного, єднала їх спільна мета – служіння своєму народу і об'єднання різних частин України – Південної, Західної і Східної.

Комаров Михайло Федорович (псевдоніми і криптоніми – М. К., М. У., М. Комар, М. Неїжмак, М. Уманець та ін.) народився 23 січня 1844 р. в слободі Дмитрівка, тепер Петропавлівського району Дніпропетровської області. За походженням з російської родини, що оселилась в Україні і сприйняла українську культуру. Закінчив 1867 року юридичний факультет Харківського університету. У 1868–1886 роках працював на різних судових посадах у Воронезькій губернії, Києві, Умані, з 1887 р. до кінця життя – нотаріус в Одесі.

Громадську діяльність Михайло Комаров розпочав із жвавого зацікавлення зародженням українських товариств, періодичних видань, популярних книжок у Києві (кінець 60-х, початок 70-х років). Це був час розгортань суспільно-політичного і національно-культурного руху в Україні, осередком якого в Києві була «Київська громада». Серед громадівців, які організовували недільні школи, видавали українською мовою популярну і дешеву літературу, збирали етнографічний і фольклорний матеріал, був і Михайло Комаров. Тоді вийшла його перша публіцистично-наукова розвідка «Розмови про небо та землю». Плідно працював як дослідник літератури та бібліограф. У 1883 р. у додатку до упорядкованого М. Старицьким альманаху «Рада» побачила світ одна з найвідоміших праць М. Комарова «Покажчик нової української літератури», де був поданий системний погляд на національні видання часів І. Котляревського.

Зібраний М. Комаровим багатий етнографічний матеріал ліг в основу книги «Нова збірка приказок», а широкі філологічні зацікавлення реалізувались у «Словарі російсько-українському», зібраному й відредагованому М. Комаровим.

Це була тяжка і напружена праця. Один із активних членів «Одеської громади» Євген Чикаленко у спогадах пише: «Словарна комісія під головуванням «Комара» збиралась

раз на тиждень і працювала протягом кількох років» [7, 152]. Результати цієї роботи під назвою «Словар російсько-української мови» були видані у Львові заходом Товариства ім. Т. Г. Шевченка». Протягом 1893–1898 рр. вийшло 4 томи «Словника», на яких було зазначено: «Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка», тобто М. Комаров і «Одеська Громада». Фінансували це видання Євген Чикаленко та товариш Михайла Комарова по Харківському університету Василь Гегело.

Подальшими бібліографічними працями дослідника стали: «Т. Шевченко в літературі та мистецтві» (Одеса, 1903), «Библиографический указатель музыкальной и литиратурной деятельности Н. В. Лисенко» («Киевская Старина» – 1904), «Бібліографічний покажчик видань творів Котляревського та писань про нього» (у збірнику «На вічну пам'ять Котляревському», виданому у Києві 1904 р.), фундаментальна праця з історії української драматургії й театру «Українська драматургія» (1815–1906)» – 1906, «Додаток до Української драматургії (1906–1911 рр.)» –1912.

М. Комаров тісно співпрацював з галицькою газетою «Зоря» (1885–1897) у період, коли часопис став власністю Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка й об'єднав співробітників з усіх українських земель. Саме тут виступав з численними рецензіями, історико-літературними статтями, друкував популярні нариси: «Оповідання про Богдана Хмельницького», «Оповідання про Антона Головатого», «Запорозькі вольності», опублікував з передмовою віднайдені ним невідомі твори С. Руданського. Переклав українською мовою «Тараса Бульбу» М. Гоголя та монографію «Богдан Хмельницький» М. Костомарова, надруковану в Галичині в серії «Руська історична бібліотека».

Брав активну участь у громадському житті. З 1906 р. очолював Одеське відділення «Просвіти», видавав і редагував періодичні видання. Почесний член товариства «Просвіта» у Львові. 25 березня 1901 р. був обраний дійсним членом НТШ

і був членом язикової і бібліографічної секції товариства, засновник фонду премій за кращі праці з історії України-Русі. Виступав з лекціями, в яких популяризував історію української літератури, залучав до просвітницької діяльності молодь, допомагав у формуванні Одеської «Просвіти».

Напередодні 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 1912 р. М. Комаров опублікував зі своїми примітками великий збірник поетичних творів різних авторів, присвячених Т. Шевченкові – «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів». Це була передостання земна справа подвижника-просвітянина. А останньою стала невелика брошура «П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову. Написав М. Комаров. Одеса. 1913».

І навіть в останній рік життя, прикутий важкою недугою до ліжка, не переставав працювати – збирав і готував до видання історію діяльності й закриття Одеської «Просвіти». Відійшов у вічність Михайло Федорович Комаров 19 серпня 1913 року в Одесі, де й похований.

Своє захоплення творчою і літературною діяльністю передав М. Комаров і своїм донькам – Галині, Любові, Маргариті та сину Богдану.

Галина Комарова (крипт. і псевд. Г. К., Галина Комарівна) була поетесою і перекладачкою. Через хворобу вона навчалась вдома. Під впливом Лесі Українки, з якою була в дружніх стосунках, зайнялась літературною працею. Перші вірші, опубліковані в 1900р. в «Літературно-науковому віснику», схвально оцінив Іван Франко. Друкувалася в журналах «Киевская Старина» й «Нова громада», альманахах «Акорди», «Українська муза» та ін. У 1905 р. видала вірші окремою збіркою «Починок».

Любов Комарова, яка була за освітою медиком і закінчила медичний факультет університету в Монпельє (Франція), як і її батько, теж вела активну громадську і літературну діяльність. З 1887 р. – учасниця Одеського літературного

товариства «Молода громада», що продовжило традиції Київської «Плеяди». Працювала лікарем в Одесі, а також і в Одеському відділенні Державного видавництва України. В перекладі окремими виданням вийшла науково-популярна праця «Історія свічки» М. Тарадея (1924), роман «Дев'яносто третій рік» В. Гюго (1928 р., разом з О. Косач-Кривинюк), кілька книг з медицини.

Маргарита Комарова (Сидоренко) отримала музичну освіту, але займалася також і перекладацькою діяльністю, була членом літературного товариства «Молода громада» в Одесі. Як і її сестра Галина, перекладацьку роботу почала за порадою Лесі Українки. З її перекладів відомі такі твори: українською мовою оповідання «Сон Макара» В. Короленка (1889) та стаття «Дещо з життя Т. Г. Шевченка в Раїмі» Д. Клеменсова, російське оповідання «Різдво під Південним Хрестом» М. Косача (Обачного) та ряд оповідань інших письменників, які було вміщено в одеських журналах «По морю и суше» і «Южные записки».

Син Михайла Комарова Богдан, так само, як і батько, був бібліографом, а також публіцистом і мемуаристом. У 1900 році вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету (Одеса), з якого 1902 року був виключений за участь у студентських заворушеннях. Продовжував навчання у Львівському, закінчив 1906 року Краківський університет. Учителював. Перебував під негласним наглядом поліції. На базі бібліотеки батька та ряду націоналізованих в Одесі книгозбірень створив Державну українську бібліотеку імені Т. Г. Шевченка, якою завідував протягом 1920–1930-х років, розгорнув діяльність Українського бібліографічного товариства в Одесі (1924–1930), був одним з його керівників та співредактором «Записок Українського бібліографічного товариства» в Одесі (1928–1930). Підготував і видав «Бібліографічний покажчик літературної діяльності М. Ф. Комарова (1865–1913), «Матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів» (здебільшого

за рукописними матеріалами М. Комарова (1928), «Огляд природознавчих праць М. Максимовича» (1929), уклав ряд російсько-українських та російсько-таджицьких термінологічних словників. Протягом 1926–1930-х років опублікував цикл важливих за своїм джерелознавчим характером статей про наукову роботу одеських бібліотек та бібліографічного товариства. Працював над спогадами «Бібліотека моєї пам'яті» (опублікував у 1971 році розділи про зв'язки родини Комарових з Лесею Українкою). У 1931 році звинувачений у належності до Спілки Визволення України (СВУ). Репресований, відбув річне адміністративне заслання у Курську. Реабілітований 1989 року.

Про дружні взаємини між І. Франком та М. Комаровим свідчить їхнє листування та деякі факти з їхніх особистих стосунків. В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в бібліотеці Івана Франка зберігаються такі книги, упорядковані М. Ф. Комаровим:

1. № 1163 (комп. 1). Комаров М. Ф. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, загадок і замовлянь. Одеса, 1890.
2. № 1952. Комаров М. Ф. Видання «Руданський С. В. Твори. Т. 1-4. Львів, 1895, 1897.
3. № 367(комп. 9). Комаров М. Ф. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко. Киев: Тип. А. Давиденко, 1886. (Оттиск из «Киевской Старины» за 1886 г., кн. IV).

У меморіальній експозиції музею Івана Франка, в його робочому кабінеті, на невеличкому столику, серед вітальних адрес і подарунків з нагоди 25-літнього ювілею письменника експонується також привітання «Від земляків з далекого чорноморського побережжя», підписане як «Уманець і Спілка» (Інв. № 75 МЕМ). Немає достовірних фактів, чи Михайло Комаров був присутній на святкуванні і привітав особисто Івана Франка, чи надіслав дарунок поштою. Але судячи із теплих і шанобливих слів цього привітання, можна сказати

як високо цінували Івана Франка не лише в Галичині, але й на Великій Україні: «Ще більше шануємо тебе, наш друже, що навіть в часи найбільшої громадської несталости, коли наші громадські діячі, а часом і проводирі хилялися, не знаючи куди схилятися і на чому зупинитися, в часі вільних і невільних перевертнів, ти ні на крок не поступився своїми поглядами і сміло ніс народний стяг: «в своїй хаті своя правда, і сила, іволя!», покладаючи всі свої сили і своє здоровля на працю для добра і на боротьбу за волю нашого народу. От чим заслужив єси ти слави славної і поміж нами, земляками твоїми!..»

Про приїзд Михайла Комарова до Львова Іван Франко у листі до Михайла Драгоманова від 30 травня 1890 року пише: «...Комаров має небаром бути в Галичині...» Можливо, що в справах видання «Словара російсько-української мови», який був виданий заходом Товариства ім. Т. Г. Шевченка протягом 1893–1898 років у Львові, Михайло Комаров бував тут і не раз.

А от про зустрічі та стосунки Івана Франка з Михайлом Комаровим в Одесі пише у своїх спогадах Сергій Шелухін. Як відомо, у 1909 році Іван Франко, вже тяжко хворий, із скорченими руками, приїхав до Одеси з надією лікування на лиманну грязюку від ревматизму. «На двірці кондуктор здав Франка жандармові, щоб сей поміг йому. Франко, одначе, не сказав, хто він і до кого приїхав, чи є в нього в Одесі родичі. Побачивши в ньому українця і галичанина, жандарм одвіз його до нотаря Михайла Комарова, знаючи його за українця і сподіваючись од його помочі, щоб розплутати справу. Комаров упізнав Франка і взявся улаштувати його справу, чому жандарм дуже зрадів».

І хоча у Комарова і було велике помешкання, але примостити Франка у себе він не міг, оскільки сам він був на службі і не мав нікого, хто б міг прислуговувати і доглядати за хворим і немічним Франком. Тому відвіз його в готель і там винайняв для нього кімнату, за що Франко навіть образився на Комарова. Але як зазначає далі у своїх спогадах

С. Шелухін, що «...мабуть, так було б і зо мною, коли б я не знав, як треба поводитися з таким хворим».

Окрім особистісних стосунків, між Франком та Комаровим мало місце і листування, яке охоплювало 1886–1900 роки. Збереглося два листи Івана Франка до Михайла Комарова, опубліковані в 50-томному виданні творів Франка (т. 49, с. 86, т. 50, с. 149–151), та п'ять листів Михайла Комарова до Івана Франка: два листи до редакції «Зорі» (І. Франка), один лист до редакції газети «Діло» та два листи особисто до Франка, один з яких підписаний під псевдонімом М. Уманець.

У фондах Інституту літератури у Києві, (ф. 3, № 1623, арк. 144–145) подається ще один лист (машинопис) від 22.09.1897 р. під прізвищем М. Комаров. Але це посилання помилкове, оскільки під цим номером зберігається уривок рукопису невідомого художнього твору без підпису автора.

Перші чотири листи М. Комарова адресовані до редакції часописів «Діла» та «Зорі» у період, коли І. Франко працював редактором у видавництвах. Листи коротенькі, ділового характеру, в них йдеться про пересилку книг і розповсюдження їх у Наддніпрянській Україні, прохання надрукувати рецензії, оповідання, і т. ін. у періодичних виданнях. Зокрема в листі до редакції «Зорі» говориться про висилання матеріалів до друку у «Перегляді українських книжок» – під такою назвою (з додатком за 1885 рік) впродовж 1886 року у номерах журналу «Зоря» під псевдонімом «М. Комар» публікував рецензії на українські видання підросійської України.

Останній лист, написаний в квітні 1900 року, адресований особисто І. Франку, стосується справи викладання доцентури І. Франка. Відповідь І. Франка на цей лист подається у 50-томному виданні творів від 27 квітня 1900 р. (Т. 50).

Усі листи Михайла Комарова до Івана Франка друкуються без зміни фонетичних, морфологічних та синтаксичних особливостей тексту.

№ 1

[1886]

Вельми шановна Редакціе!

Колись, ще за покійника Барвінського[1], писав я до редакціі и викладаючи свої думки и сподіванки українцівъ що до редакціі «Діла»[2], питався про дописи и бібліографичні звістки зъ України – чи буде шановна редакція друкувати іхъ? До сёго часу я не одібрав ніякого одвіту на мій листъ. Думаю, що це трапилося за смертю Барвінського, а не від чого іншого, та разом сподіваюся, що коли редакція не цураетця подавати хочъ де-коли звістки зъ України и про українські книжки, та певно не одцураютця мати сотрудниківъ и відціля. Въ цій надіі, я засилаю тепер мою рецензію про книжку п. Щоголева[3] «Ворскло» и прошу Редакцию надрукувати ii въ «Ділі». Коли Редакция згодтця, той на дальше я буду засилати рецензіі на українські книжки и звістки зъ України. Бажалося би знати, якъ шановна редакція дивитця на сотрудничество зъ України. А поки що прошу Редакцію не занехаяти посилаему рецензію на «Ворскло» и надрукувати ii яко мога скоріше. Коли треба буде на погляд редакціі що небудь викинути або й прибавити – я проти сёго нічого не матиму, а теж саме правопись и мову редакція мае право перемінити по своій уподобі. При цёму звіщаю редакцію, що вислані міні книжки, окрім деякіхъ, пропущені нашою цензурою и я вже продав іхъ на 15 карбованцівъ, зосталося вже не богато, котрі теж скоро будуть продані, та тоді вже разом я пришлю въ редакцію всі гроші и рахунок.

Зъ щирою повагою до Редакциі Михайло Комаров.

ІЛ, ф. 3, № 1617, арк. 111–114. Рукопис. Оригінал

№ 2

[січень-лютий 1886 р]

Вельми Шановна Редакціе!

Давно вже я послав в Редакцію початок моеі статі «Перегляд українскіх книжок за 1885 рік». З переписки редакціи въ 4 ч. Зорі[4] бачу, що Редакція одібрала мою посилку, тим часом обіщаного

там же листа я й досі не маю, и досі не відомо – чи Редакція мае друкувати мою статью, чи ні? У всякім разі, щоб не було часом якої запинки, посилаю продовження моеі статті, а що на дальше приготовлено в мене – то вже буду сподіватися одповіді Редакціи. Разом з сим прошу вельми одписати й на інші мої запитання – чи можна виписувати до нас «Буковину»[5] або иншу яку часопис, окрім «Батьковщини»[6], котру я вже маю, и які книжки, видані редакцією, пропускаютця до насъ?

З великою повагою до Редакциі М. Комаров.

Чи можна теж дістати повне видання «Зорі» с першого року видання до 1883 р.? Коли можна, прошу вислати, а гроші, скільки треба буде, я зараз же вишлю.

Г. Умань Кіев. Губ. Нотаріусу
М. Ф. Комарову.

ІЛ, ф.3, № 1608, арк. 417–418. Рукопис. Оригінал

№ 3

[кінець листопада – початок грудня 1886]

Въ Редакцию «Зорі»

Посилаю при сёму продовження «Перегляду українських книжок»[7]. Добре було б, щоб усе воно з тим, що раніше висилано, було разом надруковано въ 22 ч. або не пізніше якъ в 23 ч.[8], бо ще буде на одне число, а безпремінно треба закінчити в сему році. Ще зашлю переклад дуже гарного оповідання В. Короленка[9] «Ліс шумить» може здастся хоч на той рік, а коли ні – то прошу передати редакціи «Поступ»[10] або в «Діло». В. Короленко – се один з найкращих теперішніх списателів в російській літературі. Пише він найбільше з українського житя, яке живучи далеко від України, одбився од своеі мови и пише по росийскі. Се его оповідання тои и прийнявся до перекладу українського, котрий, як міні заєтця, зроблений добре.

З великою повагою до редакції М. Комаров.

На сім тижні я вислав про оповідання Д. Мордовця[11] и Грабини[12].

ІЛ, ф.3, № 1608, арк. 557–558. Рукопис. Оригінал

№ 4

[1889]

Вельми шановний Добродію!

Дуже дякую Вам за вислану Літ. бібліотеки «Перебендя»[13] і прошу Вас чи вислати чи передати п. Мелетицького «Австро руські спомини»[14] і инші випуски Вашої Библіотеки. Лист сей подасть Вам п. Мелетицькій – давній тутешній громадянин, він дуже интересуеться познаёмитись з Вами і з нашими земляками; то будьте ласкаві, привітайте ёго, з ним можна говорити про все по щирости. Скільки Вам належить від мене за книжки – він Вам передасть. Недавно я одібрав вістку з Кіева начебто Ви писали до мене про «Одисею»[15]; тим часом я листа Вашого не одібрав і нічогісінько не знав про се; чи може з Кіева не так переказали, чи Ваш лист десь загубився. А шкода велика, бо я певен, що Одисея скоріше б світ побачила, коли б я вислав до Вас; ну та тепер вже сёго діла не можна поправити, бо Одисея вже одіслана і, як писали мені, незабаром має друкуватися. Якраз прибив сюди Елисей Куперіянович[16] і прохав переказати Вам, щоб Ви написали ёму – чи одібрали гроші (здається 200 р.) і якісь речі, що одіслані Вам.

Пишу на швидку – вибачайте.

Повік прихильний до Вас М. Уманець.

ІЛ, ф.3, № 1605, арк. 649-650. Рукопис. Оригінал

№ 5[17]

Високоповажаний Добродію!

Дуже радий був одібрати Ваш лист в такій справі, котрій тутешні земляки надавали велику вагу. Ще тоді, як зайшла річ про українські доцентури на львівському університеті, тутешні земляки з повним спочуттям відгукнулись на се, а далі склалося так, що здавалося буде спромога від Вас утримувати принаймні одного доцента, лічучи не держливо по 1200 руб. на рік. Тоді ж то усі, кому відома Ваша літературна і наукова діяльність, виявили бажання, коли б Ви заняли доцентуру по історії літератури, – і ото в сій справі доручено було одному землякові написати у Львів і запитатися Вас.

Але незабаром зі Львова поспіли вістки, що Ви не згожуєтесь, а докі й друга вістка, що взагалі не можна сподіватися, щоб Поляки допустили українські доцентури на львівському університеті. Так і заглухла ся справа. Улітку інтерес до неі знову прокинувся, коли дійшла чутка про віче студентів у Львові, але там, як відано, річ була вже не про доцентури, а про цілий український університет, котрого напевне дочекаютця хіба наші діти, а не ми, то й чутка ся не викликала ніяких реальних здобутків, окрім спочуття та прихильних бажань. Після того знов наспіли звістка про людовий університет, котрий не потребує вже таких великих коштів і заходу,тай перешкоди, здавалось, не зустріне серйозної. Се діло знов викликало до себе гімназіі, заходились навіть збірати гроші і за не довгий час було зібрано до 400 рублів, але знову зі Львова розхолодили нас вісткою, що і на людовий університет певноі надіі немає. Тим і все діло тут зупинилося, а зібрані гроші одіслані через одного земляка, з котрим Ви певно бачились у Львові. Як бачите з сього, про можливість Вашоі доцентури в Черновецькому університеті, досі не було й речі, інакше ми б не занехаяли сієї справи, бо се було спільне бажання, щоб Ви взялись за лекціі по історії літератури. Тож я певен, що теперішня Ваша пропозиція усім припаде до серця, але поки що прошу ласкаво вибачити міні, що не можу дати Вам рішучоі одповіді, бо тепер шче де-кого з земляків немає в місті та й взагалі Великодні свята не сприяють тому, щоб як слід обміркувати таку важку справу. До того не сподіваємося повороту зі Львова земляка, котрий мав обговорити і улагодити там ще іншу справу, дотикаючу Вас, то треба вислухати його і порадитись разом і про ту справу. Сподіваюся, що у всякім разі в сьому ж місяці я матиму змогу докладно про все оповістити вас. З найщирішою повагою до Вас М. Комаров.

При сій нагоді прошу Вас переказати Вельми шановній дружині Вашій від мене і жінки найщиріше наше привітання.

14 квітня 1900 р.

ІЛ, ф.3, № 1620, арк. 213–216. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. *Барвінський Володимир* (1850–1883) – галицький громадський діяч, публіцист, літератор, один із засновників товариства «Просвіта» (1868), «Руського Педагогічного Товариства» (1881). Співредактор, а в 1876–1880 рр. – редактор журналу «Правда». Засновник і перший редактор газети «Діло» (1880 – 1883).
2. «Діло» – львівська газета, яка виходила у Львові до 1939 року (з перервою 1918–1922рр.).
3. *Щоголев Яків* (1823–1898) – український поет, один із представників Харківської школи поетів-романтиків.
4. «Зоря» – літературно-науковий і громадсько-культурний журнал. Виходив у Львові 1880–1897 рр. І. Франко входив до редакції цього часопису впродовж 1883–1886 рр., а в 1886 р. був редактором цього видання. Йдеться про повідомлення, яке було опубліковане в «Зорі» (№ 4. – 15(27).02. – С. 68) під рубрикою «Переписка администрации». Повідомлення гласило: «Вп. Лакида, Новгор[од] сіверск[ий], Цвита въ Черниг[ові] и Комаровъ въ Умані: Книжки выслано за розпискою. На инші запитаня одповілисьмо листомъ».
5. «Буковина» – найбільша українська газета на Буковині, орган буковинських народовців. Виходила в Чернівцях впродовж 1885–1918 рр.
6. «Батьківщина» – газета народовського напрямку, що виходила у 1879–1896 рр. у Львові.
7. «Перегляд українських книжок» – під такою назвою (з додатком «за 1885 рік») впродовж 1886 року у номерах журналу «Зоря», що виходив під редакцією Івана Франка, М. Комаров під псевдонімом «М. Комар» публікував рецензії на українські видання підросійської України. Публікації містилися в таких номерах: № 5. – 1(13).03. – С. 81–83; № 8. – 15(25).04. – С. 133–135; № 13-14. – 8(20).07. – С. 242–245; № 15-16. – 8(20).08. – С. 270; № 20. – 15(27).10. – С. 343–344; № 23. – 1(13)12. – С. 399–400; № 24. – 15(27).12. – С. 416–418. Серед рецензованих творів і книг: драма П. Куліша «Байда», збірка п'єс М. Кропивницького, оповідання Д. Мордовця, казки А. Грабини, оперета М. Старицького та інші.
8. 22 число «Зорі» 1886 вийшло в кінці листопада, а 23 число – 1 (15) грудня. На цій підставі проставляємо відповідне датування листа.
9. *Короленко Володимир* (1853–1921) – російський письменник українського походження (з Волині). Довший час жив в Полтаві, де й помер.
10. «Поступ» – журнал, який планував видавати І. Франко з 1887 року, однак до видання не дійшло.

11. *Мордовець Данило* (справжнє прізвище – Мордовцев, 1830–1905) – український і російський письменник, автор історичних повістей, історик.
12. *Грабина* (точніше – Гробина) *Олексій* (1861–1924) – український письменник, який писав українською та російською мовами. Працював викладачем в Ромнах, Глухові. Друкувався в низці періодичних видань, зокрема в «Киевской Старине».
13. «Перебендя» – йдеться про однойменну поему Т. Шевченка, яка з переднім словом І. Франка була видана у Львові 1889 р. як перша книга «Малої серії» «Літературно-наукової бібліотеки».
14. «Австро-руські спомини» – мемуари Михайла Драгоманова, які впродовж 1889–1892 років почастинно видавалися у Львові як друга, четверта, сьома, восьма, дев'ята і п'ятнадцята книги «Малої серії» Літературно-наукової бібліотеки».
15. «Одисея» – гомерівський епос. Йдеться, мабуть про переклад цього епосу українською мовою, здійснений Петром Ніщинським (Байдою). Фрагмент цього перекладу (з п'ятої пісні) під назвою «Одиссеєві плавники» було опубліковано у «Зорі» 1886. – № 21. – 1(13).11. – С. 345–350.
16. *Куперіянович Елисей* – йдеться про Єлисея Кипріяновича Трегубова (1848–1920) – громадського і культурно-освітнього діяча, директора Колегії Павла Галагана в Києві (1890-1891 рр.), інспектора Керчинського інституту благородних дівиць, члена Старої Київської Громади, редколегії часопису «Киевская Старина». Швагер І. Франка, чоловік сестри Франкової дружини Антоніни.
17. Відповідь Франка – лист від 18 квітня 1900 р. (т. 50, с. 149–151). Цей лист Комарова фрагментарно цитується у примітках у 50 томі (с. 509), помилково зазначено, що лист від 27 квітня 1900 р. (насправді лист від 14 квітня 1900 р.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Львів, 1994. – Т. 3.
2. Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедії словника / за заг. ред. М. М. Романюка. – Вип. 3. – Львів, 1996.
3. Українська загальна енциклопедія / за ред. І. Раковського. – Львів; Станіславів; Коломия : Рідна школа, 1930. – Т. 2.
4. Українська літературна енциклопедія. – К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. М. Бажана, 1990.

5. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – 812 с.
6. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – 704 с.
7. *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). – К.: Темпора, 2003. – 415 с.
8. *Шелухін С.* Українство 80-х років XIX і мої зносини з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 184–199.

АЛЛА КОЦУР

ЛИСТИ ІВАНА СТЕШЕНКА ДО ІВАНА ФРАНКА

Він один з тих, хто був переконаний у необхідності відродження національної свідомості народу, хто багато зусиль доклав до розбудови Української незалежної держави, створив сприятливі умови для розвитку науки, освіти, педагогіки.

Іван Матвійович Стешенко (літературні псевдоніми Іван Сердешний, Іван Січовик, Іван Степура, Іван Бідний, Світленко; 24.06.1873–30.07.1918) – Міністр освіти першого українського уряду часів Центральної ради, український освітній діяч, літературознавець, письменник, публіцист, педагог, перекладач, дійсний член НТШ з 1917 р. Народився в Полтаві, де закінчив класичну гімназію, вступив до Київського університету Св. Володимира на історико-філологічний факультет за спеціалізацією українознавство.

Великий вплив на молодого І. Стешенка мало знайомство з родинами української інтелігенції – Лисенків, Драгоманових, Косачів, Старицьких (з донькою М. Старицького Оксаною, дитячою письменницею, одружився).

Під час навчання зайнявся науковою та дослідницькою роботою, захопився історією, відкрив здібності до вивчення іноземних мов, перекладав поезії болгарських, французьких, німецьких авторів. З латини переклав Овідія «Метаморфози», з французької Ф. Коппе «Старий рибалка», з англійської Дж. Байрона, разом з М. Старицьким переклав «Орлеанську діву» Ф. Шіллера. Був учасником літературно-мистецького гуртка «Плеяда», створеного з ініціативи Лесі Українки та її

брата Михайла Косача. Серед членів гуртка – Л. Старицька-Черняхівська, В. Самійленко, А. Кримський, М. Славинський, Є. Тимченко та ін. Члени «Плеяди» підтримували літературно-громадські зв'язки з М. Лисенком, М. Коцюбинським, І. Франком, М. Павликом та іншими.

Мандруючи навколишніми селами, вивчав побут та звичаї селян і все побачене та почуте спонукало до глибшого вивчення рідної мови, що згодом вилилося в написання драми «Мазепа» (1896 р., Львів).

Ще студентом І. Стешенко вивчав постаті відомих українців, зокрема захоплювався творчістю І. Котляревського та його славнозвісною «Енеїдою». Вже відомим літературознавцем не полишав досліджувати творчий доробок І. Котляревського, сучасники І. Стешенка вважали його найкращим знавцем творчості письменника. За роботу «Поэзия И. П. Котляревського» (1898). І. Стешенко отримав Пушкінську премію Російської імператорської академії наук.

Діяльність І. Стешенка характеризується широким діапазоном і багатогранністю. Не було жодної ділянки суспільного життя, в якій він не брав участь. Як надзвичайно обдарована людина, він відкрив у собі поетичний талант, і згодом світ побачили його ліричні збірки поезій «Хуторні сонети» (1899 р.) та «Степові мотиви» (1901 р.).

Водночас всю свою енергію та знання І. Стешенко спрямовував на організацію національної освіти – одної з найважливіших сфер в життєдіяльності держави. Освіта формує націю – це чудово розумів І. Стешенко і в 1917 р. очолює створений Українською Центральною радою (УЦР) Генеральний Секретаріат Освіти, а потім стає секретарем освіти (міністром).

За час перебування І. Стешенка на посаді міністра освіти було відкрито десятки початкових та середніх шкіл у містах та селах. Також відкривалися вищі навчальні заклади як Київський Український народний університет, Українська академія мистецтв, Педагогічна академія та ін.

Раптова і трагічна смерть (був поранений невідомими) застала І. Стешенка на Полтавщині 29 липня (30 липня помер) 1918 р. на 45-му році життя.

Похований у Києві на Байковому кладовищі, поряд із могилою свого найкращого друга Миколи Лисенка.

У відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігається 8 листів Івана Стешенка до Івана Франка. Всі листи є автографами, більшість з них не датовані. Зі змісту листів можна припустити, що вони охоплюють період з 1895 до 1903 р.

Один лист І. Стешенка до І. Франка, який датований 1897 р., зберігається у фонді О. Маковея ІЛ. – Ф. 59. – № 2703. Цей лист єдиний, опублікований з цілого корпусу листів І. Стешенка до І. Франка [1, 566].

На жаль, невідомі обставини знайомства І. Стешенка з І. Франком, не збереглося жодного листа І. Франка до І. Стешенка. Поштовхом до листування було бажання І. Стешенка надрукувати драму «Орлеанська діва» в українському перекладі. За листом, датованим 1895 роком, І. Стешенко звертався до багатьох, але ніхто з них дієво не поміг публікації твору, через те він звернувся до Івана Франка. Очевидно, І. Франко допоміг опублікувати переклад, за що І. Стешенко неодноразово дякував у листах.

Іван Стешенко разом з київською інтелігенцією підписав вітальний адрес з нагоди 25-ліття громадської та літературної діяльності І. Франка своїм псевдонімом І. Сердешний.

«В той день, коли Галичина святкує ювілей 25-літньої невтомної праці Вашої на ниві науки, літератури і суспільности, ми, земляки, Ваші з рідної для Вас України не можемо не прилучитись до цього святкування, пригадуючи все, те, що зроблено Вами за увесь цей час як особисто для Галичини, так і для всієї України-Руси в ділі розвитку її самовизнання»...» – сказано у привітанні. Цей вітальний адрес зберігається у меморіальній експозиції Львівського національного літературно-меморіального музею І. Франка.

У листах № 2 від 1897 р., № 3 від 1898р., № 4 від 1900 р., № 5 від 1901р., № 6 від 1901 р., № 8 від 1903 р. І. Стешенко звертається до І. Франка, як редактора журналу, щоб надрукували його роботи у «Літературно-науковому віснику» та «Записках НТШ». Зокрема, тут мова про такі роботи як «Поезія Котляревського», «Котляревський і Осипов, їхні стосунки». Ці праці були надруковані у журналі «Киевская старина» у 1898 році.

Також І. Стешенка цікавить доля його роботи «З приводу уваг до Єфремова», статті «Ол. Стороженко. Причинки до характеристики його творчости», рукопису 1820 р. «Наталка Полтавка». Судячи з листа № 7 від 1903 р., Франко допоміг І. Стешенку, за що той дякував у листі.

У фонді Івана Франка збереглися автографи 5 поезій І. Стешенка, переписані рукою його дружини О. Стешенко і з правками І. Франка та автора.

«Краю коханому, в горі приспаному…», «Нашому сторожу», «Чари всюди…», «Мрії рожевиії, мрії широкиї…», «Все оживає, все в сьвітлі хвилюється…». Ці поезії були опубліковані в журналі «Літературно-науковий вісник» за 1901 р.

Три з цих поезій «Чари всюди…», «Мрії рожевиї, мрії широкиї….», «Краю коханому, в горі приспаному…» [5, 263–265] надруковані і видані в Антології «Акорди», упорядником якої був І Франко. Те, що І. Франко опублікував поезії І. Стешенка, свідчить про те, що контакти тривали і далі.

Разом з автографами і поезіями І. Стешенка є лист, адресований редакції «Літературно-наукового вісника» і перекреслений автором.

Пропоновані листи друкуються вперше із дотриманням всіх особливостей оригінальної лексики і правопису. Підкреслення в тексті – авторські.

№ 1

[1895]

Шановний земляче,

обертаюсь до Вас з нижче виложеним проханням.

Д[октор]у Гнатюкові[1] п[аном] Чернявським[2] послано було влітку мою злощасну «Орлеанську діву»[3] (яку ще вісім років тому мали в себе й Ви!). Хоча єму ассігновано було на те й гроші, одже він не захтів іи друкувати, говорючи, що в Галичині є вже один переклад (Галичанина)[4] і другий буцім-то Грінченка[5] (такого, оскільки я знаю, здається, нема).. Як-би там не було, адже д[обродій] Гнатюк бути посередником в сій справі одмовився, але переклад в него лишився. Одже я вельми просив-би Вас добути у него мою роботу і передати іи д[обродієві] Павлику[6] для друку: д. Павлику через те, що може він згодиться заробити щось за корректу..

Я прохав зробити се п[ані] Лесю[7], але вона мені про се нічого не написала і я думаю, що вона забула про сю справу. Гроші-ж на друк в потрібному розмірі я, зважаючи, вишлю.

Коли-ж п[ані] Леся не забула виконати, то прошу вибачення, що Вас потурбував. Як-би мені вислали і висилали Літ[ературний] Вістник[8] на бібліотеку Нестора[9], тільки ставте на книжці літеру «S», я-б був вельми вдячний. Ту-ж літеру і на других книжках. Щіро вітаю Вас

Ів. Стешенко
Жилянская, 64.

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 65. Рукопис. Оригінал

№ 2

1897

Шановний пане редакторе!

Присилаючи мені замітки про Котляревського, за які я вам послав гроші разом з подякою, Ви були наскільки послужливі, що обіцяли мені вислати мої твори «Жанну Д'Арк»[10] і «Прометея»[11], котрі не можуть бути надруковані у Вашому віснику. Певне, Ви не мали змоги сього зробити досі; через те я сам звертаюсь до Вас

і вельми-вельми прошу Вас вислати мені означені твори заказною бандероллю на ім'я Мих. Петр. Старицького[12] (Київ, Шулявская, 33).

За нову Вашу послугу буду вам щиро вдячний

Ваш Ів. Стешенко.

ІЛ, ф. 58, № 2703. Рукопис. Оригінал

№ 3

[1898]

Щіро поважаний земляче, простіть мене, що я звертаюсь до Вас і, може, буду звертатись з деякими проханнями: не по охоті вимушений звернутись до Грушевського[13], а потім до Маковея[14] (якого я зовсім не знаю), я побачив, що одповіді удостоюсь не швидко... і через те звертаюсь до Вас. Обернувся-б я було до Вас і раніше, але мене спиняли чисто поліційні відносини (мій лист до Вас); не маючи через те нікого в Галичині, хто-б міг мені допомогти в моій простій справі, я і звернувся, кажу, до Грушевського[15]. Але тепер треба занедбати ті згадані відносини, бо інакше не можна: тільки Ви й можете мені одповісти по людському. В сій надії і звертаюсь до Вас, обіцяючи з свого боку всякі послуги в аналогічних справах. Справа чисто літературна: у вас (в Галичині) лежить 2 моі праці – одна, Ви знаєте, Орл[еанська] діва, друга – Прометей (в редакції вістника). Сподіватись їх надрукувати в часописях годі, – але видати окремо можна. Так от я дуже просив=би Вас повідомити мене, скільки коштуватиме друк кожної з книжечок, бо мені не хотілось-би, щоб праця дарма пропадала. З чеканням на Вашу ласкаву одповідь остаюсь

Дуже шануючий Вас
Іван Матв. Стешенко

Ст[анція] Бобрикъ, Кіево-Воронежской жел[езной] дор[оги]. Тільки пишіть простим (не рекомендованим) листом!

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 327. Рукопис. Оригінал

№ 4

[1900]

Високоповажний Земляче,

ласкаво прошу редакцію «Літер[атурного] вістника» помістити в близжому номері останнего приложену одповідь д[обродієві] Єфр[емо]ву[16], позаяк не можу лишити замовчаним таких річей, що діються нашими за-великими патріотами в сфері етіки.

Може, будете добрі звістити мене в короткому часі откриткою з сего приводу, по адресі Кіевъ, Городская Управа, Ивану Матв. Стешенку.

Дуже прохав би щось подати до нашого збірника в Київі на туж адресу. Може, щось зможете послати в Історичне товариство[17] для мене (з поміткою «S») цікавого з історіи літератури (Ваш Бодянскій[18], може?) – буду вельми вдячний.

З щірою повагою Ів. Стеш.

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 251. Рукопис. Оригінал

№ 5

[1901]

Шановний Земляче, послав я до «Записок»[19] росправу про Стороженка[20], – як матимете змогу, будьте добрі, дасте мені звістку про ii долю.

Маю потім ще до «Записок» й до якого іншого місця таку річ, – текст «Наталки Полтавки» в рукописі 1820 р.! Не знаєте, що з ним можна у Вас зробити? Я зробив порівняння его з найстарішим друкованим текстом 1838 р., так що ясно видно его одміни від сего останнего[21]. Чі не можна его десь у Вас притулити, бо се одкриття у всякому разі вельми цікаве.

Чі не можна мати одбитка мого нарису «На заводі». Був-би Вам вельми вдячний за повідомлення мене у сих справах.

Ваш Ів. Стешенко.

Каравальская, 35, Оксана Михайловна Стешенко[22]. Між иншим, чі не хочете, щоб я Вам дав відчит у Вістнику про українські вистави в Київі, бо я на них ходжу частенько.

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 355. Рукопис. Оригінал

№ 6

[1901]

Д[обродієві] Мирону

Шановний земляче, звертався до Вас раз з листом та, певно, его не одержалисьте. Пишу знову: скажіть, будьте добрі, чі *Л*[ітературний] Вістник не йде вже до Россіі? (Як іде, то вишліть будь ласка, мені на Київ). Потім про моє вже власне: як обстоїть справа з моею статею про Стороженка, – чі іи надруковано буде в «Наук[ових] Записках»? Питав я вас ще тоді, – чі не захоче Наук[ове] Товариство видати текст найстаршои рукописи «Наталки Полт[авки]» Котл[яревсько] го від 1820? Далі, чі не можна мати одбитку росповідка мого «На заводі»? Коли матимете змогу, то сповістіть мене по звісній Вам адресі (Каравальская 35 Ст. Ксеніі Михайл[івні] Стешенко).

Ваш Ів. Стешенко

ІЛ, ф. 3, № 1724, арк. 1. Рукопис. Оригінал

№ 7

[1903]

Шановний земляче,

вельми дякую Вам за швидку відповідь в потрібній для мене справі, а також за ласкаву згоду дати щось до нашої збірки. Коли вийде 7 число Вістника, то я прохав би Вас подати его на Історичне товариство з отміткою на коріньці мого ініціалу «S», – взагалі, коли б можна було, прохав би де-що посилати (особливо Вістник) таким чином; гроші я зараз Вам повертав-би. Що до Прометея, то також дякую Вам за Вашу ласкаву пропозіцію: поробіть Ваші уваги, а я з свого боку ще раз провірю перекл. з орігіналом і якось вже видамо его. Чі не могли б Ви мені також послати свого Бодянського хоч в конв[ерті? конволюті?]?

Може-б Ви ще зробили нам одну послугу, – надрукували-б у Вістнику, що редакція збірника «Нова рада»[23], що складається в Київі, дуже просить галицьких письменників надсилати їй свої, як наукові так і инші твори, щоб наш збірник був цілком українським. Може-б і Ви прислали теж хоч якусь маленьку наукову

замітку. Ми се робим навмисне і коли не пропустят, то всю науку надрукуєм у Вас.

З повагою

Ів. Стешенко

ІЛ, ф. 3, № 1620, арк. 579–580. Рукопис. Оригінал

№ 8

[1903]

Шановний Земляче,

будьте добрі, повідомте мене, чі буде надрукована в «діскуссіях» Л[ітературно-] Н[аукового] вістника моя відповідь Єфремову[24]. Я бажав би мати сю одповідь, коли можливо, яко мога скорше, за для вжитку инших заходів. Через те і прошу повідомити мене по адресі: «Кіевская Городска Управа» мені. Лишаюсь з правдивою повагою

Ів. Стешенко

ІЛ,ф. 3, № 1634, арк. 325. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. *Гнатюк Володимир* (1871–1926) – український етнограф, фольклорист, мовознавець, літературознавець, перекладач та громадський діяч, редактор видань Наукового Товариства ім. Шевченка (Етнографічного збірника, Матеріалів для української етнології) й «Літературно-наукового вісника», директор Української видавничої спілки.
2. *Чернявський Микола* (1868–1938; за іншими джерелами (Булахов М. Г. Енциклопедія «Слово о полку Ігоревім») 1946.) – український поет, прозаїк, педагог, громадський діяч, просвітник, публіцист.
3. «Орлеанська діва» – драма Ф. Шіллера в перекладі І. Стешенка та М. Старицького.
4. Галичанин – може йти мова про Я. Головацького, Т. Окуневського, Г. Онишкевича, А. Петрушевича, С. Драгоманова.
5. *Грінченко Борис* (1863–1910) – український письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, громадсько-політичний діяч, редактор низки українських періодичних видань.

6. *Павлик Михайло* (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ.
7. Мова про Лесю Українку.
8. «Літературно-науковий вісник» (ЛНВ) – перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний часопис.
9. Мова про Історичне товариство імені Нестора-Літописця, яке існувало в Києві у 1872–1931 роках.
10. Мається на увазі «Орлеанська діва» в перекладі І. Стешенка.
11. Йдеться про поему «Прометей» Есхіла в перекладі І. Стешенка.
12. *Старицький Михайло* (1840–1904) – український поет, драматург, прозаїк, театральний діяч.
13. *Грушевський Михайло* (1866–1934) – історик, літературознавець, письменник, публіцист, громадський і державний діяч, багаторічний голова Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові.
14. *Маковей Осип* (1867–1925) – український поет, прозаїк, публіцист, критик, літературознавець, перекладач, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор багатьох видань.
15. Йдеться про драму «Прометей». В листі до О. Маковея М. Грушевський пише, що «Прометея друкувати не будемо». – Листування М. Грушевського / упор. Г. Бурлака. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997.
16. Мова про Сергія Єфремова (1876–1939) – громадсько-політичний діяч та державний діяч, літературний критик, історик літератури, дійсний член НТШ, публіцист, один із творців української журналістики.
17. Мова про Історичне товариство імені Нестора-Літописця.
18. *Бодянський О. М.* (1808–1877) – український та російський філолог-славіст, історик, письменник, фольклорист, перекладач та видавець.
19. Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ) – видання, яке з 1892 р. видавало Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ) до 1930 р. у Львові.
20. Йдеться про статтю І. Стешенка «Ол. Стороженко. Причинки до характеристики його творчости», яка була опублікована в Записках НТШ в XLIII томі, 1901, V В. У 1901 р. перевидана у Львові в НТШ окремою книжкою.
21. На цю тему І. Стешенко здійснив дві публікації: 1) Стешенко И. Дрейневший список (1820 г. – Наталки-Полтавки И. П. Котляревського (описание) // Киевская старина. – 1901. – Т. 73. – № 4. – Отд. 2. – С. 1–9. 2) Котляревській И. П. Наталка Полтавка. Малороссійкая опера. Провѣренній текстъ (по узд. 1838 года и открітому списку 1820 г.) под редакциіей И. Стешенка. – Киевъ: Типография «Прогрессъ»,

1903. Очевидно в даному фрагменті листа йдеться про першу з публікацій, яку І. Стешенко пропонував І. Франкові видати в Галичині. Однак, публікація тут не відбулася і окремою брошурою (друга з названих публікацій) була видана в Києві 1903 р.

22. *Стешенко Оксана* (1875–1942) – українська дитяча письменниця, перекладач, педагог, дружина І. Стешенка, донька М. Старицького.
23. Збірник «Нова рада» – українська щоденна газета, що виходила з березня 1917 р. до січня 1919 року в Києві.
24. Йдеться про публікацію: Стешенко І. З приводу уваг до Єфремова / Літературно-науковий вісник. – 1903. – Т. 23. – Ч. ІІ. – С. 39–51.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Стешенко І.* Твори. Переклади. Вибране листування / упор. Г. Титаренко.– Полтава, 2013. – 628 с.
2. *Стешенко І.* Ол. Стороженко. Причинки до характеристики його творчости // Записки НТШ. – Т. XLIII. – VB. – Львів, 1901. – С. 1–46.
3. *Стешенко И.* Древнейший список (1820 г. – Наталки-Полтавки И. П. Котляревського (описание) // Кьевская старина. – 1901. – Т. 73. – № 4. – Отд. 2. – С. 1–9.
4. *Стешенко І.* З приводу уваг до д. Єфремова / Літературно-науковий вісник. – Т. XXIII. – Річн. VI. – Львів, 1903. – С. 39–51.
5. Акорди. Антологія української лірики від смерти Шевченка / упор. І. Франко. – Львів, 1903. – 316 с.
6. *Дей О.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) – К. : Наукова думка, 1969. – 559 с.
7. Енциклопедія Українознавства. – Львів: Молоде життя, 1903. – Т. 2, 4, 5, 10.
8. Листування М. Грушевського/ упор. Г. Бурлака. – Т. 1 – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – С. 115.
9. Літературно-науковий вісник. – Т. XIV. – Річн. IV. – Львів, 1901.
10. *Павлюк І.* Стешенко Іван Матвійович // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / за заг. ред. М. Романюка. – Вип. 2. – Львів, 1995. – С. 208–209.
11. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 34.– К. : Наукова думка, 1981. – 560 с.

ГАЛИНА ЛІМАН

ЛИСТИ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ ДО ІВАНА ФРАНКА

Марко Черемшина (Іван Юрійович Семанюк) – відомий український письменник, адвокат, громадський діяч та автор спогадів про Івана Франка. Народився Іван Семанюк 13 червня 1874 року в селі Кобаках Косівського повіту (тепер Косівський район Івано-Франківської області) в селянській родині. Життя і творчість письменника тісно пов'язані з його рідним краєм.

Писати Марко Черемшина почав у старших класах Коломийської польської гімназії. Він шукав свій стиль та пробував себе у різних жанрах: драмі, творах для дітей, оповіданнях, образках, новелах, поезії у прозі, рецензіях. Письменник знав дев'ять мов, з них – п'ять слов'янських, німецьку, французьку, англійську та угорську. Із задоволенням робив переклади. Друкувався у різних тодішніх часописах – «Буковина», «Громадський голос», «Дзвінок», «Зоря», «Літературно-науковий вісник». У своїх спогадах він писав про значення та вплив на його творчість українських письменників. Серед них Марко Черемшина особливо вирізняв Тараса Шевченка та Івана Франка. «Тільки я навчився читати, Шевченків «Кобзар» став для мене підручником» [3, 81]. Головним своїм вчителем він вважав Івана Франка, який радив йому «…закинути писати поезію в прозі та вернути до «Параски», себто до мужиків» [3, 39]. У квітні 1896 року у чернівецькій українській газеті «Буковина» (ч. 73–74) було надруковано перше оповідання Івана Семанюка «Керманич» під літературним псевдонімом Марко Черемшина[1]. Подальшу освіту Іван Семанюк продовжив у Ві-

денському університеті на юридичному факультеті. У Відні, у січні 1897 року він познайомився з Іваном Франком. Про цю пам'ятну подію письменник написав у спогаді «Фрагмент моїх споминів про Івана Франка», який вперше друкується у «Літературно-науковому віснику» (1926 р., кн. 7-8, с. 235–238.). «... коли я почув Франка, поставив я його ... вище всіх бесідників із мітингу ... хотілося перед ним упасти і цілувати його руки і ноги. Хотілося його нести, щоб не запорошив своїх ніг порохом вулиці. Хотілося обсипати його цвітом. Та через тисячну юрбу не удалося мені пробитися до нього, і я вийшов, мов оп'янілий маєстатом його величі», – згадує Марко Черемшина виступ Івана Франка на мітингу у Відні [4, 282]. У 1901 році Чернівецьке академічне товариство «Молода Україна» видало першу збірку творів Марка Черемшини під назвою «Карби», новели з гуцульського життя. У житті Марка Черемшини була ще одна зустріч з Іваном Франком у Львові 26 січня 1904 року, під час весілля його побратима Василя Стефаника з Ольгою Гаморак, на яке були запрошені найближчі друзі. «За столом в центрі уваги – В Стефаник, коло нього його жінка, по праву руку Франко. Біля Франка сидів брат Стефаника... Тут-же – веселий Лесь Мартович, В. Шухевич, М. Черемшина і інші», – пише Ольга Роздольська (дружина відомого етнографа Осипа Роздольского) у спогаді про Івана Франка [1, 411].

У липні 1906 року, отримавши науковий ступінь доктора права, Марко Черемшина повертається до Галичини.

Восени 1912 року у Снятині мав відбутися виступ Івана Франка з читанням поеми «Мойсей», але завадили сильні зливи. Така очікувана зустріч так і не відбулась. У 1913 році на Снятинщині святкували 40-літній ювілей письменницької діяльності Івана Франка. Марко Черемшина бере активну участь у всіх святкових заходах.

Під час Першої світової війни Марко Черемшина разом з дружиною переїхав до батьків у село Кобаки, яке опинилося у зоні воєнних дій. З листопада 1914 року до січня 1915 року

він записував свої враження у «Щоденник», який став основою наступної збірки «Село вигибає» (1925 р.).

25 квітня 1927 року Марко Черемшина раптово помер. Поховали письменника у Снятині.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у фонді Івана Франка зберігаються два листи Марка Черемшини до Івана Франка. Листи стосуються раннього періоду творчості Марка Черемшини. Саме тоді відбувається формування його особистості, світогляду, літературних уподобань, естетичного смаку та вибір тем його творів. Під час навчання у Відні Марко Черемшина пише свій перший лист (11 жовтня 1896 р.) до Івана Франка. У листі йдеться про його конкурсну драму «Несамовиті»[2]. З метою вирішення долі своєї драми Марко Черемшина спочатку пише листи до Осипа Маковея (22 лютого 1896 р., 1 квітня 1896 р.). Потім звертається з проханням у листі (22 березня 1896 р.) до свого приятеля Семена Горука, який був особисто знайомий з Михайлом Грушевським, посприяти до друку його драми, аби «вона уздріла світ». І останньою надією Марка Черемшини був лист до Івана Франка, в якому він просить помістити драму у журналі «Життя і слово». У листі згадується критична стаття Михайло Грушевського на цю драму у журналі «Зоря» (1896. – Ч. 5. – С. 97–98.). Марко Черемшина має надію, що Іван Франко її читав. Письменнику-початківцю дуже хотілось знати оцінку Івана Франка своєї драми. Зворотний лист Івана Франка до Марка Черемшини не зберігся. Драма «Несамовиті» ні в друк, ні на сцену не потрапила, а повний її текст загубився. Зберігся лише рукопис першої і п'ятої дій, опублікований вперше у 1974 році у тритомному виданні. З 1899 року новели Марка Черемшини друкуються у журналі «Літературно-науковий вісник», де Іван Франко був одним із редакторів. Лист Марка Черемшини від 13 липня 1899 року підтверджує літературну співпрацю між ними. У листі йдеться про три вже вислані новели до друку та прохання у новелі «Основи» подати тлумачення

певних слів. В архіві Івана Франка (ІЛ, ф. 3, № 218, арк. 68–79.) зберігається рукопис оповідання «Основи». У заголовку рукою Івана Франка написано «Образки з гуцульського життя Марка Черемшини» і посилання на попередню публікацію «Злодія зловили» і «Раз мати родила». Листи Івана Франка до Марка Черемшини не збереглися. У своїх спогадах «Моя біографія» покутський письменник писав: «На літературному тлі переписувався я з Іваном Франком та Маковеєм, та вся та переписка в часі світової війни пропала» [3, 24].

При відтворенні тексту листів зберігаємо всі особливості оригіналу – як лексично-стилістичні, так і правописні. Розшифрування наявних в оригіналі скорочень в словах подаємо безпосередньо в тексті у квадратних дужках.

№ 1

Високоповажний Пане Доктор!

Даруйте, що як раз до Вас удаюся з ось яков прозьбов: Чи не булиб Ви ласкаві помістити в своєму журналї «Житє і Слово» мою драму п[ід] з[аголовком] «Несамовиті», що єї оцінку подав в однім з сьогорічних чисел Зорі (між іншими 6 ма на тогорішний конкур краєвого видїлу надісланими) проф. Грушівский?

Наколиб Ви пристали на мою прозьбу, то прошу менї листовно сказати, аби я єї Вам надіслав. – А хотяйби із оцїнки проф. Грушівского вона Вам здавалась негідною поміщеня в Вашім вістнику, то й тогда прошу дуже свою гадку про мою прозьбу висказати. Заразом просив-би я мою адресу в тайнї заховати.

Відень, 11.10.[1]896.

З глибоким поваженям
Йван Семанюк
Січовик.[3]

ІЛ, ф. 3, № 1634, арк. 159–161. Рукопис. Оригінал

№ 2*

Достохвальна редакція!

Вислявши свої три образки з гуцульского житя, забув я в одному п[ід] з[аголовком] «Основини» подати пояснення до приходячого там слова «Василь» = асиль – Asil.

Колиб була потреба, прошу ласкаво, придайте те пояснення.

Відня,
13.VII.[18]99
*Поштівка

З глибоким поважаням
М[арко] Черемшина

ІЛ, ф. 3 № 1634, арк. 163–164. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Письменник мав ще інші псевдоніми – «Василь Заренко», «Марк Легіт».
2. 27 лютого 1895 року Краєвим Виділом Королівства Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським був оголошений драматичний конкурс. Підсумки конкурсу підвели наступного року. П'єса «Несамовиті» Марка Черемшини не була премійована.
3. У Відні Марко Черемшина записується до товариства «Січ», де проявляється його організаторський талант. Йому доручають керувати товариством (з 4 листопада 1899 до 14 листопада 1901 р.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 595 с.
2. *Марко Черемшина.* Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи. – К.: Наукова думка, 1987. – 448 с.
3. Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах. – Чернівці: Друк Арт, 2014. – 415 с.
4. Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – 635 с.

ЯНА ГАЛАБУРКА

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА З ЄВГЕНОМ БОРИСОВИМ

Борисів Євген (1853–1900) – відомий етнограф і статистик, друкувався у «Громаді» Драгоманова і «Громадському другі» Франка. Його етнографічні праці друкувались у виданнях «Труды этнографич. статич. експедіціи въ Юго-запад. край» Чубинського, «Матеріялы по этнографіи Новоросійскаго края» Ястребова, «Слово» та ін. У своїх працях Є. Борисів описував тогочасний уклад життя українського народу, його матеріальні, моральні та освітні потреби. Етнографа також цікавив вплив інтелігенції та земської влади на добробут селян [1].

Іван Франко познайомився з Є. Борисовим 1878 р., коли останній перебував у Львові. Каменяр редагував разом М. Павликом видання «Громадський друг». За спогадами М. Комаря, Є. Борисів зацікавився цим виданням, куди й написав статтю про чумацтво та статтю «Про релігійні секти на Україні» [4]. Є. Борисів часто спілкувався з І. Франком про галицько-українські справи: «Він був чоловік веселий, держав себе свобідно, але коли розмова заходила на дорогі йому теми, оживлювався і говорив поважно, з сильним переконанєм».

Період листування І. Франка з Є. Борисовим припадає на час праці поета у варшавській «Prawdi» і петербурзькому «Kraju». У листах йдеться про «суперечки з льахами за українське питанє». Є. Борисів відстоював право українців на свою національну ідентичність.

Перші два листи Є. Борисів написав з Варшави. В них видно наскільки «відірвано» етнограф почував себе на чужи-

ні, він просить І. Франка поділитися новинами. Є. Борисів розповідає про стосунки, які не склались у нього з видавництвом і про розбіжності у світоглядах. У другому листі дає загальну характеристику недоліків польської журналістики, закидаючи, що польські видання не висвітлюють побуту свого народу. В листі Є. Борисів каже, що необхідно брати приклад з І. Франка і порушувати актуальні народні теми в журналістиці. Етнограф також повідомляє, що дописує для російських видань.

Під № 3 подається записка до І. Франка на візитній картці Є. Борисова. В ній етнограф нагадує про зміну поштової адреси і знову зазначає про конфлікт поглядів з польськими колегами щодо актуальних тем журналістики.

Лист № 4 написаний тоді, коли Є. Борисів уже працював над темою єлисаветградської земської управи. Через стан здоров'я Є. Борисів переїздить до Царгорода, здобуває посаду секретаря єлисаветградської земської управи. У 1895 році виходить його книжка «Систематическій сводъ постановленій елисаведградскаго земскаго Собранія».

Про стосунки Є. Борисова і І. Франка дізнаємося здебільшого з листів І. Франка до М. Драгоманова [3] і некрологів, які написали сам І. Франко і М. Комар [2].

№ 1

5 апреля 1885 года Варшава, Шпитальная ул. А12

Шановнийъ Добродійу!

Чимало води утекло од року 1878[1], а всеж таки памьятка в голові і серці держитсьа про старих прийателів молодості. Одібравши люд із Кийева, ja дуже пожалів що спіткала мене недолja і вигнала чорт-батька зна куда. Сижу тепер серед льахів і тільки коли-неколи стороною, почуту об тім, що робиться і наріднїй ниві, отож почув і про ваші заміри невеличку звістку дали мені з Кийева, а де-што прочитав ja і в россійскій варшавській газеті «Варшавскій Дневник». Цей

посліднiй, як оффициоз і руссофіл написав про ваше подорожне і прибавив, шчо Ви будете видавати газету на гроші «известного кіевского профессора исторіі А.». Здаєця, шчо ці послідні слова варшавськиј офіціоз взяв у Меледикта Плосколоба[2].

Чи так, чи он-јака Ві, стариј прија́телју, ось що зробіть: јак тільки виjде першіj № Вашого пісьма, то пришліт мені по написаному адресу.

Може і ја зберусь шчо небудь написати. Жити у проклятіj Варшаві погано. Нудно јакось. Льахи хоч народ і дуже делікатниj, а все ж таки … , пани і трудно jім зрозуміти нас. Читав де шчо з Вашіх творів в польському перекладі; здаjетсіа шчо переклад не дуже-то гарниj.

Јак шчо живе хто у Львові з мојіх старіх знајоміх, мто поклонітсіа од мене і прижміть шчирий привіт і щире шчастя Боже Вашіj праці.

Ја, … , за ці прокляті два роки зовсім одстав од літератури, науки, зовсім загубив нитку всіх стосунків галіцкіх і негаліцькіх, так шчо јак маjете час і охоту, то розкажіть мені шчо у Вас діjеця, бо ја тільки «Слово» та «Пролом» і читају.

Бувајіте здорові! Прихильниj до Вас Ев. Борисов

ИЛ, ф. 3, № 1615, арк. 167–170. Рукопис. Оригінал

№ 2

1885 р.

Сегодньа, ранком, послав ја Вам, дорогиj друже, пару слів, шчоб Ви не писали мені по адресу газети, бо то [текст не відчитується] не безпечниj адрес. Та j знатись з тоjу газетоjу не хочу, – служу там јак чорноробочиj, але ж працьувати там не приходитцьа j не приjдецьа. Днів три тому назад дуже поjівсьа ја з льахами, а поjівсьа з поводу jіх нікчемноjі публіцістики. Та j справді, – або заоблачні теоріjі, або haute politique,а жизні нема. Ковтаjу в день по 10 газет польскіх і ніде не нахожу польського народу, – стид і сором, та й годі, Вони мені указали на Мирон, а мені тілько цього було j треба, – бо ја знав, шчо це Ви, – в Гром. Друзі[3] під поезіjами Ви так підписувались, ја j почав jіх соромити, – шчо јак би не наш русин-Мирон,

то їх радікальні газети-журнали ні к чорту не годились би. Вони показали мені теж – Неймана[4] (послідній № Prawdы[5]) і Рыльского[6] (Ateneum[7], прошлий рік), а мені і цього хтілось, – бо обидва моїі прийателі і обидва з Украйіни, а не Польщі. Замовчали бідні льахи, бо правда, як кажуть, в очі коле.

Вашу послідню новеллу в Prawdi всі хвальать-не нахвальацьа. Будьте ласкаві пішіть по більше їім от такого, привчіть їх писати з народньего побиту, – бо ей же богу вони самі не вмійуть цього робити. Ја також трохи роблыо над журналістикоју польскоју послідніх 20 років, – хочу познайомити руських з нею, та трудно працьувати у Варшаві, бо ні бібліотек докладніх, ні читатейлей – нема, – чуєте – «у Варшаві нема бібліотек». Есть правда університетські, коли ж там такі порьадки шчо не хај їім чорт!

Јак би Ви знали јак гидко поступили льахи з нашим дорогим учителем Костомаровим! Одні промовляли о јого смерті, другі понаписували невинноїі некрологичноїі брехні, а треті лајку на покојного підньали. Ја так росердивсьа, шчо в тој же день послав протест до Przegląd Tygodniowy[8] та не знају шче, - помістьать – чи ні. А знајете – у Варшаві живе один із колишніх прийателів Костомарова Білозерський[9] (редактор «Основи»[10]). Та біда в тому, що тілько колишнії, а тепер уже не чоловік, а розвалина. Ја часом бувају у нього, але ж жаль бере дивитись на колись-то розумного і щирого чоловіка.

Дуже радујусь, шчо у Вас так багато праці і все такоїі гарноїі. Ја хоч сам ні јакого біса не роблыу, а лиш льубльу роботу другіх, а тим паче роботу друзів і знакоміх. Ја недавно оце читав одну працью польско-галицьку про аспіраціїі (Porozbiorowe aspiracye polskiego narodu[11]), забув чија це книжка, вона вийшла шче в 1882 р.

Там у Вас чимало таки добріх книг польскіх виходить, тілько трудно їх у нас доставати.

Ну, бувајте здорові незабувајте жгучо прихильного до Вас

Євген Борисов
Е. И. Борисов

Адрес: Шпитальная ул. № 12 кв. 17

ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 183–186. Рукопис. Оригінал

№ 3

Евгеній Ивановичъ
Борисовъ.

Тільки шчо одібрав Ваш лист. В вечері напишу одповідь, а тепер дуже прошу Вас не пишіть на адрес В.Д., ја ж дав Вам адрес – Шпитальна, № 12, де ја живу. Оце недавно посварився ја з льахами про јіх публіцістику і ја кажу, шчо јак би не галічане-русіны, і не льахи юго-западного краја, то польска публіцистика не мала би зовсім статеј по людському побыту. Ја це докажу јім скоро в стадіј, в однім із руських журналістів

ІЛ, ф. 3, № 1628, арк. 269–270. Рукопис. Оригінал

№ 4

Елисаветградъ. 13 ноября 1895 года

Если для Вас не составитъ большой трудности, то сделайте следующее. Зайдите в любой книжный магазин, найдите там книги «Mosty drewnjane » и может быть заголовок иной, - но книга деревянных мостов имеется в книжных магазина Львова – и такую книгу пусть вышлет магазин наложным платежом или иначе нам по адресу: Елисаветградъ, Земская Управа, инженеру Маріану Шостовскому. Я самъ видел подобную книгу какого то польского инженера в Львове или Кракове.

Если Вы или Павлик где нибудь, что нибудь написали по поводу докладов П. А. Зеленого[12] и вообще по поводу Ел. Земского Собранія, то не откажите прислать вырезки по адресу Елисаветградская Земская Управа.

Ваш Ев. Борисов

ІЛ, ф. 3, № 1613, арк. 233–234. Рукопис. Оригінал

ПРИМІТКИ

1. Рік знайомства І. Франка і Є. Борисова.
2. *Плосколоб Меледикт – Площанський Венедикт Михайлович* (1834–1902) – публіцист і історик москвофільського напрямку; у 1871–1887 рр. – редактор львівської газети «Слово». 1887 року емігрував

до Росії, працював у Віленській комісії «для разбора древних актов» і цензором.

3. «Громадський друг» – літературний і політичний журнал революційно-демократичного напряму, який видавали у Львові 1878 р. І. Франко та М. Павлик. Вийшли два номери, що були конфісковані цензурою. Як продовження журналу в 1878 р. видано збірники під назвами «Дзвін» і «Молот».
4. *Нейман Чеслав Гермогенович* – польський і український фольклорист, етнограф і археолог, представник української школи в польській історичній літературі. Був активним співробітником журналу «Київська старовина». Крім того, друкувався у часописах «Зоря», «Atheneum», «Wisla», «Збірці повідомлень з вітчизняної антропології» («Zbior wiadomosci doantropologii krajowej»).
5. «Prawda» – польський громадсько-політичний і літературний щотижневий журнал ліберально-буржуазного (т. зв. позитивіського) напряму. Видавався у Варшаві в 1881–1915 рр.
6. *Рильський Тадей Розеславович* (1841–1902) – український громадський і культурний діяч.
7. «Ateneum» – варшавський часопис, який видавався у 1876–1901 роках, і друкував праці з різних наукових дисциплін, відслідковував розвиток європейської думки.
8. «Przegląd Tygodniowy» – польський прогресивний журнал, виходив у Варшаві в 1866–1905 рр.
9. *Білозерський Василь Михайлович* (1825–1899) увійшов до української історії та культури як один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства і видавець часопису «Основа».
10. «Основа» – український журнал «народовського» напряму, виходив у Львові протягом 1870–1872 рр.
11. Ймовірно йдеться про Porozbiorowe aspiracye polityczne narodu polskiego, Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1882.
12. *Зеленой Павел Алексеевич* – власник видання «Одесский Вѣстник».

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія Українознавства / ред. Володимир Кубійович. – «Молоде життя» – Т. 1 – С. 160.
2. *Франко І.* М. Комарь. Евген Борисів. Посмертна згадка / Літературно-науковий вісник Львів. – Річник III. – Т. XI. – НТШ, 1900. – С. 123–128.
3. *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – К., 1986. – С. 639, 654.
4. *Борисів Є.* Про релігійні секти на Україні / Громадський друг. – 1878. – Кн. 1. – С. 5–10.

РОМАН ГОРАК,
МИКОЛА ЗИМОМРЯ

ЛИСТ ВІД РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ВПЕРЕД»

Цей лист редактора відділу прози газети «Vorwärts» («Вперед») Ганса Краусса вносить певну ясність у доволі заплутану історію з публікацією німецького перекладу повісті «Для домашнього огнища» на сторінках названого видання. Доводиться тільки пошкодувати, що біографічних даних про цього прихильного реципієнта творчості Івана Франка не вдалося віднайти в жодному довіднику.

Варто зауважити: вперше про існування такого перекладу повісті Івана Франка стало відомо з коментарів до публікації польською мовою повісті «Для домашнього огнища» у дев'ятнадцятому томі 50-томного видання творів Івана Франка. Це була перша публікація цього твору. Вона позначена 1979 роком. «Згадку про польський оригінал твору, – писалось у цих коментарях [1, 19, 496] – знаходимо в рукописній нотатці І. Франка на старому конверті без адреси з приводу німецького перекладу повісті, здійсненого Феліцією Прухніковою: «Am häusslichen Herd». Roman von Iwan Franko. Unterhaltungsblatt des «Vorvärts», 1898, № 42. Переклала пані Феліція Прухнікова, ур[оджена] Носсіг, без мого дозволу і порозуміння зо мною, мабуть, з польського, досі не друкованого оригіналу, мабуть, не без помилок, коли вже самий титул перекладений невірно: «Am häuslichen Herd» замість «Für den h. H.». Повість того берлінського видання була передрукована, як мені доношують з Берліна, в кількох соціал-демократичних часописах Німеччини» (ф. 3, № 341)».

Таким чином, Іван Франко своєї повісті, перекладеної німецькою мовою, в руках не тримав, оцінював якість інтерпретації тільки по тому, як передано її назву. Пізніше Іван Франко виправив свою помилку щодо публікації повісті в статті «Ще у справі одної рецензії й її рецензентів», зазначивши, що переклад повісті вийшов у додатках до № 42–74 згаданої газети [2, 196], яка була центральним органом соціал-демократичної партії Німеччини і виходила спочатку під редакцією Лібкнехта з 1876 року в Лейпцігу, а з 1884 року у Берліні. Після Жовтневого перевороту в Росії і приходу до влади більшовиків стала відверто антибільшовицькою газетою і потрапила у список газет, які підпадали під заборону розповсюдження на території СРСР. До того ж 1933 року, після приходу до влади Гітлера, вона була закрита. Не дивно, отже, що жоден бібліографічний покажчик творів Івана Франка не зафіксував на своїх сторінках цього перекладу, навіть виданий 1997 року бібліографічний покажчик «Зарубіжне франкознавство» (упорядник М. Мороз), який нарахував тільки три переклади творів Івана Франка німецькою мовою (позиції 133–135) [3]. Щоправда, в дисертаційній роботі Миколи Зимомрі, захист якої відбувся 15 листопада 1972 року в Берлінському університеті імені Гумбольдта, була зроблена спроба дати аналіз Франкової повісті «Для домашнього огнища» в німецькомовній інтерпретації Феліції Прухнікової («Am häusslichen Herd») [4, 396–405]. У цьому зв'язку було б цікаво простежити процес рецепції цього твору в соціал-демократичних часописах Німеччини. Текст німецького перекладу мав не менш трагічну історію публікації, ніж оригінал, написаний польською мовою восени 1892 року. Власне, про нього детально йде мова у статті [5, 279–306].

Незалежно від волі Івана Франка переклад повісті німецькою мовою зробила Феліція Носсіг (1855–1939, у заміжжі Прухнікова), яку Ганс Краусс в листі до Івана Франка назвав Дашинською. До слова, вона була громадянською дружиною відомого польського державного діяча Ігнація Дашинського

і мала з ним сина Адама, який народився 1892 року. Примітною була її активна участь у боротьбі за права жінок; до того ж вона була членом багатьох міжнародних жіночих організацій. Осібно вагомою видається її перекладацька діяльність: вона була перекладачкою з французької, польської та української мов на німецьку.

Тепер відомо, що переклад повісті Феліція Носсіг виконала з польськомовної версії твору «Для домашнього огнища». Вона виявила зацікавлення Франковим текстом, оскільки проблема в повісті стосувалась становища жінки. Боротьбу за права жіноцтва Феліція Носсіг розглядала як складову частину програмних дій соціал-демократизму. Повість, як скаржився Іван Франко у вже цитованій записці [1, 19, 496], була перекладена німецькою мовою без порозуміння з автором. Очевидно Феліція Носсіг усвідомлювала, що надрукувати повість польською мовою буде неможливо ні в Галичині, ні у Королівстві Польському під протекторатом Росії. Тому й вирішила перекласти її німецькою і розіслати у відомі їй соціал-демократичні видання Німеччини та Австро-Угорщини. Фактично цю повість відмовились друкувати польські видавництва, на адресу яких вона була надіслана самим автором. Нелегко було знайти й порозуміння з німецькими соціал-демократичними видавництвами як автору, так і перекладачеві. Це переконливо засвідчує згадана стаття [2]. Справа з німецьким перекладом тягнулася аж до 1898 року, поки його не було надруковано у додатку до газети «Vorwärts».

Іван Франко, як вже тепер зрозуміло, знав про існування цього перекладу, але його не читав. Опублікований лист свідчить, що перед одержанням опублікованої повісті в газеті, він дістав доволі «солідний» гонорар у розмірі 200 марок. Через відсутність в доступних нам бібліотеках газети «Kattowitzer Zeitung», не можемо докладніше розкрити справу стосовно подальшої реалізації її ініціативи.

Лист публікується зі збереженням всіх особливостей тексту.

Berlin, den 6. April 1898
SW19 Beut-Strasse 2

Sehr geehrter Herr!

Wir senden Ihnen gleichzeitig mit der Postanweisung 200 (zweihundert) Mark als Honorar für den Abdruck Ihres Romans: «Am häuslichen Herd». Frau Daszynska war so gütig uns das Manuskript zu übermitteln. Belege Nummer folgen. Die «Kattowitzer Zeitung», ein kleines oberschlesisches Blatt bietet für den Wiederabdruck desselben Romans 40 (vierzig) Mark. Wenn Sie damit einverstanden sind – wir würden dazu rahten – , schreiben Sie uns wohl einige Zeilen.

Mit bestem Dank,
Ihr ergebener Hans Krauss
Feuilleton Redakteur des Vorwärts

ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 263–272. Рукопис. Оригінал.
Лист написано на редакційному бланку газети «Vorwärts»

Берлін, 6 квітня 1898 року
SW19 Beut-Strasse 2

Вельмишановний Пане!

Ми надсилаємо Вам одночасно з поштовим переказом 200 (двісті) марок в якості гонорару за публікацію Вашого роману «Біля домашнього вогнища». Пані Дашинська ласкаво передала нам рукопис. Невдовзі будуть примірники. «Kattowitzer Zeitung» («Катовицька газета»), власне, невелике письмо з Верхньої Сілезії, пропонує за передрук цього ж роману 40 (сорок) марок. Якщо ж Ви з цим погоджуєтесь, – а ми б схильні це радити, то напишіть нам, будь ласка, бодай кілька рядків.

Зі щирою подякою –
відданий Вам Ганс Краус,
редактор відділу прози газети «Вперед».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 19. – К.: Наукова думка, 1979. – 502 с.

2. *Франко І.* Мозаїка: із творів, що не увійшли в Зібрання творів у 50-ти т. / упор. З. Франко, М. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – 432 с.
3. Зарубіжне франкознавство. Бібліографічний покажчик / упор. М. Мороз. – Львів, 1997. – 99 с.
4. *Symomrja M.* Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von den Anfängen bis 1917. Ein Beitrag zur Geschichte der ukrainisch-russisch-deutschen Literaturbeziehungen. – Berlin, Humboldt-Universität, 1972. – 639 S.; *Zymomrya M.* Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen. – Fürth, Flacius-Verlag, 1999. – 156 S.
5. *Горак Р.* Листи Феліції Носсіг-Прухнікової до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – 2014. – Вип. 15. – 512 с.

РОМАН ГОРАК,
МИКОЛА ЗИМОМРЯ

ВРЯТОВАНИЙ ЛИСТ ДО ЙОЗЕФА АУЕРБАХА

Йозеф Ауербах був віденським придворним цісарсько-королівським адвокатом, мав свою контору у третьому бер-цирклі Відня на Гуптштрассе, 41. Це все, що відомо про нього. Очевидно, Іван Франко познайомився з ним, коли вчився в семінарі у Ватрослава Ягича.

Так склалось, що до нього звернувся з проханням допомогти в якійсь невідомій для нас справі Іван Франко. З тексту листа відомо, що справа стосувалась Онуфрія Іваника, про якого годі було чогось дізнатись. Він не був з рідних Франкові Нагуєвич, ні з Ясениці Сільної. Цілком можливо, що був з сіл того округу, в якому балотувався у цей час Іван Франко. Ні прізвище Йозефа Ауербаха, ні Онуфрія Івани(і)ка досі в надрукованій епістолярній спадщині Івана Франка не згадується. Не виявлено листів Івана Франка до них.

Лист був на грані зникнення тексту і з цією метою були зроблені всі заходи для його відчитання та публікації.

Dr. Josef Auerbach
Hof und Gerichtsadvokat, Wien, III
Landstraße- Hauptstraße 41, Tel. 4238,

Wien, den 17. März 1897

Euer Wohlgeboren;

In Folge Ihrer Geschäfte in Sachen von Qnufry Iwanik übermittle ich Ihnen die gewünschten Daten.

Ich beabsichtige ein Retituliaergesuch zu überreichen und den ersten Schritt wieder anzuknüpfen. Inzwischen wurde ich von Herrn Dr. Harpner verständigt, dass sich Iwanik an ihn gewendet hat und dass er sich mit mir diesbezüglich in Verbindung setzen wird. Bis derzeit ist es nicht geschehen.

Bis zur gefälligen Kenntnisnahme zeichnet Ihre Grüße auf freundlichste erwiedernd, hochachtend,

Ihr ergebener Dr. Auerbach

Herrn Dr. Iwan Franko
Lemberg

ІЛ, ф.3, № 1626, арк.31-31. Рукопис. Оригінал. Лист написано чорним чорнилом на бланку адвокатської контори др. Йозефа Ауербаха

Д-р Йозеф Ауербах
Придворний і судовий адвокат, Відень, III
Ландштрасе – Гауптштрасе, 41, тел. 4238

Відень, 17 березня 1897 року

Ваша благородність!

Надсилаю Вам дані, які Ви прагнули отримати унаслідок залагодження Вами справи Онуфрія Іваніка. Я маю намір подати клопотання стосовно перегляду її і здійснити знову в цьому плані перші кроки. Між тим, Пан Д-р Гарпнер повідомив мені, що Іванік звернувся до нього, а відтак він зв'яжеться зі мною з цього питання. Однак досі цього не сталося.

Задля приємного знайомства відповідає на Ваші привітання й переказує з пошану за доброзичливі побажання і привітання д-ру Івану Франку зі Львова доброзичливі зичення

відданий Вам д-р Ауербах

Пану д-ру Івану Франку
Львів

РОМАН ГОРАК,
МИКОЛА ЗИМОМРЯ

ЗАПРОШЕННЯ ДО СПІВПРАЦІ

(лист Т. Ахеліса до Івана Франка)

Єдиний лист доктора Томаса Бернхарда Людвіга Ахеліса з Бремена до Івана Франка є справді унікальним. Він стосується того часу, коли відомий німецький вчений задумав заснувати релігієзнавчий журнал «Archiv Für Religionswissenschaft». Видання стало невдовзі одним з найбільш поширених журналів з етнології. Примітно, що Ахеліс запрошував до співпраці визначних вчених тодішньої доби. Лист засвідчує, що до них він відносив також Івана Франка. Щоправда, на той час уродженець Нагуєвичів не мав ще наукового ступеня, не сягнув європейського визнання. Все це він здобув після закінчення студій у Віденському університеті, участі в семінарі Ватрослава Ягича і передусім – захисту докторської дисертації, що успішно відбувся 19 травня 1893 р. Варто наголосити: доктор Томас Ахеліс став видавцем цього журналу, перший номер якого з'явився у 1898 році і до 1904 року він був його головним редактором.

Томас Ахеліс був автором низки книжок з царини антропології, педагогіки та релігєїзнавства, основними з яких є «Entwicklung der modernen Ethnologie» (Берлін, 1888); «Entwicklung der Ehe» (1893); «Vergleichende Religionswissenschaft» (1893); «Fr. Nietzsche» (1895); «Vergleichende Rechtswissenschaft» (1896); «Moderne Völkerkunde» (1896); «Ethik» (1898); «Sociologie» (1899); «Wandlungen der Pädagogik» (1901).

Народився Томас Ахеліс 17 червня 1850 року в Бремені, де його батько Томас Ахеліс (1802–1889) був пастором. Його

мати Герміна Стокмейєр (1818–1889) походила з родини, шанованої у місті «бременських музик». Томас Ахеліс вивчав філософію і класичну філологію. Геттінгені, з 1874 року працював старшим учителем в бременській школі, а в 1905 році став директором Нової гімназії в цьому місті.

14 жовтня 1886 року він одружився. Його смерть припала на день народження від 17 червня 1909 року на Капрі.

Томас Ахеліс вніс значний внесок у поширення знань в галузі наукового зацікавлення. Він швидко здобув славу не тільки прекрасного педагога, але й став плідним автором, який у своїх працях прагнув поглибити історію розвитку релігійних і моральних ідей з погляду антропології, порівняльного вивчення права, етнології, психології, філософії мови, лінгвістики та літературознавства. Оригінальні міркування він висвітлював у працях: «Die Entwicklung d.(er) Anthropologie» (1888); «Moderne Völkerkunde» (1896); «Soziologie» (1898); «Die Ekstase in ihrer kulturellen Bedeutung», 1902; «Abriß d.(er) vergleichenden Religionswissenschaft» (1904) [2].

Чимало з дослідницького доробку Томаса Ахеліса побачило світ в перекладі російською мовою. Так, 1906 року вийшла його відома праця «Этика» (314 с.); 1915 року був опублікований тритомник «Мужчина и женщина. Их взаимные отношения и положение, занимаемое ими в современной культурной жизни», зокрема, у співавторстві з В. Бельще, Й. Блох, Л. Браун та В. Вейс. Ця праця містила 2000 сторінок, 700 рисунків у тексті та 48 у вигляді окремих вкладок. У ній розглядаються питання стосунків між чоловіками й жінками, культурна історія та правові основи шлюбу.

У співавторстві з іншими відомими вченими вийшла праця «История человечества», а також «Очерк сравнительного изучения религии» (1906). Українською мовою у 1906 році вийшла його праця «Начерк соціології».

Якою мірою Іван Франко був знайомий з працями Т. Ахеліса судити важко, оскільки не виявлено, щоб український дослідник посилався на них у своїх розвідках. Проте він був

обізнаний з працями Ганса Ахеліса (1865-?) – історика церкви, професора історії церкви, професора Кенігсбергського університету. До основних його студій належать, наприклад, такі позиції: «Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechts» (1890); «Hippolytstudien» (1897), «Die Martyrologien, ihre Geschichte u. ihr Werth»» (1900). Саме на його працю [4] Іван Франко робить посилання у розвідці «Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди» [5], яку вперше було опубліковано в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» у 1902–1905 роках [5].

Перевірка публікацій журналу «Archiv Für Religionswissenschaft», до співпраці з яким запрошувався Іван Франко, не виявила, на жаль, жодного його дослідження на сторінках вказаного видання.

Лист надзвичайно важкий для відчитування. При публікації збережено всі особливості оригіналу. В окремих місцях, тобто у випадку сумнівного прочитання окремого прізвища вченого, позначено знаком запитання.

Sehr geehrter Herr!

Unter Berufung auf Herrn Dr. Fr. S. Krauss in Wien und Prof. Varnowski in Krakau erlaube ich mir hiermit die Anfrage, ob Sie eventuell geneigt wären, an einem Zentralblatt für Jugendkunde und Religionswissenschaft mit zu arbeiten. Dies zu solchem Zentralarchiv und dringend Not tut, um der unleidlichen Zersplitterung aller Studien rechtzeitig Einhalt zu tun, brauche ich hier nicht langatmig zu erweisen. Die bloße Tatsache, dass sich bislang schon 222 Männer aus allen einschlägigen Gebieten mir zur Verfügung gestellt, spricht wohl für mich. Von Forschern, die Ihnen vielleicht näher stehen, erwähne ich Professor Polivka, Zibrt, Krauss, Stystion (?), Sziszmanov, Wislocki, Volkov, Krotiv, Zoffler, Kar□owicz, Bugie□, Wolner, Stransky (?). Hoffentlich darf ich wenigstens gelegentlich auch auf Ihre freundliche Unterstützung rechnen. ----- Das so reiche Gebiet der/des Volksglauben, Volksbrauches bietet ja Stoff nach den verschiedenen Richtungen. Wenn Sie mir z. B. im Lauf des Sommers bis zum 1. (unbekannte

Zeitbezeichnung) irgend einen Beitrag zustellen würden, so wäre ich Ihnen sehr verbunden. Dass die Arbeiten honoriert werden, versteht sich von selbst.

Mit vorzüglicher Hochachtung

ergebend, Dr. Th. Achelis

27.01.[18]91 Bremer Sielwall / 2

ІЛ, ф. 3, № 1609, арк. 301–302. Рукопис. Оригінал

Високоповажний Пане!

За рекомендацією Пана д-ра Фр. С. Крауса[1] з Відня, а також проф. Варновського з Кракова, дозволяю собі звернутися до Вас із запитанням, чи Ви б, можливо, згодилися співпрацювати з редакцією часопису, присвяченого питанням юнацтва та релігієзнавства. Що у подібному провідному архіві слід невідкладно й своєчасно покласти край нестерпному розпорошенню матеріалів, то гадаю, це не потребує розлогих доказів. Власне, тільки той факт, що досі зголосилися вже 222 представники з усіх відповідних галузей співпрацювати, є свідченням на мою користь. З-поміж дослідників, які Вам, либонь, відомі, згадаю таких, як професор Полівка[2], Зібрт[3], Краус, Штистьон (?), Шишманов[4], Вислоцький[5], Волков[6], Кротів, Цоффлер, Карлович[7], Бугель[8], Вольнер[9], Странскі (?). Сподіваюся, я матиму можливість бодай час від часу розраховувати на Вашу підтримку. Бо ж так багатою є галузь народних вірувань, народних звичаїв, що охоплює матеріал різного спрямування. Коли б Ви, приміром, свою студію упродовж літа до 1-го (термін не окреслюється) надали мені в розпорядження, то я був би Вам вельми вдячний. Зрозуміло, що праці матимуть винагороду.

З глибоким пошануванням

відданий д-р Т. Ахеліс

27.01.[18]91 Бремен, дільниця Зілвалл / 2

ПРИМІТКИ

1. *Краусс Фрідріх Самуель* (1859–1936) – угорський філолог, історик, дослідник єврейської культури.
2. *Полівка Їржі* (1858–1933) – чеський фольклорист, лінгвіст та історик літератури.
3. *Зібрт Ченек* (1864–1932) – чеський історик культури, бібліограф і етнограф.

4. *Шишманов Іван* (1862–1928) – болгарський літературознавець, етнограф, фольклорист, зять Михайла Драгоманова.
5. *Вісловський Владислав* (1841–1900) – польський бібліограф і етнограф.
6. *Вовк (Волков) Федір* (1847–1918) – український етнограф, антрополог і археолог.
7. *Карлович Ян* (1836–1903) – польський етнограф і мовознавець.
8. *Бугель Володимир* (1872–1937) – польський літературознавець і фольклорист, представник антропологічної школи.
9. *Вольнер В.* – німецький учений-етнограф.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Prüser, Friedrich*, «Achelis, Thomas Ludwig Bernhard» in: Neue Deutsche Biographie 1 (1953), S. 30 [Onlinefassung]; URL: http://www.deutsche-biographie.de/ppn116005041.html.
2. Энциклопедический словарь / изд. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронь – Дополнительный том I. – С-Петербургъ, 1905. – С. 182.
4. *Hans Achelis*. Acta ss. Nerei et Achillei. Text und Untersuchung. Leipzig, 1893, c. 61 (Texte und Untersuchungen Wi 0. v. Gerhardt und A. Harnack, Bd. XI, Heft 3).
5. *Франко І.* Святий Клемент в Корсуні // І. Франко Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 34. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 7–347.

ВІРА БОНЬ

СПОГАДИ СТЕФАНІЇ ДЕМ'ЯНІВНИ ГРЕЧУХ ПРО ІВАНА ФРАНКА

Пропоновані спогади написані за спонуканням працівників Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка, які неодноразово зустрічалися зі Стефанією Гречух на квартирі у її рідної сестри Марії Дем'янівни Деркач (вул. Глібова, дім 15, кв. 12 а).

Вийшовши на пенсію у 1962 році, Марія Деркач радо спілкувалася з молодими, малодосвідченими музейниками (М. Давидова, В. Бонь, З. Стець), розповідала про свою багатолітню працю по упорядкуванню архіву Івана Франка, створенню у 1940 році, разом з Петром Франком, літературно-меморіального музею письменника та збереженню його цінностей у роки війни. Від Марії Дем'янівни ми вперше почули розповідь про трагічну долю Марії Грушевської після смерті її чоловіка Михайла Грушевського. Щоб допомогти їй матеріально Марія Деркач і Михайло Возняк купили деякі речі з хати Грушевських у Львові та передали гроші Марії Грушевській до Києва.

Варто нагадати, що ці речі – шафа для одягу, настільні прилади, деякі книжки – у 1996 році, вже після смерті Марії Деркач, на наше прохання передав її син Мирон до новоствореного Музеєм Івана Франка Музею Михайла Грушевського.

При розмовах працівників музею з Марією Дем'янівною часто була присутня її сестра Стефанія, яка після смерті свого

чоловіка Григорія Гречуха у 1961 році переїхала до Львова і довший час проживала з родиною Деркачів.

Стефанія Дем'янівна, слухаючи розповіді сестри, щось уточнювала, пригадувала. Разом підбирали книжки, журнали з домашньої бібліотеки, фотографії, старі поштівки, складали списки і передавали працівникам музею.

Справою Стефанії було пригостити нас домашнім печивом і кавою.

Раз якось Марія Дем'янівна розповіла про свою зустріч з Іваном Франком (ці спогади опубліковані [1, 757]), і натякнула, що її сестра ще молодою ученицею зустрічалася з Франком, але про це не хоче писати, бо вважає, що «у цьому нема нічого особливого, наукового, лише болючі згадки». Усі разом переконали Стефанію і вона написала спогад про те, що бачила і запам'ятала з ранньої молодості. Два невеликі епізоди стосуються до останніх, сповнених болю і трагізму, років життя Івана Франка.

Свій спогад присвятила 120-річчю з дня народження Івана Франка.

При цьому спогаді варто згадати про родину сестер Марії та Стефанії з Фуртаків, у якій з великою шаною ставились до Івана Франка і до Музею.

Фуртаки походили з Тернопільщини. Їхній батько Дем'ян Фуртак (1871–1933 рр.) був родом із села Ладичин Теребовлянського району. Він закінчив учительську семінарію і учителював у різних школах Тернопільщини, а згодом Станіславівщини. Мати – Берта Люкш була переселенкою з Австрії. Вона рано померла і батько одружився вдруге з Марією Їжицькою, яка дбайливо виховувала сестер. Марія народилась у 1896 році, Стефанія – у 1899 році. Вони навчались спочатку у Львові, потім у Перемишлі в учительській гімназії. Марія закінчила Карловий університет у Празі. У 1923 році одружилась з Пилипом Максимовичем Деркачем (у майбутньому відомим мовознавцем), працювала в Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка у Львові, упорядковувала архів Івана Франка,

допомагала у створенні Літературно-меморіального музею Івана Франка. Деркачі мали двоє дітей – Лесю – відому скрипальку і Мирона – вченого-біолога [2, 16–21].

Марія Дем'янівна померла у 1972 році. Похована на Личаківському цвинтарі (68 поле), в одній могилі зі своїм чоловіком Пилипом, його братом Іваном та сином Мироном.

Стефанія Фуртак була одружена з Григорієм Федоровичем Гречухом, що походив із села Войнилів на Станіславівщині. Вони вчителювали у селах Тростянці Долинського району, Струні Нижньо-Рожнятинського району, Войнилові та містечку Болехові.

Після війни проживали в Станіславові (згодом Івано-Франківську). Стефанія Дем'янівна була депутатом міської ради, Григорій Федорович очолював обласний відділ народної освіти. З 1953 до 1956 року Григорій Гречух був ректором Прикарпатського педагогічного інституту (тепер Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника).

Стефанія Гречух померла у 1988 році, похована на Голосківському цвинтарі у Брюховичах.

Стефанія і Григорій Гречухи мали двох синів – Романа (лікар) і Зеновія (фізик). Зеновій помер у 1990 році. Діти Романа – Лідія і Наталя та діти Зеновія – Тарас і Людмила проживають у Львові.

Як згадує Мирон Деркач [3, 73], сестри Марія і Стефанія протягом усього життя жили дружно. Ціле життя їх зв'язувала сердечна дружба і любов. У довоєнний період і після війни Деркачі постійно їздили на село до бабуні Марії Їжицької і тети Стефи. Гречухи у свою чергу гостювали у Деркачів у Львові. Внучка Стефанії Дем'янівни Людмила Зеновіївна – викладач фортепіано у Львівській середній спеціальній музичній школі-інтернаті ім. Соломії Крушельницької, поділилась спогадами про свою бабуню Стефанію і передала сімейні фотографії, за що Музей їй висловлює щиру подяку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Деркач Марія.* Незабутня зустріч // Спогади про Івана Франка / упор. Гнатюк М.: 2-ге вид. доп., перер. – Львів: Каменяр, 2011. – 757 с.
2. *Грех Р.* Родинне дерево Олександри Пилипівни Деркач / Леся Деркач – скрипалька, камералістка, педагог у наукових дослідженнях та спогадах. – Львів: вид-ць Тетюк Т. В., 2014.
3. *Деркач Мирон.* Родинні спогади про родовід Марії Деркач / Вальо М. Марія Деркач. 1896–1972. Бібліографічний покажчик. Спогади. Розвідки. Листи. – Львів, 1999.

До 120-річчя з дня народження Івана Франка

Коли читаю в журналах та газетах спогади про великого титана праці, геніального поета українського народу – в пам'яті виринає дві невеликі картини з його життя, які не дають справді ніякого причинку до його творчості, але хвилюють своєю людяністю і трагізмом.

Іван Франко жив у своєму будинку по вул. Понінського № 4 (тепер там музей Івана Франка), а гуртожиток для дівчат, які ходили до приватної школи ім. Тараса Шевченка, був по вулиці Софії № 23. Ми, дівчата з гуртожитку, ходили організовано парами в школу, яка знаходилась по вул. Мохнацького (зараз Драгоманова). Дуже часто поряд з нами йшов Іван Франко і ми тоді, 12–13-літні дівчатка ішли поважно без шуму та голосних розмов: ми любили його за його гарні оповідання, казки, повісті, поезії. І день зустрічі з поетом вважали щасливим.

Одного разу вчителька української мови Марія Негребецька запитала нас чи хотіли б ми відвідати поета в його будинку. Нашу радість ми виявили дуже бурхливо і навперебій обіцяли вивчити на цей день новий вірш, чи казку, чи оповідання, щоб не застидатись перед поетом незнанням його творів.

Врешті діждалися дня щасливого для нас і з квітами в руках пішли весело вітати Поета. Коли ми ввійшли в садибу – побачили Івана Франка, що ішов під руку з незнайомим нам старшим чоловіком. Іван Франко привітався ввічливо з учителькою і був схвильований, бо його гість поспішав. Але за хвилю він звернувся до нас з такою теплою, ясною усмішкою і сказав: «Яка шкода, що я не можу, не можу сьогодні налюбуватись вами, дорогі мої несподівані гостоньки, але ви не сумуйте. Он там в садочку доспівають агрест, порічки, так біжіть і дзьобайте пташата. Думаю, що другим разом ми ще зустрінемось».

Ми подякували, але дуже засумували, що наша зустріч була така коротка. Провели ми до воріт господаря і його гостя, а самі вернулися в садибу. Не пам'ятаю хто запросив нас в будинок. Запам'яталась мені не дуже велика кімната, а в ній письмовий стіл, багато дуже книжок, газет, а на стіні невеличкий годинник, незвичний у нашому побуті. Теперішня музейна обстановка пригадує тодішню, але все здається багатшим.

Вчителька звернула нашу увагу на бібліотеку і ми почули вірш І. Франка:

Книги – морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Скільки правди міститься в цих коротких рядках зрозуміла я пізніше в житті.

***

Другий спогад ще і сьогодні хвилює мене і викликає сердечний біль. Спогад з того самого часу. На углу вул. Миколая (тепер Щербакова) і невеличкого провулка, стояв старший, високий, сліпий музикант зі скрипкою в руках. Не зважаю-

чи на погоду, його можна було бачити там майже щоденно. Одітий був бідно, але чисто. Чорні окуляри закривали хворі очі. Перед ним лежала на землі шапка, в яку прохожі кидали гроші. Йому співчували всі, старші і діти й ніхто не проходив без уваги. Він грав дуже гарно, ніжно. Мабудь, трагічна хвороба очей заставила його заробляти на життя грою на вулиці. І от одного осіннього дня я зустріла Івана Франка. Він ішов дуже поволі, похилений, задуманий, немов чимсь прибитий. Нараз на углу Щербакова зазвучала скрипка. Це грав сліпий музикант. Мелодія популярної в цей час пісні зазвучала дуже ніжно. Слова пісні ось такі:

Пропала надія, забилося серце,
Заплакали очі мої.
Любив я дівчину і те проминуло,
Ох горе на світі мені.
Коли б вона знала любов мою щиру,
Була б не кидала мене.
Любила б, пестила б, як мати дитину
І серце віддала б своє.
Вернися, дівчино, вернися, голубко,
Вернися ще раз до мене.
Хай ручку устисну, у очі спогляну,
До грудей пригорну тебе.

І. Франко пристанув і слухав, слухав. Заслухалась і я, не зводячи очей з обличчя схвильованого поета. Скрипка замовкла. І. Франко хотів кинути гроші, але неміч, хора рука тремтіла, а друга дрожачи придержувала невеличкий пакетик. Поет підійшов до музиканта і я почула, як він дякував йому за зворушливу гру. В очах поета тремтіли сльози, які з трудом він хотів обтерти рукавом. Мені стало дуже боляче і сумно. Що хвилювало цю велику людину до сліз? Напевно доля талановитого, а заразом хворого і нещасного музиканта, його ніжний звук чарівної скрипки, який заставив поета згадати минулі літа молодості.

Це було в 1913 р., а мені і досі, коли буваю біля старого університету, не зникає ця зворушлива картина з очей, так глибоко запала вона в мою пам'ять і душу.

Це спогад. А дійсність спрямовує думки у напрямі будинку нового Університету ім. Івана Франка. Там широко відкриті двері для нашої щасливої радянської молоді, де тисячі студентів здобуває глибоке знання; де перед будинком Університету, немов на сторожі цієї духовної святині, стоїть у своїй бесмертній величі поет, письменник, титан науки і праці Іван Франко.

Я передаю цей для мене дорогий спомин в Музей його імені, як скромний подарунок в 120-річчя з дня народження Великого Каменяра.

Львів, 1976 р.

Гречух Стефанія Дем'янівна
учителька-пенсіонер

ЛНЛММІФ. Фонди музею. Інв. № 1606 Ор. Рукопис

Стефанія Дем'янівна Фуртак, замужем Гречух. 1918 р.

Марія Дем'янівна Фуртак, замужем Деркач. 1954 р.

Стефанія Гречух (сидить). Стоять (зліва направо) Світлана – дружина Мирона Деркача, Ірина – донька Мирона Деркача, Галина – дружина Романа Гречуха

Стефанія Гречух з синами Романом і Зеновієм. 1985 р.

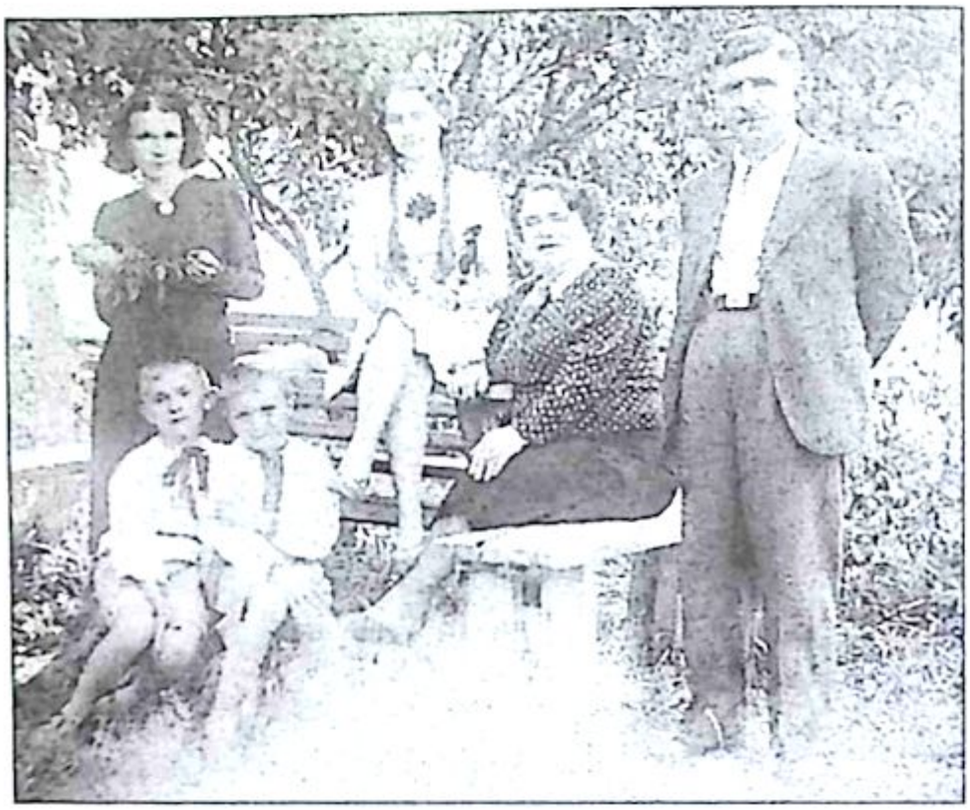

Стефанія Гречух (сидить). Біля неї (зліва) Леся і Марія Деркач. Стоїть Григорій Гречух. Сидять діти – Мирон і Роман

Родина Стефанії Гречух. Сидять (зліва направо) Галина – дружина Романа Гречуха, бабуня Стефанія Гречух (у неї на руках правнуки Олюня і Оксана), Леся Деркач, Роман Гречух, Світлана – дружина Мирона Деркача. Стоять Зеновій Гречух, Наталка – донька Романа Гречуха, Ліда – дружина Зеновія Гречуха, Ліда – Донька Романа Гречуха, Тарас – син Зеновія, Людмила – донька Зеновія, Ірина – донька Мирона Деркача

МАРІЯ ОРКУШ

ІВАН ФРАНКО В ДОБРОМИЛІ

Ці спогади про перебування Івана Франка на Добромильщині зібрав Прокопів Іван Васильович, що мешкав у Самборі. В музей вони потрапили у 1977 році і досі не були включені в жодний з відомих збірників спогадів про Івана Франка. Про самого збирача цих спогадів, на жаль, не вдалося зібрати жодних достовірних документальних даних, хоча із зібраного матеріалу видно, що мав намір їх опублікувати в якійсь газеті. Чи вдалось йому це зробити – також не вдалось встановити.

Зібрані ці спогади в післявоєнний період і зафіксовані в документах музею у 1977 році як такі, що вже були у фондах, але не були досі облікованими.

І. Прокопів зібрав ці спогади від людей, які прекрасно розуміли, в якій системі вони живуть і на яких моментах з життя письменника потрібно акцентувати на догоду радянській пропаганді. Попри все, в цих спогадах є чимало цікавих деталей, які раніше не були відомі у франкознавстві або ж були відомі у загальних рисах. Зокрема, з цих спогадів можна дізнатись, якими методами боролись з Іваном Франком його противники, щоб він не міг перед селянами-виборцями виступити на віче.

На жаль, Іван Франко не брав участі у виборах по куріальній системі у Добромильському виборчому окрузі. Брав у 1895 році і переміг на цих виборах дідич Тишковський, і, очевидно, спогади стосуються саме цього часу. Найповніше цей період висвітлено в монографії Р. Горака та Я. Гнатіва [1, 141–171].

Сумнівними є спогади, записані від товаришки Ганни Франко про батька. Зокрема про те, що дочка Івана Франка приносила до учительського семінару, де вчилася, з бібліотеки батька твори Маркса.

Не витримують критики і спогади про перебування Івана Франка в Голобутові. Найбільш повно це питання висвітлено у статті Романа Горака та Ольги Рикмас [2].

Спогали публікуються із збереженням особливостей авторського тексту.

Назва спогадів авторська.

Мало вже по містах і селах людей, які стрічалися з Іваном Франком, але багато людей розповідають про Івана Франка. Вони переказують оповідання своїх батьків чи знайомих, додаючи при цьому дещо й своєї творчості і здогадки.

У 1897 чи 1898 році Іван Франко був у Добромилі у зв'язку з тим, що він був висунутий кандидатом в депутати австрійського парламенту по перемишльсько-мостиському виборчому округу.

Константин Гробельський, бувший службовець скарбового уряду в Добромилі розповідав мені в 1946 році таке:

«Службовці Смик, Моцяк та інші розказували, що 1897 чи 1898 р. Іван Франко приїхав до Добромиля, щоби провести передвиборчі збори. Він замешкав у готелі Левенталя, де зараз друкарня. Комісар староства Левицький післав до Франка двох шевців Пелеховича і Вагнера, які вкрали Франкові костюм, черевики і капелюх, коли він спав. Через те збори не відбулись, бо Франко не міг вийти з готелю».

Про цей же факт розповідав мені Григорій Фізер, бувший завідуючий Ляцківською початковою школою дещо інакше:

«Політичні вороги Івана Франка післали до готелю злодіїв, які вкрали йому чоботи. Селяни с. Ляцко (зараз Соляноватка) знайшли Франка в готелі. Вони принесли йому чоботи і запросили до себе в с. Ляцко, де Франко провів збори в клуні біля коршми».

Турко Микола Іванович, селянин з с. Соляноватка про це розповідає:

«Знаю від свого найстаршого брата Степана, що 1898 р. Франко приїхав у Ляцко та провів у неділю збори селян у стодолі селянина Пограничного. Після зборів ночував він у робітника соль заводу Крука. Пани надіслали незнайомого чоловіка, який вкрав чоботи Франка, щоби він не міг піти на передвиборні збори у понеділок (базарний день) до Добромиля. Хтось із селян дав чоботи Франкові і Франко пішов на збори у Добромиль».

Так же розповідає службовець лісництва Мальгівський Степан Миколайович, але закінчує інакше: «Селяни с. Ляцка давали Франкові чоботи, але він відмовився взяти і пішов босий до Добромиля».

Безспірне в цих оповіданнях те, що Франко проводив передвиборні збори в с. Ляцко та що політичні противники організували крадіж чоботів.

Спогад подруги дочки Івана Франка

У Добромильській середній школі працює вчителька Рибак Софія Михайлівна, яка розповідає:

«1907–1911 рр. я вчилася у Львівському державному вчительському семінарі. Разом зі мною вчилася і здала 1911 року матуру дочка Івана Франка Ганна. Вона приносила нам у школу з бібліотеки батька твори Маркса і твори різних прогресивних письменників, яких не було у шкільній бібліотеці, бо вони були заборонені. Ми з захопленням читали ці книжки.

Ганна розповідала нам, що батько дуже не любив М. Грушевського, який жив у сусідній віллі (дачі).

І дочка, і оба сини Тарас і Петро займалися спортом та фізкультурою в залі товариства «Сокіл-Батько». Дочка була сильної будови тіла і добре фізично розвинена.

Я часто бувала в будинку Івана Франка, знала його, його дружину і синів. У них не було домашньої робітниці, хоч, на мою думку, вона була їм потрібна. Іван Франко говорив, що кожна людина повинна сама себе обслуговувати і що домашня робітниця не потрібна. Хоч був він паралізований, але ходив на закупки до продуктового магазину. Дружина клала йому в кишеню список продуктів і гроші. Продавець виймав з його кишені список продуктів і гроші, пакував товар, а пакунок причіпляв до ґудзиків пальта. Так Франко ніс їх додому.

Дружина тим часом ходила з мішком на базар, який був тоді на площі біля ратуша, де зараз Міська Рада.

Іван Франко був дуже ввічливий і радо розмовляв з тими ученицями, які відвідували його дочку. З його будинку був гарний вид на околиці Львова повні зелені. Франко був дуже незадоволений, коли навпроти побудували трьохповерховий будинок і заслонили цей вид на околицю.

Дружина Івана Франка була нервово хвора і перевантажена домашньою роботою. Вона прала сама і то в неділю, бо в сім'ї не було запасу білизни. Випрану білизну Франко і діти одягали в понеділок. В кімнатах завжди було чисто.

Разом з батьком в тій же кімнаті спав найстарший син Андрій, який писав твори під диктант батька. Часто батько будив його вночі і диктував свої твори. Андрій вчив[ся] на філософічному факультеті університету і захворівши, він помер у 1913 р.

Під час війни я відвідувала Івана Франка у військовій лікарні, яка була у бувшій дяківській школі по вул. П. Скарги. Франка часто відвідували знайомі. З тих часів (грудень 1915) у мене збереглось фото Франка з хворими в лікарні.

Була я на похороні Ів. Франка, який був дуже величавий. Коли чоло похоронного проходу доходило до Личаківського кладовища, то кінець був біля його будинку. На похороні було багато вінків та велика маса народу.

На похороні був тільки один священик і то не в ризах. Коли йому інші священики дорікали за це, що він брав участь

у похороні безбожника, священик відповів: «Я пішов віддати останню прислугу великій людині».

Тільки радянський народ належно оцінив і шанує великого Каменяра, революціонера Івана Франка».

І. Франко в селі Голобутів Стрийського району

Хоронович Ольга Василівна, вчителька Добромильської середньої школи, пам'ятає, як Іван Франко бував у її батька:

«Мій батько Рогульський Василь Григорович вчився у львівській гімназії і тоді познайомився з Іваном Франком. Закінчивши гімназію, батько запрошував Івана Франка до себе на літо.

Франко приїхав з сином Петром. Він був паралізований, але старався сам їсти без допомоги других. Це йому не вдалося і він розілляв суп. Тоді вибачився, що він каліка. Син годував його.

Одягнений був скромно у білому костюмі з лляного полотна.

Любив ходити ловити рибу на річку Ульчанку та Холодницю.

Перебуваючи у мого батька, він написав цикл віршів «По селах», що надрукований у збірці «Мій Ізмарагд». Матеріалом для циклу послужив факт, що у багача Пазюка хтось вкрав гроші. Він підозрював бідняка, який хотів у нього позичити грошей. Бідняка посадили в тюрму. Потім виявилось, що гроші вкрав рідний син багача.

Франко зустрічався у нас з композитором Остапом Нижанківським. Одного разу вони оба цілу ніч полемізували про бога та релігію. Франко заперечував існування бога. Я мало розуміла з цеї полеміки, бо була ще мала. Але мій брат, який був вже учнем четвертого класу гімназії, сів на поріг, приклав вухо до дверей і з великим зацікавленням слухав цю полеміку.

Коли Франко ловив рибу, мати посилала мене кликати його на обід. Це доручення виконувала я з приємністю».

І. Прокопів.
Адреса: Дрогобицька область, м. Самбір,
вул. Валова, 11, кв. 7. Прокопів Іван Васильович.

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка.
№ 1078 ор. Рукопис. Оригінал

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. – Книга сьома: Протистояння. – Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2006. – 584 с.
2. *Горак Р. Рикмас О.* Федір Дергало // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 6. – Львів: Каменяр, 2006. – С. 206–215.

РОМАН ГОРАК

ВІТАЛЬНИЙ ВИСТУП

перед учасниками XXVIII щорічної наукової франківської конференції у Львівському національному університеті ім. Івана Франка 24 жовтня 2014 року

Кажучи біблійними словами, стоїмо сьогодні серед схвильованого житейського моря, розбурханого бурею напастей в очікуванні страшного дев'ятого валу, з розбитими вітрилами, без керма, без надійних поводирів і ще зовсім ненавчені плисти самостійно, постійно зраджувані, постійно лакомі на порожні обіцянки, не навчені відрізняти здорове зерно від полови. Вже минуло чимало часу, коли ми вийшли у відкрите море самостійного плавання. Нам нема від кого чекати допомоги і час підтвердив лише це. Як, зрештою, підтвердив усі Ваші побоювання, Іване Яковичу, які Ви висловили вже понад сто років тому. Ми постійно напорюємось на підводні рифи і постійно згадуємо, що саме Ви нам про них нагадували і просили не забувати.

Як страшно сьогодні згадувати Ваші слова, Іване Яковичу, що мова про самостійну Україну буде пустою балаканиною, якщо вона не буде наповнена суттю. «Українському селянину, – писали Ви тоді,– однаково вмирати з ласки чийого пана: свого чи чужого. Україна можлива лише тоді, коли вона стане бажанням кожного члена суспільства».

Яким важким камінням з-під Вашого молота падають нам на голову Ваші поклони тому світлому майбутньому.

Чи ждать тобі ще треба
Поваги й блиску від будущини,
Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба,
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найкращії сини…

Твій Борислав розграбований. Він вмирає. На крові його робітників і селян вибудувані європейські столиці Відень, Париж, Берлін, Варшава… Твій славний озокерит, який так сьогодні нам потрібний, спалили свічками у російських храмах. Твій газ, що мав гріти нас, перетворено на сажу… Викрадена у нас сірка – лежить в уральських шахтах… У відплату ми сьогодні дістаємо в подарунок від французів, які нас грабували і обдирали, «міністрелі» для того аби наш «старший брат», якому ми співали осанну і проклинали своїх героїв, які стали на боротьбу з ним, нищив нас і нашу землю…

«Твої найкращії сини» вистригли наші гори. Вони голі і сірі. Вмирають смереки. Наш відчай часом безмежний. І можемо ми «голову схопивши в руки», дивуватись, чому «не йде апостол правди і науки».

І все ж… «Можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу як руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів».

Протягнімо йому руку! Підведімо його з колін, випростуймо його спину… Ми його діти, плоть від плоті, кров від крові. Нехай цією думкою буде просякнутий сьогодні кожен виступ, нехай ці Франкові слова будуть нашою вифлеємською зіркою, за котрою маємо йти.

Час, в якому проходить конференція, нічим не відрізняється від часу сто років тому. Знову війна, знову кров, знову стоїмо сьогодні серед схвильованого житейського моря, розбурханого бурею напастей в очікуванні страшного дев'ятого валу, з розбитими вітрилами, без керма, без надійних проводирів і ще зовсім ненавчені плисти самостійно, постійно зраджувані.

Та прийде час – і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вбережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Вірмо в це до останку! Вірмо, як вірив він! І працюймо для того до останнього віддиху. Як він.

РОМАН ГОРАК

НЕ ТОЙ ТЕПЕР УНІВЕРСИТЕТ...

(до 90-ї річниці від народження відомого франкознавця Івана Денисюка)

Відчуваю це постійно, коли тільки переступаю поріг головного корпусу Львівського університету. Став якимсь зовсім не таким, як при ньому. Знаю і усвідомлюю, що разом із ним з нього щезла епоха великих вчених і характерників, про яких він сам любив розповідати, як і зрештою, сам творити легенду про себе самого отими відомими розповідями про свою забудькуватість, яка по традиції вважалась привілеєм великих вчених та професорів. Любив розповідати про свого вчителя Михайла Возняка, особливо про його любовні пригоди. Багато з того, що він розповідав, опісля видав у вигляді спогадів, але вони вже втратили той безпосередній шарм, які мали ці історії перед тим.

Любив розігрувати когось, але ніколи не любив згадувати про те, як і його розігрували. Любив оповідати, як віднайшов якийсь невідомий лист про рожі для садження, які хтось там передав Лесі Українці і цей лист передав для публікації своєму товаришеві, а той від радості не знав, що й казати і не підозрював, що це фальсифікат. То знову таки сфабрикував лист Івана Франка до якогось товариша про слабість своєї дружини... Часом його жарти були такими, що я вже й не знав, чи він говорить правду, чи знову щось «фабрикує», як отой лист про слабість дружини Івана Франка.

Любив життя, любив рух у ньому, вмів насолоджуватись красою цього світу…

Любив свою очеретяну Волинь і збирав фольклор, а на основі нього і виробляв світогляд поліщуків. Казав, що поліщуки вірять в те, що землеробства їх навчив хтось з небес і шукав тому якнайбільше підтверджень. Він якось просив мене чи не знаю якихсь я поліських пісень про ті справи. Звичайно, що я не знав, але раз проспівав йому пісню, за яку він вхопився. Там були такі слова:

«Ой ворали хлопці в поли,
виорали ярма.
Заплати ми дівчинонько,
що-м тя любив дарма».

Яке було його розчарування, що ця пісня не виявилась піснею з Полісся, а я й сам не знаю відки вона була, бо її в нас співали на вулиці хлопці, а дурити Івана Овксентійовича я якось не наважувався…

До найменшого вишукував сліди Лесі Українки і постійно аж до смерті вірив, що десь має бути це місце, в якому вона заховала свій архів. Навіть оповідав мені, що був близький до розгадки цієї тайни, але всьому перешкодила смерть людини, яка мала йому вказати на те місце.

Мав ще й ту звичку, що кого любив, то хвалив його втрачаючи міру, а кого не злюбив, то ганив, не відчуваючи міри. В цьому я переконувався не раз і не було сили, щоб стримати його в одному і в другому. Вмів дрібні незначущі речі возносити в ранг великих здобутків і відкриттів і не зауважувати справді достойного уваги. Як рідко хто, вмів тішитись здобутками своїх учнів і тішився тими здобутками більше, ніж своїми. Ніколи не обминав нагоди аби похвалитись своїми учнями. Очі йому горіли радістю, коли слухав їх виступи. Він не міг натішитись успіхами Ярослава Гарасима, «того батяра», який написав гарну пісню про «дівчину» Крупську і Леніна і десь на якомусь вечорі її ви-

конав. Ту пісню він любив цитувати, так ніби то він сам, а не Гарасим написав її...

Я мав справжню насолоду спостерігати, як він сидів між своїми учнями і як вони ловили кожне його слово. Я на це йому казав, що «ваші» зазирають йому до «писка».

– І ви би зазирали, як би були між ними, – відповідав він з отою хитрою його посмішкою.

– Якраз би зазирав, – «натихмяст» відповідав я. Він також любив час від часу вставляти подібні польські слова.

Те, що він вважав правильним, мали вважити за правильне всі і відразу відносив того, хто не погоджувався з ним, у бік своїх противників. Вмів обстоювати свою позицію і даремно хтось міг би подумати, що отой такий собі прихильний до всього майже старосвітський професор не має зубів. Мав, і ще які гострі. І в тому я не раз переконувався, бо був він рецензентом моїх багатьох творів. То він прозвав мене українським Моруа, а в рецензії на якусь мою чергову книжку назвав мене навіть щедрішим і цікавішим за нього. Коли переглянув виставу за моєю п'єсою «Божевільна», то велів передати через Бондарівну (так він «по-пісенному» чи «по-фольклорному» називав свою учениці Ларису Бондар), що я як Достоєвський...

Якщо зустрічав у моїх творах якісь невідомі йому факти, то прискіпливо перевіряв їх. Так було з моєю повістю «Ілюзії, ім'я яким любов», яка спочатку друкувалась у журналі «Дзвін», а відтак під назвою «Твого ім'я не вимовлю ніколи» була видана 2008 року у київському видавництві «Академія». Він довго рецензував цю повість, навіть запросив мене до себе додому. Ми так тоді «голосно» розмовляли, що разів зо два нас заспокоювала його дружина. Тоді вперше я побачив колекцію квітів у хаті Івана Овксентійовича і виявив, що він так само, як і я, має улюблену квітку, яку я називав «цукрусь», а він «водяник». Це рослина була з роду бальзамінових, дуже любила щедрий полив і мала майже прозорі стебла. Цвіла вона червоними п'ятипелюстковими квітками і на кінчику

завжди виділяла краплю солодкої рідини. Така квітка стояла на вікні у моїй батьківській хаті і ми з сестрою любили злизувати цю рідину. Виявилось, що така ж квітка була і в батьківській хаті Івана Овксентійовича і він так само малим любив злизувати цю солодку рідину, яку виділяли квітки. В нього ця квітка була викохана до розмірів порядного кошика на картоплю. Він потім приніс її в Інститут франкознавства і вона стояла у вхідній кімнаті.

Коли до 150-річчя від народження Івана Франка я у видавництві «Видавничий дім Ін Юре» у Києві підготував до видання всі його повісті і написав передмову під назвою «Я для геніїв грядущих поле дикеє орав…», а очолював редакційну колегію з волі видавця Іван Денисюк, то останній категорично запротестував, щоб у книзі була тільки моя «белетристична» стаття, а тому настояв на тому, щоб була ще й наукова Тараса Пастуха на чотири сторінки під назвою «Новаторство великої прози Івана Франка» і наполягав на тому, щоб її включити у вигляді післяслова… Добився свого. Ця книжка вийшла виключно за кошти тодішнього голови «Кредобанку» С. Кубіва, президента Видавничого дому «Ін Юре» О. Святоцького та голови правління ЗАТ «Холдінгова компанія «Кепітел Менеджмент Груп» О. Кропиви. Книжку вручали як нагороду на конференції, яка відбулась в університеті цього року.

Мав він претензії і до книжки «Тричі мені являлася любов», вважаючи, що я не об'єктивно висвітлив стосунки між Ольгою Рошкевич та Іваном Франком, а також, що я не показав «повний спектр» стосунків Івана Франка з жінками… У відповідь я запропонував, щоб він зробив це сам, бо обраний мною жанр есея не вимагає цього. Наші чергові суперечки закінчились полюбовно. Він запропонував мені написати в стилі есея повість про Михайла Возняка, що мене дуже здивувало, бо мені здавалось, що краще нього це ніхто не зробить. При кожній нашій зустрічі не дай Боже було згадати ім'я Возняка, як відразу починались спогади

про нього. Зрештою, чимало мені оповідав про Михайла Возняка Степан Щурат та його дружина Олександра. Я навіть перейнявся цією пропозицією. У 1965 році я служив неподалік села Волиці, яке раніше називалось Вільки Мазовецькі, на Жовківщині, де 3 жовтня 1881 року народився цей засновник сучасного франкознавства. Однак намірам не було суджено здійснитись і Іван Овксентійович не раз дорікав мені за це.

Попри всілякі непорозуміння, які виникали між нами, він настирливо рекомендував мене тодішньому ректорові університету Іванові Вакарчуку щоб я читав в університеті факультатив франкознавства з біографічним ухилом письменника. Я це робив протягом декількох років, а відтак став доцентом, а відтак і професором кафедри української літератури ім. М. Возняка філологічного факультету, а відтак і філософського.

Не пригадую вже якого року велику групу працівників культури та науки зі Львова було запрошено в Ходорів на поновне відкриття пропам'ятної дошки до 100-річчя від народження Маркіяна Шашкевича. Був у тій групі й Іван Денисюк. Довго правили Службу Божу, довго освячували таблицю, довго виголошували промови отці та місцеві діячі, аж вже було далеко за полудне. Потім усіх запрошених на свято запросили в якийсь звичайний кабак поблизу озера, де на столах стояли скирти накраяного хліба і на тарілках невеликі копички смажених курячих стегон та кілька пляшок горілки. Зголодніла братія дуже скоро все це спотрошила, а нічого більше нового не давали. Петро Шкраб'юк прочитав свій вірш про відвідини Ходорова, отці прочитали молитву і всі почали розходитись. Нас запросив до себе в гості Іван Овксентійович. Фактично до дому своєї дружини. Цей дім радянська влада забрала у Ластовецьких (так писалась дружина Івана Овксентійовича Анна Казимирівна) і організувала в ньому районну тваринну поліклініку. Вже в тому, який солідний заклад організували в цьому

домі, можна судити про його розміри. Будинок був над озером і до нього навіть можна було під'їхати з озера. На стінах цього будинку були незатертими всілякі написи на зразок: «Даешь хлебозаготовки Родине» і в тому дусі. Дім тільки що повернули попередньому власникові і не так той дім, до якого потрібно було вкласти чимало коштів, як город радував Івана Овксентійовича, який засадив його всілякими овочами. Любився в городині. Вмів про норови кожної ростини оповідати довго і цікаво, а до того ж ще й залучати сюди уподобання класиків літератури або ж його знайомих. От говорив, що такий буряк, що мав світлі і темніші кружальця, коли його розрізати, дуже любила кидати у борщ Дарина Дмитрівна Вільде і навіть наводив мені приклад з якогось її твору, що мало бути беззаперечним підтвердженням його словам. Мав якісь помідори в «пелеринах», капусту «кручену» і капусту «верчену» (не знаю вже, що то таке було, але пам'ятаю, що було таке в нього на городі і певно це була брюссельська капуста і цвітна). З того всього він робив різні закрутини, компоти, варива, які дуже детально підписував і клав на полицю в комору. Ті закрутки він і виставив на стіл і пригадав нам усім один з приписів з кухарської книги Ольги Франко, що робити у випадку, коли гості, як татари, прийшли до хати, а в господаря нема чим їх прийняти. То радила книжка, що в такому випадку потрібно піти у погріб, принести шинку, пару кілець ковбаси, якоїсь вудженини і все це покраяти кружальцями, викласти на тарелі, прибрати зеленню і виставити на стіл. Ми всі з того сміялись, але Іван Овксентійович на очах продемонстрував всю слушність порад Ольги Франко і виніс з підвалу все, про що писала та книжка. Тут же ж жінки накроїли все це на тарілки, притрусили, прибрали, виклали мариновані та квашені помідори і огірки, та всілякі маринади. Як потім признався Іван Овксентійович, він прекрасно знав, як закінчиться прийняття шановних гостей шановними отцями в церкві. Тому запасся тим усім заздалегідь.

Хата була обставлена найрізноманітнішими вазонками. Як виявилось, Іван Овксентійович плекав їх і тут був великим любителем цієї справи. Тут було більше місця, ніж на його помешканні у Львові. Оповідав, що з часом ті вазонки так порозростаються як дерева і він не знає що з ними робити. Найчастіше в такому випадку приносив їх на кафедру або в Інститут франкознавства, який так само дуже скоро перетворювався у своєрідну оранжерею.

З дружиною Івана Овксентійовича я був знайомий скоріше, ніж з ним самим. Після повернення з Хмельницького, де я у Вищому командному артилерійському училищі читав курс ракетних палив і бойових отруйних та вибухових речовин, я знайшов роботу в Українському науково-дослідному інституті поліграфічної промисловості, який був на вулиці Артема та якого зараз вже і не існує. Там через деякий час прийшла працювати і Анна Казимирівна, яку звільнили з роботи у Львівському університеті. Вона стала працювати у групі, яка по реферативних журналах стала збирати статті та інформацію по темах, над якими в той час працював інститут. Було болісно дивитись, як ця високоінтелігентна жінка вимушена була працювати серед працівників цього інституту…

Коли ще був доцентом, то виїздив Іван Овксентійович на фольклористичну практику в Криворівню, де в нього був «вічний аспірант» Микола Дзурак, який працював директором музею Івана Франка. На практиці з Іваном Овксентійовичем траплялись різні пригоди, які він опісля розповідав і ті, хто слухав їх, як казала одна пані, «надривали собі животи». То він ходив до гадєрки під гору Біла Кобила, яка могла свиснути і до неї збігалися звідусіль гадюки. Радили люди Івану Овксентійовичу, що гадєрка любить хильнути, тому він до неї не йшов з порожніми руками, а з півлітрою. Гадєрка одним махом ту горілку «оприходувала», а Іван Овксентійович чекає коли вона свисне і збіжаться з лісу змії. Чекає він, чекає, а гадєрка вже й куняти по випитій горілці по-

чинає. Не витримав Іван Овксентійович і питається, коли вона буде свистіти. Гадєрка, як відкриє «писок», тобто рот, на нього: «Я вам зараз як свисну, то вам беретка з голови злетить. То і ви такий вчений, пан зі Львова, а вірите, що темні гуцули оповідають! Встидайтеся!». І визнав слушність гадєрки Іван Овксентійович і розповідав у долах, що бачив, як гадєрка скликувала гадюк… І йому вірили, бо так переконливо оповідав.

Мав великий драматичний талант. Міг писати добрі п'єси. Але той талант так і не розвинув. Завжди мав інші, більш термінові справи. Обходився тільки невеличкими, але талановитими п'єсами про Івана Франка, які виставляв силами своїх співробітників та студентів.

Коли з 1993 року на могилі Івана Франка розпочались правитись панахиди, після чого надавалось слово якомусь відомому в Україні франкознавцю, то одним з тих, хто виголосив слово про Франка в 150-ту річницю від його народження, був Іван Овксентійович Денисюк. Його виступ називався «Semper magister». Ця його промова була опублікована у сьомому випуску «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові» у 2007 році. І це вже був його останній привселюдний виступ. Не міг стояти. Йому принесли стілець. Читав своє слово вже сидячи… І було боляче на це дивитись. В Україні тільки розвиднялось на свободу і вільне слово, а він розумів, що дні його раховані і кожен з тих днів Богом дарований йому.

Все рідше заявлявся на людях, все рідше приходив на кафедру. Хворів.

Всі розуміли, що могло статись, але відганяли від себе цю думку. Всім було важко уявити собі кафедру та університет без нього.

У восьмому випуску «Наукового вісника музею Івана Франка у Львові», що вийшов 2008 року, він прочитав мою статтю « Бориславські ілюзії Івана Франка», яка йому сподобалась і він запропонував мені зібрати під дах однієї збірки

всі прозові бориславські повісті та оповідання письменника і видати їх окремим виданням з моєю статтею як вступною і його як післяслово.

Я погодився і невдовзі корпус книжки був готовий. До нього я вирішив залучити роботи відомого українського художника Петра Марковича на тему Борислава. Це аж ніяк не були ілюстрації до оповідань та повістей Івана Франка, а цілком самостійні роботи і розширювали уяву про тодішній Борислав, в якому художник жив від 1946 року і який застав ще майже таким, яким він був при Іванові Франку. Вражало те, що основним кольором творів художника був колір бориславського лепу, з якого примітивним способом діставали озокерит, а потім піддавали його очистці. Це був справжній боа констріктор бориславської землі, який забирав силу у людей і нищив землю та перетворював тих же людей у своїх рабів з обличчями того ж лепу.

Була надія, що цю книжку вдасться видати за рахунок міськради Борислава, але ця надія була марною. Марною виявилась і надія видати її за кошти чергового кандидата в депутати до Верховної Ради України…

Іван Овксентійович так і не встиг написати обіцяної статті про бориславські твори Івана Франка.

10 жовтня 2009 року його не стало.

Його ховали з палацу Сапіг з отими відомими в'їзними воротами, звідкіль останнім часом ховали всіх заслужених людей науки, і де знаходиться Товариство охорони пам'яток. Було багато людей. Його учні та студенти з'їхались з багатьох міст України. Хоронив його священик православної церкви Київського патріархату. В головах – ікона Львівської Богоматері, принесена з Львівської галереї мистецтв. На чолі в Івана Овксентійовича було покладено традиційний напис, згідно з православним звичаєм. Священик виголосив прекрасну проповідь про сенс буття людини на землі. Співали два семінаристи. Співали прекрасно і від їхнього співу душа повнилась скорботою і жалем за покійником.

Був гарний осінній день. Було багато його давніх друзів, яких через деякий час не стало. Відійшли у вічність. Я фотографував похорон Івана Овксентійовича. Світлини зараз на збереженні в Національному музеї Івана Франка.

З палацу його труну виносили його учні. Святослав Пилипчук, Микола Легкий. Тричі кланялась труна порогам, які йому судилось вже більше не переступати…

Хоронили на Голосківському цвинтарі в окремий, недавно куплений гробівець, на якому був уже готовий напис «Гробівець родини Денисюків». Далеко від входу цей гробівець….

Було багато промов. Особливо зворушливою була промова Ярослава Гарасима про те, що вже ніколи в розкладі занять не буде його прізвища, не будуть звучати його жарти та що був він професором усіх професорів-філологів в університеті. Промовляв Лукаш Скупейко з Інституту літератури ім. Т. Шевченка з Києва, Любомир Сеник, Євген Баран з Івано-Франківського університету ім. В. Стефаника.

Вже близився вечір, коли закінчились промови і запаяли труну у цинкове накриття, а відтак поклали у гробівець.

Осінь була у розпалі. На алеї лежало жовте та червоне з різними відтінками листя. Опале… Часом легкий вітерець здував його і ніс за тими, хто був на його похоронах і провів його в останню дорогу.

Поминальний обід відбувся в бенкетному залі інженерного корпусу магістральних нафтопроводів «Дружба» (тепер «Укртранснафта»), що по вулиці Липинського, 12 над річкою Полтвою, яка якраз в тому місці вирівається із закритих тунелів на волю.

Книзі Івана Франка «Boa constrictor» судилось вийти тільки в 2014 році. Вона присвячена пам'яті Івана Денисюка. Цього року минала п'ята річниця його відходу у вічність, а 12 грудня цього ж року минала 90-та річниця від його народження. Статтю «Професор усіх професорів» для неї написав Ярослав Гарасим, що від 2014 року є проректором Львівського університету.

Ця книжка присвячена також 80-літтю від народження Петра Марковича.

Вийшла книжка у львівському видавництві «Апріорі» (видавець Юрій Николишин). Художнє оформлення її зробили Наталія Крістєва, випускниця Львівського коледжу ім. І. Труша та син Петра Марковича, викладач Львівської національної академії мистецтв Костянтин Маркович.

І все ж… Не той тепер Львівський університет без Івана Овксентійовича. Не той…

ПРЕМІЯ ІМЕНІ ІРИНИ ВІЛЬДЕ

В і т а є м о !

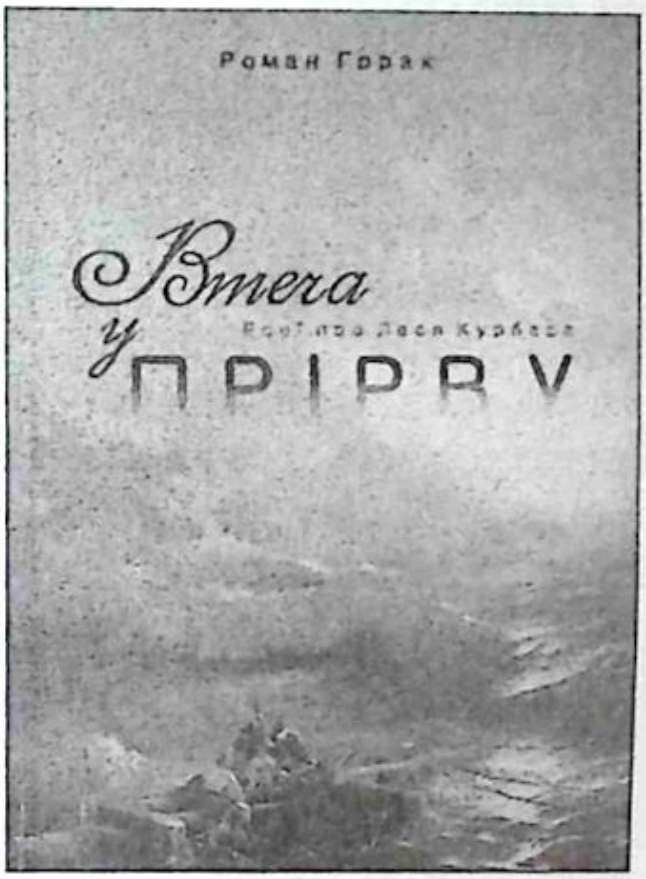

Вітаємо директора Музею Романа Горака з присудженням йому Всеукраїнської літературної премії імені Ірини Вільде за біографічний роман «Втеча у прірву. Есеї про Леся Курбаса» (вид-во «Апріорі», 2014 р.)

Премію засновано у 2007 році до 100-річчя від дня народження Ірини Вільде. Нею щороку відзначають українських письменників за визначні здобутки у прозі.

***

У новій книжці Романа Горака простежується життєвий і творчий шлях великого реформатора українського театру Леся Курбаса. Книжка побудована на документальній основі, яка досі залишалась поза увагою дослідників. Основну увагу звернено на період життя і творчої діяльності, який передував його виїзду в Радянську Україну, де сподівався реалізувати свої творчі задуми і вивести український театр на світовий рівень. Видання присвячене 125-річчю від народження Леся Курбаса та 150-річчю українського народного театру товариства «Руська Бесіда».

ІГОР ГУНЧИК

ОДНА З НЕОПУБЛІКОВАНИХ ПЕРЕДМОВ ІВАНА ДЕНИСЮКА

(12 грудня 2014 року одному із найвідоміших франкознавців минуло 90 років)

Іван Денисюк

Викладацька робота та наукова діяльність є двома, користуючись словами самого вченого про І. Франка, «рівновеликими й дуже цінними частинами» фахових зацікавлень професора Івана Денисюка. Ці обидві світлі сторінки його творчого життя нерозривно пов'язані зі Львівським національним

університетом імені Івана Франка, відданій та одержимій праці у якому він присвятив період тривалістю більше як половина століття.

Будучи останні десятиріччя професором кафедр української літератури імені академіка Михайла Возняка та української фольклористики імені академіка Філарета Колесси, І. Денисюк також тривалий час очолював один із науково-дослідних підрозділів університету – Інститут франкознавства. Саме тут у ювілейний 2006 рік, коли на високому міжнародному рівні відбулося святкування 150-річчя від дня народження Каменяра, із творчої ініціативи та за підтримки тодішнього декана філологічного факультету Я. Гарасима було розпочато роботу над підготовкою до друку чотиритомного хрестоматійного видання праць І. Франка, яке отримало назву «Вибрані твори для шкільної молоді». Редакційну колегію цього видання очолив професор І. Денисюк. До її складу увійшли: В. Будний, Я. Гарасим, Р. Голод, М. Ільницький, М. Легкий (як відповідальний секретар), Я. Мельник, С. Пилипчук, Т. Салига та Л. Сеник. Головною метою цього чотиритомника, за задумом учених-франкознавців, було ознайомити українських школярів із вибраною художньою спадщиною Каменяра, зокрема з його найкращими поетичними, прозовими, драматичними творами, а також подати для прочитання учнівській молоді найбільш цінні літературознавчі та фольклористичні праці І. Франка, що могли б бути використані для вивчення курсу історії української літератури, основ теорії літературного твору та усної словесності. Це чотиритомне видання наприкінці 2008 р. фактично було зреалізоване та підготоване до друку, але спочатку через недофінансування, а згодом через відверту антиукраїнську освітню політику міністра Д. Табачника, який не дбав і не надавав підтримки подібним національним проектам для школи, на жаль, залишилося не виданим.

Безпосереднім внеском І. Денисюка у підготовку цих чотирьох томів праць І. Франка для школярів стала його

загальна, більш як двадцятисторінкова вступна стаття на початку першого тому, а також не менш відповідальна робота над упорядкуванням четвертої книги «Літературознавчі та фольклористичні праці». Спеціально для цієї завершальної частини чотиритомника І. Денисюк написав коротку двосторінкову передмову, яка має співзвучну назву «Про літературознавчі та фольклористичні праці Івана Франка». Дотепер вона неопублікована і цінна тим, що у ній розкрито концепцію упорядкування останнього тому, у якому з характерним для цього книжкового жанру лаконізмом і в системно осмисленому порядку висловлено погляди одного з найвідоміших франкознавців другої половини XX – початку XXI ст. на найважливіші філологічні студії І. Франка. Разом із художньою спадщиною, за задумом І. Денисюка, вони дають змогу українській шкільній молоді розпізнати в Каменяреві Божі іскри його справжнього таланту письменника, глибокого вченого-ерудита, неординарної людської особистості, патріота та ще одного, поряд із Т. Шевченком, земного національного пророка українського народу.

У передмові до четвертого тому І. Денисюк висловив загальні зауваги до різноманітних, але логічно і системно укладених матеріалів, які подав «у скромному, мінімальному виборі» у 13-ти основних розділах. На думку професора, школярам «час і пора хоч би якоюсь мірою познайомитись із Франком-критиком і дослідником літератури та фольклору, з автором інтимних листів і так званих листів відкритих – посланій до широкої публіки, сповнених громадсько-патріотичного пафосу».

До першого розділу «Іван Франко про себе» увійшли переважно автобіографічні матеріали, які за жанровими ознаками належать до спогадів, листів і промов. Спогад «Моя вітцівська хата» і «Спомини із моїх гімназіальних часів» покликані, за задумом І. Денисюка, створити в учнів реальну картину, в яких умовах минали дитячі роки Каменяра, як відбувалося його гімназіальне навчання. Своєрідним *curriculum vitae* або корот-

ким життєписом, який засвідчує універсальність письменника, є лист І. Франка до М. Драгоманова. За переконанням І. Денисюка, «ця універсальність зацікавлень відбилася і в інтимному листі молодого Івана Франка до своєї коханої – Ольги Рошкевич. Перед нами портрет «чоловіка цілого» з його щирістю, безпосередністю, науково-письменницькими зацікавленнями (захоплена і влучна оцінка й характеристика весільних пісень, що їх зібрала адресатка). Дотепно висловлені у складеній у вагоні пісеньці слова кохання, спогади про поцілунки». Крім ще одного листа до дружини Ольги Хоружинської, тут також подано два матеріали («З промови Івана Франка на його 25-літньому ювілеї», «Дещо про самого себе»), які характеризують Франка-громадянина з його ідеалами та «взоруваннями» на життя.

Окреме місце в передмові І. Денисюк присвятив оцінці та коментуванню статей і фрагментів праць І. Франка, які склали другий, чи не найбільший за обсягом у томі розділ «Етнографія і фольклор». Із усієї народознавчої спадщини Каменяра, зазначає упорядник, вибрано матеріали, найдоступніші шкільній молоді. Мабуть несподіванкою будуть для молодого читача Франкові описи різдвяних свят і великодніх писанок. Який «чуття скарб багатий» вкладено у слова про наші національні традиції! З-посеред інших фольклористичних досліджень І. Денисюк заслужено виокремлює працю І. Франка про жіноцтво. «З теплотою, з поетичним замилуванням, – пише він, – виконана студія «Жіноча неволя в руських піснях народних». Ця сердечна Франкова робота зачаровує ліричними струнами тематично дібраних пісень».

Не оминув І. Денисюк коротко прокоментувати вагомий внесок І. Франка у вивчення широкої проблематики жанру думи, головно спираючись на такі праці: «Історія української літератури», «Розбір думи про бурю на Чорнім морі», «Сербські народні думи і пісні». «Думи – унікальний жанр у світовому фольклорі, національна гордість українців, – за-

уважує з цього приводу професор. – Науковому аналізові українського героїчного епосу, що виник у козацький «золотий вік» нашого фольклору, Іван Франко присвятив багато уваги». Цілісне уявлення про франкознавчі фольклорно-етнографічні дослідження у цьому розділі доповнюють також уривки з рецензій на праці В. Гнатюка «Коломийки» та В. Будзиновського «Козацькі часи в народній пісні».

У передмові І. Денисюка приділено увагу і загальній характеристиці добірки зразків шевченкознавчих студій І. Франка, яку складають статті й уривки із праць: «Присвята», «Темне царство», «Тарас Шевченко», «На роковини Шевченка», «Тарас Шевченко і його «Заповіт», «Шевченкова «Марія», «Українці», «Відгук на промову Ол. Колесси на Шевченківському святі». У четвертому томі шкільної хрестоматії також уміщено дослідження одного з ключових творів давньої української літератури – поеми «Слово о полку Ігоревім», зокрема фрагменти з «Історії української літератури» та зі статті «Українсько-руська (малоруська) література». Ці відомості розширюють і доповнюють літературні портрети низки письменників: І. Нечуя-Левицького («Ювілей Івана Левицького (Нечуя)»); І. Карпенка-Карого («Іван Тобілевич (Каренко-Карий)», «Примітка до статті Ю. Кміта «Карпенко-Карий»); Лесі Українки (дві однойменні праці «Леся Українка»); галицьких новелістів (із статті «Українська [література за 1899 рік]»). З цього приводу І. Денисюк відзначає, що «творча індивідуальність письменника, характеристика його стилю, небуденність особи автора у її комплексі створюють такий неповторний стереометричний образ, у мистецтві виконання якого Івана Франка трудно перевершити».

Деякі коментарі у передмові І. Денисюка стосуються найбільшого у четвертому томі літературознавчих і фольклористичних праць – дев'ятого розділу «Літературний процес: художні напрями». Він складається із трьох частин, які характеризують романтизм, науковий реалізм і модернізм. Окремі праці, статті, нариси, передмови, зауваги, листи та

уривки з них дають змогу школярам побачити ще дві нові грані філологічного таланту І. Франка – як об'єктивного критика та літературознавця-теоретика. «Оскільки Франко – художник сам переходив різні стадії еволюції, – коментує цю тему І. Денисюк, – то він глибоко розумів динаміку літературного процесу, у якому брав участь. Франкові належать цікаві характеристики різних напрямів, їх поетики. Поетики не застиглої, а історично змінної – так званої історичної поетики художнього напряму, жанру, стилю».

І. Денисюк категорично заперечував і спростовував твердження окремих дослідників, що І. Франко нібито був ворогом новітніх напрямів. «Цей *semper tiro* (завжди учень) і *semper magister* (завжди учитель), – писав франкознавець, – цінив літературні напрями не за деклараціями та маніфестами, а за художніми здобутками». При цьому професор посилається на відомий вислів письменника, який стверджував, що «кожен напрям добрий, якщо його репрезентанти справжні живучі таланти».

У четвертому томі франківської шкільної хрестоматії І. Денисюк не обділив увагою особливостей вишуканої наукової стилістики філологічних праць І. Франка, присвятивши цьому спеціальний розділ «З естетичних студій», куди увійшла праця «Із секретів поетичної творчості» та фрагмент статті «Поезія і її становисько в наших кременах». Розкриваючи можливі шляхи походження естетичних смаків І. Франка, І. Денисюк констатував, що учений «не був лише письменником і перекладачем із великим досвідом, а й мав ґрунтовну гуманітарну освіту. Був кваліфікованим філологом, знавцем багатьох мов й істориком, психологом, доктором філософії. Усестороння ерудиція та вроджене почуття краси сприяли глибокому розумінню секретів словесного мистецтва». Оцінюючи естетичний трактат «Із секретів поетичної творчості», франкознавець зауважує, що у ньому «розкрито витончений і складний механізм художнього творива, що постає на стику свідомого і несвідомого начал у психіці митця, при взаємодії

поезії, музики й малярства. Франковий трактат можна порівняти з таким дивом, яким є Софійський собор у Києві – шедевр староукраїнської архітектури».

І. Франко, на думку І. Денисюка, засуджував антинаціональні й антисуспільні тенденції, а своїми провідними зорями вважав патріотичні й гуманістичні ідеї. Літературознавчими працями, які дають змогу учням найкраще це усвідомити, професор вважав передмови до збірок «Мій Ізмарагд», «Із днів моєї молодості» та уривок статті «З останніх десятиліть XIX віку», які склали один із обов'язкових розділів хрестоматії, що має вже задекларовану назву «Провідні зорі: патріотичні й гуманістичні ідеї».

Увагу І. Франка до європейської художньої традиції та загальнолюдських цінностей, за задумом І. Денисюка, мали би демонструвати учням матеріали ще одного розділу «Із статей про західноєвропейські літератури». Сюди упорядник включив Франкову «Передмову до видання: Уільям Шекспір. Гамлет, принц датський» і статтю «Лорд Байрон». У завершальному тринадцятому розділі – «З публіцистики» – вміщено «Одвертий лист до галицької молодежі», актуальність основних ідей якого для сучасних українських школярів не применшує більш як столітня ретроспектива. «Одвертий лист...», як і інші матеріали, укотре переконує, що «про найскладніші «категорії», – за висловом І. Денисюка, – Іван Франко має хист писати чітко, дохідливо.

Коротка передмова І. Денисюка «Про літературознавчі та фольклористичні праці Івана Франка», у якій присутня «гармонія академічного підходу з красою й елегантністю викладу»[1], як і четвертий том хрестоматії «Вибрані твори для шкільної молоді» за упорядкуванням відомого франкознавця, літературознавця та фольклориста – це одна з останніх праць непересічного львівського вченого-«характерника», яку він адресував українській учнівській молоді, будучи сам ще й досвідченим учителем-педагогом, автором підручників, викладачем університетського студентства, вихованцем і на-

уковим керівником плеяди аспірантів і докторантів. Глибоко ознайомившись із велетенською за обсягом спадщиною великого Каменяра, він видобув із неї та подав у цій хрестоматії те найважливіше, що, на його думку, повинне бути дороговказом у майбутнє кожного українського школяра – як учня, як особистості і як громадянина-патріота.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гарасим Я.* Іван Овксентійович Денисюк (Біографічний нарис) Іван Денисюк / вступ. стаття Я. Гарасима; редкол. І. Вакарчук (голова) та ін. – Львів, 2004. – С. 19 (Серія «Заслужені професори Львівського національного університету імені Івана Франка»).

Іван Денисюк

Про літературознавчі та фольклористичні праці Івана Франка

У Зібранні творів Івана Франка у 50-ти томах, у цьому далеко не повному, але поки що найбагатшому їх виданні, першу половину його займають художні тексти (віршовані, прозові й драматичні), а другу половину – аж 25 томів! – тексти літературно-критичних статей, публіцистичних, суто наукових досліджень та епістолярних жанрів (листи різного характеру).

У школі зазвичай ту рівновелику й дуже цінну частину спадщини універсального письменника замовчують, випускники школи, котрі здобули нефілологічні професії, їх майже ніколи не читають. Отож час і пора хоч би якоюсь мірою познайомитись зі Франком-критиком і дослідником літератури та фольклору, з автором інтимних листів і так званих листів відкритих – посланій до широкої публіки,

сповнених громадсько-патріотичного пафосу. Подаємо їх скромний, мінімальний вибір.

Групуємо автобіографічні матеріали. Їх може використати вчитель при вивченні життєвого і творчого шляху письменника. Школярам цікаво буде прочитати опис рідної сільської, функціонально побудованої хати письменника, а також його спогади про навчання в гімназії, характеристику вітчима тощо. Автобіографічний лист до Михайла Драгоманова перевантажений фактами, але старшокласникам цей *curriculum vitae* (короткий життєпис) дасть образ універсальності письменника. Ця універсальність зацікавлень відбилася і в інтимному листі молодого Івана Франка до своєї коханої – Ольги Рошкевич. Перед нами портрет «чоловіка цілого» з його щирістю, безпосередністю, науково-письменницькими зацікавленнями (захоплена і влучна оцінка й характеристика весільних пісень, що їх зібрала адресатка). Дотепно висловлені у складеній у вагоні пісеньці слова кохання, спогади про поцілунки.

Десять книг займають фольклористичні праці Франка – 4 томи «Студій над українськими народними піснями» і 6 «Галицько-руських народних приповідок». Із цієї скарбниці ми намагалися вибрати матеріали, найдоступніші шкільній молоді. Мабуть, несподіванкою будуть для цього типу читача Франкові описи різдвяних свят і великодніх писанок. Який «чуття скарб багатий» вкладено у слова про наші національні традиції! З теплотою, з поетичним замилуванням виконана студія «Жіноча неволя в руських піснях народних». Ця сердечна Франкова робота зачаровує ліричними струнами тематично дібраних пісень. Є серед них і балада, яка лягла в основу високомайстерної драми «Украдене щастя».

Думи – унікальний жанр у світовому фольклорі, національна гордість українців. Науковому аналізові українського героїчного епосу, що виник у козацький «золотий вік» нашого фольклору, Іван Франко присвятив багато уваги. Приблизне

уявлення про його методику дослідження й оцінку дум дадуть шкільній молоді запропоновані тут фрагменти.

Окремий письменник, один його твір або їх тематичний комплекс у Франковому мікроаналізі засвічуються всіма гранями. Про це мовить добірка зразків його шевченкознавчих студій, а також так звані літературні портрети Івана Нечуя-Левицького, Івана Карпенка-Карого, Лесі Українки та ін. Творча індивідуальність письменника, характеристика його стилю, небуденність особи автора у їх комплексі створюють такий неповторний стереометричний образ, у мистецтві виконання якого Івана Франка трудно перевершити.

Оскільки Франко-художник сам переходив різні стадії еволюції, то він глибинно розумів динаміку літературного процесу, у якому брав участь. Франкові належать цікаві характеристики різних напрямів, їх поетики. Поетики не застиглої, а історично змінної – так званої історичної поетики художнього напряму, жанру, стилю. У колі спостережень Івана Франка – критика і літературознавство, романтизм, реалізм («науковий реалізм» та «ідеальний») та модернізм із його течіями. Зокрема, Іван Франко висунув свою концепцію наукового реалізму, і тексти, що обґрунтовують його, ми наводимо.

Неоправданим є твердження деяких дослідників, що Іван Франко був ворогом новітніх напрямів. Цей *semper tiro* (завжди учень) і *simper magister* (завжди вчитель) цінив літературні напрями не за деклараціями та маніфестами, а за художніми здобутками. «Кожен напрям добрий, – писав він, – якщо його репрезентанти справжні живучі таланти». Разом із тим засуджував антинаціональні й антисуспільні тенденції, а своїми провідними зорями вважав патріотичні й гуманістичні ідеї.

Прекрасний поет, прозаїк і драматург, Іван Франко не був лише письменником і перекладачем із великим досвідом, а й мав грунтовну гуманітарну освіту. Був кваліфікованим філологом, знавцем багатьох мов, й істориком, психологом,

доктором філософії. Усестороння ерудиція та вроджене почуття краси сприяли глибинному розумінню секретів словесного мистецтва. «Із секретів поетичної творчості» – так назвав він свій естетичний трактат, у якому розкрито витончений і складний механізм художнього творива, що постає на стику свідомого й несвідомого начал у психіці митця, при взаємодії поезії, музики й малярства. Франковий трактат можна порівняти з таким дивом, яким є Софійський собор у Києві – шедевр староукраїнської архітектури.

Про найскладніші «матерії» Іван Франко має хист писати чітко, дохідливо. Гадаємо, що старшокласники спроможні подолати це високогір'я української естетичної думки.

Не можна не захоплюватися легкістю, лексичним багатством, ритмом, оригінальною образністю Франкового інтелектуального стилю. Це мова живої темпераментної людини, а не засушених мумій. Це зразок, як писати про мистецтво.

ПЕТРО ЗОЗУЛЯК

ПРИЙДІМО ДО ФРАНКА

(з досвіду науково-освітньої роботи Музею Івана Франка)

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка не тільки скарбниця літературної й наукової спадщини, життя письменника, а вагомий культурно-освітній центр належного вшанування імені й популяризації творчості Івана Франка, інших світочів української культури, центр утвердження української мови, культури, духовності.

З метою активного залучення відвідувачів до музею, глибшого задоволення їхніх запитів відповідно до вимог часу музей приділяє особливу увагу науково-освітній роботі – одному з найважливіших напрямів його діяльності.

Крім випробуваних та відомих форм новою змістовною формою науково-освітньої роботи можуть слугувати **Дні пам'яті Івана Франка**.

Ці Дні – уже традиція.

Громадськість Львова на уявляє, аби щорічно в травні не проводилися розлогі літературно-мистецькі акції на пошану Івана Франка.

По-різному вшановувався І.Франко у Львові й області. Здебільшого це обмежувалося одним днем з нагоди народження й одним днем з нагоди смерті.

Для ширшого та глибшого пошанування письменника понад двадцять років тому в музеї запроваджено Тиждень пам'яті І. Франка, а згодом програма Тижня переросла в Дні пам'яті.

Дні пам'яті розпочинаються 28 травня. Саме цього дня 1916 року пополудні о 4-й годині перестало битися Франкове серце.

Цього дня традиційно відправляється заупокійна Служба Божа за І. Франком у церкві Святої Софії, що поряд з його оселею, та панахида на його могилі на Личаківському цвинтарі. Після спільної молитви біля могили І.Франка в останні роки слово пам'яті виголошували директор музею Р. Горак, професори Національного університету ім. І. Франка І. Денисюк, І. Вакарчук, Т. Салига, Я. Гарасим, М. Ільницький, письменники і вчені Р. Іваничук, Д. Павличко, В. Шевчук, З. Назарчук, М. Жулинський, В. Брюховецький. Поезії Каменяра читали актори Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької, пісні духовні й на тексти І. Франка виконували традиційно хор «Благовіст» церкви Святого Архистратига Михаїла та студентський хор Національного університету ім. І. Франка.

Заупокійна Служба Божа та панахида за І. Франком – не просто релігійний ритуал. Таким чином ми повертаємо добре ім'я письменника, спотворене радянською ідеологією. Іван Франко був віруючим, але це окрема поважна тема.

Цього ж дня у музеї, у «Франковій вітальні» вплітають свої квіти у вінок Каменяреві **школярі.** Працівники музею в тісному контакті зі школами готують програми за творами І.Франка і найкращі здобувають право на виступ у музеї.

З літературними та літературно-музичними композиціями виступали

- Городоцька ЗОШ № 3 – з композицією «Поклін Великому Каменяреві»;
- Львівська ССШ № 4 – «Коли ще звірі говорили»;
- Борислав – «Діти Бориславa – Іванові Франку»;
- Броди – «Шану Іванові Франку складають учні та викладачі Бродівської гімназії»;
- Львівська школа-інтернат № 2 – «Тричі мені являлася любов»;

- Підволочиська СШ Тернопільської області – «Я син народа, що вгору йде» (у Підволочиську письменник побував у 1883, 1884, 1898 рр., на подвір'ї школи встановлено погруддя І. Франка);
- Будинок школяра Шевченківського району м. Львова – «Хтось добрим словом і мене згадає»;
- Львівська школа мистецтв № 10 – «О раю мій, моя ти муко, пісне...»;
- Львівська СЗШ № 23 – «Я син народа, що вгору йде»;
- Львівська СЗШ № 43 – «Підеш ти у мандрівку століть з мого духа печаттю...»;
- Львівське училище культури і мистецтв – «Завмерлеє в серці кохання»;
- Львівська СЗШ № 33 – «Пісне, моя ти підстрелена пташко» (старші класи);
- Львівська СЗШ № 8 – «Майові елегії»;
- Львівська СЗШ № 33 – «Діти були тим весняним сонячним промінням, яке зігрівало моє серце» (молодші класи);
- Дошкільний навчальний заклад № 169 Сихівського району м. Львова «Діти – Іванові Франку»;
- Дошкільний навчальний заклад № 170 Сихівського району м. Львова – «Діти – Іванові Франку».

«Якби ти знав, як много важить слово...» – ці вже крилаті Франкові слова стали своєрідним девізом конкурсу читців – учнів шкіл на краще виконання творів І. Франка. Автор ідеї і організатор конкурсу – заступник директора музею з наукової роботи П. Зозуляк. Особливо активними учасниками конкурсу є школи Сихівського району м.Львова. Виступ переможців конкурсу – чудове свято Франкового слова відбувається в музеї під час Днів пам'яті. Чи не тому школи Сихівського району найчисленніші відвідувачі музею?

До теми **«Музей і школа»** можна додати книжку «Франкове слово на сцені» В. Круковської, яка є неоціненним матеріалом для організаторів франківських святкувань у школах.

Консультації при підготовці книжки надав і переднє слово написав П. Зозуляк.

Новою змістовною формою роботи стали під час Днів пам'яті **дні навчальних закладів у музеї.**

В останні роки відбулися:

- День Львівської СШ № 51 ім. І. Франка;
- День Львівського училища культури і мистецтв;
- День Львівської комерційної академії;
- День Львівського кооперативного коледжу економіки і права;
- День поліграфічного технікуму Української академії друкарства;
- День Львівського державного коледжу харчової промисловості Національного університету харчових технологій.

Ця форма науково-освітньої роботи надзвичайно корисна. Це особливе вшанування І. Франка. Учні, студенти приходять до Франкового дому з учителями та викладачами святково одягнені, у вишиванках, покладають квіти до погруддя І. Франка, що на подвір'ї, читають його поезії, екскурсійні розповіді працівників музею для них глибші й детальніші. А в розділі меморіальної експозиції «Вітальня» (робочий кабінет), де Іван Франко написав поему «Мойсей», П. Зозуляк читає пролог до поеми, в якому поет висловлює віру, що прийде час волі, віру в силу духа і в день воскресний українського народу. Ці передбачення стали віщими. Відвідувачі стають нашими активними співучасниками. Після таких днів ці навчальні заклади вже друзі музею.

Музей і митці – окрема й особлива сторінка в науково-освітній роботі музею. Мистецькі колективи й окремі виконавці Львова за допомогою працівників музею поповнюють репертуар на тексти І. Франка чи присвячені йому, беруть активну участь у всіх літературно-мистецьких акціях, які відбуваються в музеї, збагачують програми Днів пам'яті.

Під час Днів пам'яті вшановують І. Франка театри Львова.

У репертуарі Національного академічного театру опери та балету ім. С. Крушельницької – опери «Украдене щастя» Ю. Мейтуса та «Мойсей» М. Скорика за однойменними творами І. Франка.

У Національному академічному українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької – вистави «Картка любові» та «Божевільна» за п'єсами Р. Горака. У репертуарній афіші цього ж театру – «Моя франкіана» у виконанні актора театру народного артиста України С. Максимчука – єдиного у Львові й одного з небагатьох в Україні, який активно й масштабно через мистецтво художнього слова пропагує українську літературу. Найпочесніше та найдостойніше місце в репертуарі С. Максимчука посідає творчість І. Франка (його поезія і проза): понад тридцять назв, серед яких поеми «Похорон» і «Мойсей», які стали «найвищим досягненням актора», – так оцінює митця відомий письменник Р. Іваничук. Друга постійна сцена С. Максимчука – музей І. Франка. Немає свята, урочистості, щоб не звучала тут його франкіана.

На сцені Першого українського театру для дітей та юнацтва вистава «Захар Беркут» за І. Франком, у театрі ляльок – «Фарбований Лис» за І. Франком.

Перед виставами, як правило, виступають працівники музею.

У багатьох мистецьких заходах у музеї беруть участь викладачі та студенти Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка та Львівського державного музичного училища ім. С. Людкевича, а до Днів пам'яті готують спеціальні програми.

Регулярно, а не тільки під час Днів пам'яті несуть слово й пісню І. Франка та про нього заньківчани заслужений артист України Ю. Брилинський та народні артисти України О. Бонковська, С. Максимчук, Б. Козак, артисти філармонії, студенти факультету культури і мистецтв Національного університету ім. І. Франка, письменники Л. Різник, І. Павлюк, П. Шкраб'юк, Л. Проць, О. Яворська, М. Шалата, Б. Стельмах,

І. Калинець. Їхні виступи в оселі Івана Франка завжди подія для відвідувачів музею.

За ініціативою музею у програмах Днів пам'яті також теле- та радіопередачі, присвячені І. Франкові.

Під час Днів пам'яті у музеї відбуваються презентації нових видань про І. Франка, відкриття літературних і мистецьких виставок, дні відкритих дверей тощо.

Під час Днів пам'яті особливо популярним став **цикл літературно-мистецьких свят «Шляхами Івана Франка»**, які організовує та проводить музей у місцях перебування письменника. До участі у цих святах музей залучає письменників, артистів львівських театрів і філармонії.

До кожного свята директор музею, член Національної спілки письменників України Р. Горак пише і видає книгу, яку представляє на святі.

Вважаємо за доцільне деякі з цих свят виокремити.

Свято в с. Нова Скварява Жовківського району (2004 р.). До цього села під час навчання у Львівському університеті І. Франко приїжджав до свого приятеля Йосипа Олеськіва – сина пароха Нової Скваряви отця Луки. У Новій Скваряві у 1879 році він розпочав писати повість «Борислав сміється». На будинку, в якому перебував І. Франко, відкрито з ініціативи музею та за сприяння Жовківської райдержадміністрації меморіальну дошку. **На святі представлено книжку Р. Горака «Іван Франко та Жовківщина».**

Свято в с. Антонівка Жидачівського району (2005 р.). До цього села (тоді воно називалось Яйківці) на Великдень до місцевого пароха отця Северина Бурачка приїжджали І. Франко, М. Коцюбинський і В. Гнатюк (відома світлина). На свято до Антонівки, крім діячів культури і мистецтва, приїхали онук І. Франка Роланд Франко з Києва, правнук М. Коцюбинського, директор Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського І. Коцюбинський, заступник директора з наукової роботи цього музею Н. Коцюбинська. Жидачівські районні держадміністрація та рада підтримали ініціативу

музею й встановили з нагоди 100-річчя цієї події пам'ятний знак, на якому відтворена згадана світлина. **На святі Р. Горак представив книжку «Загублені на Журавенщині»** – про людей і події на Жидачівщині, пов'язані з І. Франком.

Свято в с. Жовтанці Кам'янка-Бузького району (2006 р.). У селі вчителювала письменниця Климентина Попович, до якої неодноразово навідувався І. Франко. З цієї нагоди в селі постав пам'ятний знак з ініціативи музею й за сприяння Кам'янка-Бузької райдержадміністрації. **Р. Горак представив книжку «Дорога до Жовтанців».**

Свято в м. Болехові Івано-Франківської області (2007 р.) – на майдані біля пам'ятника І. Франкові. Сюди І. Франко приїжджав до відомої організаторки жіночого руху, письменниці Н. Кобринської. Перед болехівчанами **Р. Горак представив книжку «Де верхи взносить наш Бескид гордий...»**, у центрі якої дві постаті: Б. Кирчів, знаний, передусім, як автор популярної пісні «Крилець, крилець...», і Н. Кобринська.

Свято в м. Бориславі (2008 р.). Це місто займало важливе місце у житті і творчості І. Франка.

Свято в с. Лолин Долинського району Івано-Франківської області (2009 р.). Це село І. Франко вперше відвідав у 1874 році і познайомився там з Ольгою Рошкевич, згодом нареченою. **Р. Горак представив книжку «Лолин».**

Свято в с. Вовків Пустомитівського району (2010 р.). І. Франко неодноразово бував у Вовкові в гостях у відомого чеського етнографа, великого друга України Франтішека Ржегоржа. **Р. Горак представив книжку «Призабуті з Вовкова».**

Свято в с. Добрівляни Дрогобицького району (2011 р.). І. Франко часто бував у цьому селі. **Р. Горак представив книжку «Друзі з Добрівлян».**

Свято в с. Жуків Бережанського району Тернопільської області (2012 р.). І. Франко неодноразово бував у Жукові, де сільським парохом був Сильвестр Лепкий – батько Богдана Лепкого. Саме у цьому селі народилася ідея без-

смертного «Мойсея» І. Франка. **Р. Горак представив книжку «Подільськими дорогами Івана Франка».**

Свято в с. Миклашеві Пустомитівського району (2012 р.). Тут знайшла свій притулок наречена І. Франка, перекладачка і збирачка фольклору Ольга Рошкевич.

Свято в с. Денисові Козівського району Тернопільської області (2013 р.). У цьому селі працював парохом отець Йосип Вітошинський, який був організатором і керівником прекрасного хору і в якого неодноразово гостював Іван Франко.

У 2014 р. планувалось свято в селі Вацевичі Дрогобицького району. Не відбулось через ситуацію у державі. Р. Горак видав книжку **«Ті, що з Вацевичів»** (у співавторстві з М. Оркуш) – про Івана Франка та мешканців села й околиць.

У кожному святі бере участь хор церкви Святого Архистратига Михаїла зі Львова, який зранку співає Службу Божу у місцевій церкві.

На кожному святі видавництво «Каменяр» організовує виставку-продаж книг І. Франка, українських письменників.

Свята «Шляхами Івана Франка» завжди велелюдні. Народ збирається з навколишніх сіл і міст, в офіційних частинах виступають, крім львів'ян, представники районної та міської влад, а місцеві школярі з літературно-музичними композиціями, присвяченими І. Франкові. Після офіційної частини – концерт митців Львова. Кожне свято завершується виконанням усіма присутніми пісні «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служить!» на вірші І. Франка, пісні, яка стала в Галичині національним гімном і була заборонена радянською цензурою. Як правило, після кожного такого свята жителі цих населених пунктів (особливо школярі) стають постійними відвідувачами музею.

Ушановуючи І. Франка, працівники музею, який став своєрідним штабом цих Днів, докладають завжди всіх зусиль, щоб ця поважна місія була гідною його пам'яті.

У 2013 році минуло сто двадцять років з часу першого показу вистави «Украдене щастя» за п'єсою Івана Франка –

16 листопада 1893 року у Львові, в залі німецького клубу товариства «Фрозін» (на цьому місці тепер готель «Жорж») відбулася ця вистава. Виставу здійснив Львівський руський народний театр товариства «Руська бесіда». Присутній на виставі Іван Франко. Виставу публіка прийняла надзвичайно тепло і з великим захопленням.

З нагоди 120-річчя вистави «Украдене щастя» у грудні 2013 року у музеї була відкрита виставка «Іван Франко: «Украдене щастя» і театр». Автор ідеї і виставки Роман Горак.

На згаданій виставці були представлені також матеріали, присвячені 160-річчю народження видатного українського артиста Івана Біберовича, 155-річчю народження зірки української сцени Іванни Біберович, 60-річчю від дня смерті видатного актора й режисера Йосифа Стадника.

Народний артист України, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка Б. Козак у книзі відгуків записав:

«Сердечно вітаю колектив музею
з прекрасною виставкою
до 120-річчя першої постави драми І. Франка
«Украдене щастя».
Раритети виставки вражають,
збуджують уяву, дають відчуття часу.
Блискуче! Геніально!».

Ваш Богдан Козак
21.12.2013 року

В той самий день (перед відкриттям виставки) відбувся показ четвертої і п'ятої дій «Украденого щастя» у виконанні працівників музею (режисер – Петро Зозуляк) – вперше у музеї за 75-річну його історію. Розцінюємо це як нову форму науково-освітньої роботи і водночас в такий спосіб пошанування Івана Франка і популяризація його творчості.

Із вражень про виставу:

«І виставка, і вистава – вагомі події на відзначення 120-річчя «Украденого щастя».

А вистава – приємна несподіванка. Побачили «Украдене щастя» Івана Франка у виконанні працівників Музею Івана Франка. Похвально! Перед нами ожили герої Франкового твору. Вистава органічно вписалася у виставку. Це одна з перших таких спроб у Музеї. І дуже вдала. І щоб не остання.

Вітаємо!»

А. Охрім, директор Львівського державного музичного училища ім. С. Людкевича,
Т. Сачик, викладач училища,
заслужений працівник культури України

Ця наша вистава була показана у музеї ще кілька разів.

Музей продовжує цю форму науково-освітньої роботи. На одній з мистецьких акцій, присвячених 200-річчю від дня народження Т. Шевченка, працівники музею читали поезії І. Франка й Т. Шевченка, а також був показаний уривок з п'єси Ю. Щербака «Стіна» (моновистава) про взаємини Тараса Шевченка з російською письменницею Варварою Рєпніною, в ролі якої виступила завідувач фондового відділу музею Соломія Вівчар (режисер Петро Зозуляк).

З метою якомога ширшої популяризації багатющої творчої спадщини І. Франка музей веде активну **видавничу діяльність.**

З 2000 року музей видає «Науковий вісник музею Івана Франка у Львові» – поважне видання в царині сучасного франкознавства, єдине в Україні серед літературних та літературно-меморіальних музеїв. Уже видано 18 випусків.

Особливо цінним і вагомим здобутком у франкознавстві є книги Р. Горака. За останні роки Р. Горак видав такі книги, присвячені І. Франкові (крім згаданих, які представлені на святах «Шляхами Івана Франка»): «Дім на Софіївці», «Львів – місто Івана Франка», «Дрогобич – місто юності Івана Франка», «Третя варта» (есеї про Івана Франка). За книги з серії

документальної біографії Івана Франка (одинадцять книг), написані у співавторстві з Я. Гнатівим, Р. Горак та Я. Гнатів удостоєні Національної премії України імені Тараса Шевченка. Джерельної базою усіх цих видань є фондові збірки музею.

В останні роки видано також путівники: «Будинок-музей Івана Франка у Львові» (путівник по меморіальній експозиції, автор В. Бонь) та «Прийдімо до Франка» (путівник по літературній експозиції, автори – наукові співробітники музею).

Усі ці видання, а також інформаційно-рекламна продукція є вагомим збагаченням візитної картки Франкової оселі.

Щороку в день народження Івана Франка (27 серпня) ми запрошуємо львів'ян до музею на **літературно-мистецьке свято «Прийдімо до Франка».** Воістину свято. Ці урочистості (здебільшого на подвір'ї музею) збирають велику аудиторію. Вшанувати Каменяра у день його уродин завжди приходять представники обласної державної адміністрації, обласної ради, міської ради, представники університету ім. І Франка, творчих спілок, лауреати Шевченківської премії, члени родини Івана Франка, часто з Києва приїжджає внук письменника Роланд Франко.

А ще до уваги львів'ян і гостей у цей день меморіальна експозиція, нова меморіальна експозиція «Родина Івана Франка» та нова літературна експозиція. «Тут оживає все, що дав Бог для розумного життя», – написав у «Книзі відгуків» музею Дмитро Павличко.

Слово про І. Франка у дні уродин виголошували відомі франкознавці Т. Пастух, М. Легкий, Я. Гарасим. С. Пилипчук, Є. Нахлік, Т. Гундорова, М. Бондар.

У художній частині у поетичний та пісенний вінок шани і слави Каменяреві завжди вплітають своє мистецтво актори, поети, співаки.

Окрасою цих урочистостей в останні роки були окремі мистецькі колективи, які виступали з спеціально підготовленими програмами на пошану Івана Франка: художні колективи Борислава, зразковий театр української пісні «Джерельце»

Моршинської школи мистецтв, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка Львівська державна академічна чоловіча хорова капела «Дударик», хор «Благовіст» церкви Святого Архистратига Михаїла, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка заслужена капела України «Трембіта», оркестр заслуженого вокально-хореографічного ансамблю України «Галичина», Галицький академічний камерний хор, козацький гурт «Співай, козаки» з м. Бібрки, Львівський муніципальний хор «Гомін».

Усі ці акції, наповнені іменем, словом і духом І. Франка, – скромні сторінки пошани нашого Мойсея, генія України, які пишуть працівники Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка.

Згідно з Указом Президента України від 23 серпня 2011 року Львівському літературно-меморіальному музею Івана Франка за вагомий внесок у вивчення, збереження та популяризацію творчості Івана Франка надано статус національного.

Прийдімо до Франка...

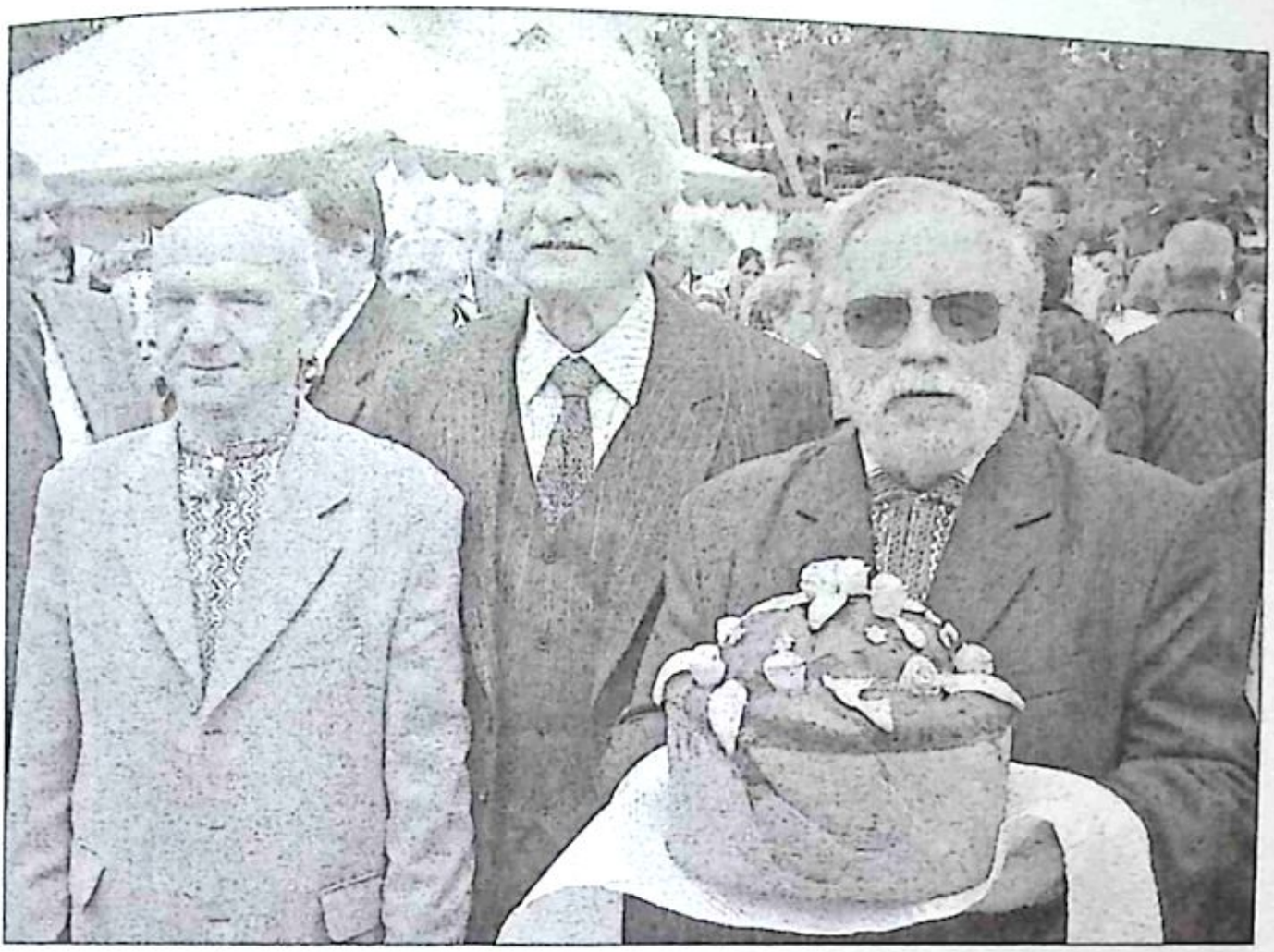

Свято «Шляхами Івана Франка» в селі Лолин. Хліб-сіль львів'янам. Сільський голова Іван Дацьо, Святослав Максимчук, Роман Горак

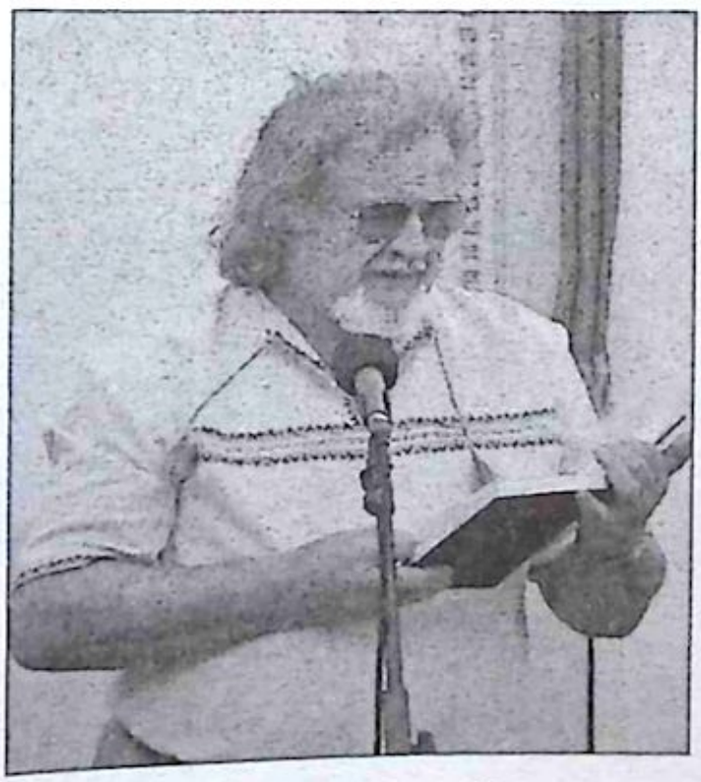

Свято в музеї «Прийдімо до Франка». Поет Богдан Стельмах

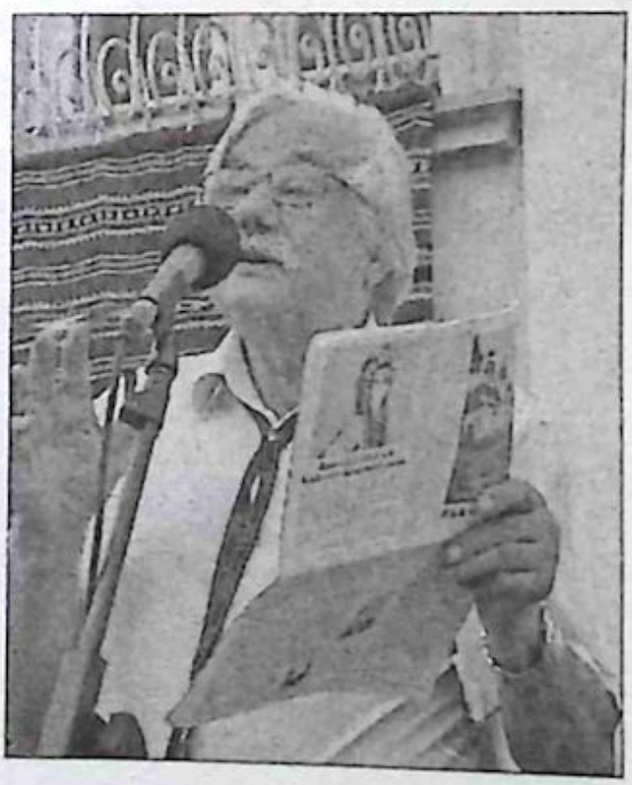

Свято в музеї «Прийдімо до Франка». Поет Ігор Калинець

Після концерту. Артисти Львівської філармонії біля погруддя Івана Франка у музеї

Свято в музеї «Прийдімо до Франка». Художні колективи Борислава

Свято в музеї «Прийдімо до Франка». Зразковий театр української пісні «Джерельце» Моршинської школи мистецтв

Свято в музеї «Прийдімо до Франка». Капела «Трембіта»

РОМАН ГОРАК

СТІНА

Ця стіна, що відгородила невеличке Франкове обійстя на Софіївці, була збудована 1902 року для того, аби запобігти можливому сповзанню ґрунту з високого насипного узвишшя, на якому будували його оселю. Той мур мав бути високим і з вулиці до Франкового подвір'я вело дванадцять сходинок, з обох боків яких стояли цегляні укріплення. Сходи були такими вузькими, що ними можна було пройти тільки одній людині і важко розминутись двом. Стіна була високою, а зверху ще й металевий паркан доволі симпатичної ремісничої роботи, який можна зустріти при багатьох будівлях того часу. Сам будинок стояв за десяток метрів від тієї стіни і, як жартували знайомі Івана Франка, що коли все-таки хто захоче, то повибиває йому вікна, натякаючи тим, як летіло за ним каміння і прокльони польських шовіністів через його статтю «Поет зради» про Адама Міцкевича. Франко тоді був змушений поміняти своє партерове приміщення на вулиці Потоцького, 11 на помешкання на третьому поверсі на тій самій вулиці в будинку № 12 (тепер вул. Чупринки, 14). Туди до вікон каміння вже не долітало, але при виході з дому на письменника чекала банда розлючених шовіністів.

Теперішня стіна мала відгородити його від суєти цього світу.

За тою стіною Іван Франко написав свого «Мойсея», якого й мусив видати за свій кошт.

Першим гостем Франкового дому була Леся Українка.

Тими сходами виносили його тіло на вічний спочинок. Його супроводжував Львів та почесна варта з Січових стрільців, що прибули з нагоди його похорону з фронту.

1923 року по вулиці пустили трамвай, її профіль вирівняли, стіну підперли могутнім на вигляд контрфорсом, до сходинок додали ще одну.

1940 року в будинку Івана Франка відкрився літературно-меморіальний музей, а будинок Михайла Грушевського, що був поруч через вутлий парканець, приєднали до музею Івана Франка, аж поки в ньому за часів української державності не створили меморіальний музей славетного історика. Водночас музею Івана Франка передали будинок, який колись належав магнату, словаку за національністю Антонію Ув'єрі.

Пригода, про яку буде мова, трапилась 28 листопада 1998 року – якраз напередодні відзначення третьої річниці смерті відомої української художниці Софії Караффи-Корбут. Вона проілюструвала всі казки та дитячі оповідання Івана Франка. А ще зробила ілюстрації до «Лісової пісні» Лесі Українки та «Кобзаря» Тараса Шевченка. Остання робота на міжнародній книжковій виставці у Канаді принесла великий успіх художниці, яка жила дуже закритим життям у своєму помешканні на Новому Львові (вулиця Тернопільська, № 1-а). Той будинок свого часу спеціально збудували для художників, де, крім житла, їм давали там ще й майстерні. З нею мешкали її мама Марія та мамина сестра Євгенія. Довший час родина жила в селі Куткорі, що біля міста Красного на Львівщині, де Євгенія вчителювала, але коли дочка дістала квартиру та в додачу майстерню у Львові, всі перебрались до неї. Свою ж хату вони віддали чужим людям, бо ті не мали де мешкати.

Мисткиня мала дуже обмежене коло друзів, багато плідно працювала з різними книжковими видавництвами і хтось підрахував, що більшість дитячих книжок з ілюстраціями, виданих в Україні, належали їй.

До кола її друзів належав лікар Ігор Герило, який приходив до неї за першим викликом, а також Василь Валько,

який працював у Львівському статистичному управлінні. Він був знайомий з багатьма письменниками, зокрема і з Романом Федорівим, і для майстрів пера був тим, хто постачав їм папір для друкарських машинок, який у ті часи вважався неймовірним дефіцитом. Він був краянином драматурга Василя Босовича, який народився в Тязеві, а Василь Валько походив з сусіднього села Ямниці, де була середня школа і її вони закінчували майже одночасно. Василь Босович, на той час доволі успішний драматург, і познайомив мене з Василем Вальком і відтоді я також був забезпечений папером.

Властиво від Василя Валька я й почув сумну історію Софії Караффи-Корбут, зокрема те, що батько її був білоруським графом, який познайомився у Парижі з її мамою, яка мала прізвище Береза, одружився з нею, а потім виїхав до Америки, обіцяючи забрати вагітну дружину трохи пізніше, але цього не зробив. Дочка ніколи не бачила свого батька, хоч він знав, що вона існує на світі і, очевидно, замучений совістю, розшукував її через Червоний Хрест і розшукав, але зустрітись вони так і не змогли. Між ними була стіна.

Софія Караффа-Корбут проілюструвала чи не найбільше творів Івана Франка, зокрема зробила високомистецькі ілюстрації до його поеми «Іван Вишенський», а тому 1994 року Василь Валько заохотив мене до влаштування в Музеї виставки до її 70-літнього ювілею, бо народилась вона у Львові 23 серпня 1924 року. Звичайно, таку поважну виставку міг би влаштувати у своїх залах на проспекті Свободи Національний музей, але такої пропозиції від керівництва не надходило. Не було пропозицій і від Етнографічного музею, а Софія Караффа-Корбут на тому й не наполягала. До того ж Спілка художників у цьому питанні виявила абсолютну інертність і цілковиту байдужість.

Виставка в музеї Івана Франка настільки вразила людей, що відразу виникла ідея висунути мисткиню на здобуття Шевченківської премії. Ініціативу з оформленням документів взяло на себе видавництво «Каменяр» на чолі з Дмитром

Сапігою, з яким С. Караффа-Корбут працювала найплідніше. Музей Івана Франка підтримав цю ініціативу. І знову зовсім байдуже до цієї справи поставилась обласна організація Спілки художників України у Львові, яку очолював М. Шимчук.

Шевченківської премії художницю тоді не удостоїли.

Софія Караффа-Корбут обіцяла прийти на свою ювілейну виставку до музею, але не прийшла, хоч всі сподівалися, зате написала до учасників урочистого відкриття своє поетичне послання, яке, як виявилося, було її духовним заповітом. Ним вона розпрощалася з тими, хто все життя був поруч з нею. Вклонялася тіням тих, хто вже відійшов.

Вона померла 29 листопада 1996 року, в ніч з п'ятниці на суботу. З якихось причин її не хотіли ховати ні з Національного музею, який очолювала на той час Тетяна Лупій, ні з філармонії, звідки ховали, наприклад, Ірину Вільде, ні з інших установ, з яких проводжали в останню дорогу заслужених людей. Для чиновників вона була одною з рядових художників. Не мала ні звань, ні титулів, ні державних нагород. До того ж подейкували, що вона підтримувала дисидентський рух і навіть з багатьма з тих дисидентів дружила! Тоді Василь Валько, який був присутній при кончині художниці та якого вона залишила в заповіті розпорядником свого художнього здобутку, звернувся до мене, щоб покласти тіло Софії Караффи-Корбут для прощання в Музеї Івана Франка і звідти поховати її.

Я погодився.

Невдовзі в майстерню Софії Караффи-Корбут з волі Спілки художників було вселено іншого члена Спілки, а Василеві Вальку, щоб врятувати спадок покійниці, довелось докласти чимало зусиль, щоб звідти його забрати, примістити на новому місці та довести до ладу.

Доля справді була милостива до Софії Караффи-Корбут, пославши їй в останні роки життя Василя Валька.

У цьому ж будинку, де жила мисткиня, мешкав ще один видатний український художник і її однокурсник, який по-

ходив з Угерців Незабитківських Городоцького району на Львівщині Стефан Коропчак. Там він народився 21 грудня 1926 року і був молодшим від неї. Мав 19 років, коли його разом з тисячами галицьких хлопців забрали воювати на фронтах Другої світової війни. Їх без зброї гнали на німецькі позиції «заградотряди», які стояли за спиною. Був тяжко поранений при одній з гірських операцій, санітари не хотіли брати його з поля бою, але таки змилосердилися над таким молодим і вродливим і врятували. Лишився калікою на все життя. Викладав живопис у Львівському інституті прикладного і декоративного мистецтва, дуже дорожив своїм мистецьким доробком, не мав сім'ї і не мав жодної опіки над собою в останні дні життя, а тому навіть невідома точна дата його смерті. Його знайшли неживого вдома, а судмедекспертиза встановила, що він помер дев'ять днів перед тим, тобто 21 серпня 2000 року. Він не склав заповіту і дуже швидко податкова інспекція просто за копійки «розпродала» його творчий доробок, передавши виручені гроші на користь держави, в той час, коли, наприклад, японці закупляли його картини за десятки тисяч доларів. І смерть С. Коропчака, і смерть С. Караффи-Корбут сталася, коли обласною організацією Спілки художників керував один і той же голова.

Не потрібно говорити, що невдовзі по смерті С. Коропчака в його майстерню вселився інший член Спілки. Все те ж і за одним сценарієм. Степана Коропчака поховали в рідному селі поруч з його матір'ю і довгий час на могилі, зарослій бур'яном, не було жодного пам'ятника. Лишень років два тому його поставили друзі з тепер уже не Інституту прикладного і декоративного мистецтва, а Академії мистецтв...

Тіло Софії Караффи-Корбут привезено до будинку Ув'єри, який колись слугував вищому військовому командуванню за готель, а зі здобуттям української державності його передали під музей, де мала розміститись нова літературна експозиція про життя і діяльність Івана Франка. Доти стара літературна експозиція перебувала в будинку Михайла Грушевського,

в якому згідно з рішенням Обласної державної адміністрації, яку очолював на той час Микола Горинь, мав бути організований музей Михайла Грушевського.

Будинок Ув'єри пустував, оскільки військові ще не вивезли з підвалів свого майна, а на ремонт ще не було складено кошторису і, відповідно, не було проведено цілої низки підготовчих робіт, у тому числі й різного роду документації, щоб на ремонт виділили гроші. Це було зроблено лишень 2001 року до 145-ї річниці від народження Івана Франка. Отож зали порожнього будинку використовували для організації великих виставок, у тому числі й для виставки творів С. Караффи-Корбут.

Будинок розпочали будувати в 1925, а закінчили в 1927 році. Він стояв на узвишші, від якого розходились вулиці Вінцента Понінського та Рацлавіцька. Перша вела до східної околиці теперішнього Стрийського парку, який тоді мав офіційну назву парку ім. Кілінського, що був варшавським шевцем і брав активну участь у повстанні 1863 року проти Росії. В цьому парку в передвоєнні часи діяла Крайова виставка та відбувались так звані Східні Торги. Другу вулицю назвали в честь битви Т. Костюшка в 1794 році під Рацлавіцами, невеличким селом біля Кракова, проти регулярної російської армії. Армія Костюшка, озброєна косами, настромленими на кісся, здобула переконливу перемогу. До сторіччя цієї важливої для національно-визвольної боротьби поляків дати в Стрийському парку найвідоміші тодішні баталісти В. Коссак та Я. Стика створили Рацлавіцьку панораму і до неї було проведено перший у Львові електричний трамвай.

Будувався будинок Антонія Ув'єри за проектом відомого у Львові архітектора, професора політехніки Івана Багенського (1883–1967). Коштів на оздоблення будівлі Антоній Ув'єра не шкодував. Він займався торгівлею, мав ткацькі фабрики, на вулиці Галицькій володів кількома магазинами, йому належав готель Європейський, який на теперішньому проспекті Свободи був поруч з готелем Жоржа, а за австрійських часів

називався готелем Лянга і там були затримані посланці від Михайла Драгоманова, через що були заарештовані Михайло Павлик та Іван Франко і над ними розпочався сфабрикований так званий перший в Галичині соціалістичний процес. Затримані посланці були звичайними провокаторами і агентами російських спецслужб, а так званий соціалістичний процес і близько не мав нічого спільного з соціалізмом. Дружиною Антонія Ув'єри була Гелена Яжина, дочка Яна Яжини, який тримав під контролем весь діамантовий бізнес у Львові. Його майстерні дотепер служать для цієї ж мети, розташовані вони проти Латинського кафедрального собору в центрі міста.

Будинок славився своєю розкішшю, декоративною ліпниною, іонійськими колонами і особливо ваннами із венеціанського фарфору та розкішним паркетом у вигляді розсипаних з кошика квітів з другого на перший поверх. Стелі були зроблені у формі привабливих кесонів, своєрідної загадковості надавали інтер'єру арки та ніші. З кухні до їдальні страви подавали ліфтом.

З приходом радянської влади у 1939 році Антоній Ув'єра не втік, бо не хотів полишати напризволяще свій бізнес і наївно думав, що домовиться з новою владою. Проте так не сталось, але й сказати, що це закінчилось для Антонія Ув'єри погано, не можна. Він віддав свій будинок депутату Верховної Ради УРСР Петрові Франку, а той допоміг йому виїхати з сім'єю на Захід, де за ними пропав слід. Правда, довго жити в цьому розкішному будинку сім'ї Петра Франка не довелось. У перший день війни його вивезли на Схід разом з академіком Кирилом Студинським і відтоді за ними також пропав слід...

Німецька влада виселила з будинку Ув'єри родину Петра Франка на вулицю Снопківську, бо тут мала бути резиденція рейхсфюрера дистрикту Галичини Еріха Коха, але в цьому домі він ні разу не появився.

Після війни тут поселився маршал Радянського Союзу І. Конєв, який у 1951–1955 роках був командувачем військ

Прикарпатського військового округу. У складі військ 1-го Українського фронту він брав Берлін, 9 травня 1945 року – Прагу. Проживав тут недовго, бо переїхав до Москви. За ним поїхав і паркет з будинку Ув'єри. Венеціанські ванни залишились. Після від'їзду Конєва будинок перетворили на готель для генералітету. Відтоді його назвали «генеральською гостинницею» і тут зупинялось чимало відомих особистостей, зокрема В. Терешкова та О. Леонов – одні з перших радянських космонавтів. Зупинявся тут і драматург О. Корнійчук.

Підвали будинку були начинені різною військовою розвідувальною технікою, бо тут був якийсь командний пункт Варшавського мирного договору.

З настанням української державності 1992 року будинок перейшов у власність музею. Військові вибирались довго і за той час пощезали розкішні кришталеві люстри і венеціанські ванни. Я вже їх не застав, бо очолив музей в лютому 1993 року. Будинок вимагав негайної реставрації.

Однак наші сподівання на якнайшвидше освоєння будинку та побудову нової літературної експозиції були марними. Як виявилось, його хотів приватизувати тодішній голова обласної державної адміністрації Степан Сенчук, про якого говорили, що зі всього українського алфавіту він вимовляє тільки добру половину літер. Він спочатку виявив бажання приватизувати будинок колишнього бургомістра Й. Ноймана, в якому міститься школа юних натуралістів, але там його домагання зуміли відбити. Відтак «губернатор» вхопився за будинок Ув'єри. Важко переказати, що він виробляв, аби ця будівля стала його. Він втручався в роботу музею, влаштовував перевірки, а одного разу він вирішив серед білого дня з'ясувати чим насправді займаються працівники музею і приїхав з перевіркою. Був це вівторок і музей був вихідний. Правда, закритий для відвідувачів, але не для працівників. Очевидно, не знаючи про це, Сенчук сів у машину, прихопив ще декількох «братків», які мали підтвердити все, що він бачив і поїхав до музею. Опісля зібрали працівників культури

всієї області і серед іншого стояло питання про роботу музею Івана Франка. С. Сенчук розповів, що приїхав до музею у вівторок, а на воротах висів величезний замок. Про все, що він далі говорив, можна легко здогадатись. Я тоді не брав слова, не виступав, а підійшов до високопоставленого посадовця і просив його показати, де він бачив замок на воротах. Той знову зібрав «братків» і ми поїхали. Вони дружно вказали на той «замок». Це справді був замок, але висів він на воротах музею Грушевського, що поряд. Я пояснив, що це справді музей, але до нього музей Івана Франка не має жодного відношення. І голові облдержадміністрації варто було б знати, де міститься музей Івана Франка. Крім грубих матів у відповідь я більше нічого не почув. Ми вперто боронили свій будинок, точніше будинок Ув'єри, який хотів привласнити Степан Романович Сенчук (1955–2005). І оборонили. Нас врятувала 145-та річниця від народження Івана Франка. Держава виділила велику суму грошей для реставрації Франкового будинку та будинку Ув'єри, де мала бути резиденція Степана Сенчука. «Губернатора» було вбито в бандитських розборах 29 листопада 2005 року, в день, коли минала дев'ята річниця смерті Софії Караффи-Корбут.

Отже, в будинку Антонія Ув'єри було покладено тіло Софії Караффи-Корбут. Домовина стояла в тій залі, де тепер ввідна частина літературної експозиції, а колись була їдальня Ув'єри. У перший день увечері відбувся парастас. Його відправив священик з церкви Святої Софії о. Богдан Смук, який був вдячний музею за збереження колишнього костелу Святої Софії, який збудувала 1594 року львівська патриціанка Софія Ганель.

Ця святиня була повернута греко-католицькій громаді, а до того вона була допоміжним приміщенням Музею Івана Франка і, як мене інформували мої попередники, керівництву музею часто дорікали, що воно «пальця об палець не вдарить», щоб використати цю «площу». Єдине, що робив музей, то це те, що охороняв колишній костел від мародерства, бо й так

у попередні часи звідти було вкрадено дві роботи видатного скульптора Павла Ойтелє, які були в нішах костелу, і їхня доля до цього часу невідома. Вкрадено їх було після закриття радянською владою цієї святині. Ми віддали церкві всі лавки та крісла, які дістались нам від «генеральської гостинниці» і взагалі допомагали чим могли. Отець Смук був першим, хто після десятків років відновив панахиди на могилах Івана Франка, Маркіяна Шашкевича, Ірини Вільде і робив це все безкоштовно.

На панахиду за Софією Караффою-Корбут зійшлось чимало людей, в тому числі й художників, які, бідні, не знали коли хреститися при відправі. Все тоді для всіх було новим і дивуватись не було чого.

Першу ніч, згідно зі звичаєм, коло покійника потрібно, щоб хтось був. Залишились лишень Василь Валько і музейний сторож. Наступного дня мав відбутися похорон. Художниця заповіла поховати себе в рідному їй Куткорі біля матері Марії та маминої сестри Євгенії. Вранці о. Богдан Смук відправив похоронну Службу Божу, домовину з тілом покійниці поклали у винайнятий автобус, який і відвіз її на місце вічного спочинку, де її поховав тамтешній священик о. Ігор Макар. Ми делегували на похорон нашого фотографа, кандидата сільськогосподарських наук Василя Гуменюка, який залишився на той час без роботи, як і багато тодішніх спеціалістів. Пізніше він став заступником директора з наукової роботи в Інституті землеробства та тваринництва в Оброшині. Я не поїхав до Куткора. Біганина, організація похорону призвели до того, що я дістав запалення легень.

У 2000 році на могилі Софії Караффи-Корбут вже стояв гарний пам'ятник з чорного мармуру із зображенням Мавки роботи художниці до «Лісової пісні» Лесі Українки. Автор пам'ятника – Іван Микитюк, професор Львівської національної академії мистецтв.

Завдяки Василю Вальку та при фінансовій підтримці його однокурсника Степана Давимуки, що був першим головою

Львівської обласної державної адміністрації, у 2000 році було здійснене видання «Лісової пісні» Лесі Українки з ілюстраціями Софії Караффи-Корбут. Це видання повторило 2007 року видавництво «Веселка» в Києві. 2001 року у видавництвах «Місіонер» та «Каменяр» побачила світ поема Івана Франка «Іван Вишенський» з ілюстраціями Софії Караффи-Корбут. Другим виданням книжка вийшла у видавництві «Каменяр» у 2005 році. До 200-ї річниці від народження Тараса Шевченка видавництво «Каменяр» випустило «Кобзар» з ілюстраціями художниці, а також поему «Наймичка» з її ілюстраціями. Чимсь подібним у нашій культурі не може похвалитись жоден з художників.

Відразу після смерті Софії Караффи-Корбут я написав доволі велику розвідку про її життя і творчість, яку опублікував часопис «Дзвін» у своєму березневому випуску. Розвідка називалась «Її дорога на Афон». По суті, це була перша велика публікація про мисткиню. Опісля з'явилися повісті, романи, широкі спогади, але це вже було потім.

Щороку 29 листопада, в чергову річницю відходу Софії Караффи-Корбут, у церкві Святої Софії отець Богдан Смук відправляв Службу Божу, а після цього в музеї, в доданому, все ще не відремонтованому приміщенні відбувався поминальний обід, на який запрошували всіх, хто був на відправі у церкві.

Така поминальна урочистість мала відбутись і 1998 року. Напередодні цієї події відбулась ще одна. Вже під вечір, коли почало темніти, до мене заїхав Богдан Теодорович Корчак, який доводився рідним братом Лесі Гонгадзе (02.07.1943 – 30.11.2013). Він працював водієм в інфекційній обласній лікарні, головним лікарем якої був Юрій Дашо, з яким мене познайомив на виставці художника з Статистичного управління Богдана Сікотовського, яка відбувалась в музею в залах будинку Ув'єри, Василь Валько, і відтоді Юрій Дашо став активним відвідувачем усіх заходів, які відбувались у музеї. Він бачив, в якому важкому становищі музей, навіть не має

власного вантажного транспорту, який був так необхідний у цей час, і запропонував свої послуги, тобто вантажівку, якою їздив Лесин брат Богдан. Машина була вкрай потрібна для вивезення опалого листя, бо спалювати його, як це було раніше, заборонялось. Навколо власники домів згрібали листя і спалювали, а нам погрожували різними санкціями, і кожного дня до нас приходила підпила працівниця жеку, яку всі чогось називали «майстрова», і наказувала вивезти листя. Зрозуміло, що машина, яка була для цієї мети в жеку чогось нам ніколи не перепадала, а злі язики казали, що вона розвозить картоплю працівникам того ж жеку.

Треба згадати й ще одну біду, яка трапилась з музеєм у той час, а точніше з підпірною стіною, яку 1902 року збудував ще Іван Франко від тодішньої вулиці Вінцента Понінського. Стіна мала захищати сповзання глинистого ґрунту, на якім був збудований будинок. Оскільки той будинок будували польські майстри-шовіністи, то вони намагались «віддячитись» Франкові за його ставлення до польського шовінізму тим, щоб збудувати дім якнайгірше. Ті недоліки будівництва бачила дружина Франка і, розгнівана, не раз розганяла тих майстрів, але вони, посилаючись на контракт, укладений з ними, погрожували великими штрафами, якщо контракт розірвати, і продовжували будувати. Наслідки того будівництва далися взнаки аж тепер. Ґрунт зсувався, по стінах будинку пішли тріщини, почала падати черепиця з даху, а підпірна стіна, на спорудження якої Іван Франко витратив майже всі наявні в нього на той час гроші, почала валитись. Попереднє керівництво музею старанно маскувало проблему і підштукатурювало тріщини та замальовувало їх до кожних Франкових свят. Врешті, зі стіни почала валитись цегла. Все це могло означати тільки одне: ґрунт сповзає. Звичайно, що грошей для ремонту не знайшлось. А стіна падала, відвалювався один шмат за іншим. Тоді й забила тривогу громадськість не тільки у Львові, а й за кордоном. І гроші таки знайшлись у Міністерстві з надзвичайних ситуацій, але

на перешкоді стала ціла низка проблем. Від нас вимагали різні аналізи ґрунту, його в'язкість та повзучість, а також кислотність. Лише маючи все це в наявності, міністерство з надзвичайних ситуацій могло приступити до «негайного» порятунку. Почались непорозуміння з тим, кому ця стіна належить: місту чи музею. Лише через два роки все було владнано і можна було приступати до розбирання стіни та будівництва нової з доброю водоізоляцією та водовідведенням. Міністерство уклало договір з підрядною організацією, яка, виходячи з того, що стіна була на балансі міста, вирішила розібрати її і побудувати з нової цегли, а на стару відразу знайшлось чимало покупців з новоспечених багачів. Музей наполягав, щоб стіну збудували зі старої цегли. Представники міністерства заявляли, що в такому разі цеглу потрібно обчищати, а це вдвоє збільшить вартість ремонту стіни. Врешті ми заявили, що цегла, як і будинок, є меморіальною і вона повинна бути збережена. Стіну почали розбирати. Нарешті розібрали до половини, а далі треба було вибирати глину. Пригнали великий екскаватор, який мав мати план підземних комунікацій. Через півгодини його роботи в цілому районі щезло світло. Виявилось, що екскаваторник плану не мав, діяв навмання, а побачивши, що він наробив та ще будучи п'яним, покинув екскаватор і втік. Район був три дні без світла... Правда, в яку копійку обійшлось це ремонтникам, ми в музеї так і не дізнались. Як і не могли дізнатись, куди поділась «рідна» глина з Франкового пагорба, бо її вивозили, аби не захаращувати вулиці, а потім мали привезти назад. Не привезли. Доставили сміття, на якому нічого не хотіло рости. Навіть бур'ян.

Якраз біля тієї стіни працювали робітники напередодні поминального дня за Софією Караффою-Корбут 1998 року. Були це молоді і здорові сільські хлопці з різних районів області.

А під кінець робочого дня, коли ось-ось мало починатись сутеніти, як я вже казав, до мене в кабінет вбіг схвильова-

ний Богдан Корчак. Спочатку не міг зрозуміти, про що він говорить:

– Більше я не маю куди йти. Я був у міліції, був у начальника від культури і всюди мене гнали і дивились, як на дурня. Я вирішив йти до Франка, як уже тут нічого не вийде, то я просто не хочу на цім світі жити.

Врешті розповів, що сталося. Виявилось, що він їхав зі свого городу, що десь у Перемишлянському районі. У придорожньому рові, глибиною до двох метрів, побачив якийсь предмет, що видався йому бронзовим. Він зупинив машину і поліз дивитись. Це був бюст Лесі Українки. Очевидно, він стояв десь перед школою, клубом чи колишнім правлінням колгоспу або навіть в парку. Винести його з приміщення було неможливо. Злодії думали, що бюст з кольорового металу, але виявилось, що погруддя було з цементу, лиш пофарбоване під бронзу. Пересвідчились у цьому, коли «болгаркою» відрізали у скульптури ніс, вухо, і зробили кілька прорізів на голові, а відтак переконавшись, що це не «метал», відвезли її у поле і кинули у рів з водою. Цю скульптуру і побачив Богдан Корчак. Тоді ще рідко в кого був мобільний телефон, а тому Богдан не довго думаючи поїхав до Львова і просив людей на допомогу, щоб витягти «Лесю» з рову і привезти до якогось музею або ж установи. Зрештою, привезти куди-небудь, щоб вона не залишалась на ніч у воді. Вважав це нечуваним злочином. У Львові він зустрів «радісний» прийом, і, розгніваний на владу і на всіх чиновників, приїхав до музею. За моєю порадою він зателефонував до міліції і звідти йому відповіли, що на «место происшествия» приїде міліція з Перемишлянського району та щоб він ждав її там в якомусь домовленому місці. До умовленого часу залишалось більше години.

Просив, щоб я поїхав з ним та витягнув скульптуру з рову і привіз до музею. Він був у такому стані, що я не відважився його розраджувати. Я розумів і знав, що таке погруддя з бетону дуже важке і знав, що ми ще може витягнемо його нагору, але вже аж ніяк не завантажимо в машину. Таку

скульптуру можуть підняти п'ять-шість осіб, але доступитись до неї можуть дві-три.

Подібний випадок я вже мав зі скульптурним погруддям Івана Франка роботи Євгена Дзиндри. Воно стояло в центрі села Нагуєвичів і було встановлене до 100-річчя від народження письменника. Це погруддя з каменю вирішили замінити на бронзове. Так і зробили, а саму ж скульптуру було забрано до Львова у Картинну галерею, де її встановили на цементній трубі біля пізнішого музею книги, а відтак за розпорядженням начальника управління культури цей пам'ятник вирішили передати музеєві Івана Франка. При завантаженні, а опісля при перевезенні скульптура була сильно пошкоджена. При розвантаженні робітники не змогли її втримати в руках, впустили і ще більше пошкодили. Скульптори, яких ми запрошували, радили розбити це погруддя, бо жодній реставрації воно не підлягає. Коли я обурився, що це варварство, один з тих скульпторів повів мене у Стрийський парк, де колись стояла майстерня з виготовлення погрудь видатних людей для парків, клубів, правлінь колгоспів та шкіл.

Тепер це приміщення було закрите, а повсюди валялися бюсти М. Горького, А. Чехова, діячів партії... Більшість з них була вже потрощена. Пізніше на цьому місці збудували «Укрсиббанк». Казали, що все сміттєзвалище екскаватор закопав в одній ямі.

Ми вперто шукали того, хто б відважився відреставрувати знищений скульптурний портрет Івана Франка. Врешті погодився зять Євгена Дзиндри Петро Дзиндра, що перевершив наші сподівання. Він відновлював пам'ятник дуже довго, але відновив і після закінчення реставрації будинку Ув'єри ми встановили його перед головним входом.

Отож, наперед знаючи, що впоратись нам вдвох з погруддям буде неможливо, я підійшов до хлопців, які працювали над реставрацією стіни і попросив допомоги. Вони відмовились. Їм потрібно було їхати додому до жінок, дітей, сімей. На них там чекали. Усі вмовляння не допомогли.

На умовленому з міліціонерами місці ми простояли декілька годин. Ніхто не приїхав. Богдан Корчак наполягав на тому, щоб забрати «Лесю» з рову і не залишати на поталу. Ми поїхали на місце, де в глибокому рові у воді та болоті лежав скульптурний тиражований портрет Лесі Українки роботи відомого київського скульптора Галини Кальченко.

Після майже годинного борсання ми витягнули його з рову на дорогу. При світлі фар подивились, як скульптуру було спотворено. Я почав вмовляти Богдана Корчака, що потрібно залишити погруддя тут до завтрашнього ранку. До музею прийдуть люди після заупокійної служби Божої за Софією Караффою-Корбут і я попрошу допомоги. До того ж, будуть і працівники музею, які також допоможуть, якщо в інших не буде змоги. Я просив його приїхати десь на 11 годину ранку. Обіцяв заплатити за бензин туди і назад. Богдан Корчак пристав на мою пропозицію, але постала проблема, як бути з витягнутою скульптурою. Я радив залишити на дорозі. Ніхто ж її не візьме. На таке Богдан ніяк не хотів приставати. Врешті ми дійшли згоди, що скульптуру приберемо з дороги, обережно зсунемо в рів, але аж ніяк у воду і чимось прикриємо від чужих очей. Так і зробили. Додому я дістався десь під ранок .

Зранку я був на Службі Божій, а потім на поминальному обіді за Софією Караффою-Корбут. Було багато людей. Виголошували різні тости. Згадували покійницю добрим словом. Говорили про її патріотизм, завжди підкріплений ділом. Згадали, що свою хату в Куткорі вона віддала людям, яким не було де жити. Говорили, що її любов до України має бути для всіх нас прикладом. Врешті попросили і мене сказати декілька слів. Я згадав про чудові ілюстрації покійниці до лебединої Лесиної «Лісової пісні» і про вчорашній випадок зі скульптурою поетеси. Обуренню не було меж. Я попросив, чи не міг би зараз хтось поїхати зі мною та Богданом Корчаком, щоб забрати зневажену скульптуру великої поетеси. Ніхто не міг. Всі мали свої справи, інші хотіли, але

були хворі, а на поминки прийшли, бо як же не прийти? Зголосився тільки директор видавництва «Каменяр» Дмитро Сапіга, але поїхати не міг, бо через годину мусив бути на телестудії і говорити про невтішні справи українського книговидання. Але запевнив, що обов'язково розповість про цей випадок у телеефірі.

Богдан Корчак приїхав точно об одинадцятій. Вже чекав. Я взяв з собою свого заступника з господарської роботи Івана Палюшка та двох наукових працівників. На більше в машині не було місць. По дорозі я розповів про розмови на поминках за Софією Караффою-Корбут, згадав, що Дмитро Сапіга саме зараз має виступати на телебаченні.

Богдан Теодорович різко загальмував машину і запитав, чи ми його застанемо ще в музеї, чи вже в телестудії. Я відповів, що не знаю.

У музеї Дмитра Сапіги ми не застали і поїхали на телестудію.

– Ви дивились на мене вчора, як на ненормального, коли я не хотів залишити на дорозі бюст Лесі Українки, а потім прикривав його, аби ніхто не побачив, – говорив, не відриваючи очей від дороги Богдан Корчак. – Ви думали, що я не знав, що ніхто його не вкраде і не вивезе, бо не дасть ради? Я не хотів, чуєте, я не хотів, щоб хтось, крім мене, бачив цей сором, який ми дозволили зробити, аби ту скульптуру викинули в болото. Я спеціально чекав, поки приїде міліція, але її не було. Владі нашій наплювати на те, що сталося, бо я вчора у цьому пересвідчився, а тепер ви думаєте, що я дозволю, щоб про цю ганьбу хтось ще й розповів на всю країну по телевізору? Я цього не допущу!

Дмитра Івановича Сапігу ми застали перед брамою до телестудії. Я пояснив у чому справа. Директор видавництва у своєму виступі не сказав ні слова про подію, що сталась.

Ми знову поїхали за скульптурою. Ледве затягнули її в машину і привезли до музею.

Я вчергове після цієї пригоди захворів. Запалення легень.

Міліція нікого не розшукала. Мені здається й не шукала.

У 2013 році було викрадено з нашої відремонтованої стіни бронзову таблицю, на якій було написано, що це Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка. Спостережувальні камери показали, що викрали її робітники з машини, що забирала сміття. Викликана міліція склала протокол і на цьому справа була закрита. Наше звернення до прокурора також нічого не дало.

Понівечений бюст Лесі Українки чекав на свого господаря. Його не було. Тоді я звернувся до директора коледжу імені Івана Труша Василя Отковича по допомогу. Він відгукнувся. Прислав машину і погруддя відвезли в майстерню молодого художника Романа Кикти, який і відреставрував його.

Музейна рада вирішила поставити це скульптурне зображення Лесі Українки на постаменті перед сходами, що ведуть до будинку Івана Франка з подвір'я Ув'єри.

Ні, тими сходами авторка «Лісової пісні» не йшла до нього. Йшла іншими. Тими, що від тодішньої вулиці Вінцента Понінського, а тепер вулиці Івана Франка. Саму вулицю проклали геометри тільки 1902 року і вона була відгалуженням вулиці святої Софії. Будинок Івана Франка мав орієнтаційний номер чотири. Будинку Ув'єри ще не було. Була реальність під номером другим. Антоній Ув'єра купив її у 1923 році, а відтак почав будувати свій палац.

Леся Українка була першою гостею з Великої України, що приїхала відвідати Івана Франка. Було це 23 жовтня за новим стилем чи 10 за старим 1902 року. Франки тільки два тижні як вселились у дім. «Люба мамочко! – писала цього дня Леся Українка Олені Пчілці. – Оце ледве вибрала часинку, шоб написати, а то все люди, то так що-небудь – бігти абощо», а через декілька рядків: «Була у О[льги] Ф[едорівни] (гроші віддала). Далеко дуже той дім. Аж, за містом. Місце гарне і хата нічого собі (я, звісно, суджу по виду, а чи практично збудовано, того не знаю), вони вже там живуть (ul. Poninskiego, 4), ледви устроїлись. В хатах там дуже порожньо».

Чи знав про її приїзд Іван Франко? Чи очікував дорогого гостя? Чи зустрів на сходах і зажартував, як робив це, коли когось зустрічав на сходах, що він живе тут як в монастирі, і він, як Амбрози, слуга божий, є прибрамником? Невідомо. Не залишила згадки про це у своїх спогадах Леся Українка, не написала в листі до рідних.

Приїхала не тільки, щоб привезти гроші, які переслали рідні Ольги Федорівни з Києва. Хотіла залагодити ті непорозуміння, які виникли між Іваном Франком та її дядьком Михайлом Драгомановим, вчення якого та погляди Іван Франко почав переосмислювати та критикувати. Зробив це відкрито у відомій статті «Поза межами можливого» 1900 року.

Вони так і не дійшли згоди, хоч Леся Українка в листі заспокоювала маму, що «незважаючи на критику деталів, він зостається все таким самим прихильником, як і раніше».

Не міг погодитись Іван Франко з тим, «що, – як писав, – головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київському періоді було переконання про конечність українству і політично, і літературно сісти́тися під одним дахом з російством. Українська література – популярна для домашнього вжитку; все, що понад те, повинні українці за прикладом Гоголя й Костомарова писати по-російськи, наповняючи здобутками свойого духа спільну всеросійську скарбницю».

Їй, Лесі Українці, так і не вдалось переконати Івана Франка не викликати непорозумінь і суперечок «між своїми».

Того року студенти Львівського університету вперше заспівали на вулицях його «Не пора»! «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служить».

Ця могутня пісня з молодих грудей долітала через стіну до його хати…

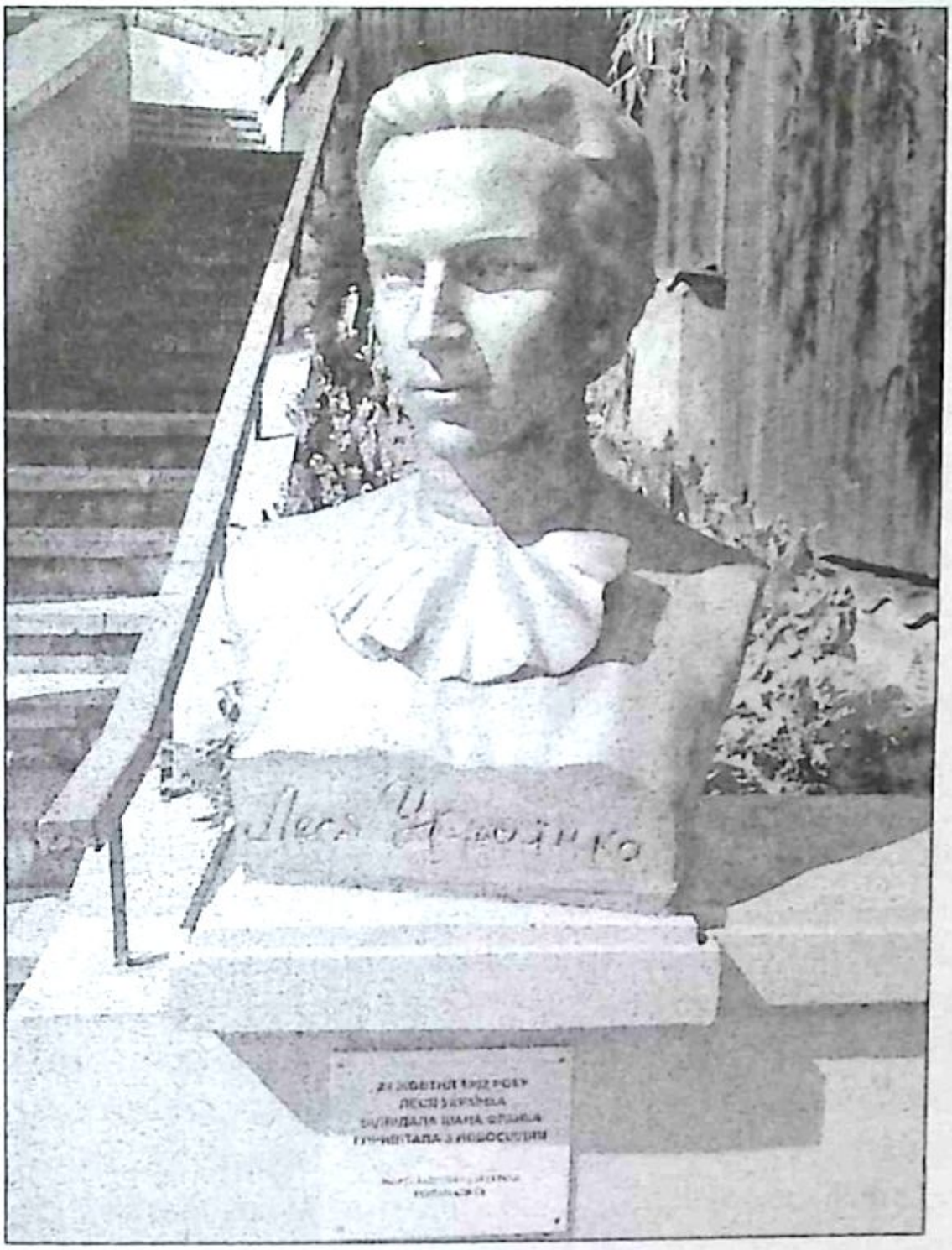

23 жовтня 1902 року Леся Українка відвідала Івана Франка і привітала з новосіллям.

Відреставрував у 2014 році Роман Кикта (Львівський державний коледж декоративного та ужиткового мистецтва ім. І.Труша)

ПЕТРО ЗОЗУЛЯК

ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2014-й рік

«Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко»

Присвята

Він був сином мужика і став володарем у царстві духа.

Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

Іван Франко

Ці Франкові слова з його «Присвяти» Тарасові Шевченку були лейтмотивом урочистостей, які відбулися у Музеї 10 березня з нагоди 200-річчя від дня народження Кобзаря.

Урочистості розпочалися Шевченковим «Заповітом».

«Присвяту» прочитав заступник директора музею з наукової роботи Петро Зозуляк.

З доповіддю «Іван Франко і Тарас Шевченко» виступив директор музею, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Роман Горак.

У художній частині урочистостей виступили актор Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької, народний артист України Святослав Максимчук, професор Національної музичної академії ім. М. Лисенка, заслужений діяч мистецтв України Богдан Косопуд, викладач Львівського державного музичного училища ім. С. Людкевича Наталія Майчик, лауреат міжнародних конкурсів бандурист Богодар Баглай, студентка факультету культури і мистецтв Національного університету ім. І. Франка Марта Перхач та студенти музичного училища ім. С. Людкевича Ольга Вельгош і Володимир Кручкевич.

Режисер, ведучий і читець – Петро Зозуляк.

У виставкових залах музею відбулося відкриття виставки з фондів музею «Іван Франко і Тарас Шевченко», яку представляв автор ідеї і виставки Роман Горак.

Виставка «Іван Франко і Тарас Шевченко» на прохання відвідувачів експонувалася майже до кінця року – року 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

У вінок Кобзареві

«Заповіт»

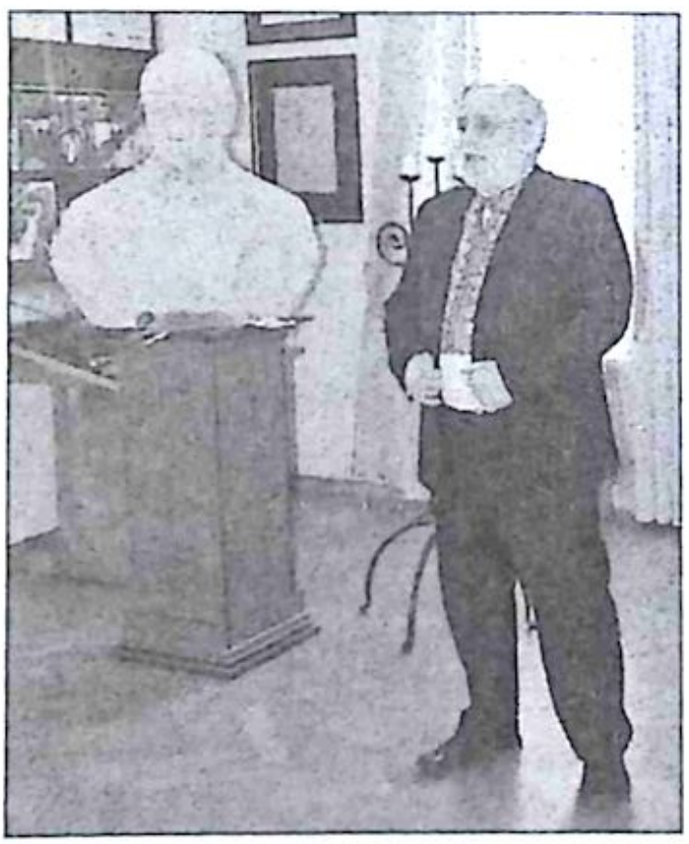

Роман Горак

Петро Зозуляк

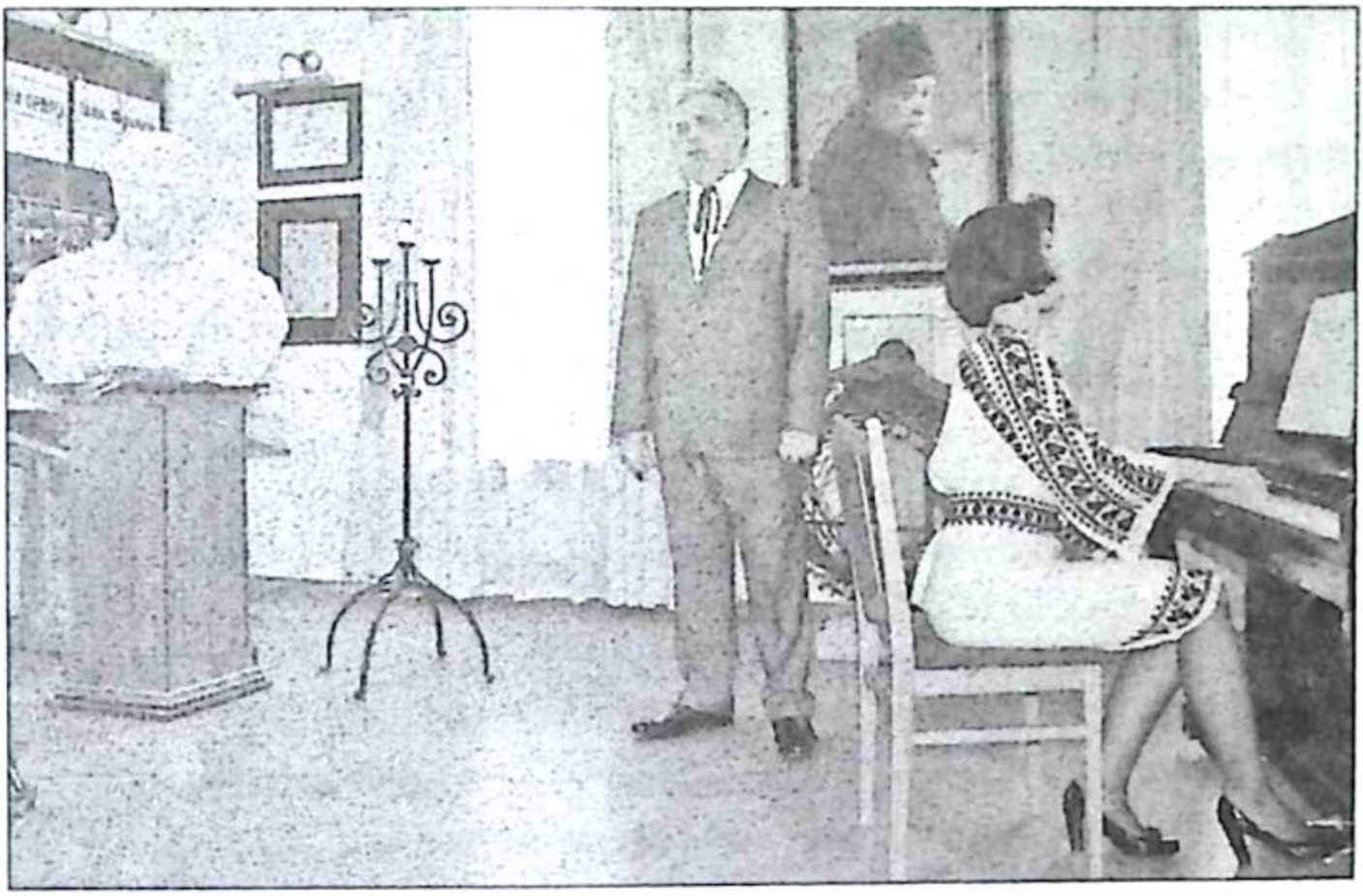

Богдан Косопуд

Богодар Баглай

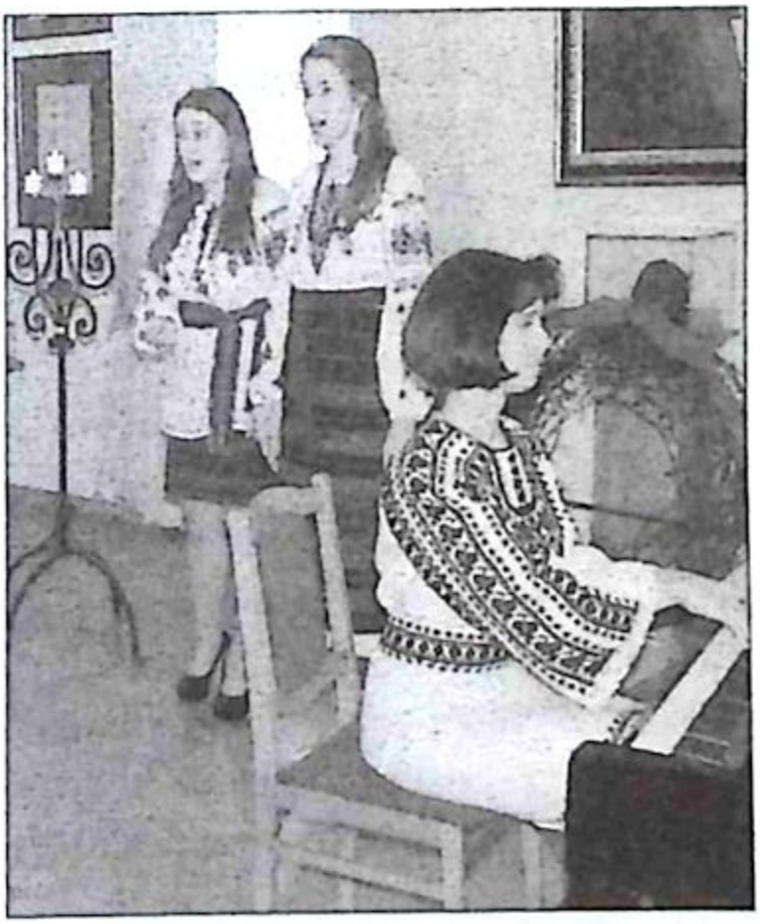

Ольга Вельгош, Марта Перхач, концертмейстер Наталія Майчик

Дні пам'яті Івана Франка

Дні пам'яті Івана Франка розпочалися 28 травня, у 98-і роковини відходу Івана Франка. У цей день у церкві Святої Софії відправлена заупокійна Служба Божа за Іваном Франком, а о 16-й годині громадськість Львова вшанувала його на могилі.

Чин панахиди здійснили отець Михайло Кушнір з церкви Святої Софії та благословенний Святим папою римським Іваном Павлом другим хор «Благовіст» церкви Святого Архистратига Михаїла під орудою Тараса Мельника, президент хору – Петро Сидор.

Слово про Івана Франка виголосив високоповажаний гість з Києва, почесний президент Національного університету «Києво-Могилянська академія», член Спілки письменників України, кандидат педагогічних наук, доктор філологічних наук, Герой України В'ячеслав Брюховецький.

Про Івана Франка промовляли заступник голови Львівської обласної державної адміністрації Юрій Підлісний, депутат обласної ради Юрій Зірченко. Поезії Івана Франка читали вихованці дошкільного навчального закладу № 135 Франківського району Мальва Бойчук, Маланія Смик, Зірка Опир та Остап Горак, учень лінгвістичної гімназії Василь Рось, актори Національного театру імені Марії Заньковецької Мирослава Солук, заслужений артист України Юрій Брилинський, народний артист України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Богдан Козак та народний артист України Святослав Максимчук.

Пісні на тести Івана Франка виконували лауреат міжнародних конкурсів бандурист Богодар Баглай та хор кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Національного університету імені Івана Франка – художній керівник і диригент старший викладач кафедри Марія Камінська.

Почесну варту здійснили ліцеїсти ліцею імені Героїв Крут (директор Роман Саляк).

Директор музею Роман Горак подякував усім, хто прийшов поклонитись Івану Франкові.

У музеї-оселі Івана Франка уже 29 травня прозвучала «Моя франкіана» народного артиста України Святослава Максимчука. Про творчість актора говорив кандидат мистецтвознавства Яким Горак.

Під час Днів пам'яті у музеї відбулась також поважна мистецька подія, присвячена 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. У виставкових залах тривала виставка «Іван Франко і Тарас Шевченко». Працівники музею Яким Горак і Петро Зозуляк читали поезії Івана Франка і Тараса Шевченка. був показаний фрагмент з п'єси Юрія Щербака «Стіна» – про взаємини Тараса Шевченка з російською письменницею Варварою Рєпніною. В ролі Рєпніної виступила завідувач фондового відділу музею Соломія Вівчар (режисер – Петро Зозуляк).

Працівники музею представили під час Днів уривки з «Украденого щастя» Івана Франка. Ролі виконували: Микола Задорожний – Олександр Дворський (художник), Анна – Алла Коцур (старший науковий співробітник), Михайло Гурман – Олександр Пушенко (завідувач сектора), Настя Бабич – Галина Ліман (старший науковий співробітник), Війт – Юрій Гнатів (сторож), Селянин – Михайло Бенях (художник). Пісню «Ой там за горою та за кремінною» виконував Роман Горак. Режисер – Петро Зозуляк.

У вінок Каменяреві вплели свою шану вихованці львівських дошкільних навчальних закладів № 135 та 170, учні шкіл Сихівського району м. Львова.

Традиційно пошанувало Франка великим концертом у філармонії Галицьке районне об'єднання м. Львова Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка.

Львівські радіо і телебачення представили програми, присвячені Франкові. Вистави за творами Франка та про нього показали львівські театри. Завершилися Дні пам'яті 5 червня. Національний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької представив оперу «Украдене щастя» (музика Юлія Мейтуса, лібрето Максима Рильського).

Іван Франко з нами!

28 травня 2014 року

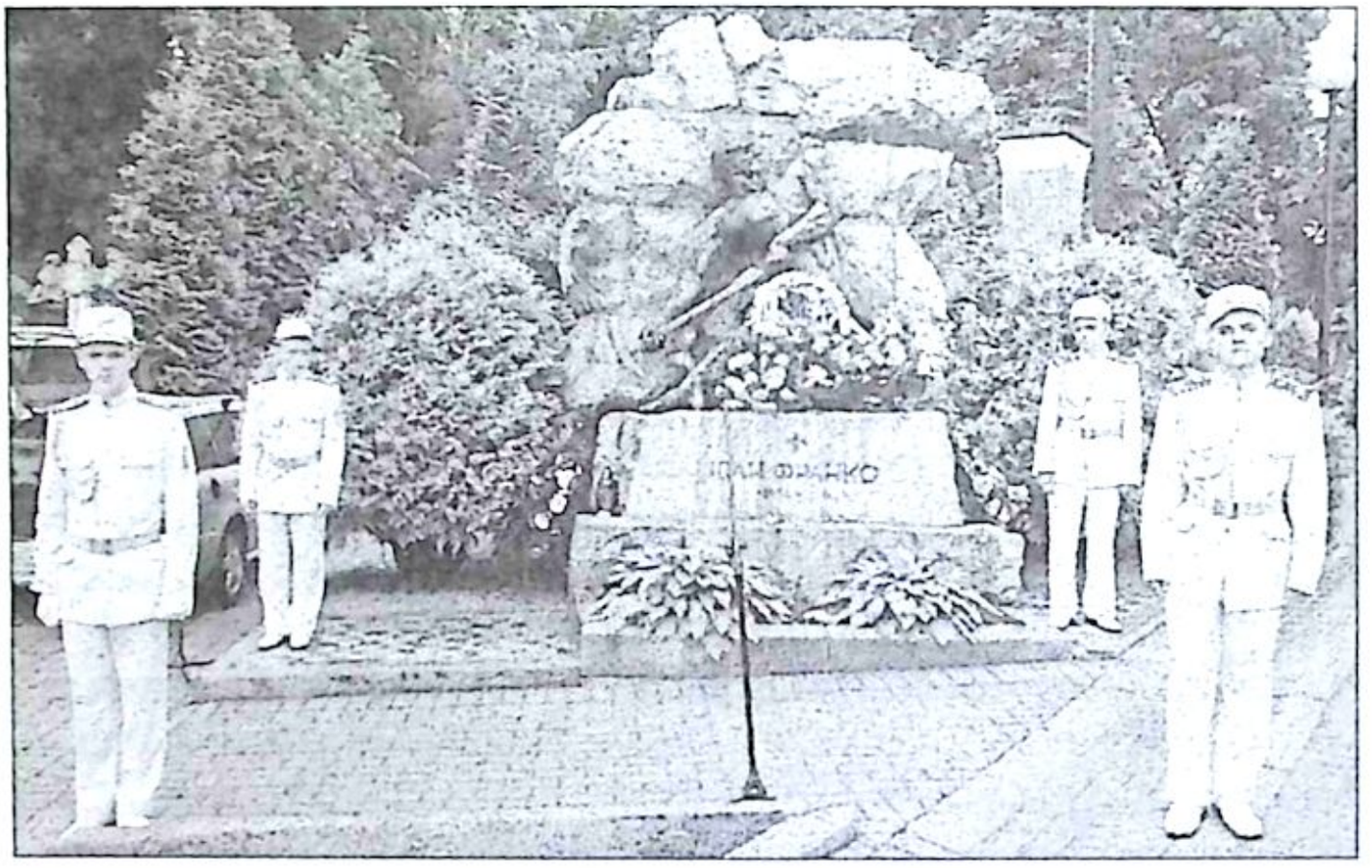

Почесна варта ліцею імені Героїв Крут

Квіти Іванові Франку. Петро Зозуляк, Роман Горак

Юрій Підлісний

Юрій Зірченко

Мирослава Солук і Богодар Баглай

В'ячеслав Брюховецький

Юрій Брилинський

Богдан Козак

Мальва Бойчук, Маланія Смик, Зірка Опир

Слово на могилі Івана Франка
почесного президента Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
члена Спілки письменників України,
кандидата педагогічних наук,
доктора філологічних наук, Героя України
В'ячеслава Брюховецького,
виголошене 28 травня 2014 року

Іван Франко і Володимир Вернадський: різноспрямовані шляхи до одного пункту

Протягом кількох століть через складні, несприятливі політичні й культурні обставини Україна перебувала в умовах так званої неповної структури громадських інституцій і зумовлених цим браком відповідних професійних кадрів. У нас літературний критик і публіцист ставав головним отаманом війська, прозаїк – головою Ради Народних Міністрів, а історик очолював український парламент. Лише один цей приклад з років Української Народної Республіки демонструє, яку величезну роль відігравала українська гуманітарна інтелігенція не лише в культурному житті, а й у суспільно-політичних рухах. Саме тому український письменник і вчений майже неминуче покликані були ставати й політичними діячами, часом навіть поза своїм бажанням, або, бодай, перейматися політичною злобою дня, осмислювати кардинальні напрямки суспільного розвитку. Інтелігента в Україні поза політичною заанґажованістю його життя побачити рідко коли вдасться.

Треба сказати, що така діяльність українських гуманітаріїв з часом забувається у вирі нових ідей, мінливих подій, свіжих лідерів. Та й сучасні дослідчі акценти (і то цілком, мабуть, доречно) переносяться на терен їхньої основної діяльності. А проте для нас цікаві також напівпризабуті нині політологічні праці класиків. Вісім років тому Дмитро Павличко до

певної міри заповнив одну з таких лакун, видавши хрестоматію статей Івана Франка «Будівничий української державності». У передмові до цього грубенького тому розвідок упорядник справедливо зазначає, що основним змістом української історії XX століття є неперервна боротьба за незалежність України: «Постання Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, їх об'єднання та спільна боротьба проти ворогів, постання Закарпатської України, яка першою з усіх держав Європи повела збройну боротьбу проти фашизму, визвольний рух, організований Організацією Українських Націоналістів і уславлений боями Української Повстанської Армії проти гітлерівських і сталінських окупантів, нарешті, очолений українською інтелігенцією рух опору комуністичній владі, який у найвідповідальніші, дев'яності роки XX ст. став Народним Рухом і створив атмосферу в суспільстві, за якої відновлення Української держави стало неминучим і закономірним фактом, – це шлях до нашої національної незалежності».

Іван Франко не міг знати про ці конкретні події майбутньої української історії. Але у своїх політологічних студіях він проникливо ставив акценти на найболючіших точках, де українців чекали випробування. Прочитаймо лише назви його деяких статей: «Теперішня хвиля а русини» (1883), «Наш погляд на польське питання» (1883), «Два панславізми» (1884), «Баламутства в українській справі» (1887), «Поляки і русини» (1897), «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), «Радикали і релігія» (1898), «Народники і марксисти» (1899), «Соціяльна акція, соціяльне питання і соціялізм» (1904), «Двоязичність і дволичність» (1905), «Свобода і автономія» (1907)... Звісно, це вибірковий і по-своєму довільний перелік, але придивімося, як точно Іванові Франку вдавалося передбачити ті болючі суспільні й національні колізії, що розіграються на полі битви минулого століття і в яких українцям по обидва боки Дністра випаде змагатися за свою незалежність, викристалізовувати свою національну самототожність, окреслювати соціальну

доктрину свого об'єднання і перспективи розвитку вже в третьому тисячолітті. Ми виразно бачимо з цієї політологічної публіцистики, що її автора постійно притягали конфліктні питання, питання протистоянь, протиборств – як джерело руху вперед, до соціального й національного визволення українців. І це Франко підкреслював. І не тільки у своїх численних статтях на біжучі теми дня. Навіть представляючи поезії одної із найскладніших і найглибших своїх книжок «Мій Ізмарагд», у передмові до неї, датованій 15 листопада 1897 року, він чітко, у формі, далекій від поетичного вислову, зазначає: «Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основану на доґмах ненависти та класової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, ще пролюдського соціялізму, опертого на етичнім широко-гуманнім вихованні мас народних, розповсюдженні освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всеї людської будущини, не на парламентськім шахрайстві, що має вести до тої будущини». Вже тоді, як у статті «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), Іван Франко називав «ілюзіями і хибними доктринами» державний соціал-демократизм, що набував популярності серед молоді, і зокрема серед української. А в рецензії на брошуру Анатолія Фаресова «Народники і Марксисти» (1899) Іван Франко недвозначно різко виступає проти насаджування марксизму в головах українців, прозірливо передбачаючи, що він не тільки не зніме соціальної нерівності й несправедливості, а на ґрунті самодержавної доктрини тільки помножить свою згубну сутність. «Є це характерне явище, – зазначав рецензент брошури адепта безоглядного впровадження марксистської теорії, – що саме в пору, коли цей марксівський соціялдемократизм і з погляду на свої

наукові основи, і з погляду на свою політику, яко партія, в Европі близький банкротства, він здобуває собі найгарячіших прихильників у Росії, серед російської молодіжі. Дуже сумно, що на цю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодіж, соціялдемократизм стає ворожо як проти усяких об'явів суспільної самодіяльности та децентралізації, так само і проти національного українського руху і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціялдемократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті» (Літературно-Науковий Вісник, 1899, кн. 6, с. 186). Іван Франко розумів: відбувається тяжка боротьба за майбутнє, за світогляд прийдешніх поколінь. Сам перейшовши в молоді роки захоплення соціалістичними ідеями і навіть практичною політичною діяльністю у селянській радикальній партії, що мала поміркований соціалістичний характер і яку він зі своїми однодумцями заснував 1890 року, він уже в кінці 90-х пориває з цією доктриною ідейно й організаційно, різко виступає проти комуністичного догмату і виходить із лав радикальної партії. Франко усвідомив великі загрози, які несе ця ідеологія майбутньому. Особливу увагу він приділяє роз'ясненню молоді згубних наслідків беззастережного прийняття марксистських соціальних доктрин у їх теоретичній абстракції, що на практиці мали би перетворитися у свою протилежність. Під цим кутом зору варто згадати дві праці мислителя: брошуру «Що таке поступ?» (1903) і «Одвертий лист до гал[ицької] української молодежі» (1905).

Розвідка «Що таке поступ?» була написана для молоді як роздуми досвідченого політолога з метою розібратися в сутності різних соціальних концепцій, в тому числі й соціалістичних, показати історичну закономірність їх появи й занепаду, і на цьому матеріалі спробувати пояснити сам зміст поняття «поступ» стосовно матеріального, соціального

й духовного розвитку людства. «Що таке поступ?» спершу була надрукована в тижневику національно-демократичного спрямування «Поступ», що видавався в Коломиї. І того ж 1903 року вона вийшла окремою брошурою. Автор розпочинає з давніх часів й веде нитку аналізу аж до сучасності. Адресована широкому читачеві, переважно молодому, розвідка має тому цілком приступну, просту форму. Насамперед Іван Франко з'ясовує, що, власне кажучи, являє собою поступ у людській історії. Чи відбувається він по суцільно висхідній лінії? Чи комфортніше стало жити сучасній людині порівняно з її предками? Адже стільки винаходів зроблено і нових вигод досягнуто. Виявляється, ні, цього далеко не досить для справжнього людського щастя. «Поступ, – пояснює автор, – не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я, потім хвиля знову підіймається, знов по якімось часі опадає і так далі». Франко не приділяє окремої спеціальної уваги проблемі суспільної кризи. Це лягло пізніше в теоретичні побудови Освальда Шпенґлера про народження й смерть цивілізацій (проблеми, що їх згодом плідно досліджували й українські вчені Дмитро Чижевський і Віктор Петров, звісно – в діаспорі), але й весь аналітичний хід думок Івана Франка веде до цього. «Крутими дорогами, – підкреслює він, – ходить іноді поступ людський. Недарма сказано, що він виростає на могилах, як пшениця на зораній ниві!»

Багато уваги автор розвідки «Що таке поступ?» приділяє кардинальній проблемі прогресу: поділ праці, що спричинив революцію в людському житті й стосунках. Чи це є поступ? З одного боку, безсумнівно. Але з іншого поділ праці призвів до істотного розшарування в людському суспільстві. Частина людей збагачувалася непомірно, а більшість – збіднювалась. У чому ж тоді полягає поступ людства? – питає Франко. Він робить невтішний висновок: «Можна сказати сміло, що прадавній дикун, блукаючи по лісах та ночуючи в печерах, був сто разів щасливіший і почував себе ліпше від такого не-

щасного бідолахи, що серед величезного міста опиниться без грошей, без зарібку, без пристановища, без ніякого способу до життя». Роздуми Івана Франка природньо повертаються до питання, чи ж варто тоді стільки зусиль вживати для подальшого людського розвою, коли це спричинює знещасливлення людини: «Нерівність між людьми, – робить він висновок, – ніколи не була більша як власне в наших часах, коли думки про рівність та демократизм непохитно запанував у головах усіх освічених людей». Лев Толстой, Жан-Жак Руссо та інші пропонували рецепти повернення людини до природного стану. Але вони виявлялися утопіями. Чарльз Дарвін, Ернст Геккель та інші шукали пояснення цій колізії і бачили їх в тому, що людина підлягає неухильним законам природи, де боротьба за існування (за єствування у Франковому перекладі) є визначальним законом. Проте ця асоціальна теорія добра в природному житті, але не враховує специфіку власне історії людського роду. Ще один можливий підхід до пояснення наявної нерівності людей пропонують анархісти, які корінь зла бачать не в поділі праці, а в проблемі влади, яка дозволяє одним пригнічувати інших. Але вся історія анархізму приносила людям лише кривду й нещастя. Нарешті Франко переходить до найактуальнішої проблеми, до комуністичної теорії, за якою все зло в суспільному житті походить не від поділу праці, що є прогресивним кроком в історії людства, а від поділу власності, що і є основною причиною нерівності. Останню ж усунути «можна лиш одним способом, а то таким, аби *спільній праці відповідало спільне вживання випрацьованого добра*. Приватна власність, що тепер є терном у нозі дальшого поступу, а также джерелом нерівності і несправедливості між людьми, повинна бути скасована. *Спільна праця і спільна власність* – се повинні бути основи. На яких має бути побудований новий суспільний лад».

Проаналізувавши ґенезу цих комуністичних уявлень XIX століття і теоретичне обґрунтування їх у працях Карла Маркса, Фердинанда Лассаля і Фрідриха Енгельса, Іван Франко,

віддаючи данину глибині аналізу ними реального стану причин визиску в суспільстві, піддає серйозній критиці теорію *народної держави*, «в якій би через своїх вибранців панував увесь народ, в якій би не було ні визиску, ні кривди, ні бідності, ні темноти». Теоретично це би виглядало так, що держава повністю опікується своїми членами, вона контролює їхню діяльність і забезпечує їхні потреби. Життя в такій державі мало би бути правильне, рівне, справедливе, упорядковане раз і назавжди. Але, говорить Франко, тут з'являються «деякі гачки, що будять поважні сумніви». І розшифровує це своє твердження: «Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті не виховувати свобідних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою». І далі найважливіше, про що мовчали соціал-демократи, властиво – комуністи, а це питання про те, хто би мав керувати тою державою, адже ті люди одержували б таку владу над людьми, якої не мали й найбільші деспоти. «І стара біда, – робить висновок Іван Франко, – нерівність, вигнана дверима, вернула би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманичів – усе одно, чи родовитих, чи вибираних – над міліонами членів народної держави. І маючи в руках таку необмежену власть хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманичі захопити її назавсігди! І як легко при такім порядку підтяти серед людності корінь усякого поступу і розвою і, довівши весь загал до певного ступеня загального насичення, зупинити його в тім ступені на довгі віки, придушуючи всякі такі сили в суспільності, що

пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволення з того, що є, і шукають чого нового. Ні, соціал-демократична «народна держава», коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшім разі великою завадою для дійсного поступу». Переведемо подих... Це було написано 1903 року! Ми всі вже пережили на своїй власній долі ту так звану «народну державу». Яке ж чуття треба було мати, щоб передбачити наслідки теоретичних експериментів ще до появи першого подібного державного утворення. Таке враження, що самого Івана Франка виснажило це занурення в реальне майбутнє. Він далі мимохідь згадав про іншу можливість суспільного розвитку – нації «як найбільшої одиниці, яку чоловік може обняти своєю практичною працею». «Скріплення, утонченння того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу, – деталізує Іван Франко, – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому». Не важко зрозуміти, чому праця «Що таке поступ?» була під фактичною забороною в СРСР, а її публікація в п'ятдесятитомнику супроводжувалася цензурним скандалом. Свого ж часу в Галичині вона мала значний резонанс і вплив.

Проте щось муляло Франкові. Мабуть, він відчував: залишилося багато недоговореного ним. Через два роки після публікації брошури «Що таке поступ?» російську імперію охопили революційні події, що змінило ситуацію й в українському питанні, дало практичну можливість підійти до нього з погляду соборності й відкривало нові глибоко масштабні перспективи. Насамперед вони стосувалися молодого покоління. Й Іван Франко пише і публікує в «Літературно-Науковому Віснику» «Одвертий лист до гал[ицької] української молодежі» (1905). Упадок абсолютизму став неминучим, і хоч цього ще довелося чекати 12 років, Франко вже тоді передрік його і сформулював першочергові завдання в розбудові нації за нових умов. Насамперед він остерігав від ейфорії, що могла принести зміна представників влади, передбачаючи,

що ними фактично стануть політики з найбільш доктринерською формою ідеології, а такими тоді уже показували себе більшовики з РСДРП, попри свою у політичній фразеології позірну відмінність від російського лібералізму. Франко так пояснює цю загрозу цього руху: «Він сильно теоретичний і доктринерський, а доктринери, навіть ліберальні [додамо тут: не кажучи вже про комуністичних – *В. Б.*], все і всюди бували найгіршими і найшкідливішими політиками. Доктрина – се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси… Доктрина – се зроду централіст, що задля абстрактних понять не пощадить конкретних людей і їх конкретного добробуту». Чи не побачимо ми за цими словами пересторогу майбутнім терорам, голодоморам, ГУЛАГам?

«Ми, українці, – далі провадить Франко, – бачили досі мільйони прикладів, як знущався над живими людьми й націями абсолютизм, узброєний трьома доктринами: православіє, самодержавіє й обрусеніє». І далі слова, які звучать пророчо і сьогодні, більш, ніж через століття, вже не лише після падіння самодержавія, але й комуністичного правління, і сьогодні звучать актуально: «вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею – ідею нероздільності й єдності Росії, непорушності російського великодержавного становища і фундаментального, кат'екзохе́н державного становища «русскаго», т. є. великоруського народу, – і маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для «добра» центра, маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі». А це чи не нагадує вже навіть не голодомори й гулаги, а сьогоднішній путінізм?

Які ж шляхи поступу пропонує Іван Франко? Насамперед українці повинні навчитися чути себе українцями, іншими словами необхідна самоідентифікація цілої нації. І практично: «Наш голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутому

народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею». Цього завдання ніколи не вдасться осягти загумінковими акціями, здрібненням цілей, національною партикуляризицією. «Перед українською інтелігенцією, – зазначає автор «Одвертого листа...», – відкриється тепер, при свобідніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу *українську націю*, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися».

Такі завдання національного, державного будівництва бачив перед українським суспільством Іван Франко понад сто років тому. Треба сказати, що вони мало змінилися. Наслідки кількастолітнього колонізаційного зашморгу не минають швидко. Оте явище *gente Ukraini, natione Russi*, що на нього вказував наш поет і мислитель, як на чи не основну перешкоду національному будівництву, живе й сьогодні. Але то вже інше питання.

Тут хотілося б порівняти ці зболені Франкові роздуми над історією і майбутнім України з іншим інтелектуальним сюжетом, пов'язаним з видатним вченим, засновником і першим президентом Академії наук України Володимиром Вернадським.

Своїми ідеями й узагальненнями він настільки випередив свій час, що людство тільки сьогодні, і то поступово, починає усвідомлювати колосальну значимість його вчення про біосферу (сфера життя на Землі) та про ноосферу (сфера впливу людського розуму на довколишнє середовище, на природні процеси, що відбуваються поза волею людини). Його ім'я серед засновників геохімії, космохімії, радіохімії, радіогеології. Загальновизнаний його внесок у мінералогію,

кристалографію, генетичне ґрунтознавство. Він створив нову фундаментально важливу науку – біогеохімію. Саме В. І. Вернадський показав творчу геохімічну роль живої матерії в історії Землі, в нагромадженні рідкої, твердої і газової оболонки нашої планети. В.І. Вернадський створив свою цілісну філософію світобудови, філософію суспільного життя. Вона безпосередньо пов'язана з його вченням про ноосферу і відбиває складні взаємообумовленості природного і суспільного процесів. «Є два корінних питання народного життя, – записав двадцятиоднорічний Володимир Вернадський у своєму щоденнику. – Ми можемо їх визначити: економічний і духовний розвиток народу». Саме з'ясуванню того як поєднуються ці два корінні питання, і присвятив своє життя вчений. Важливою в його загальній системі поглядів є проблема вільного вияву всіх закладених природою в кожній нації сил. Соціальний аспект цієї проблеми В. І. Вернадський постійно вивчає, починаючи з кінця 70-х років XIX століття. Особливе місце в його роздумах про духовне багатство будь-якої нації, а відтак і кожної особистості, посідає Україна. Корені цієї зацікавленості тягнуться в дитинство й сімейну родослівну. Прадід Володимира Івановича запорозький козак Іван Никифорович навчався в Києво-Могилянській академії. Дід був священиком на Чернігівщині, а батько був знайомий з Тарасом Шевченком, дружив з Михайлом Максимовичем, Христею Алчевською, Григорієм Квіткою-Основ'яненком. Володимир Короленко був троюрідним братом Володимира Івановича Вернадського. По лінії матері вчений також був пов'язаний з видатним українським старшинсько-козацьким родом Константиновичів. Дядьком його матері був видатний діяч Кирило-Мефодіївського братства Микола Гулак. Звичайно, це не могло не відбитися на формуванні світоглядних засад майбутнього вченого. У його спогадах читаємо: «Батько і мати мої були кияни. В обох родинах були живі українські національні традиції. Мої дитячі роки (1868–1876) я провів на Україні, в Полтаві й Харкові, бував і в Києві... Батько і мати добре знали

українську мову. Мати, дуже музикальна, з великим голосом (меццо-сопрано) – прекрасно співала українські пісні, бували вдома й хори. На мене це сильно впливало...» Так що не випадково В. І. Вернадський, «росіянин за культурою і за всім устроєм свого життя», правда, як він сам писав, «росіянин, все життя якого безперервно було пов'язане і з Україною, і з українським визвольним рухом», обурювався сваволею самодержавства і різноманітних шовіністичних, а згодом і чорносотенних організацій відносно духовного розвитку українського народу. В багатьох роботах учений викривав це дике порушення закономірностей природного життя. Найповніше це він зробив у статті «Українське питання і російська громадськість». Ймовірно, вона написана на хуторі Ковильгора біля Шишаків на Полтавщині приблизно в 1915 році. Машинописний примірник цієї статті зберігається в Архіві Академії наук Російської Федерації (ф. 518, оп. 1, спр. 220Б).

Сутність українського питання для російської громадськості В. І. Вернадський визначав «у тому, що українська (малоросійська) народність випрацювалася в певно окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій старання близьких і далеких родичів перетворити її в простий етнографічний матеріал для посилення пануючої народності залишалися й залишаються безуспішними». Аналізуючи розвиток російсько-українських стосунків після договору 1654 року, В. І. Вернадський виходить із того, що національна свідомість українців формувалася на двох основоположних засадах: перша – істотні етнографічні відмінності, особливості національної психіки і культурні тяжіння, які пов'язували Україну насамперед із Західною Європою; друга – просякнутий демократизмом устрій народного життя, що склався історично. Саме через ці особливості, які так відрізняли великоросійську ментальність від української, в XVII–XVIII століттях російсько-українські відносини мали характер поглинання Росією України як інородного політичного тіла і спрямовувалися на знищення

очевидних відмінностей як в особливостях місцевого адміністративного устрою (тобто адміністративної автономії України), так і проявів та організації культурного життя, а також насильного нівелювання етнографічної самобутності українського народу.

Цікаво, що Іван Франко в 1897 році розглянув подібну колізію, вже стосовно українців і поляків, у німецькомовній статті «Polen und Ruthenen». Він показав, здебільшого на матеріалі політичного життя, як проявлялось «у польського правительства і польської шляхти систематичне змагання не тільки обсадити руські землі й забезпечити їх для польської держави, але й зілляти русинів релігійно і національно з поляками, що їм із руською шляхтою майже цілком повелося, а непокірних, тобто всю масу простого люду, якнайбільше придавити соціально і культурно». Отже спроби тотальної зденаціоналізації, нівелювання природних етнографічних відмінностей відбувалися на всіх землях, заселених українцями, а не тільки в межах російської імперії.

Процес звоювання українських вольностей виявився успішним для російської сторони, але він відбувався не за пасивної покірності українців аж до кінця XVIII століття. Хоча в хід пішла найпідступніша зброя – підкуп і надання привілеїв окремим гетьманам та козацькій старшині, що поступово розмежовувало і знесилювало український народ. Ту саму рису відзначав Іван Франко в процесі полонізації верхівки русинської заможної верстви.

«В XIX столітті, – робить висновок В. І. Вернадський, – Україна як політичний організм перестала існувати... Всі сліди автономного ладу зникли, всі особливості місцевого устрою, які відповідали народному характерові й складали краще надбання національної культури, – як організація народної освіти, своєрідний уклад церковно-релігійного життя поступилися місцем загальноросійському порядку, який тримався на трьох китах, централізмі, абсолютизмі, бюрократизмі».

Проте національне життя в Україні не занепало остаточно, а навпаки – почало набирати досить могутньої сили, хай і іншого характеру. З'являється українська література, написана живою народною мовою (на відміну од літератури, твореної книжною мовою в попередні часи, і тому по-своєму далекої від українського загалу, особливо в період цілеспрямованого нищення національного просвітництва). Ця нова література стала важливим чинником затримання і відродження національної свідомості українців, що відчувалося не тільки в період перебування різних регіонів України під іноземним пануванням, а й у радянський період.

Ідеологи цієї хвилі українського визвольного руху, який у часі збігся з процесом національного відродження західнослов'янських народностей, виходили з історично, етнографічно й культурно обумовленого постулату про рівноправність українського народу з іншими слов'янами. За ідеал вони бачили відновлення національно-політичної самостійності України в складі Росії. Але уявляли таку Росію федеративною державою з широким демократичним устроєм у місцевому самоврядуванні. Причому, як першочергове ставилося завдання відстояти права української мови у сфері культури й освіти, а питання про національно-політичну автономію розглядалося як стратегічне й віддалене в часі.

Проте й ці заходи українських культурних діячів наштовхувалися на шалений опір шовіністично заангажованого російського самодержавства, що виявлялося в забороні навіть таких природних виявів української стихії, як виконання народних пісень, виступів кобзарів, не кажучи вже про викладання і книгодрукування українською мовою. Все це доктринувалося зі столиці Російської імперії під гаслом боротьби з «українським сепаратизмом». В. І. Вернадський аналізує та пояснює найжорстокіший період боротьби з українством у царській Росії протягом всієї другої половини XIX століття нестримним бажанням урядової політики цього періоду досягти основної мети – розчинення українців у пануючій російській нації, а

також (що було дуже важливим у концепціях українoборців) плекання в самих росіянах уявлення про їхню практично абсолютну національну тотожність з українцями як нібито частиною єдиного великоросійського племені. Найгостріші моменти цієї боротьби – Кирило-Мефодіївське братство (1847), заборона релігійної літератури українською мовою (1863), заборона всіх видів літератури українською мовою, крім лише белетристики (1876) і підтвердження цієї заборони в 1881 році. Згодом навіть з'явиться своєрідний кодекс офіційних поглядів на український рух і визначення методів боротьби з ним, що було оприлюднено у книжці «Украинское движение как современнûй етап южнорусского сепаратизма» відомого своїми скрайньо шовіністичними поглядами київського цензора С. Щоголева. Ця книжка була видана в Києві 1912 року після невеликої відлиги в українській справі в період 1905–1907 років, коли українці під впливом тодішніх соціальних тенденцій дістали свободу від спеціальної цензури, свою пресу, змогли розширити рамки літературної діяльності. Тоді ж з'явилися більш або менш активні спроби громадської діяльності в сфері народної освіти. Українська свідомість у першій і другій державних думах виявила себе національним представництвом, яке обстоювало інтереси українського народу. Проте це тривало недовго, і вже скоро Столипін оголошує війну з українством державним завданням, буцімто покладеним на Росію ще з середини XVII століття.

Стисло, але дуже виразно визначає В. І. Вернадський роль українського руху за межами Росії – в Галичині, показуючи, як українські сили в періоди найжорстокіших гонінь переносили свою активність до Львова та інших західноукраїнських культурних і політичних центрів. «У наслідку, – зазначає він, – українці засвоїли погляд на Галичину як на Пьємонт українського національного відродження, тоді як російські офіційні сфери звикли дивитися на неї як на вогнище українського сепаратизму, підтримуване чужородними впливами. Реакційні москвофільські течії Галичини служили опорою

такому поглядові». Детальніше аналізує цю колізію Іван Франко у статті «Поляки і русини», розрізняючи нюанси творення на цьому неоднорідному терені української культури і боротьбу з нею офіційної польської ідеології. Показово, що і В. Вернадський, і І. Франко доводили, що подібні асиміляційні заходи панівних верств в різних країнах виробляли в українській нації відпорну силу, здатну в якийсь інший спосіб подолати дискримінаційні перешкоди. Цікаві в цьому контексті свідчення й Ольгерда Бочковського про українське питання на чеському терені. Примусова асиміляція, наполягав цей видатний дослідник, є політичним анахронізмом: «вона руйнує підвалини держави, бо гартує сили переслідуваного народу, спрямовані на рішуче протистояння в національному визволенні».

Так само В. І. Вернадський відкрито виступав за визнання української ідеї і звільнення її розвитку від обмежень. «Небезпека для Росії, – писав він, – не в українському русі як такому, а в упередженому трактуванні його як шкідливого і до того ж зовні привнесеного явища в державний і національний організм. При такому погляді рух, у своїй суті природний, органічний, такий, що має рівне право на існування з усіма аналогічними рухами, відсувається в ряди безправних, а тому ворожих даному державному устрою явищ, які легко піддаються стороннім впливам і тяжінням». І ще: «Оскільки український рух органічний і живиться коренями народного життя, то він ніколи не згасне, а, відповідно, позитивне розв'язання українського питання для держави, яка не відмовляється від основних засад правового ладу, неминуче, і всілякі відстрочки і відтягування в цьому розв'язанні тільки поглиблюють внутрішній розлад в державі, суспільстві й народі».

Розвідка «Українське питання і російська громадськість», як уже зазначалося, була написана В. І. Вернадським приблизно в 1915 році. Потім були роки активної праці вченого в Україні, де він постійно проживав спершу в Полтаві, а згодом у Києві (1917–1919).

Цікавим документом, який проливає світло на ставлення В. І. Вернадського до української ідеї в дальший період, є його лист, опублікований у празькому часописі «Студентський вістник» (№ 1-2, 1925). Він адресований одному українському студентові у Празі, написаний 28 грудня 1924 українською мовою і надрукований без жодних правок, як того вимагав адресант.

В. І. Вернадський дякує за те, що йому надіслано тогочасні українські видання, які він «прочитав з великим інтересом». Схвально відгукується про енергійну працю української молоді, але робить застереження, щоб у своїх національних змаганнях українська молодь не сходила із загальнолюдського ґрунту. Паралелі з вимогою до галицької інтелігенції у статті «Що таке поступ?» надто виразні. Нагадаємо цю думку Івана Франка: «присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися». В. І. Вернадський так само наполягає на тому, що позитивна праця в науці, мистецтві, техніці, релігії, філософії повинна бути найважливішою метою українського життя та основною формою розвою української культури. Він вважає, що тільки таким чином вдасться відійти од виявів, за його слововживанням, шовінізму, який ослаблює сили українського громадянства та веде до створення політичних міражів. «Вже немало українських діячів марно загинуло і все ще гине в міражах шовінізму», – зазначає В. І. Вернадський. Далі він визнає, що потенція розвитку українського руху дуже велика, але бачить його виключно в рамках «єдиного великого руського племені».

Тісне співжиття українців і росіян, вважає В. І. Вернадський, є незалежним від нашої волі фактом і як натураліст наполягає на тому, що змінити такий факт і жити за своїм ідеалом – чи кращим, чи гіршим – неможливо. Щоправда, в 1915 році, як ми бачили, В. І. Вернадський фактично визнавав український рух як незалежний від нашої волі факт. Це

було глибоким внутрішнім переконанням ученого, обґрунтованим системою його поглядів як дослідника біосфери та ноосфери. «Я не знаю ніякої цензури для мислі та друку – ні царської, ні большевистської, ні національної», – пише він адресатові, який очевидно належав до радикально налаштованої в національному аспекті української молоді, що підтверджується вступом до публікації, де зазначається таке: «...Думки й погляди акад. Вернадського вже давно перестали бути актуальними. Життя вже давно висловило над ними свій вирок». Отже публікація листа, за задумом редакції, цікава лише як факт, спростований історією. Напевне, достатньою підставою для такого підходу молоді українські студенти вважали національне відродження в Україні, яке, мабуть, найяскравіше буяло саме в 1925 році, – ще тільки попереду були справжній більшовицький терор, колективізація та чорний голодомор 1933 року.

Але за В. І. Вернадським був інший досвід – безпосередньої роботи в Полтаві й Києві, де він міг спостерігати труднощі національного відродження періоду короткочасної української незалежності 1917–1920 років. Той досвід добре відбитий у його тодішніх щоденниках.

Аналізуючи їх, насамперед варто враховувати, що погляди В. І. Вернадського на українське питання мають виразне, так би мовити, загальноросійськоцентричне забарвлення. Гадаю, що, крім усього іншого, тут відчутний вплив його активного спілкування й дружби з Михайлом Драгомановим, з яким вони особливо близько зійшлися в Парижі 1888 року. В. І. Вернадський добре знав праці М. П. Драгоманова, і під впливом останнього, безперечно, великою мірою формувалося ставлення вченого-природничника до української ідеї. Це видно ще з розвідки «Українське питання і російська громадськість», де В. І. Вернадський, рішуче виступаючи на захист української мови й культури, все-таки розглядав можливість їх плідного розвитку майже виключно в руслі загальноросійської культури, маючи на оці, принаймні, утворення

реальних федеративних зв'язків у загальноросійській державі й картаючи політику великоросійського національного централізму, яка, за його словами, є «не менш сепаратистською, ніж підозрюваний у сепаратизмі український рух; тільки офіційний сепаратизм був великоросійським і схилявся до перетворення величезної, багатомовної і багатокультурної держави в нівельовану за великоросійським зразком країну, великої Росії – у Великоросію».

У період 1917–1919 років, коли В. І. Вернадський жив в Україні, він робить значні зусилля для якнайповнішого входження в українське культурне, наукове і, певною мірою, навіть політичне життя. Він багато зусиль віддає вивченню української мови, намагається користуватися нею у побуті. Але, вважаючи, що вплив російської культури навіть у такому провінційному місті як Полтава, не кажучи вже про Київ, є дуже сильним, В. І. Вернадський досить скептично ставиться до спроб українізації, міряючи їх фактично одною міркою зі спробами більшовицького впливу як у Росії взагалі, так і в Україні, зокрема. «Одержав київ[ські] газети. Зрозуміло, що більшовики не оволодівають там і влада Леніна і Ко не визнається. Але сила російськ[ої] культури настільки велика, що їй анітрохи не страшна одноразова робота українізації. Тут повинні бути спільні дружні контакти. І вони можливі», – писав він у Полтаві 15 листопада 1917 року. Бачачи, що для плідної продуктивної роботи щодо здолання наслідків русифікації у самих українців бракує підготовлених кадрів, В.І. Вернадський підкреслював єдину можливість плідної діяльності в цьому напрямку – в толерантному поєднанні зусиль русифікованої або проросійської верстви інтеліґенції з діяльністю невеликого гурту національно свідомих українських діячів. Але тут він натикався на подвійний спротив і нерозуміння.

З одного боку – непідготовленість діячів молодої української держави до поступової роботи, з іншого – упередженість більш освічених, звичайно – в проросійській традиції, верств

населення України щодо самого відродження України, яке суб'єктивно майже ототожнювалося для багатьох з більшовизацією.

«Зараз у Полтаві дуже тривожне почуття у зв'язку з розпочатою насильницькою українізацією, – пише В. І. Вернадський 12 квітня 1918 року. – За три тижні вивіски п[овинні] б[ути] по-українськи. Новий податок і повне порушення принципів рівности національностей. Скрізь приписано ввести діловодство укр[аїнською] м[овою]. Уводять язичієм. Викликається ненависть до мови. Невелика купка людей [це] проводить, і починається ставлення таке саме, як і до більшовиків». Але через шість днів у щоденнику фіксується й інша крайність тогочасної культурно-національної колізії: «Я відрізняюся від своїх політичних однодумців тим, що вважаю відродження української мови дуже великим позитивним явищем».

Отже, як бачимо, В. І. Вернадський перебував під подвійним різновекторним впливом тогочасної культурно-політичної ситуації. З одного боку, його навіть дратувала малоспроможність незначних українських сил проводити мудру державницьку політику. «Думка мимохіть зупиняється на ближчому майбутньому, – прогнозує В. І. Вернадський. – З Україною буде важке, навряд чи виконуване завдання. Створити державу, не спираючись ні на кого. Створити армію і відновити давню традицію. Але це ж зовсім нетривко». І далі: «Враження від української влади знову таке саме – безсилість і бездарність».

А з іншого боку, В. І. Вернадський бачив спротив представників антиукраїнського табору (табору, до якого належали й мимовільні противники відродження України, й свідомі ідейні борці проти неї). І найкращим підтвердженням незгоди зі своїми, як він сам визначав, «політичними однодумцями» є той факт, що вчений переїздить з Полтави до Києва й активно береться за створення Української Академії Наук, тісно співпрацюючи із цвітом тодішньої української інтеліґенції.

Цікаво, що тут, незважаючи на все-таки тривке відчуття невдоволення від дій недосвідченої української влади, акценти в записах В. І. Вернадського дещо змінюються. Він крупним планом висвітлює негаразди українського будівництва, яке часто здійснюється невідповідним чином: «Дивовижно мало навкруги сили в духовне відродження України, – зазначає вчений, – і скрізь намагання проводити силою те, що може проводитися тільки життям». Проте тут бачимо істотну відмінність від щоденникових записів полтавського періоду, де В. І. Вернадський цілком скептично, хоч більше під впливом неістотних вражень і чинників, оцінював перспективу української ідеї. Фактично полтавські судження суперечили хай і несформульованому спеціально, але логічному висновку із розвідки «Українське питання і російська громадськість» про нездоланність української ідеї як вияву об'єктивних закономірностей розвитку людства і окремої нації, яка не може бути знищена або спростована волею окремих людей, впливом певних політичних утворень. Іншими словами, українську ідею В. І. Вернадський ще в 1915 році таким чином включав у незмірний обшир ноосфери.

Цікава трансформація бачення цієї ідеї В. І. Вернадським у Києві. Він і далі наполягає на бажаності невіддільно спільного розвитку української і російської культур в руслі загальноросійської [мабуть, краще б означати її як загальноруську культуру], наполягає навіть на цьому шляху як чи не єдино можливому. А проте, очевидно, відчуваючи хисткість своїх деяких висновків на злобу дня і можливу суперечність між своїми політичними переконаннями та уявленням про велику в масштабі навіть не історичного, а геологічного часу картину світу, що її він витворив теоретичними узагальненнями природничника, – отже, чи не відчуваючи все це, В.І. Вернадський фактично визнає можливість за інших, більш визрілих для цього обставин, реалізації української ідеї в майбутньому. Розмірковуючи 30 вересня 1918 року про її вияви в конкретних історичних подіях, учений зазначає:

«Треба зізнатися, що вузький і дрібний шовінізм цього руху, з одного боку, невідповідне дійсності самохвальство, mania gloriosa, несправедливе ставлення до російської культури, та нетерпимість, яка є одною з найтяжчих сторін національних рухів, дивовижна фальшива політика, з іншого – затуляє живі корені цього руху, його значення як прояву людської особистості й форму його усвідомлення в навколишньому». Ми бачимо, як тут відрізняється трактування проявів української ідеї порівняно з абсолютно негативним ставленням до них у полтавський період, тобто В.І Вернадський повертається до широкого пояснення її коренів, а не просто зумовленого впливом певного політичного моменту. І далі він пише: «Зараз після низки вагань і боротьби український рух у важких умовах російсько[ї] націоналістичної держави тільки загартується і, сподіваюсь, звільниться від намулів і наростенів, викликаних бажанням світової ролі і браком для цього реального змісту. Прийдеться боротися в легальних рамках крок за кроком. Здібність до організації українці довели, і кадри відданих працівників тут є великі».

Але цікаво, що такий поворот думок В. І. Вернадського зовсім не свідчив про кардинальну зміну його суб'єктивного в даному разі ставлення до природи української ідеї та її перспектив. Всупереч своїм обґрунтованим узагальненням про об'єктивну, незалежну від людської волі й історичних обставин неминучість розвитку подібного роду явищ, він у даному разі все-таки захищає своє суб'єктивне бачення бажаності напрямку цього розвитку. Хоча, слід відзначити, учений зберігає теоретичну коректність своїх узагальнюючих суджень, водночас емоційно піддаючись імперативу суб'єктивних поглядів, зумовлених досвідом політичного моменту. Варто під цим кутом зору розглянути його запис у щоденнику від 25 червня 1918 року: «Цілком зрозуміло, що нині створено дуже багато для нового вияву в державницькій історії українського племені і дуже небезпечно, що в дальшому майбутньому цей його вияв дістане характеру

відокремлення від російської державности». Важко впізнати тут В. І. Вернадського, котрий практично бачить неминучу невідхильність розвитку української ідеї, але внутрішньо противиться цьому, не хоче визнати свою історичну помилку. Цей запис він закінчує так: «Зараз ця ідея не має ґрунту – але вона може одержати ґрунт» .

Отже тепер зрозуміло, чому В. І. Вернадський в листі до празького студента заперечував можливість незалежного розвитку України – надто сильними виявилися негативні емоції 1917–1919 років. І не тільки тому, що на початкових етапах чергової спроби відновлення української державности в цей період п'ятдесятип'ятилітньому вченому вже зі світовим іменем важко було переборювати погляди, засвоєні ще в молоді роки. Важливішим для нас тут є історична підстава для такої еволюції української ідеї в свідомості одного з найвидатніших учених людства. А вона полягає в тому, що одною з головних помилок тих років виявилося ігнорування законів розвитку суспільства, намагання блискавично впровадити в життя те, що вимагало непоквапливого щоденного тривалого розвитку. А подібного роду спроби особливо небезпечні через брак готових до такої роботи кадрів.

І ще одне, у що не хотів вірити Вернадський. «Я не кажу що «незалежна Україна» не можлива на короткій час, – писав він у Прагу. – Ми бачили вже багато чого, що нам дбалось неможливим, але важно не те що появиться на якійсь небудь час, але те що може істнувати. Незалежна Україна не може істнувати – я пишу про незалежну в дійсности, а не на папері – без кривавої сварки та боротьби між братами на довги часи. Це не може бути ідеалом. Та вже те що пережито, навчило нас що найважнійше у життю – свобода та незалежність лічності – завсім не звязано з політичною незалежістью». Вісімдесят років тому Володимир Вернадський ніби прозирав у сьогоднішній день, і йому так не хотілося тої кривавої боротьби, у вирішальний етап якої нині вступила Україна насупроти самодержавного монстра. Але тут вче-

ний уже зраджував самого себе – адже органічно-природне явище, а ним і є рух української нації до самоствердження й державності, здолати неможливо.

І де ж тоді перетинаються такі різні шляхи Івана Франка і Володимира Вернадського? А сходяться вони в пункті, що найбільше турбував обох видатних українських мислителів: провінційність і вузькість дій української інтелігенції, брак праці над розв'язанням проблем, які мають загальнолюдське значення, невміння, а то й небажання виходити на широкий тракт загальносвітового поступу. І ми сьогодні маємо враховувати цей болючий досвід.

Бо що і навіщо тоді є поступ?

У Музеї

Роман Горак серед вихованців дошкільних навчальних закладів

Петро Зозуляк і Святослав Максимчук

Яким Горак

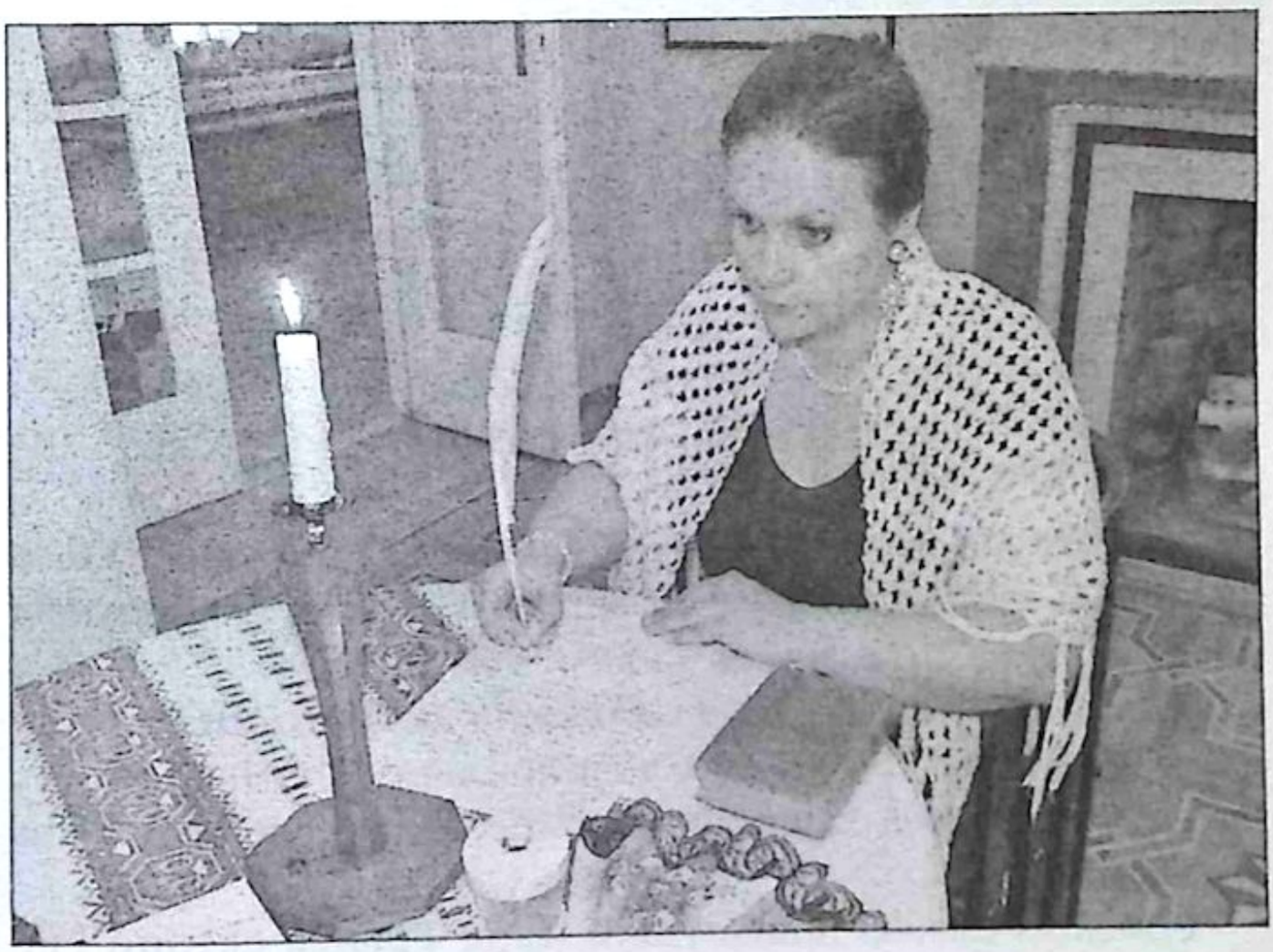

П'єса Ю. Щербака «Стіна». В ролі Варвари Репніної – Соломія Вівчар

Сцена з вистави «Украдене щастя».
Анна – Алла Коцур, Микола Задорожний – Олександр Дворський,
Михайло Гурман – Олександр Пушенко

Прийдімо до Франка

Урочистості на пошану Івана Франка у День 158-х Його уродин (27 серпня) розпочалися біля пам'ятника, що напроти університету Його імені.

Слово про Івана Франка виголосив директор Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат філологічних наук Святослав Пилипчук.

Словом і піснею пошанували Івана Франка актори Національного театру ім. М. Заньковецької, студенти та хор

Народного ансамблю пісні і танцю «Черемош» Університету (диригент – Олена Волчек).

«Прийдімо до Франка» – традиційне літературно-мистецьке свято відбулося у цей день у Музеї Івана Франка.

Усі присутні пом'янули українських воїнів, які віддали своє життя за незалежність і цілісність нашої держави.

Зі словом про Івана Франка виступив кандидат філологічних наук, завідувач відділу української класичної літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Микола Бондар.

Соліст театру опери та балету ім. С. Крушельницької, депутат обласної ради Роман Ковальчук передав вітання учасникам урочистостей від імені голови обласної ради Петра Колодія.

У мистецькій частині свята Івана Франка пошанували поетеси – лауреат премії ім. В. Симоненка Любов Проць і лауреат премій ім. І. Франка, ім. Ірини Вільде Ольга Яворська, актори театру ім. М. Заньковецької заслужений артист України Юрій Брилинський, народний артист України Святослав Максимчук, артисти філармонії Ірина Грех і лауреат міжнародних конкурсів Микола Габрук, учень лінгвістичної гімназії Василь Рось, вихованець дошкільного навчального закладу № 135 Франківського району (садок Святого Миколая) Остап Горак, козацький гурт «Співай, козаки» з Бібрки (музичний керівник – Іван Дікало, художній керівник – Роман Сваха), Львівський муніципальний хор «Гомін» (художній керівник і диригент – Руслан Ляшенко).

Директор музею Роман Горак подякував учасникам свята.

Усі співали «Не пора...».

Ведучий – Петро Зозуляк.

27 серпня 2014 року.
Біля пам'ятника Іванові Франку

Хор Народного ансамблю пісні і танцю «Черемош»
Львівського національного університету імені Івана Франка

Слово про Івана Франка – Святослав Пилипчук

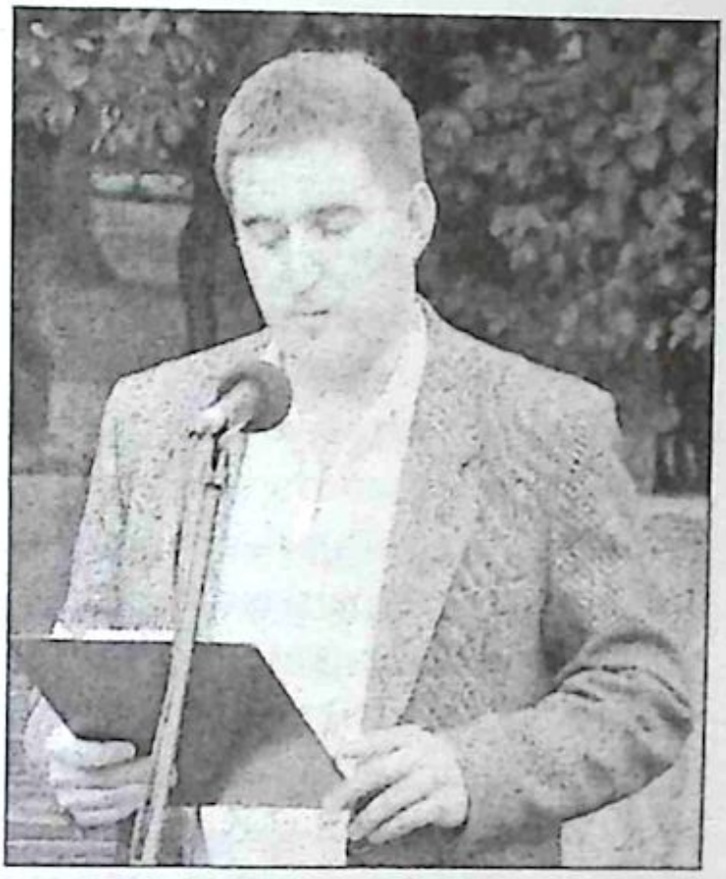

Слово директора Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидата філологічних наук Святослава Пилипчука, виголошене біля пам'ятника Іванові Франку 27 серпня 2014 року

Завжди актуальний Іван Франко

Коли гнів і лють стискають горло, і слово на уста не йде, коли скорбота за втраченим цвітом нації важкими ударами паморочить свідомість, коли ловиш себе на думці, що вже не пам'ятаєш імен загиблих синів України, коли тамуєш злість зціпленими зубами і кулаками, так хочеться хоч на хвилю знайти твердий ґрунт правди й сили, з якого можна було б увібрати достатньо енергії для рішучих дій, для підкріплення твердого переконання, що твоє праве діло обов'язково переможе. Основу такого непорушного ґрунту формують непохитні авторитети нації, її духовні провідники. Одним із яких

безперечно є Іван Франко. Сама він залишив по собі глибоку аналітичну оцінку поступу українства і передбачив чимало майбутніх перешкод, які нам доведеться подолати. Франкове слово й досі залишається тією невичерпною зброївнею, з якої не одне покоління українців бере найнадійніші засоби захисту від олжі, гнилизни та апатії. Необхідно вчасно дослухатися до завбачливих прогнозів нашого великого Українця, аби не запізнитися з правильними висновками, аби обрати вивірену тактику поведінки та гідно протидіяти злочинним намірам будь-якого агресора навіть у найекстремальніших ситуаціях. Важливо, аби Франкові передбачення, за його ж висловом, не стали муштардою по обіді.

Хіба ж не по-сучасному звучить Франкове: «...життя народне дійшло до того ступня, де вже не вистарчають ані красномовні проповіді, ані голословне береження народних святощів, ані платонічна любов, а треба важкої конкретної праці на різних полях, починаючи від елементарної самопомочі і правної оборони, а кінчаючи найвищими вимогами наукової й літературної праці» (т. 54, с. 802). Цими нагадуваннями письменник звертався не лише до своїх сучасників, він промовляє і до нас: в особливо складний для України час кожен повинен усвідомити суспільну відповідальність і на своєму полі чесно, кваліфіковано і самовіддано творити країну, яка переважатиме будь-якого ворога на усіх фронтах.

Українці за свою тисячолітню історію перегорнули чимало трагічних сторінок, після яких тривали десятиліття, а нерідко й століття цілковитої стагнації. Причину тих невиправданих численних фатальних прояв Франкові, гадається, вдалося осягнути дуже точно: «Зневіра в народ і його сили, зневіра в можність добиватися власною силою кращої будущини – ось джерело всіх тих хитань, помилок і апостазій, яких повна наша історія» (т. 54, с. 804). Маю тверде переконання, що загартовані у вогні «буків» і «градів» українці, які гідно протистоять підступам орди, успішно здолають українофобських покидьків, і вже ніколи не будуть інфіковані зневірою і впевнено «до-

биватимуться власною силою кращої будущини», беручи за девіз писані рівно сто років тому Франкові поетичні рядки:

Будьмо хоч трупами, та трупами вельмож,
Що на велике діло спромоглися,
А не трупами тих валидорог,
Що в боротьбі безцільно знемоглися! (т. 52, с. 209).

Саме вельможі духу зараз мають стати провідниками нації…

Як неперевершений тонкий аналітик, філігранний обсерватор Франко досить точно оцінив можливі загрози від імперських амбіцій захланного північного сусіда. Він вкрай проречисто передбачав; «…українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, […] важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» (т. 54, с. 579). Зараз ми є свідками і учасниками найгострішого рецидиву цієї хронічної боротьби, під час якої не метафорично, а реально відвойовуємо своє природне право на свободу. Ту свободу, яка, за міркуваннями Франка, «не готовий печений хліб, котрий можна краяти й їсти», а ту свободу, що є «школою, в котрій люди вчаться жити по-людськи, так, аби нікому не було кривди» (т. 47, с. 92). Українці врешті перестали чекати на готовий печений хліб, і стали свідомі того, що потрібно без зволікань іти до тієї, як образно висловився Франко, школи і вчитися жити (як це не заяложено звучить) по-новому, по-людськи без корупції, хабарництва, чинопоклонництва та інших ганебних виявів свідомості раба.

Свого часу (йдеться передусім про XIX ст.) під впливом москвофільства в Галичині з'явилося чимало людей одурманених російською пропагандою, однак, як тільки траплялася нагода зазирнути за лаштунки фальшивої зовнішньої позлітки і поглянути на реальний стан речей в «масковскам гасударстве» миттєво відбувалося прозріння, людину опановувало глибоке відчуття ошуканості, окраденості та розгубленості,

вона дуже болісно усвідомлювала хибність своїх переконань. Франко був свідком не однієї трагедії ошуканих вже тоді добре вишколеною московською агентурою. Приміром, невтішну долю Івана Наумовича, недалекоглядного речника москвофільства в Галичині, Іван Франко висвітлив у статті «Двоязичність і дволичність». Ілюструючи фінальні висліди життєвих змагань цього «внутрішньо роздвоєного чоловіка», автор розвідки писав: «Потім він перенісся до Росії. А побачивши там, що його мрії про російський рай полягали на ілюзіях, відкликав усе своє життя – і зажив отруту» (т. 54, с. 615). Щоправда, якщо у Франкову добу таких ошуканих було десятки чи сотні, то зараз числимо їх тисячами, а то й мільйонами. Є велике сподівання, що у заграві вибухів російської смертельної зброї, вельми швидко розвіються усі імперсько-шовіністичні «михалковські» і отруйно-брехливі «кісельовські» ілюзії, настане прозріння усіх людей, які ще не втратили здатності мислити, і, що знайдуть вони достатньо сили волі, аби не заживати отруту, а, навпаки, з подвоєною енергією виправляти свої ж фатальні помилки.

Розкриваючи засадничі принципи московської пропаганди, Франко писав: «Росія має досить таких проповідників, що… кидають затроєні стріли на всю західну цивілізацію». Очевидно, вигрібаючи тисячі тон залежаних боєприпасів і вкладаючи їх у брудні руки бездумних покидьків-терористів для підступного нищення українців, московські знавіснілі кати натрапили ще й на давні імперські запаси отих «затроєних стріл» і спонукувані потоками вже й не надто рафінованої брехні з дикунським самовдоволенням і принишклим рабським позиранням на конвульсуючого в шизофренії батюшку інтенсивно і без розбору пускають ті стріли вже й у бік стурбовано-занепокоєного і добре годованого газо-нафтовим їдлом Заходу.

До викриття істинної провокативно-руйнівної суті нав'язливої ідеї «русского мира» Франко взявся ще наприкінці XIX ст., коли відкрив її джерела під час аналізу витоків

москвофільського руху, підмальованого зовні у благородні барви братерства та взаєморозуміння. Учений досить переконливою аргументацією доводив, що москвофільська пропаганда: «показується чимраз виразніше грубо підмальованими шильдами, під якими довгі літа проводився шиночок дуже нечистих інтересів, ішла потайна ліцитація на апостазію, відступство від служби інтересам рідного народу, ішов вербунок на службу різним темним силам дома й за границею» (т. 54, с. 600).

Якщо знайдуться ще такі, що трактуватимуть агресію Кремля, як щось несподіване та непередбачуване, то нехай дослухаються до Франкової характеристики імперії, про яку учений без жодного сентименталізму і самообману писав: «Певна річ, Московщина ламала брутально (додамо – продовжує це неухильно робити) свобідніші… порядки, душила свободу слова і думки…» (т. 47, с. 403). Оті душогубницькі звички імперії нікуди не щезли, навпаки, розвинулися до нечуваних масштабів і уже не втискаються у рамці постсовєтської РФ і, мов спрутові щупальця, всмоктуються у живий організм України…

На тлі теперішніх подій, як це не прикро, вкотре болісно закровоточила проблема зрадництва. Саме про зраду, як про одну з основних причин усіх національних бід Франко мовив неодноразово. Тяжкі наслідки зради, що йде у нерозлучній сув'язі з цілковитою моральною деградацією, український мислитель обмірковував і у форматі наукових розвідок («Поет зради»), і у художніх творах («Похорон», «Захар Беркут»), однак завжди, попри вистраждане намагання ублагородити найнесподіванішими аргументаціями гріховність зради, доходив переконання, що жодна підстава не є достатньою для прощення відступника. Аби пояснити, принаймні для себе, факти численних зрад, які раз за разом спостерігаємо на сході нашої землі, варто згадати ті слова Міцкевича, які Франко виніс на авансцену статті «Поет зради»: «Одинока зброя раба – це зрада». Певне від свого

совкового рабства тікаючи так багато «житєлєй Донбаса» продали Батьківщину окупантові.

Цьогорічні події, поза всяким сумнівом, стануть черговою «соромною плямою на Росії». Абсурдні, антигуманні вчинки захланної імперії вже на початку XX ст. дали Франкові достатньо підстав для того, аби твердити, що Московія це «Дантове пекло, і можемо зміркувати, що могло вирости в тім пеклі, які моральні типи мусили складатися в таких обставинах і які незатерті патологічні риси мусило на цілих генераціях полишати виростання в тім пеклі і в його атмосфері» (т. 54, с. 578). Поведінка очільників «краю туги та терпіння», «краю крайностів жорстоких» (т. 1, с. 167) (саме такими влучними атестаціями наділяв Росію поет), лише доводить наскільки правдивими виявилися логічні висліди Франка, бо ж «незатерті патологічні риси» так глибоко опанували недорослих імператорів, що увесь світ дивується.

Принагідно згадаю, що одним із улюблених письменників Івана Франка був Еміль Золя. Особливо імпонувало українському майстрові слова те, з якою витонченістю психологічного аналізу француз у своїх творах зображував патологічні типи людей. Згодом і у Франка ми знаходимо чимало психічно неврівноважених персонажів (Баран, Дувідко-Готліб і т. д.) Письменникові вдалося унікально точно відкрити найпотаємніші закапелки травмованої душі, збагнути непогамовані внутрішні порухи людей з хворобливою уявою. Однак, гадається, навіть такий неперевершений майстер слова змушений був би до межі винатужити свій творчий дух, аби осягнути усю глибину зопсуття, морального отупіння, патологічного звиродніння кремлівського юродивого, в котрого бацила імперського шовіністичного дикунства виїла рештки напівздорового глузду і змусила блукати хворобливу уяву карлика у середньовічних «темних віках», де брехливо-нахабна поведінка, підперта армією бездумних виконавців, сяк-так вписувалася у парадигму тогочасної кривавої політики.

Якщо у часи Франка приниження українства було нормою утвердження свого імперського іміджу, то аналогічна поведінка у третьому тисячолітті щонайменше розцінюються як анахронізм. Однак розпашілому від задоволення диких жадань сусідові закон (тим більше моральний) «не писан», тому-то в інформаційному просторі, чи то доречніше сказати в інформаційній зоні, Росії панує, по-Франківськи мовлячи, «україножерська заїлість, спарована з бездонною глупотою» (т. 54,с. 363). Свою брехливу, спрепаровану до ксенофобських жупел заяложену риторику, якою безцеремонно оглупляють чималі верстви «населения», московські миротворці a la чуркін (не здивуюся, якщо Росія цьогоріч представить його як найгіднішого кандидата на нобелівську премію миру) безсоромно виносять на міжнародну трибуну і в свинячий голос видушують з себе цинічні брехні, аби «прикрити соромну наготу своєї ненависти» (т. 54, с. 365).

До речі, засліплені такою пропагандою мешканці Криму, попри самозаспокоєння на кшталт: «Потерпим, дальше будет лучше», повинні врешті усвідомити (на це ж бо мають вже достатньо підстав) ту істину, про яку не втомлювався говорити Франко: «Московський урядник усюди однаковий, усюди любить панувати над темнотою і дусити просвіту, всюди любить здирство, краде, руйнує і не може знести нічого такого, з чим не звикся в своїй Московщині» (т. 54, с. 330). Не випадково, як переконуємося, серед найактивніших поплічників такого урядництва Франко розглядав московське попівство. Приміром, змальовуючи образки російської суспільності межі XIX–XX століть, він з властивою йому спостережливістю зауважив, що величезна кількість московського православного духовенства «деградує до поліційних агентів» (т. 54, с. 564). Сучасному тямучому чоловікові не потрібно особливої спостережливости, аби сконстатувати, що цей досить тривалий процес деградації певне досяг самісінького дна і знайшов свій наймерзенніший вираз у форматі гиденної «гундяєвщини».

І ще одне. Мусимо визнати, що знову фатально правдивими для українського Криму і Сходу (зрештою і для всієї України) виявилися давні Франкові констатації: «Не брак національної ідеї, а брак власної адміністрації є причиною нашої національної слабости» (т. 54, с. 240). Хіба б можливою була така катастрофа, якби на нібито непочутому Сході адміністрація була б істинно українською, а не складалася із московських запроданців на кшталт регіонівських штеп і подібних перекінчиків.

Гадається, Франко не випадково популяризував слушну думку французького дослідника Д. Леруа-Больє: «Абсолютні владики, що вічно бояться стати око в око з своїм народом, щоб не мусили здати їм рахунку з своїх діл, бажають найрадше відвернути уми, навести їх на інші предмети, відірвати їх від діл близьких, а впутати в предпреємства жорстокі і небезпечні, але принадні задля блиску слова (хіба ж не спадає зразу на гадку їхнє «Крим наш»), – нове джерело війни» (т. 45, с. 168).

Імперським, зашореним кремлівськими вежами світоглядом вочевидь настільки затуманені не надто світлі голови московських невігласів, що у своїй тупоумній ненаситності перестали вдовольнятися тою «системою винародовлення, котрою вони віддавна стараються ущасливити нас» і вирішили потужною вибухівкою, начиненою масою денаціоналізованого плебсу, підірвати основи так їм противної української державності. Однак запізно, бо ж українство кров'ю «Небесної сотні», кров'ю патріотичних «Воїнів добра» освятило нову надміцну будівлю нової України і засвідчило, як писав Франко, «...щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щиру, гарячу готовність до праці і до жертви, щоб бути тим, що цивілізована людськість називає живим національним почуттям і без чого нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» (т. 54, с. 696).

Слава Україні!

27 серпня 2014 року. Музей

Микола Бондар

Роман Ковальчук

Остап Горак читає вірш Івана Франка «У долині село лежить…»

Святослав Максимчук

Козацький гурт з Бібрки «Співай, козаки»

Роман Горак і Львівський муніципальний хор «Гомін»

Борислав Івана Франка і Петра Марковича

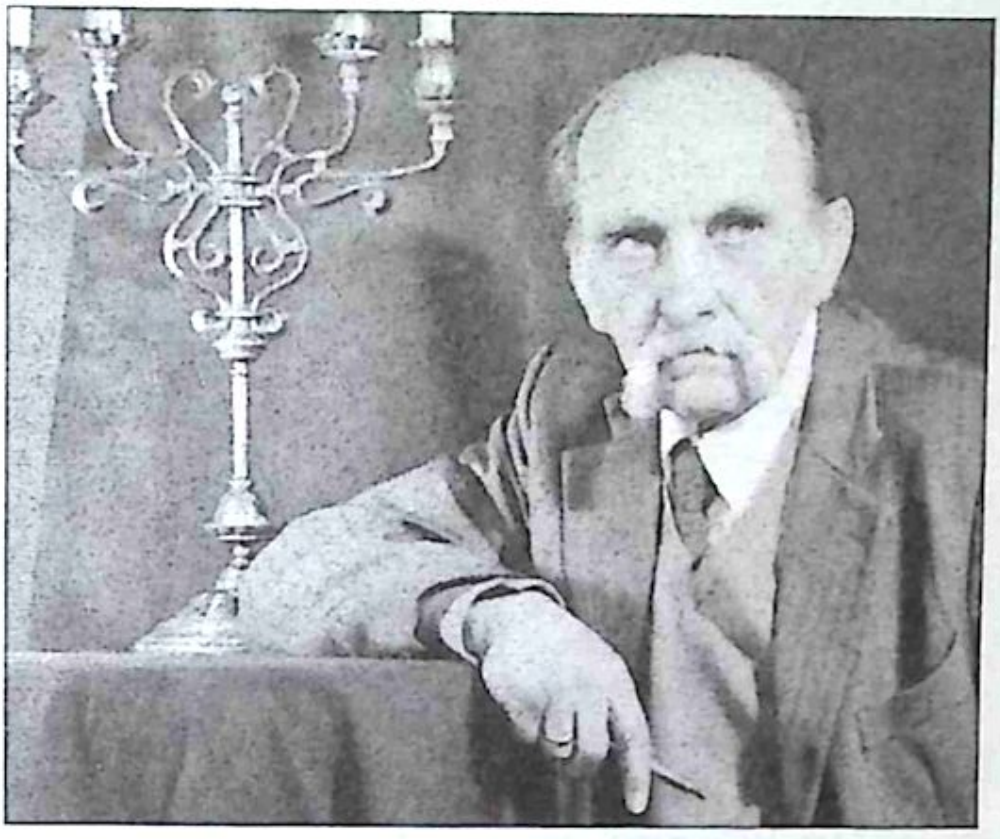

Петро Маркович

У жовтні у Музеї відбулася презентація книги «Boa constrictor. Бориславські оповідання».

У книзі усі прозові твори Івана Франка, написані на бориславську тематику. Видавництво «Апріорі». Упорядкування та підготовка текстів Романа Горака.

Книга приурочена пам'яті одного з найвідоміших франкознавців, професора Львівського національного університету імені Івана Франка Івана Денисюка.

Надзвичайно поважне слово про Івана Денисюка «Професор усіх професорів» написав у цій книзі доктор філологічних наук, декан філологічного факультету (тепер проректор) Львівського національного університету імені Івана Франка Ярослав Гарасим.

Видання незвичне. Видання унікальне. Іван Франко повернувся до нас у дещо несподіваному форматі.

Книга унікальна і тим, що Борислав постає перед нами не тільки у творах Івана Франка.

Видання проілюстровано творами відомого українського художника Петра Марковича з нагоди його 80-річчя.

Про творчість Петра Марковича, про Борислав Петра Марковича пише з теплотою і подякою Роман Горак.

«За лексикою, змістом, суттєвою наповненістю, духом та художньою образністю графіка Петра Марковича нічим не поступається циклу творів Івана Франка про Борислав. Це зовсім не ілюстрації художника до відомих оповідань. Це його особисті рефлексії, це те, що він особисто відчував, коли опинився на руйновищах Бориславa, куди закинула його доля з рідного дому на Лемківщині після відомої операції «Вісла»... І водночас той цикл – могутній реквієм по нашій знищеній силі, землі, розкраденій, сплюндрованій, розпроданій», – зазначає Роман Горак.

На презентації книги виступили Роман Горак, видавець книги Юрій Николишин, представники професорсько-викладацького складу Львівської національної академії мистецтв Роман Яців, Роман Василик, Василь Гудак, Костянтин Маркович (син Петра Марковича), громадський діяч Ігор Держко, народний артист України Святослав Максимчук.

Усі виступаючі передавали вітання й побажання Петрові Марковичу, який за станом здоров'я не міг бути присутнім на презентації книги.

Цикл Петра Марковича «Борислав» складається з понад двадцяти графічних аркушів. Петро Маркович передав цей цикл на збереження у Музей Івана Франка.

Презентація книги «Boa constrictor»

Роман Яців

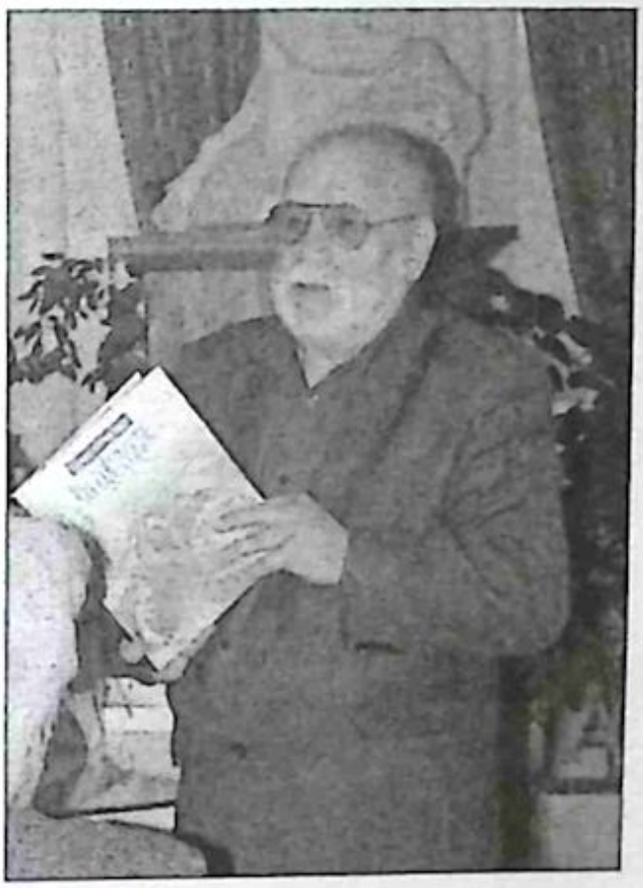

Роман Горак

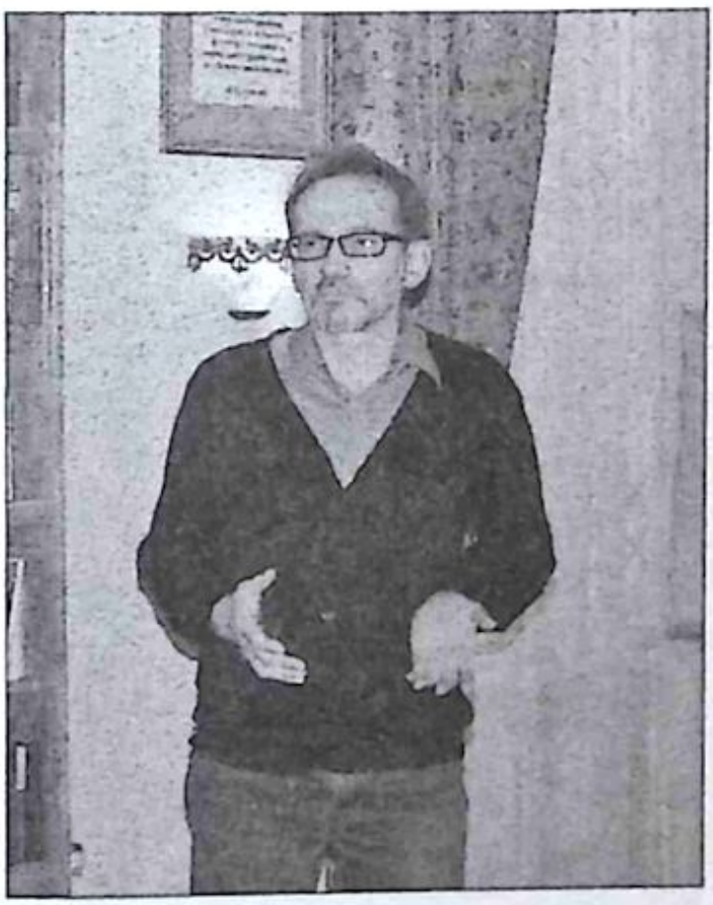

Костянтин Маркович

Роман Василик

Виставка графіки Івана Остафійчука

У грудні Музей Івана Франка запросив громадськість на відкриття виставки графіки художника багатої творчості, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Івана Остафійчука.

На виставці була представлена лише незначна частина творчого доробку художника. Це, зокрема, ілюстрації до творів класиків української літератури, серед яких вагоме місце займають ілюстрації до творів Івана Франка і які є надбанням музею. Музей пишається цим надбанням.

На відкритті виставки, яке проводив Петро Зозуляк, про творчість художника говорив проректор Львівської національної академії мистецтв, кандидат мистецтвознавства, професор Роман Яців.

Привітали художника скульптор, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Ярослав Мотика, заслужений художник України Михайло Безпальків, народний артист України Святослав Максимчук.

Зі словом подяки згаданим митцям і працівникам музею за організацію виставки, про роботу над ілюстраціями за творами Івана Франка виступив Іван Остафійчук.

Урочистість відкриття виставки збагатив лауреат міжнародних конкурсів, бандурист Богодар Баглай.

Відвідувачі музею, зокрема учнівська молодь, з великим зацікавленням і похвалою сприйняли творчість цього самобутнього художника і збагатили свої знання про Івана Франка, чиї твори ожили у працях Івана Остафійчука.

Відкриття виставки

Роман Яців, Петро Зозуляк, Іван Остафійчук

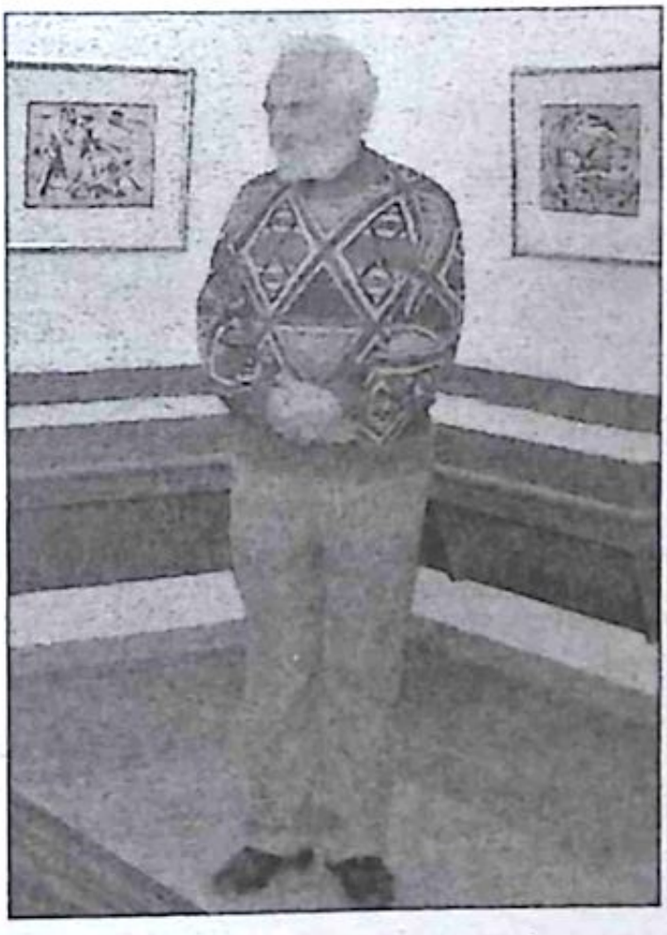

Михайло Безпалькiв

Ярослав Мотика

Ілюстрація до оповідання Івана Франка «Добрий заробок». 1975 р.

Із книги відгуків

Шановний Іване Васильовичу!

З великим задоволенням оглянув Вашу чудову виставку. Черговий раз переконався у Вашій високій майстерності та у відчутті традицій львівської школи образотворчого мистецтва.

Хочеться відзначити композиційні вирішення кожного твору та високомайстерне виконання, глибину філософської думки та образного рішення кожної роботи.

Бажаю продовжувати надалі свій високомайстерний рівень для виховання і піднятя культурного рівня глядачів.

З повагою, заслужений художник України,
професор Володимир Черкасов

Виставки у 2014 році

У виставкових залах музею

- «Іван Франко і Тарас Шевченко» – до 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка

Автор ідеї і виставки: Р. Горак,
виконавці: Р. Горак, В. Бонь, С. Вівчар, М. Войціцька,
В. Чернієнко, О. Дворський, О. Пушенко

- Виставка робіт С.Караффи-Корбут (до 90-річчя від дня народження)

О. Дворський, О. Пушенко

- Виставка робіт художника, лауреата Національної премії України ім. Т. Шевченка І. Остафійчука

О. Дворський, О. Пушенко

Книжково-ілюстративні виставки

- «Іван Франко і німецька література»

В. Чернієнко

- 180 років від дня народження Степана Руданського (1833–1873)

Я. Горак

- 145 років від дня народження Івана Труша, українського живописця, критика і організатора мистецького життя в Галичині

В. Чернієнко

- 115-річчя видання збірки казок Івана Франка «Коли ще звірі говорили»

В. Чернієнко

- 100-річчя видання збірки поезій Івана Франка «Із літ моєї молодості» (1914 р.)

А. Коцур

- 150 років від дня народження Кирила Трильовського (1864–1941), адвоката, громадсько-політичного діяча, засновника «Січей», члена Національної ради ЗУНР, публіциста, видавця

Я. Горак

- 140 років від дня народження Марка Черемшини (Івана Семанюка) (1874–1927), письменника і культурно-громадського діяча

Г. Ліман

- Іван Франко – будівничий української державності (до 18-річчя Конституції України)

В. Бонь

- 150 років від дня народження Ольги Франко (1864–1941), громадської діячки і видавця

В. Бонь, О. Глібовицька

- 165 років від дня народження Олени Пчілки (Ольги Косач) (1849–1930)

С. Вівчар

- «Та прийде час...» – І. Франко (до Дня Незалежності України)

В. Бонь

- 150 років від дня народження Павла Грабовського (1864–1920)

В. Чернієнко

- 150 років від дня народження М. Коцюбинського (1864–1913)

С. Вівчар

- 85 років від дня народження Дмитра Павличка (1929)

М. Войціцька

- 135 років від дня народження Володимира Дорошенка (1879–1963), літературознавця, бібліографа, колишнього директора бібліотеки НТШ у Львові, громадсько-політичного діяча

М. Оркуш

- 60 років від дня смерті академіка, педагога, франкознавця Михайла Возняка

О. Рикмас

- «Голодомор в Україні (1932–1933)»

Г. Ліман

- 80 років від дня смерті Михайла Грушевського (1866–1934)

В. Кухар

- 95 років від дня смерті філолога, природознавця, письменника, дійсного члена НТШ, вчителя І. Франка Івана Верхратського

В. Черніенко

- Участь у посмертній виставці скульптора І. Сколоздри в рамках «Осіннього салону» (з фондів музею)

О. Дворський

Оформлення виставок, виготовлення фотокопій до виставок, підбір книжок та матеріалів

О. Дворський, О. Пушенко, М. Войціцька, С. Вівчар, Г. Ліман, О. Глібовицька, В. Черніенко

* * *

У 2014 році музейна збірка поповнилась 165 одиницями основного фонду.
Відвідали музей 21 250 осіб.
Проведено 519 екскурсій.

ІЗ КНИГИ ВІДГУКІВ МУЗЕЮ.
2014-й рік

Дуже вдячні за змістовну та захоплюючу мандрівку у творчий світ видатного письменника Івана Франка. Було дуже цікаво. Бажаємо вам купу відвідувачів та матеріальної підтримки від нашої держави.

12 січня 2014 р.
Учениця гімназії № 323 м. Києва
Паращина Ангеліна

Музей вразив багатством експозиції, дуже велике враження справляють особисті речі, докладна екскурсія. Кімнати ці є живими. У них дух науки.

Щира дяка від студентів Донецького національного університету за занурення в історію життя геніального Івана Франка. Дякуємо!

12 січня 2014 р.
З повагою, студенти-філологи
Донецького національного університету

Глибоко вражені й зворушені експозицією музею. Не віриться, що у цих стінах творив незрівнянний титан української літератури. Дуже вдячні працівникам музею за ерудовану, глибоко фахову екскурсію.

14 березня 2014 р.
Петро Рихло,
професор Чернівецького університету

Тут був 9-А клас, м. Київ. Нам дуже сподобалось тут і ми раді, що відвідали цей музей.

23 березня 2014 р.
(підписи)

Ми, студенти української мови з Хорватії, відвідали Музей Івана Франка. Екскурсія нам дуже сподобалась і сподіваємось, що колись повернемось.

30 квітня 2014 р.
(підписи)

Неповторна атмосфера, що наповнена творчим генієм Івана Франка, дає поштовх до розуміння постаті митця, який повністю присвятив себе творенню України – як держави, а українського народу – як Нації. І саме зараз настав той час, коли українська нація повинна глибше пізнати і осмислити мудреців, думки і творчість яких мають надзвичайну силу і актуальність в теперішні дні.

8 травня 2014 р.
Олесь Журавчак,
заступник міністра культури України

Щиро вдячні за цікаву екскурсію. Мали чудову нагоду ходити кімнатами, в яких жив великий Каменяр. Це як дотик до таїнства. Хай Бог дає вам благодаті за Вашу велику справу, що несете до людей.

24 травня 2014 р.
Малинська ЗОШ № 2
Житомирської області

Спасибі, Львів, спасибі будинок-музей Івана Франка. Спасибі за талановиту екскурсію, що дала можливість доторкнутися до Великого, до української історії, до пам'яті вічного революціонера, Каменяра, Мойсея – Івана Франка! Атмосфера музею надзвичайна, відчувається дух історії, дух українського народу. Наших сучаних дітей треба виховувати

в глибокій повазі до наших духовних поводирів і тоді Схід і Захід будуть разом і ми будемо жити в Єдиній Незалежній Україні! Майбутнє є у тих, хто пам'ятає своє минуле!

9 червня 2014 р.
Самойленко Тетяна Леонідівна,
вчитель російської мови та літератури
Амвросіївської ЗОШ № 4 Донецької області
(переклад з російської)

Низький уклін усім працівникам музею, які зберігають пам'ять про Великого Сина нашої країни. Щира подяка за зворушливу розповідь про Івана Франка.

У ці тривожні для України дні особливо відчуваєш гордість за свій народ, за тих людей, народжених цим народом, які стали геніями Українського духу – такими , як Іван Франко!

15 червня 2014 р.
Директор інституту журналістики КНУ
імені Тараса Шевченка проф. Володимир Різун,
проректор Львівського національного університету
імені Івана Франка Мар'ян Лозинський,
А. Радченко, викладач Київського університету
імені Бориса Грінченка

Величезна подяка за чудову, змістовну, захоплюючу та неординарну екскурсію, адже ми змогли повністю поринути у світ Франка, у ту буремну епоху, коли зароджувався націоналізм в Галичині, і змогли відчути ту чаруючу атмосферу та краще зрозуміти великого генія українського народу Івана Франка!

22 червня 2014 р.
Учні й викладачі Літньої школи
Малої Академії наук

Від палаючих степів Донбасу, від славетної Савур-Могили й швидкоплинної ріки Міус я приніс Тобі, наш Великий Каменяре, своє щире вітання і захоплення тією справою,

якій Ти віддав своє палке серце. Шана й уклін Тобі! Твоє слово і Твоє життя надихає нас, мешканців Сходу України, на перемогу з російським окупантом та його прихвостнями. І ми переможемо!

Слава Іванові Франку!

Слава Україні!

20 серпня 2014 р.
Іван Захарченко,
голова Антрацитівського районного об'єднання «Просвіта» імені Тараса Шевченка на українській довіку Луганщині

Щиро дякуємо за вишуканість почуттів, пам'яті до шановного І. Франка та гостинність.

25 серпня 2014 р.
Харків'яни – Олексій та Євгенія Черних

Слово Івана Франка, дух його каменярської творчості живуть у кожній закарпатській українській родині. Я виріс й утвердився в житті на Франковій спадщині. У музей І.Франка прийшов, як у храм, як у те святе місце, котре вабило мене з юних літ. Так, я був тут у далекій юності. Прийшов сюди знову на схилі віку. Безмежно вдячний працівникам-науковцям, які вкладають душу у збереження нашої святині. А ще низький уклін за чудове, душевне слово про Франка, яке спонукає до роздумів, до праці на благо України.

12 вересня 2014 р.
З глибокою повагою Василь Густі,
член Національної спілки письменників України (м. Ужгород)

Музей чудовий!

Дякую за прекрасну екскурсію!!!

12 вересня 2014 р.
Ярослава Павличко,
Національний музей у Львові

Враження від музею – найсвітліші. Відчувається любов співробітників до своєї праці, до справи гідного пошанування постаті Івана Франка.

13 вересня 2014 р.
З повагою, співробітники
літературно-меморіального музею «Кобзаря»
Т. Г. Шевченка, м. Черкаси

Радий, щасливий і глибоко вражений та зворушений від перебування в національній святині – Франковому домі. Іван Франко – велет українського духу, найвидатніший мислитель з українців усіх часів, ім'я якого безсмертне. Народ, в якого є такі величні постаті, існуватиме вічно. Слід не тільки кланятись Франку, а й діяти відповідно до його ідеалів.

Співробітникам музею вдалося зберегти дух його дому, який надихає нас і буде надихати прийдешні покоління.

Щира Вам подяка.

15 вересня 2014 р.
Володимир Черняк

Дім на Софіївці – найвищий в Україні. Звідси видно цілий світ.

З глибокою повагою Олег Лишега

Дякую за любов до цього дому усім, хто повернув його до життя. Щаслива знову тут побувати.

17 вересня2014 р.
З повагою Дарія Ткач

Глибока подяка та наше пошанування людям, які з такою любов'ю бережуть пам'ять про Івана Франка. Дякуємо за цікаві та змістовні екскурсії.

18 вересня 2014 р.
Студенти Львівського
автомобільно-дорожнього коледжу
НУ «Львівська політехніка»

Надзвичайно цікаво і змістовно! Щоразу слухаємо з новими супервраженнями! Дякуємо талановитим екскурсоводам.

24 вересня 2014 р.
З повагою, студенти 4 курсу
факультету журналістики ЛНУ ім. І.Франка
й Андрій Яценко, доцент факультету

Глибока шана і подяка людям, які бережуть і шанують пам'ять про велику людину – нашого Франка. Вдячні! Вдячні! Вдячні! Низький уклін!

8 жовтня 2014 р.
м. Бердичів
учні міського ліцею № 15

Учні та вчителі школи № 23 м. Дніпропетровська щиро вдячні за екскурсію, за розповідь про Івана Франка. Зворушені. Завдяки таким музеям майбутні покоління знатимуть історію свого народу, історію видатних особистостей.

18 жовтня 2014 р.
З повагою, керівник групи 6-В класу,
м. Дніпропетровськ

Дякуємо, що збережений не лише будинок, речі, а і дух, який витає у повітрі. Ми хочемо тепер і самі глибше вивчати біографію, твори І.Франка, генія України!

5 листопада2014 р.
м. Кривий Ріг,
учні та вчителі школи № 71

Ми, вчителі української мови і літератури м. Канева, щиро зворушені зустріччю із директором музею Гораком Р. Д. та його екскурсією. Спасибі Вам, що так віддано підтримуєте іскру Великого Каменяра, яка сьогодні допомагає гартувати національно-патріотичний дух українського народу.

5 листопада 2014 р.
(підписи)

Група школярів та викладачів Житомирського економічного ліцею № 24 щиро дякує за надзвичайно цікаву екскурсію. Дякуємо за можливість доторкнутися до історії, до живого духу Великого Каменяра.

16 листопада 2014 р.
З повагою, учні ліцею № 24 м. Житомира,
кл. керівник 9-А класу Парокінна Олена Антонівна

Дякуємо за змістовну екскурсію, що відкрила постать Івана Франка з нового боку. Експозиція музею дає уявлення про зрілий період життя і творчості визначного українського письменника.

13 грудня 2014 р.
З повагою,
викладач, кандидат філологічних наук
Белімова Тетяна Валеріївна
(кафедра української мови і літератури та східних мов,
університет «Україна»,
юрист, перекладач (німецька, англійська мови)
Белімов Володимир Петрович

Підготував Петро ЗОЗУЛЯК

НАШІ АВТОРИ

Бонь Віра	старший науковий співробітник Музею, лауреат премії імені Святослава Гординського, заслужений працівник культури України
Василенко Михайло	член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України (Київ)
Вівчар Соломія	завідувач фондового відділу Музею, кандидат філологічних наук
Войціцька Марія	головний хранитель фондів Музею
Галабурка Яна	науковий співробітник Музею
Горак Роман	директор Музею, член Національної спілки письменників України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, лауреат премій імені Івана Франка, Михайла Возняка та Ірини Вільде, заслужений працівник культури України
Горак Яким	старший науковий співробітник Музею, кандидат мистецтвознавства
Гунчик Ігор	кандидат філологічних наук, доцент кафедри фольклористики Львівського національного університету імені Івана Франка
Зимомря Микола	завідувач кафедри теорії та практики перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, член Національної спілки письменників України

Зозуляк Петро	заступник директора Музею з наукової роботи, член Національної спілки театральних діячів України, лауреат премії імені Іларіона та Віри Свєнціцьких, заслужений діяч мистецтв України, заслужений діяч культури Польщі
Кобрин Михайло	науковий співробітник Музею
Косановська Ліліана	член Національної спілки письменників України, дипломант міжнародного конкурсу «Гранослов», лауреат премій імені Володимира Дроцика та Леся Мартовича
Коцур Алла	старший науковий співробітник Музею
Кухар Валентина	науковий співробітник Музею, кандидат історичних наук
Ліман Галина	старший науковий співробітник Музею
Николишин Юрій	письменник, директор видавництва «Апріорі»
Оркуш Марія	вчений секретар Музею
Проць Любов	член Національної спілки письменників України, лауреат премій імені Василя Симоненка, «Благовіст»
Смицнюк Андрій	студент 4 курсу філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка
о. Смицнюк Орест	священик Коломийсько-Чернівецької єпархії
Черніенко Віолетта	завідувач науково-експозиційного відділу Музею
Чудійович Богдан	співробітник Музею
Яворська Ольга	член Національної спілки письменників України, лауреат премій імені Івана Франка, Ірини Вільде та Богдана Лепкого

Для преси

На виконання мирової угоди від 03 червня 2015 року по цивільній справі № 2-1694/11 за позовом Чорновола Ігоря Павловича до Горака Романа Дмитровича та Гнатіва Миколи-Ярослава Миколайовича про стягнення компенсації за порушення авторського права, відшкодування моральної шкоди та зобов'язання вчинення дій, визнаної ухвалою Галицького районного суду м. Львова від 05 червня 2015 року, Горак Р. Д. та Гнатів М.-Я. М. повідомляють наступне.

Під час створення тому шостого «В поті чола» десятитомної біографії Івана Франка Гораком Р. Д. та Гнатівим М.-Я. М. опрацьовувалися газети «Діло», «Правда», «Галицкая Русь», «Народна часопись» (за 1891–1892 роки), праці інших авторів, в тому числі монографія «Польсько-українська угода 1890–1894 рр.» авторства Чорновола І. П. Описуючи події укладення польсько-української угоди 1890–1894 років, в розділі «Угода» тому шостого «В поті чола» Горак Р. Д. та Гнатів М.-Я. М. використовували вказану монографію авторства Чорновола І. П., в зв'язку з чим мають місце збіги 26 фрагментів. Відсутність посилань в кожному з відповідних фрагментів на монографію «Польсько-українська угода 1890–1894 рр.» авторства Чорновола І. П. чи зазначення його імені як автора в інший спосіб було зумовлено тим, що твір «В поті чола» – не наукова праця, а твір есеїстично-просвітянського характеру, який за своїм жанром не потребує строгих правил цитування. Під час перевидання тому шостого «В поті чола» Гораком Р. Д. та Гнатівим М.-Я. М. будуть здійснені відповідні посилання на вищевказану монографію.

В процесі розгляду вищевказаної цивільної справи сторони досягли примирення та не мають один до одного жодних претензій майнового чи немайнового характеру, пов'язаних із порушенням авторського права.

Наукове видання

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка

НАУКОВИЙ ВІСНИК МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ

Випуск 18

Відповідальний редактор і упорядник *Петро Зозуляк*

Художнє редагування *Ольга Глібовицька*

Світлини *Романа Горака, Ольги Глібовицької, Олександра Пушенка* та з фондів музею

Комп'ютерний набір *Ольга Глібовицька, Надія Дорош*

Видавець *Юрій Николишин*

Заступник директора *Святослав Шот*

Технічний редактор *Надія Стахур*

Відповідальний за випуск *Валентина Хомів*

Свідоцтво держреєстру:
серія ДК № 3684 від 27.01.2010 р.

Підписано до друку 25.05.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк офсетн. Гарнітура Palatino Linotype.
Умовн. друк. арк. 32,12. Умовн. фарбовідб. 32,56.
Обл.-вид. арк. 31,56. Наклад 500 прим.

ПП «Видавництво «Апріорі»
79000, м. Львів, вул. Сковороди, 4
тел./факс (032) 235-62-18, моб. 095-64-54-255, 067-314-05-10.
Для листування: 79000, м. Львів, а/с 242,
e-mail: apriori.knyga@gmail.com, www. apriori.lviv.ua

Львівської національної наукової бібліотеки України імені Івана Франка
Іф 0585

ISBN 978-617-629-250-0